

BÖNGÉRFI JÁNOS

NEVELÉS

- A NEVELŐI GONDOLKODÁS ÁLTALÁNOSÍTÁSA -

A művelt „szebblelkű” közönségnek.

ELSŐ RÉSZ.
ELMÉLET.

- 19 szövegrajzzal. -

A szerző kiadása.

(Budapest, I., Győző-u. 5. sz.)

Ára 5 pengő.

- Minden jog fenntartva. -

Garab József könyvnyomda, Cegléd. 1938.

Előjáró.

E munka tárgya a nevelés örök kérdése.

Minden élő szervezet folyton változik, szakadatlanul fejlődik, tökéletesedik. Az emberi faj haladásában, tökéletesedésében – noha az imént lefolyt borzalmas világháború nagy erkölcsi visszaesésről tanúskodik – ma már úgyszólván senki sem kételkedik. A mai átlag-ember összehasonlíthatatlanul műveltebb az őskori átlag-embernél. Ezért a mai világléleknek is jóval fejlettebbnek kell lennie az őskori világléleknél.

A nevelés rajtunk áll. A legtermészetesebb nevelő az anya, de jóformán édes mindnyájan nevelők vagyunk. S maga a külső természet is nevelőnk. Amint a természeti erők meghódításával együtt járt a mi belső haladásunk: nevelői munkánknak, nevelői eljárásunknak is egyre tökéletesednie kellett.

A mai kor átlag-nevelése a régi múlt átlag-neveléséhez képest nagy haladást jelent. De igaz fejlődésről, belső haladásról csak akkor lehet szó, ha a bölcselkedő gondolkozást nem soroljuk a hét lakattal őrzött titkok közé.

A bölcselkedés a műveltségnek jelentős része, az ember nevelésének pedig alapja. A bölcselkedő gondolkozást tehát nevelői gondolkodásnak is mondhatjuk. A bölcselkedő vagy nevelői gondolkodást általánosítanunk kell, ha a nevelés munkáját javítani, fejleszteni, tökéletesíteni akarjuk.

A nagyközönségnek, elsősorban a művelt nőknek, a „szebblekűek”-nek, az anyáknak szánt e munkámban a bölcselkedő vagy nevelői gondolkodás általánosítására törekedtem.

Természetes, hogy a nőknön, az anyákon kívül a férfiak, az apák érdeklődésére is számítok.

A nevelés sorsa kivétel nélkül minden gondolkodó embertársunk közreműködésén fordul meg. Ezért egészséges közvéleményről kell gondoskodnunk.

A tudomány napról-napra fejlődik, halad, tökéletesedik, ezért e könyv tudományos fejtegetései nem számíthatnak örök életre. De maga a bölcselkedő gondolkodás halhatatlan. S a bölcselkedő gondolkodás általánosítása erős életet s egy szebb, egy jobb és boldogabb jövőt jelent.

A gondolkodás az ember fogalmának egyik jellemző sajátossága: ezért az ifjúságot gondolkodásra kell nevelnünk. E célból szabadabbá kell tennünk a gondolatot. A szabad gondolat az egyén s a közösség, az egész emberiség legföltettebb kincse. Mentől szélesebb körökben sikerül a gondolatébresztést elérnünk: annál sikeresebben alapítjuk meg az emberiség szebb, jobb, kívánatos jövőjét.

„Ne tetszeni kívánjunk, hanem az igazságot kutassuk!”
- figyelmeztet ifj. gróf Andrassy Gyula.

Valóban, semmi sem illik inkább az emberhez, mint az, igazság kutatása.

A fölismert igazságot pedig nem szabad magunkba fojtanunk, hanem embertársainkkal kell közlenünk, hogy a közösség javára váljon. A közjónak előmozdítása mindnyájunk erkölcsi kötelessége.

Már a nagy világháború előtt arra a meggyőződésre jutottam, hogy a rideg hitfelekezeti, az önző osztályuralmi és az elfogult nemzeti nevelés csődöt mondott. A rettenetes világégés borzalmai s egyes államférfiak, egyes vezetők, a különböző hatalmasságok, majd a nagy tömeg hallatlan erkölcsi süllyedése csak megszilárdították ezt a meggyőződésemet.

A történelem tanúsága szerint az emberiség közerkölcse koronkint egyre hanyatlik, vissza-vissza fejlődik. Ilyenkor új hit, szabadító, megváltó után áhítoz a tömeg.

Krisztus idejében a közerkölcsök annyira süllyedtek Palesztinában, hogy a Mester, az Üdvözítő fonséges erkölcsi tanai üdítő oázisként hatottak a vergődő lelkekre. Amerre járt-kelt: mindenütt az erkölcsi újjászületés szükségességét hirdette. S hallgatóit, híveit az erkölcsi újjászületésre serkentette:

„Bizony-bizony mondom néked: ha valaki újonnan nem születik, nem láthatja Isten országát.” (János ev. III./3.)

Napjainkban egy összeomlott világ romjain járunk. Az emberiség erkölcsi világa összeomlott. A romokat el kell takarítanunk s mielőbb az építéshez kell fognunk. Erkölcsi újjászületés nélkül azonban meddő munkára vállalkoznánk.

A háborús életet váltsa fel a békés, a szelíd életmód. A vak gyűlölet helyére lépjen a tisztán látó, áldásos szeretet. Mindenütt, hol emberek laknak: a szeretetnek, a békének, az összetartásnak, az egyetértésnek, a megértésnek és az együttérzésnek kell diadalra jutnia. Csak a szeretet, a béke s a kölcsönös megértés és együttérés válthatja meg a világot, az egész emberiséget.

Az igaz, a benső vallásosság, az igazságos társadalmi élet és a tiszta, a nemes hazaszeretet az ember ékességei. Az igaz vallásossággal, a helyes társadalmi étellel és a tiszta

hazaszeretettel azonban összeférhetetlen az elfogultság, a sötét gyűlölet és a nemtelen bosszú.

Minden szélsőséges irány veszedelmek kútfeje. Ezért tanácsos, hogy az aranyközéputon haladjunk előre.

A nevelés régi rendszere elavult, elkorhadt, mint az egyes épületek pusztulásnak kitett pillérei is elkorhadnak idővel. A pillérek összeroskadnak s velük együtt az egész épület is összeomlik.

A nevelők a szeretet fényes világa helyett a gyűlölet sötét világát építették. Évezredek át erős választófalakat emeltek az emberek közé. S ezeket a választófalakat már a zsenyei gyermeki lélekben kezdték lerakni. Nem csoda, hogy az emberek testvériesülés helyett ellenségeskedtek egymással.

A régi választófalakat el kell távolítanunk, hogy az ember társát, testvérét ismerhesse föl az emberben; hogy megvalósulhasson az égi szózat:

- Legyen béke a földön és jóakarát az emberekhez! Embert kell nevelnünk. S mivel egyedül a békés társadalmi élet illik az emberi méltósághoz: a gyermeket erre a békés együttlétre, együttérzésre kell nevelnünk.

A régi, önző világnak el kell tűnnie, hogy szebb, jobb, biztatóbb jövő virradjon reánk. Átalakulnak s át kell alakítanunk a lelkeket. A lelkek átalakulásának nehéz, de magaslatos feladata a nevelőkre, elsősorban az édesanyákra hárul.

Az eddig rabláncra fűzött, de napjainkban szabaddá lett kedves munkatársaim: a művelt édesanyák ügyeszetében, lelkesedésében és kitartásában bízom. Elsősorban tőlük várom a jobb jövő megalapozását.

Földről térjed a világosság. Az első napsugár a hegyek ormát éri. Innét árad szét a fény és a világosság és eljut a völgyekbe.

Az emberi műveltség magaslataira jutott anyák tudása, példaadása az emberi műveltség völgyeibe szorult anyák magtartására csak nemesítő hatással lehet. Méltán remélhetek tehát sikert, eredményt a művelt édesanyák ügybuzgóságától, hű kötelességteljesítésétől. Ez a siker a művelt anyák számának szaporodásával párhuzamosan egyre nagyobbodik. Ezért elsősorban az anyák műveltségéről kell gondoskodnunk.

„Magyarország nem volt, hanem lesz” – mondta gróf Széchenyi István. Ezt a gondolatot a legnagyobb közösségre: az egész emberiségre, a világra is alkalmazhatjuk.

Az emberiség ma még nincs, de mielőbb meg kell teremtenünk.

Törekvéseim jellemzésére teljesen ráillenek gróf Széchenyi István szavai: „Munkám tartalmából ki-ki azt fogja látni, hogy a végsőségeket és a túlságokat gyűlölöm és a békítés barátja

vagyok. Szeretném a számos felekezetet egyesíteni. S inkább a lehető jót akarom elérni középúton, mint a képzelt jót levegőutakon.”

Mint e nagy magyar lángelme, én is arra kérem a bírálókat, hogy ne részei szerint ítéljék meg ezt a munkámat, hanem tekintsék egész szellemét. Noha a jóindulatúaknál fölösleges, a rosszakaratúaknál pedig hiábavaló e kérés. Amint ezt gróf Széchenyi István is tapasztalhatta.

Aki munkám szellemét meg akarja érteni, az vesse le a pártoskodás, az elfogultság és a gyűlölködés sötét ruháját és helyébe öltse magára a pártatlanság, az elfogulatlanság hófehér, tiszta palástját.

A munka természete: a tudomány népszerűsítése eléggé indokolja, hogy a szöveget nem akartam unos-untalan lapidézetekkel és forrásokra való hivatkozással megszakítani, s ezzel az olvasást nehézkessé tenni. Ahol azonban szükségesnek gondoltam, vagy ki nem kerülhettem: zárójelben úgyis feltüntettem a forrást.

Még a nagy világháború kitörése előtt egy-két évvel fogtam e munka írásához. S mire a középhatalmak fegyvereinek dörgése megszűnt: elkészültem vele.

Munkám megjelenését azonban a világháború szomorú következményei egyre akadályozták. A papír, a szén és egyéb anyagok rettenetes hiánya, a munkabérek nagysága, s a pénz elértéktelenedése hihetetlen mértékben egyre fokozódott. Napról-napra „megnehezült az idők viharos járása fölöttünk”.

A lehetetlen magyar békefeltételek átadásával a háborús erkölcsök tetőpontjukhoz értek. A „zeneművészek” addig feszítették a húrt, míg elpattant. A kapzsi győzők hallatlan ember-telensége megdönthetetlenül igazolja, hogy a nevelés kérdése nem az egyes nemzetek belső ügye, hanem az egész emberiség közös feladata.

A visszahatás eseményeivel már nem foglalkozom, nehogy munkám költségeit növeljem. Azzal a tudattal, hogy a komor nagypénteket a derűs húsvét követi: megingathatatlan hittel várom Magyarország és a magyar nemzet új erőre ébredését, ez egész emberiség szebb, jobb, tökéletesebb jövőjét.

Budapest, 1938 szeptember 8.

Böngérfi János.

ELSŐ RÉSZ. (ELMÉLET.)

A nevelés tényezői.

Asszonyom! Ön avval a kérdéssel fordul hozzám, hogy ki nevelje a gyermeket? A kérdésre én is kérdéssel felelek. A tojásból kibujt pelyhes csibéket ki gondozza, ki őrzi? Ki íogadja védő szárnyai alá? Ki vezetgeti féltő gonddal lépestről-lépésre, míg annyira meg nem erősödtek, hogy saját szárnyukra bocsáthatja őket? Még a tigris-anya is utolsó csepp véréig védi kölykeit. S anyai tisztét át nem hárítja másra.

A gyermek első és természetes gondozója, nevelője tehát csak az anya lehet. Az anya nevelői szerepe olyan, mint a ragyogó Napé a nagy természetben.

A Nap fénylik, világít és melegít. Eletet kelt, ápol és fejleszt. Az anya is mérhetetlen szeretetével a családban fényt, derűt és jóleső meleget terjeszt.

Erre az édesanyai szeretetre éppen olyan szüksége van a gyermeknek, mint a fejlődő virágnak a napsugárra. Valamint a természetes világítással a mesterséges világítás föl nem ér: az édesanyát sem pótolhatja senki a nevelés terén.

Igaz, hogy lelelenc-, szeretet- és árvaházakban is tömérdek gyermek nevelődik. S nagyobb részük az emberi társadalom hasznos tagjává válik. Igaz, hogy akadhat jó mostoha anya. Igaz, hogy a nevelő, a tanító is részt vesz a nevelésben. De az édesanyai szeretetnek hiánya pótolhatatlan veszteséget jelent a nevelői munkában.

Az ősidőkben, amikor még nagy tudatlanságban élt az ember, az anya még nem nevelhette, csak fölnevelte magzatjait. Ezt a feladatát természetes, ösztönös anyai érzékével végezte. Ma, a hóbertos divatok korszakában, mikor gyakran az anyai érzék elhomályosítására törekednek: a gyermekneveléshez nem elég a természetes őserő. Az anyának alaposan elő is kell készülnie anyai tisztére.

Hogyan? Mi módon? Olyan kérdés, melyet pár sorban megoldani nem lehet. Mindenesetre a szülői házban, már a

bölcsönél kezdődik az előkészülés, folytatódik az iskolában és az édes otthonban fejeződik be.

A nevelésben a szeretet után a példaadás játksza a legfontosabb szerepet. „Nézd meg előbb az anyját, úgy vedd el a lányát!” – mondja a magyar példaszó. A magyar nép józan eszejárása már korán fölismerte a példaadás nagy jelentőségét.

Ki ne ismerné a kisgyermek kiváló utánzó képességét? Ha a kisdéd csak jót, szépet és nemeset lát és hall édesanyjától: cselekedhetik-e másként ebben a korában, mikor mindent utánóz? S viszont, ha az anya türelmetlen, házsártos, kötekedő, rendetlen, hanyag, gondatlan: elvárhatjuk-e, hogy gyermeke szelid, békés, türelmes, rendes, pontos és gondos legyen?

A jó példaadással szorosan összefügg a szoktatás. Nem elég csak jó példát adni a gyermeknek, hanem a helyes, a jó, a szép gyakorlására alkalmat is kell neki adnunk, hogy mintegy vérévé, természetévé legyen a jó, a nemes, a fölemelő.

E nagy és magasztos feladatot ki oldhatná *meg* lelkesebben, jobban, hivatásszerűbben, mint az édesanya? írni a faggyúgyertyánál is lehet. De a gáz és villany világításánál is alkalmasabb, értékesebb a természetes napfény.

Nem tagadom, hogy sokan nevelőnőkre, háztartási alkalmazottakra (dadákra, cselédekre) is bízzák a gyermekek ápolását, nevelését. S a gyermekek mégis túrhetően fölnevelődnek. Hiszen a háztartási alkalmazottak (a dadák és cselédek) között is van akárhány értelmes, hű és becsületes lélek, lelkiismeretes, igyekvő egyén. De mivé fejlődhetnek volna a háztartási alkalmazottak (a dadák és cselédek) fölnevelte gyermekek, ha a nevelés munkáját egy nagyműveltségű és melegszívű édesanya maga teljesíti?

De ne gondolja, Asszonyom, hogy az apát mentesítem gyermekeinek nevelésétől. Eszem ágában sincs. Ha a Nap állandóan sütne az égen: kiégetné a növényzetet. Víz nélkül semmiféle élő lény nem fejlődhetik. A szél, a villámlás s a csapadék előmozdítja a levegő tisztaságát. Az anyának gyermekei iránt való végtelen szeretetét okvetetlenül mérsékelni kell. S ennek a tiszte az apáé.

Ha az anya a nevelés szempontjából a család Napja: az apa az eső, a villámlás, a mennydörgés, a tisztító szél szerepét játksza e téren.

Az anya – rendszeren – maga a nyájasság, a derűtség, a vidámság. Az apa – általában – inkább komoly, kimért. Az apa is szereti gyermekét, nemcsak az anya. De mindegyik a maga módján.

Terv nélkül még házat sem lehet fölépíteni, bútort sem lehet elkészíteni. Beláthatja tehát, Asszonyom, hogy a nevelést is tervszerűen kell végeznünk.

Igaz, hogy eredeti tervünket a tőlünk nem függő külső körülmények módosítani fogják. De képzelje el, mi történék, ha a pusztá véletlenülre bízók gyermekeink jövőjét?

Egyre különösen figyelmeztetem, Asszonyom. A nevelés terén legyen következetes és férjével egyetértésben, összhangban nevelje gyermekeit.

Elgondolni is borzasztó, hogy milyen káros következményei lehetnek a következetlenségnek és a szülők egyenetlenségének.

Mi történék, Asszonyom, ha egyszer valamit helytelenítene gyermeke előtt s elkerülésére figyelmeztetné, másszor meg ugyanazt magasztalná és követésére buzdítaná? Nem veszítené-e el hitelét s tekintélyét gyermeke előtt? Először csak meginogna, de többszörös ismétlés esetén: örökre vége volna anyai tekintélyének.

S ha az apa valamit eltiltana gyermekének, Ön meg megengedné neki: mit gondol, Asszonyom, nem volna-e egy csapásra összezúzva a gyermek nevelése?

Kinek a szavát fogadja meg inkább a gyermek? Szabad-e a gyermeknek különbséget tenni szülőinek szavahihetősége között? Jaj annak az anyának, aki az apai tekintélyt lerontja!

S viszont az apának sem szabad meggondolatlanul tönkretenni az anyai tekintélyt.

Az anyának és apának jó eleve ismernie kell a nevelés nagy jelentőségét és hatalmát. Egymást kölcsönösen megértve, gondos tervszerűséggel neveljék magzatjaikat.

A gyermek nevelésére azonban az anyán, az apán kívül az egész környezetnek, tehát a háztartás alkalmazottjainak, gyermektársainak, az utcának, az iskolának, sőt minden embernek is van hatása. A föld, a talaj, az éghajlat, az időjárás szintén beleszól a nevelés munkájába.

A legszigorúbban tiltsa meg a háztartás alkalmazottjainak, hogy gyermekét ijessék, hogy rémmesékkal nyugtalanítsák. Az ijesztgetés, a fenyegetés nem gyermeknek való nevelői eszköz. Ijesztgetni, fenyegetni, botozni az állatot szokták. De újabb időben az állatok védelméről is történt már gondoskodás az állatvédő egyesületek részéről.

A szülők alakítsák meg legalább otthonukban a gyermekvédő szövetséget. A háztartás alkalmazottjainak ostobasága, gondatlansága, könnyelműsége már sok gyermek életét tette tönkre.

A gyermek eredetileg nem fél a sötétségtől. Megszokja, mint a világosságot. Tapasztalja, hogy a világosság és a sötétség, a nappal és az éjjel szabályosan váltakozik. S ha nincs oka, hogy a világosságtól féljen, a sötétség sem ad okot erre. Legföljebb óvatosságra inti. Ám az ostoba vagy lelketlen ember tönkreteheti a természet munkáját és megzavarhatja a gyermek

természetes fejlődését. Nem kell egyebet hazudnia, mint hogy a sötétben az ördög vagy a boszorkány tartózkodik. ' S ezek nyársra húzzák a rossz, a csintalan gyermeket. Az ijesztgetés a gyermeket félnévé teszi. S a világ minden kincséért se maradna azután egyedül a sötétben.

Ha azt akarjuk, hogy a gyermek álma nyugodt legyen: sohase meséljünk neki lefekvés előtt. Rémmeséktől meg egyáltalán tartózkodjunk.

A szülők után a testvéreknek, a pajtásoknak, a játszótársaknak, a tanulótsársaknak van a legnagyobb befolyásuk a gyermekre. Szerencsés az a gyermek, kinek több testvére van. Még kedvezőbb a helyzete, ha nemileg különbözök a testvérek. Fiúknak és leányoknak ugyanis együttesen kell nevelődniök, kölcsönösen a legjobb hatással vannak egymásra.

Mivel az ember társadalmi lény, s a gyermek is egykor a társadalom tagjává válik, a társas életre kell szoktatnunk. Gondoskodnunk kell tehát játszótársakról. Legjobb, ha egykorúak a játszótársak. De semmi esetre se legyen nagy különbség köztük. A játszótársak megválasztásában sem rangra, sem születésre nem kell néznünk. A legegyszerűbb asszony gyermekeivel is eljátszhatnak gyermekeim, ha látom, hogy romlatlanok, becsületesek.

Az utca gyakran károsan hat a gyermek lelkületére. Előbb már szóltam a gyermek utánzó képességéről s a példaadás jelentőségéről. Ha a gyermek az utcán illetlenséget tapasztal, ha folyton rakoncátlansággal találkozik: ne csodálkozzunk, ha gyermekünk is illetlenséget követ el és rakoncátlankodik.

Említettem, hogy a földnek, az éghajlatnak, a lakóhelynek is nevelő hatása van az emberre. Képzeld el Asszonyom, hogy On a hideg övön született volna. Vagy mondjuk, hogy az egyenlítő táján látta volna meg a napvilágot. Vájjon érdeklődnék-e ekkor a tudományok és a művészetek iránt? A hideg égő szülte napról-napra titáni küzdelmet fejt ki a pusztá megélhetésért. A forró égélj lakója iránt pedig oly bőkezű a természet, hogy ott az embernek nem okoz nehézséget sem a lakásáról, sem a ruházatáról, sem az ételméről való gondoskodás. Ott a folytonos nélkülözés, a szüntelen, örökös küzdelem, a holnepért való rettegés; itt az állandó bőség, a szakadatlan kényelem, az elpuhító kedvezés akadályozza az ember összes erőinek összehangatos kifejlődését, megerősödését.

A végletek, a szélsőségek nem kedveznek az ember fejlődésének. Legkedvezőbb a mérsékelt éghajlat. Itt hiányzik a tikkasztó forróság, mely ellankasztja az embert, s ezzel képtelenné teszi erőinek kifejtésére. De a természetnek kegyetlen mostohasága és zordonsága sem zsibbasztja el az emberi erőt.

S ezért nem állja útját a fejlődésnek, mint ez a hideg sarkokon tapasztalható.

Csak a mérsékelt küzdelem, a kellő munka alkalmas az emberi tehetségek kifejlődésére, az ember erőinek kialakulására.

Ez az oka, hogy sem a sarkvidékek, sem az egyenlítő lakói közül még nem akadt egyetlen szellemóriás, aki az egész emberiség javára munkálkodhatott volna. A kiváló emberek: tudósok, művészek, írók, költők, szónokok, államférfiak, hadvezérek mind, mind a mérsékelt égalj sarjai, neveltjei.

A természet ez újmutatásából világos, hogy sem elkényeztetnünk nem szabad a gyermeket, sem a kelleténél szigorúbban ne bánjunk vele.

Az sem közömbös, hogy falun vagy városban, hegyen vagy völgyben, fensíkon vagy alföldön, víz mellett vagy víztől távol születik-e a gyermek?

A falusi és városi életnek előnyei és hátrányai a nevelésben is mutatkoznak.

A városi életben több a rendszeresség, a mesterkélttség, gépiesség. A falu természetesebb, egyszerűbb életviszonyokat tüntet fel. A nagyvárosi zaj és lárma, az égis meredező házfalak szűk, keskeny utcáikkal a művészi hajlamok kialakulására nem kedvezők. A nagy zenészek, a jeles költők bölcsőjét, gyermekkori álmaik, emlékeik helyét a csendes falvak egyszerű hajlékaiban kell keresnünk. Az erdő, a mező, a pusztaság, a bérce s a völgy ezerszeres szépsége, bája, a dalos madarak elragadó énekei neveli, fejleszti a művészi lelkületet. Csak a szabad természet ölében nevelődhetik a költő, a zenész, a festő, az építőművész.

A tengerpart, a folyók hajóssá, révésszé, halásszá nevelhetik az embert. Csikóst csak az alföld, a róna, a lapály nevelhet. Bányásszá inkább a hegyi lakó válik. A termékeny síkságok lakóit pedig földművelésre és állattenyésztésre utalja a természet.

Az iparnak és kereskedelemnek melegágyai a városok. S az irodalom, a művészet és a tudomány csak ott virágozhat, ahol ipar és élénk kereskedelem vetette meg a lábát.

Á gondos anya gyermekeinek nevelésében tekintettel lesz a nevelés összes tényezőire. Mellőzni fogja a hátrányokat és felkarolja az előnyöket. Ha másként nem megy: legalább igyekszik kiegyenlíteni a hátrányok és az előnyök közt mutatkozó különbségeket.

A városi lakó falura viszi nyaralni gyermekeit, hogy legalább az év bizonyos szakában jussanak tündébb, tisztább levegőhöz; hogy a szabadban ismerjék meg a forrást, a patakot, a folyót, a virágot, a fát.

A falusi ember viszont télen, vagy amikor körülményei

engedik: a városba viszi gyermekeit, hogy a fejlettebb, a bonyolódottabb városi viszonyokról lehessenek fogalmaik.

Az iskola nevelő hatását bizonyára Ön is ismeri és méltányolja, Asszonyom. Bizonyára van tudomása arról, hogy a szülői ház gyakran lerombolja azt, amit az iskola épít. Ha azonban a nevelés eszményi célját meg akarjuk közelíteni: az iskola és a szülői ház között egyetértésnek kell lennie, s az összes nevelői tényezők között lehető összhangot kell teremtenünk.

E fejtegetésekből láthatja Asszonyom, milyen óriás feladat hárul az anyára gyermekeinek nevelése terén.

A nevelés fogalma és célja.

Asszonyom! Elismerő sorai – mi tűrés-tagadás – jólestek nékem. Tiszta öntudatán kívül ismerhet-e a közpályán működő ember nagyobb, értékesebb jutalmat embertársainak elismerésénél, tiszteleténél? Valóban, nagyobb öröm nem érhetett, Asszonyom, mint hogy Ön megértett engem. Múltkori leveletem érdekesnek mondja. S arra kér, hogy a nevelésről való gondolataimat, eszméimet ne rejtsem véka alá. Egyben fölveti a kérdést: tudomány-e a nevelés, avagy művészet?

Hogy erre a kérdésre felelhessek, elsöbben is tisztáznunk kell a nevelés fogalmát.

Az emberiség legnagyobb gondolkozói, bölcsei, tudósai, államférfiai foglalkoztak e kérdéssel. S időről-időre megváltozott a nevelés fogalma.

A legrégebb időtől kezdve mind e mai napig ugyanis más és más nézet merült fel az ember rendeltetéséről. S ehhez képest módosult a nevelés fogalma és célja. A nevelés történelmének gazdag tárházából csak a következő gondolatokat emelem ki:

Platon és Aristoteles az embert az állam tagjának tekintették, s a gyermeket is állampolgárrá akarták nevelni. Comenius a földi életet csak előkészületnek tartotta a másvilági örökéletre, s jó keresztényt kívánt nevelni a gyermekből. Locke az önuralmat tűzte ki a nevelés feladatául. Rousseau a természetől vett adományoknak és a gyermek egyéniségének tiszteletben tartását követelte, hogy személyiségeket lehessen nevelni. Pestalozzi az emberi erők összhangzatos és egyenletes kifejlesztésére törekedett és társadalmi szellemmel töltötte meg a nevelést. Herbart a neveléssel az örök emberit akarta elérni. Ennek megvalósulását pedig az erkölcsiségben látta. Hegel és.. Kant szintén az erkölcsiségért lelkesedett. Milde, Benedek; Waitz, Kern és mások szerint a nevelés szándékos és tervszerű hatás a gyermekekre. Trapp azt mondja, hogy a nevelés

az embernek boldogságra való kiképzése. Schoppenhauer a világ megismerését tűzi ki a nevelés céljául. Natorp a társadalomba való beilleszkedést várja a neveléstől. Szerinte a nevelés célja röviden: a közösség fejlődése. Bain Sándor, a jóhírű skót nevelő, a feladat megoldására két gyakorlati szabályt állapított meg. Spencer Herbert a nevelés célját a tökéletes életre való előkészítésben jelölte meg. Mill John Stuart azt kívánja, hogy minden nemzedék hasson oda, hogy az utódok az eddig elért eredményeket fönntarthassák, sőt – ha lehet – fejlesszék tovább.

A magyar nevelők közül csak Peres Sándorra, Schneller Istvánra, dr. Fináczy Ernőre, dr. Imre Sándorra, dr. Gocler Lajosra és dr. Kornis Gyulára hivatkozom.

Peres így határozza meg a nevelést: „A nevelés az az öntudatos és tervszerű munka, mely a gyermeket a nemzeti társadalom tényező tagjává alakítja”. Schneller a neveléssel az emberben rejlő isteni célgondolatot akarja kifejteni és megvalósítani. Fináczy azt tanítja, hogy a nevelés nagykorúnak kiskorúra való egyetemes és tervszerű ráhatása avégből, hogy a „fiatal nemzedék majdan egyéni és társadalmi feladatainak az erkölcsiség mértéke szerint tudatossággal és szabatosággal megfelelhessen. (Magyar Paedagógia 26. évf. 305. 1.)

Dr. Imre Sándort gróf Széchenyi Istvánnak a nevelésre vonatkozó nézetei a nemzetnevelés gondolatára vezették. „Azt a valóságot, hogy a nevelés a nemzet körében folyik és arra hat, egybe kell foglalnunk azzal a szükséglettel, hogy a nevelést minden részletében nemzeti tudatosság vezesse”. (Nemzetnevelés 69. 1.)

Dr. Gockler Lajos a fejlődés elméletének kívánt helyet a neveléstudományban. „A nevelés feladata – mondja Gockler - új nemzedékbe beoltani szokásainkat, nélkülözhetlenné tenni rájuk nézve társadalmi intézményeinket és megbecsültetni velük a nyelv útján örökölt hagyott tisztuló és finomuló gondolataink és érzéseink millió kincseit: a tudományokat és művészeteket, amelyek – mint Brougham helyesen mondja – életünket nemcsak kellemessé, hanem jobbá is teszik”. (M. Paedagógia 20. évf. 143. 1.)

A nevelői pálya dr. Kornis Gyula szerint olyan hivatás, „mely a mélyreható társadalmi reformoknak legbékésebb és legbiztosabb útja: *a lelkek formálása*”. (Pestalozzi öröksége.)

A nem szorosán vett magyar nevelők közül báró Wesselényi Miklós azt kívánja, hogy a nevelés a nemzet jellemén és helyzetén alapuljon. (Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében. 1843.) Gróf Széchenyi István „vérünk nemesítését”, „*az emberi nem szebbítését*” várja a neveléstől. Báró Eötvös József pedig a társadalomnak közvetlen beleszólást ad a nevelés ügyébe.

(Iskolaszékek, iskolai gondnokságok, közmívelődési egyesületek stb. útján.)

Ebből a néhány adatból is láthatja Asszonyom, hogy a nevelés fogalma és célja szorosan egybefügg egymással. A nevelés meghatározása bölcsészeti, világnézeti kérdés.

A magyar nép természetes esze minden rendszeres bölcsészeti tanultság nélkül, már régóta vallja, hogy a nevelés elsősorban a jelen nemzedék műveltségének a következő nemzedékre való átszarmaztatása, hogy az elért műveltség tovább fejlődhessék. A gyermeket ugyanis avval biztatja a magyar nép egyszerű fia, hogy külön ember legyen édesatyjánál.

Rokon, szomszéd, ismerős egyaránt – igaz ugyan, hogy többnyire csak évődve – gyakran e szókkal sarkalja a gyermeket: „Külön ember légy apádnál!”

Ez a biztatás a műveltségnek továbbfejlesztését is magában foglalja. Csak az lehet külön apjánál, aki derekabb, jobb, tökéletesebb; aki többre vitte; aki embertársainak tiszteletét, becsülését, szeretetét nagyobb mértékben vívta ki magának, mint ez az apjának sikerült.

Mikor a madarak – a mese szerint – repülőversenyt rendeztek: az ökörszem a sas szárnya alá bujt. A sas már szédítő magasságban járt, a versenyző madarak csüggedten abbahagyták a repülést s a sas is elfáradva, már csak lebegett fönn a magasban. Ekkor kibujt a sas szárnya alól az ökörszem s a sasnál is magasabbra repülve: megnyerte a versenyt.

Vegyük mi is szárnyunk, védelmünk alá utódainkat, még pedig önként. S emelkedjünk föl velük a mai műveltség magaslatára, hogy onnét följebb szállhassanak.

A nevelés feleljen meg tehát az emberiség haladásának, fejlődésének. S tartson vele lépést, hogy az egymást fölváltó nemzedékek a tökéletesedés útján előre haladhassanak.

Ha a nagy természetben magunk körül nézünk: mindenütt fejlődést, haladást, tökéletesedést tapasztalhatunk. Az embernek s vele a műveltségének is haladnia, fejlődnie, tökéletesednie kell. Hogy ezt a célt elérhessük, a nevelésnek nem pusztán egyének, nemcsak egyes nemzetek, hanem az összes népek, az egész emberiség tökéletesítésére kell irányulnia.

A nevelés végső célja, főfeladata tehát az egész emberiség tökéletesítésére irányul, s ezért a nevelés a világ, az emberiség legjelentősebb közügye.

Ha egy-egy országban csak egyesek tökéletesednének, de a nagy tömeg tudatlan maradna: a nemzet nem haladhatna előre. Ha a világ összes nemzetei közül csak egyes nemzetek jutnak a műveltség nagyobb fokára, de a nemzetek nagy többsége elmarad a műveltségben: vajjon lehet-e szó a világ, az emberiség előhaladásáról? A tudatlanság, a műveletlenség

mindig választófal volt és marad egyének és nemzetek között. A kölcsönös műveltség ellenben mindig és mindenütt megértést és megérzést teremtett és teremt köztünk. Ezért az általános műveltség az emberiség összekötő kapcsa.

Eddigi fejtegetéseimből – azt hiszem – eléggé kidomborodik, hogy a nevelésnek elméleti és gyakorlati része van.

A nevelés elméleti része tudomány, mégpedig bölcséleti, világnézeti tudomány. Maga a cselekvés, a tevékenység azonban, mely a gyermekekre, az ifjakra, sőt a felnőttekre is szándékosan hat: művészet.

Claparède a nevelőt kertészhez hasonlítja. Ha a fák s a virágok nevelésében művész lehet a kertész: mennyivel inkább művészet a gyermek- és embernevelés!

Bizonyos elméleti ismeretek nélkül a kertész sem boldogul. A nevelő sem nélkülözheti az elméletet.

A feladata magaslatán álló nevelő tehát tudós és művész. Ebből nem következik, hogy minden tudós nevelő egyszersmind művész is. Viszont lehet valaki jó nevelő anélkül, hogy elméleti „tudós volna.

A nevelés, mint cselekvés, mint szándékos hatás, főleg a tapintat dolga. Tapintatot azonban semmiféle könyvből, tanulmányból el nem sajátíthatunk. Ez az egyén legjellemzőbb, legbensőbb tulajdonsága.

Eszem ágában sincs azonban evvel az állítással az elmélet értékét egy szemernyivel is leszállítani. Minden művészetben – kétségtelen – nagy szerepe van az ügyességnek és gyakorlatlagnak. De maga a pusztá gyakorlat – minden szakképzettség nélkül – legföljebb jó mesteremberré tehet. A művészet öntudatos munka. S ez – ihlettségen kívül – széleskörű tanulmányokat kíván.

Az összes művészetek között legnehezebb a gyermeknevelés művészete. Míg a szobrász, a festő, az író, a költő, a zeneművész egymaga gyúrja át anyagát, s egymaga lehel életet belé; addig a gyermeknek emberré való nevelésében, az átalakító munkában a főirányító kézen kívül hány – gyakran nem is kívánatos – más avatkozik belé!

A múltkor már említettem, hogy mi minden gyakorol befolyást nevelői munkánkban: éghajlat, táplálkozás, testalkat, környezet, iskola, társadalom, korszellem. Méltón vethetné föl tehát, Asszonyom, hogy mi szerepe marad ilyen körülmények között a nevelő édesanyának? Lehet-e felelősségre vonni az anyát gyermekei neveléseért, ha annyi minden – esetleg - kontárkodik munkájába? S miként lehet a nevelést művészetnek tartani, ha annyi tényező közreműködésével kell számolnunk?

Megnyugtathatom, Asszonyom. A feladata súlyát érző anyának módjában van minden zavaró akadályt eltávolítani

az útból. Pajkos kéz a szobrász készülő szobrát megcsonkíthatja; avatlan, vagy irigy ecset a festő művét egy-egy odavetett vonással eltorzíthatja: de a hibákat egy kis fáradtsággal eltüntetheti a művész.

A nevelő édesanya éles szemével, mindenre kiterjedő gondosságával csakhamar észreveheti a bajt, s módjával segíthet rajta. A nevelés terén fölalakító művész mégis csak az anya marad.

Hány nagy ember, az emberiség dísze vallotta be őszintén, meghatott, hálás szívvel, hogy minden sikerét, dicsőségét édesanyja önfeláldozó szeretetének, gondos nevelésének köszönheti!

A lánceszű, fáradhatatlanul tevékeny Edison ünnepeltetését édesanyjára háritotta: „Mindent az én drága, édes jó anyámnak köszönhetek.” Goethe édesanyja meséinek tulajdonította a maga költői tehetségének életrekeltését. Különösen megható az a végtelen szeretet, amellyel Petőfi Sándor, ez a minden idők egyik legnagyobb dalköltője, viseltetett édesanyja iránt.

Viszont hányszor tapasztalhatjuk fájdalommal, hogy az u. n. jó családokból származó fiatalemberek elzüllöttségének többnyire az édesanyák gyöngesége, könnyelmősége, gondatlansága az oka. A Kornéliák: az édesanyák mintaképei nem nevelhetnek becstelen utódokat. A szeretet és a tudomány kettős pajzsával fölfegyverzett anya könnyűszerrel bebizonyíthatja, hogy a nevelés hatalom. Nem mindenható – amint Dittes Frigyes hirdette – de mégis számottevő hatalom. S ez kedvező körülmények esetén „csodákat” is művelhet.

A nevelés jelentőségét ismeri el Tolstoj, mikor kijelenti, hogy száz írásnál többet ér egy élő, fölvilágosodott embert adni az emberiségnek.

Fölmerül most az a kérdés, hogy a műveltségnek miféle elemeit kell kiválasztanunk „nemünk szebbítésére”, az emberiség haladása érdekében?

A műveltség legfőbb értékei: a szép, a jó és igaz. A nevelésnek tehát az igaz, a jó és a szép szolgálatában kell állnia, s csak azt fejlesztheti, ápolhatja, ami igaz, jó és szép. E három érték közül legbecsesebb az „igaz”, az erkölcsi igazság. Ez egyúttal a legfőbb jó és szép is. Ezért volt az erkölcsstan a legrégibb idők óta a neveléstudomány alapvető része.

Már Platon hirdette, hogy az állam legfőbb feladata az erényre való nevelés. Nem lehet mindenki tudós, vagy művész, de minden rendes-szervezetű gyermeket erkölcsössé nevelhetünk. Mindig igaz és szép marad Berzsenyi Dániel remek mondása:

„Minden ország támasza, talpköve
A tiszta erkölcs, mely ha megvesz:
Róma ledül s rabigába görnyed.”

Az igazságot a tudomány kutatja, a szépet a művészet gondolja s e kettőt az erkölcsstan egyesíti magában. Az igaz erkölcsiség tudomány is, művészet is. Már a régi görögök fölismerték a lélek értelmi, érzelmi és akarati folyamatait. Különösen Athén tűnt ki a lelki élet valamennyi alpműködésének ápolásában.

Mi is egész embert akarunk nevelni. A lélek egyetlen folyamatát sem hanyanyagolhatjuk el. Az iskola tanít is, nevel is. Viszont a család nemcsak nevel, de tanít is. Egyáltalán nem lehet szigorú határvonalat vonni tanítás és nevelés között, mert minden tanításnak nevelőhatásúnak kell lennie. S minden szoktatás egyúttal fölvilágosít, oktat.

Azt senki sem kívánhatja, hogy minden anya különleges tudós, vagy különleges művész legyen. De jóságra, erkölcsösségre mindegyik törekedhetik.

A tudomány és a művészet ápolására és fejlesztésére fölállították a különféle iskolákat. Az erkölcs, az erény legtermékenyebb talaja: a család, a meghitt otthon. A tudósok és a művészek hadd lelkesedjenek és lelkesítsenek a tudomány és a művészet iránt! Az anya a tiszta erkölcs ápolását tartsa legfőbb tisztének.

Családok összességéből áll egy-egy ország, s az országok egyetemességéből alakul ki az emberiség. Hogy a világ, az emberiség erkölcsös lehessen: a különféle népeknek bizonyos erkölcsi magaslatra kell jutniok. Egy-egy nép erkölcsi életét pedig csakis az egyes családok erkölcsi mivolta határozza meg.

Az erkölcsösség teszi az embert emberré. Ebből következik, hogy az erkölcsi igazság, a tökéletesedés a nevelés célja.

Az igaz ember, a valóban művelt ember az erényt, a jót nem a büntetéstől való félelemből, vagy jutalom fejében teljesíti, hanem magáért az erényért, a jóért.

Az igaz, a szép, a jó követése fokozatosan szellemi tökéletességre vezet.

Ha minden anya ilyen irányban nevelné gyermekeit, s ha fáradozásait siker is koronázná: bekövetkeznék az emberiség aranykorszaka.

Addig azonban még rendkívül sokat kell fejlődünk, haladnunk, hogy tökéletesedhessünk,

Elsőbben is testileg kell fejlődünk, tökéletesednünk, hogy szellemi tökéletesedésünket előmozdíthassuk. Már az ókori rómaiak vallották, hogy csak egészséges testben lakhatik egészséges lélek. Testi-lelki tökéletességre törekedjünk tehát.

Hogy elérjük-e? A célnak kitűzése nélkül nincs haladás, nincs előremenetel. Ha egy magas hegy tetejére akarok jutni: elsőbben is el kell indulnom. Lehet, hogy nem érem el a csúcst.

De mindenesetre, inkább megközelítem, mint az, aki reléje se indul.

A haladás, a fejlődés alapján lassacskán oda kell jutnia az emberiségnek, hogy mindenütt a föld kerekiségén egy szívvel, egy lélekkel vallják, de ne csak szájjal – mert ebben volt és van elég részünk – hanem tettel, hogy mindnyájan testvérek vagyunk. S ezért ne egymás megrontására, hanem egymás támogatására törekedjünk.

Embert neveljünk! Ne elfogult állampolgárt, ne rideg felekezeti tagot, ne önző osztályharcost, hanem embert, aki társában felebarátját lássa. Ez lehet ellenfél, de sohasem ellenség.

A józan magyar észre vallanak e szólásmódok: Ember légy, fiam! Ez ember a talpán! Talpraesett ember. Ember a gáton. Ember kell a gátra! Aki ember, jöjjön ide! Emberére akadt. Ez az én emberem. Emberrel van dolgom. Becsüld meg magadat, ember lesz belőled!

Vörösmarty Mihály azt kívánja, hogy minden ember legyen ember és magyar! (Fóthi dal.) Arany János Toldi derekasságát hangsúlyozza, mikor azt mondja róla: „Ember ez magáért!” (Toldi I. 11.) „Ez volt ám az ember, ha kellett a gáton!” (Toldi. Előhang.)

A nyelv, a vallás, a szokás, az erkölcs az emberiségnek természetes összekötő kapcsolatai. S nem a legnagyobb gúny-e, hogy ami egyesíthetne minket: az többnyire élesen elválaszt bennünket egymástól?

Más nem segíthet rajtunk, csak a korszerű nevelés. Az egész világon mindenütt, minden országban az emberi társadalom testileg-lelkileg egészséges tagjává, azaz a kor színvonalán álló emberré kell nevelnünk a gyermeket.

„A társadalmi érzés akkor tudatos – mondja Imre Sándor – ha kifejlett a nemzeti tudatosság.”

De az ember nemcsak a nemzetnek, nemcsak népének, hanem az egész emberiségnek, a világnak is tagja. Nem elég, hogy csak a nemzet tagjának tudja magát, a legnagyobb közöség: a népek nagy családjához, az emberiséghez való tartozásának fönséges gondolatára is föl kell emelkednie.

Elismerem, hogy csak a nemzeti tudatosságon át vezet az út az emberiséghez, amint a családi kötelek a nemzeti kötelekkel kapcsolódnak egybe. De a nemzetnevelés csak egyoldalú, szűkkörű meghatározása a nevelésnek. Akárcsak a hitfelekezeti, az osztályuralmi, vagy egyéb alárendelt szempontok szerint berendezett nevelés.

A nevelést általánossá, egységessé, az embernevelés követelménye teszi. Az alárendelt szempontok szerint történő nevelés csak szűkebbkörű, megosztó társadalmi tudatosságot létesít.

A nevelésen való gondolkodást gyakran megfertőzi az állam-

tudomány, főleg az egyes pártok államtudománya. A nevelés azonban közügy, az egész emberiségnek közügye, s ezért nem szabad pártügygé lesüllyednie.

Sokan irtóznak a korszerű, a mai ember fogalmától, mert nincsenek vele tisztában. Azt hiszik, hogy az ilyen ember megtagadja nemzetét, hazáját, egész múltját s eszmények nélkül tölti életét.

Csak az anarchista és a kommunista hirdet ilyen őrült gondolatokat. S akadnak képmutatók, álbarátok, akik hangzatos szavaikkal megtévesztik az egyes nemzeteket. „Düljön le az országhatár!” „Le kell rombolni a nemzetek közé emelt választófalakat!” „Le kell szerelni!” S ezekhez hasonló mézes-mázos jelszavakat hirdetnek a nagy, a hatalmas nemzetek hamis apostolai íőleg a kisebb, gyöngé nemzetek körében. S míg a félrevezetett népek leszerelnek s a békés életre készülnek: a nagy-nemzetek állig fölfegyverzett seregei rendre elfoglalják a védetlen országokat.

Az ilyen korszerű emberek ellen lelkünk egész hevével tiltakozunk.

A korszerű emberről alkotott hamis fogalmat tisztáznunk kell. Korszerű emberen legfejlettebb erkölcsű embert értünk. A korszerű mai ember éppen úgy ragaszkodik nemzetéhez és hazájához, mint a nemzeti iskola neveltje szűkebbkörű szülőföldjéhez vonzódik.

Krisztus is a kölcsönös megbecsülést, az egyetemességet, az összes népek együvértartozását hirdette. Ő tanította, hogy mindnyájan Isten fiai vagyunk. Isten mindnyájunknak szerető mennyei atyja. Szeressük felebarátainkat, mint saját magunkat! Miért *nem* követjük fenséges *tanait*?

A róm. kat. egyház hatalmas nemzetközi szervezet. S a róm. kat. egyház hú fia nem lehet-e hazájának is tántoríthatatlan híve? Miért irtózzunk tehát a korszerű, a mai embertől? Bármint tiltakozunk: hiábavaló erőlködés. Akár tetszik, akár nem: mindnyájan egymásra utalt emberek vagyunk. Vagy ha jobban tetszik: *Isten fiai vagyunk*. Csak ne kapaszkodjunk a szavakba! Mert akkor sohasem értjük meg egymást.

A föld összes lakóinak élete éppen úgy összefügg egymással, mint a föld valamennyi terményeié. A nagy természet minden teremtménye egymásra van utalva. Mindegyiknek különleges, de közös feladata is van.

S az ember, a teremtés „koronája”, ne töltené be hivatását?

Nobile tábornok olasznak vallja magát, Amundsen norvégnek, Hedin Sven svédnek, gróf Bernsdorff németnek, gróf Apponyi Albert magyarnak, Tolsztoj orosznek, Aulard franciának, lord Rothermere angolnak, Colby, Kellog amerikaiak, Grotius Hugo hollandnak. S valóban nem az egész emberiségnek megértő és

megérző tagjai-e valamenyien? Mindannyian nemcsak szűkebb-hazájuknak váltak a javára, de az egész világnak jól fölfogott érdekét is előmozdították. Nemcsak saját nemzetük, hanem az egész emberiség javáért, az összes népek együvé tartozásáért is lelkesedtek. Belátták, hogy nemcsak szülőföldünk, nemcsak saját hazánk, hanem az egész világ a lakóhelyünk.

Természetes, hogy szívünkhöz legközelebb áll szülőföldünk és édes hazánk. De az egész világ szeretete elől nem zárkózhatunk el.

Igaz, hogy a zsenge gyermek még nem érti meg az emberiség fogalmát. A legnagyobb közösséghez: az emberiséghez való tartozását még nem érzi, mert társadalmi tudatossága fejletlen. De a művelt ifjú s a tanult felnőtt, a kifejlett értelmű ember társas érzését a kisebb körök már nem elégítik ki. Mind tágabb és tágabb körbe vágyódik. S ha fel tud jutni a nemzeti gondolathoz: az egyetemes közösségek legtágabbkörű alakulathoz: az egész emberiséghez is elérhet.

Mig az elfogult, türelmetlen nemzeti nevelés választófalakat emel ember és ember közé: a helyes nemzetnevelés az egyetemes közösség tudatosságát fokról-fokra fejleszti a gyermekben, A művelt ifjak s a kifejlett értelmű felnőttek társas érzése – ha mesterségesen nem akadályozzuk – a fejlődés törvénye alapján egyre bokrosodik, míg végül a korszerű, a mai ember tudatára ébred.

Reclus E. J. J., a híres földrajztudós, a nagy emberbarát vallomása lelkünkéből fakad:

„Bármerre jártam-keltem az emberek, az én édes testvéreim között: mindenütt a saját otthonomban, a magam hazájában voltam. Soha más érzélem nem vezetett, mint az egész világot magába ölelő haza minden polgára iránt nyilatkozó nagyrabecsülésem és rokonszenvem. Ez a gömb, mely olyan gyorsan fprog a világűrben: csak porszeme a nagy végtelenségnek. Érdemes-e arra, hogy haragot tartsunk egymás között? Az embernek épp úgy megvannak a maga törvényei, mint a Földnek. A földkerekségen egymásba olvadó különféle vonalak: a hegyerincek és völgyek, kígyózó vizek, a magaslatok és mélységek, az egymásra települt sziklák távolról nézve oly képet tárnak elénk, mely korántsem zürzavaros. Ellenkezőleg, a gondolkozó ember csodájában tündöklő egységes, tökéletes egészet lát. S ez tele van rythmussal és szépséggel. Az az ember, aki ezt a világegyetemet vizsgálva nézi: az örökké tartó teremtésnek nagyszerű művét látja; a teremtést szemléli, a teremtést, mely újra meg újra kezdődik és nem végződik soha.” (Nouvelle Geographie Universelle XIX. Préface.)

Gróf Széchenyi István, megemlékezvén külföldi utazásairól, lelkesülten vallja meg Naplójában: „Ha a művészetet oly föl-

ségesnek látom, elfeledek minden nemzetgyűlöletet és csak az egész emberiségért érzek.”

A nemzetnevelés tehát nem ítéli el az egyetemes embernevelés magasztos gondolatát. Hogy a legnagyobb magyar is osztozott ebben a véleményben, azt nemcsak most idézett szavai igazolják, de még inkább az a hő óhaja, hogy „vérünk nemesítése”, „az emberi nem szebbítése” legyen nevelésünk vezető gondolata. Hangsúlyozza, hogy „Csak a gyenge gondol önmagával: az erős egész nemzeteket hordoz szívében.”

Ez a fennkölt gondolkozás korszerű emberré avatta e lángeszű férfiút.

„Meggyőződésem, hogy a hazaszeretet jól megfér azzal, hogy az ember a nagyvilágnak is hasznos, békés polgára. Szeretheti az ember a hazáját, anélkül, hogy másokat gyűlölné”

- jelentette ki dr. Szentgyörgyi Albert, Nobel-díjas egyetemi tanár, a szegedi Rotary-Club díszgyűlésén. Kállay Tibor ny. miniszter pedig az Oltári Szentség budapesti nagygyűlésén ország-világ előtt vallotta: „A nemzeti gondolatnak az egyetemes emberi gondolat egységébe kell beilleszkednie és nem keresheti az érvényesülést az egyetemes gondolattal való szembehelyezkedés útján”. Pacelli Jenő, bíboros, a pápa követe, a nagygyűlést bezáró beszédében a békéért imádkozott. Arra kérte Krisztust, hogy akik itt az ő szent nevében összegyűltek: az összeszorított ököl forradalma ellen a szívek békés átalakulásával küzdhessenek. „A népek egyre jobban ébredjenek annak tudatára, hogy akaratom és szent élettörvényed szerint mennyire összetartoznak.”

„Hirdetek új tudományt” – mondja Vörösmarty Mihály. „Legszentebb vallás a haza s az emberiség” (Pázmány).

Az egyetemes embernevelés – mint felsőbbrendű fogalom - egyenesen magában foglalja a nemzeti nevelés alacsonyabbrendű fogalmát.

Imre Sándor is elismeri, hogy a nemzet az egész emberiségnek egyik alakulata. S ezért a nemzeti célt az egyetemes emberi célnak kell alárendelnünk.

Tiltakozom azonban minden helytelenül értelmezett nemzetnevelés ellen.

A nemzeti gőgöt és dőlyföt nagyranövelő eljárás nem nemzetnevelés, inkább nemzetpusztítás. Ha a magunk népét folyton csak dicsőítjük, egyre magasztaljuk, míg a más népeket leszóljuk, lekicsinyeljük, gyalázzuk; ha saját nemzetünket - joggal vagy jogtalanul – a világ első nemzetének hirdetjük és szakadatlanul agyba-főbe dicsérjük: a társadalmi érzésnek csak szűkkörű tudatosságát neveljük; de egyetemes tudatosságát, az emberiséghez való együvértartozásunk és az emberiséggel való együttérzésünk tudatát már csirájában megfojtjuk. A „la grande

nation” (a nagy nemzet), a „Deutschland über alles” (elsőbbem Németország) örökös emlegetése, a nemzeti „revanche” (bosszú) s a „gloire” (dicsőség) ébrentartása: nem nemzetnevelés, még kevésbé emberképzés, hanem egyenesen nemzet- és emberrontás; nemzet- és emberpusztítás.

Nemzeti dolyf és gög helyett nemzeti önérzetre, nemzeti öntudatra neveljük gyermekeinket s az ifjúságot. Egyetlen nép sem nélkülözheti a nemzeti öntudatot és önérzetet. De a nemzeti gögöt és dolyföt – annyi nemzeti szerencsétlenség csiráját - ki kell irtanunk a népek életéből.

A világ szeretete a hazaszereteten alapul. A hazaszeretet fejlesztése és ápolása mindenha előkelő helyet foglalt el a nevelés körében.

Mi is az ember legnagyobb ékességei, legfőbb erényei közé soroljuk az igaz hazaszeretetet. Ez a hazaszeretet azonban nem az örökös szónoklásban nyilvánul meg, nem a dicsekvésben és nem az ősök dicsőségének önző kihasználásában keresi érvényesülését, hanem a cselekvésben, a becsületes, kitartó, komoly, munkában.

„Üres hordó jobban kong!” De a hangoskodók üres fecsegéseikkel még mindenütt csak tönkretették hazájukat. Míg a komolyan gondolkozó, szorgalmas és becsületes dolgozók békés munkásságukkal fölvirágoztatják az országot.

Gróf Széchenyi István, Kossuth Lajos, Deák Ferenc, báró Eötvös József, Petőfi Sándor, Arany János, Madách Imre, Jókai Mór, Liszt Ferenc, Munkácsy Mihály, Zichy Mihály, Benczúr Gyula, Huszár Adolf, Zala György s annyi más jeles magyar nemcsak a saját nemzetéért élt-halt. Bámulatos munkásságukkal más népek, az egész emberiség ügyét is előmozdították. Ugyanezt mondhatjuk minden nemzet lángelméiről.

A tiszta, önzetlen hazaszeretettel összeférhetetlen a gyűlölet. Aki igazán szereti hazáját: nem gyűlölheti honfitársait. A hazát nemcsak a hegyek, a völgyek és a vizek alkotják. A nemzeti nyelv, a szokások, az erkölcs, a nemzeti gondolat, a nemzeti szellem, a nemzeti lélek szintén hozzátartozik.

A mai ember nem gyűlölheti embertársait. Egyetlen nemzetet sem vethet meg. A gyűlölet helyét a szeretetnek kell elfoglalnia mindenütt, ahol értelmes emberek együtt élnek. Csak az egyetemes szeretet, az általános jószág, az igazság válthatja meg a világot.

A békés nevelés jelentőségét Imre Sándor is méltányolja: „A nevelés kötelessége a békés, folytonos haladás elősegítése, föltételeinek megteremtése.” „Az iskolai életet bírálók egy része is azt követeli, hogy az iskola békés, csendes, elégedett munkássá nevelje az embert.”

A család, főleg az anya lelkes támogatása nélkül azonban az iskola ezt a feladatát nem teljesítheti.

A véres háborúk megszüntetésére föl kell állítanunk a békebíróságokat. S hogy a népek egymáshoz közeledhessenek és egymást megbecsülhessék: meg kell alkotnunk a világszövetséget. Ebbe minden nemzetet, minden népet be kell fogadnunk, hogy közös erővel munkálkodhassunk az egész emberiség javán.

A békés életre való nevelés csak így sikerülhet.

A nevelés kezdete.

A gyermek nevelése már a házasságnál kezdődik. Újabb időben ugyanis a gyermek testi és lelki tehetségeinek megítélésében nagy fordulat történt. Míg évszázadokon át az egyént okozták testi és lelki gyarlóságaiért, fogyatkozásaiért: a mai tudomány arra figyelmeztet, hogy a gyermek tehetségeit szülői határozzák meg. S a gyermek csak részben vonható felelősségre hibáiért.

Bizonyára olvasott, vagy hallott már valamit, Asszonyom, Lombroso olasz orvostanárrol, aki a terheltség átöröklésének tanával új iskolát alapított.

Igaz, hogy újabban többen megtámadták Lombroso tanítását. Münsterberg Hugó lélekbúvár pl. azt állítja, hogy született gonosztevők nincsenek. Még sem tagadható, hogy a szülők és utódaik között szorosabb kapcsolat van.

Senki sem tagadhatja, hogy néha akkora a hasonlatosság az apa és gyermeke között, hogy mindenki akaratlanul is felkiált:

- Ez is az apjára ütött! Ez sem tagadhatja el apját! Vannak esetek, mikor a gyermek arcvonásaival inkább anyjára emlékeztet. S ha alaposabb vizsgálatot folytatunk: voltaképpen mind az apának, mind az anyának ismertető jeleivel találkozunk az utódokban. Néha a gyermek visszaüt a nagyszülőkre, az ősökre.

A szellemi élet kialakulása szorosan egybefügg a test szervezetével, kialakultságával. Ostwald, Haeckel és híveik ezért tagadják a lélek önállóságát. A lélek a test erélyének megnyilatkozása, a vér, az agy, az idegek együttes munkásságának, közös működésének hatása, eredménye. Ha beteg az agy, az idegzet, a véralkat: a szellem, a lélek sem lehet egészséges.

Ha tehát a testi tulajdonságokat örökölheti a gyermek, természetes, hogy a lelki sajátságokat, a tehetségeket is örökölheti.

Az évszázados híres angol cégek eléggé bizonyítják, hogy a kereskedelmi szellem, a kereskedői érzék apáról-fiúra szállhat. A franciák kiváló takarékosága, szellemessége; a németek nagy rendszeretete, bámulatos szorgalma nemzedékről-nemze-

dékre tovább él. A magyar cigányzenészek zenei tehetsége közismeretes.

A Rotschild család már közel két századon át szállítja Európa legtekintélyesebb bankárjait. Nálunk a Kisfaûdnyak a költészet terén tündökölték, a Szászok Magyarország legkiválóbb egyházi szónokai közé tartoztak, Ballagiék a tanári széken szereztek maradandó érdemeket, Móraék a tanítói, költői pályán s a Bókayak az orvosi pályán válnak ki.

Az olaszok Ferrero Vilmost elnevezték a világ nyolcadik csodájának. Született 1907-ben Turinban. Anyja kitűnően hegedült, atyja pedig hárfázott és zongorázott. A csodagyermek szüleitől örökölte kiváló zenei tehetségét. Már két éves korában tanújelét adta a zene iránt való nagy szeretetének. Mikor zenét hallott, egész lelkülete megrázkódott, keze akaratlanul ütemszerű mozdulatokba fogott, s megható, megindító ütemeknél sírni kezdett. Zenei emlékezőtehetsége bámulatosan fejlődött. Amit egyszer hallott: sohasem felejtette el többé. Szülei családi otthonukban kisebb hangversenyeket rendeztek. A karmesteri szerepet a kis Vilmos játszotta. Zenész szüleinek elállt szemüszájuk a nagy bámulattól. A kisfiú rendkívül ügyesen vezényelt. S utasításai mindig helyesek voltak.

A csodagyerek híre csakhamar eljutott Rómába, s ötéves korában a Costanzi-színházban lépett föl. A műsoron ekkor már Beethoven, Wagner, Rossini, Grieg és Berlisz neveivel találkozott a hallgatóság. Hét éves korában Carszkoja Salóban, a cár előtt hangversenyezett. A műsört maga a cár állapította meg: Tannhauser-nyitány, Grieg-tánc, Bocherini Menuette-je. A csodagyerek ezt a műsört megtoldotta még Bizet Farandolejával.

A cár és családja a legnagyobb elragadtatással hallgatta a kisgyermek csodás játékát. A hangverseny befejezésekor pedig a hatalmas uralkodó megölelte és gazdagon megajándékozta a gyermek-művészt.

Íme, a szülők zenei tehetsége az utódban a fejlődés magasabb fokán tovább él, gyarapodik, halad. Feferó Vilmos esete ezt a tételt fényesen igazolja.

Hosszú életű szülők utódai – rendes körülmények között - nagy kort érnek el. Erre nézve is számos példát sorolhatnék elő a történetből s a mai életből egyaránt.

A gyermek nem mindig örökli szüleinek rátermettségét, előnyös tulajdonait. Gyakran inkább gyarlóságait, gyöngéit örökli, nem egyszer még fokozottabb mértékben.

Gyakran tapasztalhatjuk, hogy ha a családnak egyik ága kihal, rendszeren más ágak is követik. Az idők folyamán hány uralkodóháznak és hány régi nemes és főnemes családnak magva szakadt!

Korán elhalt szülők magzatjai is többnyire rövid életűek. A híres Orleansi Bastard fia: I. Ferenc negyvennégy éves kort ért el. Mindahárom fia korán fejezte be életét. Schücking Levin adatai szerint a német hercegi családok egyikében a szembajt örökölték a családtagok. A XII. században a sváb és bajor Welfek őse élete alkonyán megvakult. Ottó herceg – 1450 körül – csak félszemével látott. A XVI. század közepe táján Vilmos herceg vakult meg stb. A spanyolországi aragoni uralkodóház szomorú sorsa is ismeretes. Katholikus Ferdinánd búskomorságban halt meg 1516-ban. Leánya: Aragoni Janka mint örült végezte be életét 1555-ben. Unokája: V. Károly szintén mint lelkileg meghasonlott hunyt el. II. Fülöp embergyűlölete, zordonsága még fiával, Don Carlos-szal szemben sem enyhült. III. Fülöp, IV. Fülöp és II. Károly kivétel nélkül gyöngelműek voltak. II. Károly nővérenek unokája: V. Fülöp hülyének született. Ennek leszármazottja: VI. Ferdinánd pedig mint veszedelmes örült halt meg 1759-ben.

Vagy ki ne ismerné a bajor Wittelsbachok megrázó sorsát? A bajor uralkodócsaládnak számos tagja volt búskomor. Nyolcvan esztendő alatt huszonöt örült akadt köztük.

Már I. Miksa e terheltek közé tartozott. Leánya gyógyintézeti ápolásra szorult. II. Miksának két fia megőrült. A szerencsétlen fiúk rokonok házasságából származtak, s az anyai ágon: a Hessen-Darmstadti családban szintén kimutatható a terheltség. I. Lajos igen kicsapangó életet folytatott. Az ő lelkén szárad két fiának szomorú vége. II. Lajos, a művészetért rajongó, örülten pazarló bajor király a starenergi tóba vetette magát. Öccse: Ottó, bajor király, huszonkét éves korában örült meg. Azóta haláláig egy percre sem nyerte vissza öntudatát.

Az öngyilkossági rögeszme szintén örökölhető baj. Utódról-utódra száll, ha egyszer megtelt a szülők bűneinek pohara.

Az alsóbb állatvilágban az anyai szervezeten kívül, tojásból fejlődik ki az utód és környezetében találja megeledéjét. A madaraknál a tojásban keletkező fiatal állat a fejlődéséhez szükséges összes anyagot az anyai testből kapja. Az emlősöknél az utód az anyával szoros összeköttetésben marad, míg csak tökéletesen ki nem fejlődött.

Ez a tény vezetett arra a föltevésre, hogy az anyának az átöröklésre nagyobb befolyása van, mint az apának. Ez azonban tévedés.

Az állatkeresztéseknél ugyanis megfigyelték, hogy a hímnek legalább is olyan befolyása van az újszülött testi alakjára és értelmi erejére, mint a nősténynek. A megfigyelések szerint öröklő terheltség tekintetében a hímek illeti az elsőség.

Az előadottakból látható, hogy nem túloztunk, mikor azt állítottuk, hogy a gyermek nevelése már a házasságnál kez-

dődik. A gyermek testi alkataért, szellemi képességeiért ugyanis mindkét nem legalább is egyformán felelős. Azért joggal követelhetjük, hogy mindakét fél – mielőtt házasságra lép – jól gondolja meg, vajjon képesek-e majd egészséges utódokat nemzeni.

A fiatal jegyesek ezelőtt csak a papot keresték föl. Tőle kaptak lelki tanácsot, mielőtt egyesültek volna. Ma a papokon kívül az orvosokat is meg kell hallgatnunk. Orvosi vizsgálat és beleegyezés nélkül egyetlen mátkapárt sem volna szabad megesketni.

Újabb időben az amerikai Pennsylvania államban a házasulandóknak orvosi bizonyítványt kell fölmutatniok, mielőtt házasságot kötnek. A jegyeseknek orvosi bizonyítvánnyal kell igazolniok, hogy teljesen egészségesek, s hogy frigyük nem veszélyezteti esetleges utódaik testi és szellemi épségét.

Érdekes, hogy a jövő nemzedék védelmére irányuló ez az intézkedés nemhogy apasztotta volna a házasságok számát, hanem még növelte.

Követelményünk, hogy a jegyeseket, mielőtt megesketnék őket, elébb orvossal meg kell vizsgáltatni: nem új. Miksa József, badeni nagyherceg, már 1800-ban gondoskodott erre vonatkozó törvényjavaslatról.

Ebben a javaslatban a házasulandók szüleit arra utasítják, hogy rendőrorvossal vizsgáltassák meg gyermekeik egészségi állapotát. Orvos bizonyítsa, hogy nem fejlődött-e a menyasszony csontrendszere hibásan. S ezzel nem kerül-e esetleg veszedelmbe a saját és gyermekének élete? Nem köp-e vért? Nem köszvényes-e? S nem hajlik-e búskomorságra? Vizsgálják meg a völegénynek a testalkatát. Elég erős és egészséges-e? Nincs-e olyan baja, mely feleségére is átszállhat? Ha volt ilyen baja, vajjon alaposan és tökéletesen kigyógyították-e belőle?

Aki nem mutat fel egészségi bizonyítványt: nem kaphat házasságlevelet a polgári hatóságoktól. „Az államnak nagyobb érdeke, hogy polgárai egészségesek legyenek, mint hogy csak a számuk szaporodjék.” Mondja a törvényjavaslat.

Milyen lassan érik meg egy-egy üdvös, az egész emberiség javára váló eszme vagy gondolat! Mikor fog testet ölteni ez a százéves törvényjavaslat a vén Európában?

Újabb időben ismét erősödött az ellenzők tábora. Sokan az emberi szabadság ellen irányuló intézkedést látnak a kötelező orvosi vizsgálatban.

Nem az a kérdés lényege, hogy kötelező legyen-e az orvosi vizsgálat vagy nem? Annyi bizonyos, hogy az orvosi vizsgálat a házasság előtt: lelkiismereti kérdés és erkölcsi kötelesség.

Az emberi faj nemesedésének kérdését nem lehet holmi

felsőbbséges kézlegyintéssel elintézni. A természetes kiválasztódás nem elég a faj nemesedéséhez. A fajvédelemről okvetetlenül más úton is kell gondoskodnunk.

A fajegészségtan, azaz az egészséges nemzedékek fejlődésének alapfeltételeivel foglalkozó tudomány – a gáncskodók ellenére – napról-napra halad, erősödik. Elébb-utóbb okvetetlenül diadalt arat.

Az állattenyésztők tudják, hogy a beltenyésztés könnyen a fajok elkorcsosulására vezet. Ezért nem tanácsos – általában – a vérrokonok házassága. Utódaik ugyanis többnyire testileg szellemileg beteges emberekké válnak.

Lelki betegséggel terhelt emberek házasságát pedig mindenáron meg kell akadályoznunk, mert az ideges lelki terheltég a legkönnyebben örökölhető.

A gyermek egész jövőjére elhatározó befolyással van szüleinek testi-lelki állapota abban az időben, mikor fogantatása történik. Hány ember tobzódik, részegeskedik még a jobb osztályok köréből is, noha már családot alapított!

v Ez a mértéktelen életmód tönkreteszi az idegzetet. S ezt a tönkretett idegzetet örökli az utód. Minden házaspárnak első és legfőbb törvénye legyen: a mértékletes életmód. Férfjnek és feleségnek sohasem szabad részeg fővel, vagy csak becsípott állapotban is egymáshoz közelednie. A részeges állapotban nemzett gyermekek hülyékké, bambákká, idegbetegekké válnak.. Szülőik egykori könnyelműségének, meggondolatlanságának örökös vádlói lesznek.

Ha a gyermek szüleinek kiválóságát, vagy hibáit örökli: miért különbözök azonegy szülők gyermekei? Kérdezheti Aszszonyom.

Ezer és egy oka van ennek. Először is az anyának nincsen két egyforma petéje, az apának nincsen két teljesen egyenértékű sperma-fonala. A petének érő folyamataiban elvész a régi anyag háromnegyed része. S evvel az elpusztult anyaggal együtt eltűnik a petének egyik-másik jellemvonása, sajátossága.

A termékenyített pete milliárd és milliárd sejtre oszlik. S ez a milliárdos sejttársaság új egyénnek ad életet. De ebbe nemcsak a szülőknek, hanem a nagyszülőknek, az ősöknek tulajdonságai is belékerülnek.

Nagyon mesze vezetne, ha a jelenkori természettudósok legújabb kutatásaival és megállapodásaival hosszabban foglalkoznám. Elég, ha azokra a gyakorlati tapasztalatokra utalok, amelyek a természettudósok, az orvosok, az életbúvárok nézeteit mindenben igazolják.

Hányszor tapasztalhatjuk, hogy az unokákban visszatérnek a nagyszülők tulajdonságai!

Egyes kutatók kísérletei arra az eredményre vezettek,

hogy egyes állatok bőrének megváltozott színét is örökölték az utódok. Az átöröklés azonban nem mindig történik meg, mert a csiraanyagok nem mindig egyenlően érzékenyek ahhoz, hogy örököljenek valamit a szülőktől.

A termékenyítés valamennyi állatnál azonos elvek szerint történik, ezért az ember sem tehet kivételt. Föltehetjük tehát, hogy az ember ériéiben levő csiraanyagának is van ilyen érzékeny időszaka. Amit ilyen érzékeny pillanatban szerzünk: annak utódainkban is nyoma lesz.

Azt is tapasztalhatjuk, hogy a kiváló emberek rendesen felülmúlják szülőiket. A kiváló, a jeles emberek utódai pedig - általában - nem érik el szülőik jelességét.

Mi lehet ennek az oka?

Ostwald Vilmos, a nagy természetbölcselelő, Mendel Gregor-nak és de Vries Hugónak kísérleteire hivatkozik. Szerintük ugyanis az ember nem öröklő szülői tehetségének átlagát, hanem az apától is, az anyától is örököl bizonyos tulajdonságokat, amelyek mozaikszerűen illeszkednek egymás mellé. Ezek a mozaikszerű tulajdonságok az öröklés folytán még nem függenek össze egymással összhangzatosan. Ellenkezőleg, inkább bizonyos ellentét van közöttük.

Örökségünk egymáshoz nem illő részeit az ivarérettség idején szoktuk lehetőleg egymáshoz illeszteni, hogy bizonyos összhang keletkezhesen köztük. Az első szerelem megrázó ereje egy célra irányítja összes tulajdonságainkat, s így bizonyos összhangot teremt. Az átlag-embernél, „a természet gyári árujánál” (amint Schoppenhauer kesernyés szellemességgel a közönséges embert nevezi) azonban ez az összhang ismét csökken, mihelyt ez az egyöntetű, hatalmas, nagy érzés háttérbe kerül.

A lángész akkor keletkezhetik, ha szerencsés véletlen folytán az apai és anyai örökség kezdettől fogva akként egyesül, hogy az utódnak nem kell erejét arra fordítania, hogy örökölt tulajdonságai közt összhangzatot teremtsen. Örökölt tulajdonságai együttesen a legkedvezőbb eredményekre vezethetnek. Innen származik a kora-érettség: a csodagyerek. A lángész már korán mutatkozik. S ha erélyének nagy részét nem kell külső nehézségek leküzdésére használnia: korszakalkotó munkásságban érvényesül. (Ostwald Vilmos: *Monistische Sonntags-Predigten. Zweite Reihe. 33. Predigt. Fauts Vater.*)

Asszonyom! Ön most azt a kérdést vetheti föl: Mi az oka annak, hogy eddig csak férfi lángészlől tudunk. Miért nincsenek női lángeszek?

A gyöngébb női nem már hivatásánál fogva is inkább a szerényebb családi körben találja meg lelki világát. Az erősebb férfiú a nyilvánosság színpadán viaskodik. Egyfelől tehát a két nem természeti különbsége, különböző életmódja oka ennek

a jelenségnek, másfelől azonban – azt hiszem – a női nemnek évezredek óta tartott elnyomásában, alárendelt helyzetében is kereshetjük az okát.

A leányok értelmi nevelését a múltban mindig elhanyagolták. Míg a fiúk két évtizeden át is látogathatták a legkülönbözőbb s a legkitűnőbb iskolákat: a lányok elől elzárták a nagyobb képzés útját.

A férfiú erőszakossága a nőt ravasszá tette. A múlt hibáit jóvá kell tennünk. A képzésnek semmiféle terét, az életpályák egyetlen nemét sem szabad bárki elől is elzárunk. A nőknek is meg kell adnunk a szabadságot, hogy szunnyadozó tehetőségeiket kifejthessék.

A világnak nemcsak a férfiú eszére van szüksége. A női ész is javunkra válhat. A férfi és a nő külön-külön csak fél-ember. A férfiú és a nő együtt teszik az ember fogalmát.

A terhes nőt orvosi felügyelet alá helyezném.

Lehetséges-e ez? Hiszen ez pénzkérdés! Szól az ellenvetés. Igaz. Még a középosztályúak közül sem tarthatnak sokan házi orvost. Mít mondjanak azonban a szegények? Pedig a középosztályúak általában műveltebbek, képzettebbek. S így kevésbé szorulnának tanácsra, segítségre, mint a tudatlanabb, gyámoltalanabb szegény asszonyok.

Ne tegyünk különbséget! Ismerjük el, hogy ezek is, azok is, orvosra szorulnak.

Az emberiség jövőjének érdekében követelnünk kell az orvosok állami alkalmaztatását. Ha kimondtuk az ingyenes, általános tankötelezettséget: az ingyenes, általános gyógyítást is érvényesíthetjük.

Minden embernek szüksége van a műveltségre, akár a levegőre. Rendezett egészségügyi viszonyok nélkül azonban általános műveltség nem képzelhető. Ezért kell követelnünk a közegészségügy államosítását.

Tíz év alatt az orvosok az angol hadseregben csodálatos eredményeket értek el a katonák egészségi viszonyai, szokásai, de erkölcsi tekintetében is – írja a Webb házaspár. „Az életmód javulása oly jelentékeny volt, hogy a legénység egész jellemét átalakította”.

Az Egyesült Államokban 1913 óta egy rendkívül áldásos intézmény áll fenn. A neve: Life Extension Institute. (Életmeghosszabbító intézet.) Ez az intézet a betegségek ellen küzd. S ezért az egészséges embereket is időközönként megvizsgálja. Ez időszakos vizsgálatot az egész országra kívánja kiterjeszteni.

Ezt az üdvös intézményt nálunk is mielőbb életbe kellene léptetni.

A lelki egészség a testi egészségen alapul. Az iskolákon kívül tehát kórházakra és orvosokra van elsősorban föltétlenül

szükségünk. Minden faluban legyen pap, tanító és orvos. A tanítót és az orvost az állam fizesse, mégpedig tisztességes, jólmegérdemelt díjazásban részesítse őket. S ne éhbérrel szúrja ki a szemüket.

Az államnak minden polgára fizessen egészségügyi adót. A gazdagok, a nőtlenek és a gyermektelenek nagyobb adót fizethetnek, mint a szegények, a nős és a gyermekekkel megáldott apák. Ennek fejében mindenki számíthat ingyenes orvosi segélyre. Minden család állami orvos felügyelete alatt álljon. Ekkor a közegészségügy hihetetlen lendületet venne. S lassacskán megszűnne minden ragály és nyavalya.

Mennyi babona pusztulna el a föld színéről! Még mindig temérdek babonás hit él a nép körében, kivált a terhes asszonyokról, noha az orvosi tudomány ma már a babonák egész seregét megdöntötte. A terhes asszonyok megigézése – az orvosok állítása szerint – lehetetlen. A gyermek elkorcsosodását bizonyos eróműtani zavarok okozzák a magzat fejlődésének első időszakában.

Sokan azt hiszik, hogy az anya táplálkozásának befolyása van az újszülött testi nagyságára és súlyára.

Számos orvos arra a tapasztalati tényre hivatkozik, hogy nagy és erős asszonyok, akik a terhesség idejében jól táplálkoznak: gyakran kis gyermekeket szülnek. Gyöngébb asszonyok pedig – noha mérsékelten táplálkoznak – erős gyermekeket hoznak napvilágra.

Számos orvosnak kutatása bizonyítja, hogy rendes viszonyok között a gyermek testi nagysága és súlya az anya magtanyájának nagyságán és súlyán fordul meg. Dr. Stratz azt állítja, hogy a rendes fejlettségű szülők újszülöttei 3500 gr súlyúak (fiú) és 3250 gr súlyúak (leány), hosszúságuk pedig 50 cm. Dr. Tramer azt tapasztalta, hogy a nagy, erős gyermekek, akik 4 kg-ot, vagy még ennél is többet nyomnak: az első hetekben nem igen nőnek. Az egészséges, kisebb gyermekek ellenben nagy előhaladást tesznek, s csakhamar utóierik a nagyobbakat.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a terhes asszony akkor cselekszik a leghelyesebben, ha táplálkozásakor nem tér el megszokott, rendes ételeitől. Lehetőleg sok főzeléket és gyümölcsöt egyék. Az utolsó hónapokban kevesebb sót fogyasszon.

A hatodik hónaptól kezdve egyszerű, de erős derékszorítót használjon a terhes asszony. Ez megkönnyíti a testmozgást, a menést és elősegíti a magzat rendes fekvését.

Szeszes italoktól tartózkodjék. Minden méreg, mely az anya testébe jut: a gyermekre is hat. A szesz méreg. Dr. Tramer véleménye szerint az iszákosság az utódokra nézve nem annyira öröklő terhelttség, mint inkább mérgező hatású.

Mivel a szülés jelentékeny testi erőbe kerül: könnyen belátható, hogy a terhes asszonynak nem szabad a könnyebb házi munkákat és megszokott sétáit kerülni. Csak javára válik, ha terhességének egész ideje alatt kellő testi mozgást végez. Természetes, hogy óvakodjék a megerőltetéstől. Súlyosabb tárgyakat ne emeljen és ügyeljen arra, hogy el ne essék.

A folytonos heverés és pihenés nemcsak testi elerőtlenedésre vezet, de a magzat elzsírosodását is okozhatja.

Az anya egyik legfőbb tiszte a szoptatás. A szoptatás nagy erkölcsi jelentőségét már Rousseau fölismerte. Ne gondolja senki, hogy a szoptatás – rendes körülmények között – ártalmára volna az anya egészségének, vagy szépségének! Hogy az anya ezt a kötelességét teljesíthesse: még viselős korában kell erre előkészülnie.

Az utolsó hónapokban a terhes asszony mossa meg naponként langyos vízzel és szappannal emlőit. Ha a csecsbimbók laposak, vagy behúzódtak: ki kell őket emelni. Erre a célra való egy 30 cm. hosszú gumitömlővel ellátott, tölcésalakú csecsbimbófedő. A hetedik hónaptól kezdve minden reggel és este tegye a fedőt csecsbimbójára és a tömlőn keresztül szívja fölfelé. Azután oldja le a tömlőt, s egy ideig maradjon ebben a helyzetben a bimbó.

Orvos állapítsa meg, hogy lehet-e a szülés rendes lefolyására következtetni, vagy sem.

Nem lehet eléggé hangsúlyoznunk, hogy orvos, bába, s általában bárki csakis tiszta kézzel nyúljon a vajúdo asszonyhoz.

Semmelveisz Ignác, a világhírű magyar orvos már 1847-ben megállapította, hogy a tisztátalanság oka a gyermekágyi láznak.

Hány szegény gyermekágyas nő esett azelőtt és azóta is áldozatul környezete tisztátalanságának!

Előkészület a neveléshez.

Azt hiszem, Asszonyom, nem szorul bizonyításra, hogy a nevelés szent munkája sokoldalú, alapos és gondos előkészületet kíván. Hiszen még a legegyszerűbb munkát is megfontolva és bizonyos eszközök segítségével kell végeznünk.

Az ember legnagyobb kincse: az egészség. Szeretteinknek, barátainknak, ismerőseinknek, magunknak is jó egészséget kívánunk. Minden emberi tevékenységnek alapja a jó egészség. Azért mondtuk, hogy a szülők kötelessége egészséges utódokról gondoskodni. S a nevelés feladata, hogy egészséges nemzedékeket neveljen nagyra.

Ha a szervezet rendesen végzi életműködését: egészséges. Ha hibásan teljesíti: beteg.

A nevelés főcéljának a jót, az erényt, az erkölcsi igazságot, a tökéletesedést jelöltük meg. Ám egészséges testi szervezet, jó egészség nélkül nincs erény, nincs helytálló erkölcs, nincs tökéletesedés.

Lombroso hévvel vitatta, hogy elfajult, elkorcsosodott szülőknek csak elfajult, elkorcsosodott utódaik lehetnek. Az egészséges testi szervezet és a rendes életműködés tehát alapja a helyes nevelésnek, főkélléke a tiszta erkölcsnek és minden erénynek.

Mikor azt kívántuk, hogy embert neveljünk, a lehető leg-rövidebben határoztuk meg a nevelés célját. Az ember fogalmán testi-lelki derekasságot értünk.

A nevelőnek tehát elsősorban az emberi test szerkezetével és működésével kell megismerkednie. De nem fog ártani, ha az ember származásáról is tudomást szerez.

A nevelést eddig történeti alapon végezték. Mi azt akarjuk, hogy inkább természettudományi alapon történjék, mert az ember nemcsak történeti, hanem elsősorban természeti lény. Tiszteletben tartjuk a hagyományt, de a természetnek, a haladásnak, a fejlődésnek örök törvényeit is kutatnunk kell. Nem dughatjuk fejünket strucc módjára a sivatag homokjába.

Mielőtt tehát tulajdonképpeni feladatunkhoz fognánk: megemlékezünk röviden az ember származásáról. Azután a leg-szükségesebb testtani, élettani, egészségtani, lélektani és erkölcs-tani ismereteket foglaljuk egybe.

A nevelés munkáját nemcsak szeretettel, nemcsak tapintattal, de világos fővel, nyílt ésszel, alapos tudással és erős akarral kell végeznünk. Az embernek, de főleg a nevelőnek, az anyának legnagyobb ellensége a tudatlanság, a babona, a vakhit. Legmegbízhatóbb barátja, leghívebb tanácsadója: a tudás, a felvilágosultság, az igazság megismerése.

A hivatása magaslatán álló nevelő elsősorban ernyedetlen szorgalommal összegyűjti, azután kellő ügyességgel és szívós kitartással feldolgozza ismereteit. S ha egész lényét átszövi a szeretet: áldásos lesz munkája.

Az ember származása.

Asszonyom, Ön azt kérdi tőlem: mi a véleményem a Darwin-féle tanokról? Lehetséges-e, hogy az ember az állatvilágból származott?

Asszonyom! Nem az ember származása a lényeg. A kérdés az, vajjon ki teremtette a világot?

Megingathatatlan hitem, hogy Isten, a felfoghatatlan, lát-

hatatlan, de érezhető erő teremtette és tartja fenn az egész mindenséget.

A fejlődés tana és Mózes teremtéstana között a különbség csak látszólagos. Mózes azt tanította, hogy Isten a világot hat nap (hat korszak) alatt teremtette. Előbb növényeket, állatokat teremtett s végül az embert hívta életre. A fejlődést az fejtegeti, hogy az ember a növény- és az állatvilágból, beláthatatlan hosszú időn keresztül származott.

Hogy isten felfoghatatlan bölcséége az állatvilágból szólította életre az embert: ez nem lehet megalázó. Inkább fölemelő hatást gyakorol reánk.

Hány lángelme látta meg a napvilágot egy-egy szegényes szalmatető, vagy nádfedelű kunyhóban! Krisztus, istennek fia, szegényes istállóban született, bölcsője jászol volt. S nem lett-e a világ Megváltója?

Sokkal megnyugtatóbb alacsony sorsból fölemelkedni, mint a magasból lezuhanni.

A származás tehát ne aggassza, Asszonyom. Kérésére, szívesen elmondom – noha csak főbb vonalaiban – a fejlődéstörténetét.

Lamarck Jánosnak, a kiváló francia természettudósnak, 1809-ben megjelent „Az állattan bölcsészete” (Philosophie Zoologique) munkája volt az első, mely azt fejtegette, hogy a föld és a rajta élő szervezetek hosszas, de folytonos fejlődésnek a következményei. A ma élő fajok egymásból keletkeztek alkalmazkodás útján, aszerint, amint használták vagy mellőztek egyes szerveket. A nem használt szervek fokozatosan elszárvulnak, sőt nyomtalanul el is tűnhetnek. Emberi szervezetünk természetes módon, a majomféle emlősök hosszú sorozatának átalakulásából keletkezett.

Lamarck tanai hamar feledésbe mentek. Egy félszázadnak kellett elmúlnia, hogy Darwin Károly, angol természettudós, egészen más oldalról világítsa meg a fölvetett kérdést.

Darwin „A fajok eredete” (*On the origin of species*) első, főmunkájában (1856) számos tapasztalati tény alapján kimutatta, hogy a felsőbbrendű állat- és növényfajok fokozatosan a legalsóbbrendű és legegyszerűbb alakokból keletkeztek. S ezzel tarthatatlanná lett a fajok állandóságát hirdető tan. A faji és az egyéni természetes kiválás a létért való küzdelem eredményei. A gyöngébb fajok elpusztulnak, az erősebbek megmaradnak. Csak az életrevaló szervezetnek van jövője,

Azt is állította Darwin, hogy ha valamely faj egyénei egymástól teljesen elszakadnak, igen könnyen új fajok keletkezhetnek.

E véleményen épült föl a fajok keletkezésének költözködő

vagy elszigetelő elmélete. Ezt az elméletet Wagner Mór német életbúvár fejtette ki legrészletesebben.

A szárazföldtől elvált szigetekre szorult rajok fejlődést, ugyanis más irányt vett, mint a szárazföldi fajoké, noha közös származásuk kétségtelen. Mivel a teljesen elkülönített egyének a törzsfaj egyéneivel nemileg nem érintkezhetek s a kölcsönös kereszteződések lehetetlenné váltak: új fajoknak kellett keletkezniük.

De Vries hosszas kísérletei folyamán azt is tapasztalta, hogy néha a faj új változatai hirtelen, ugrásszerűen, minden előzmény nélkül támadnak. Egyéni sajátosságai sem a törzsfaj egyénein, sem leszármazottjain nem látszanak. De Vries ezt a jelenséget elváltozásnak nevezi. S ezt tartja a fajok átalakulása legjelentősebb tényezőjének.

Az elváltozások a külső körülmények megváltozásától függetlenek. Föllépésüket valami belső okban kell kutatnunk. A fajfejlődés tehát a külső körülményektől független, előrehaladó folyamat. Ez a haladás elve.

E megfigyelések és elméletek alapján a fejlődés alaptörvényét röviden a következőkbe foglalhatjuk:

Minden élő szervezet öröklő őseinek sajátosságait, de új sajátosságokat is szerezhet. S ezeket részben, vagy teljesen utódaira is átszármaztathatja.

Az ember származásfájának megállapítása nem könnyű feladat, mert rokonságának megítélésében többféle lehetőség merül fel. Hubrecht a harmadkorbéli rovarövöket; Klaatsch a félmajmokat; Haeckel, Schwalbe, Boas pedig a harmadkorbéli emberalakú majmokat tartja az ember legközelebbi rokonainak.

Haeckel Ernő, a fáradhatatlan természettudós, 1866-ban megjelent „Általános alaktan”-ában (Generelle Morphologie der Organismen) az embernek az állatokkal való rokonságát fejtegette. S az élet eredetére vonatkozó alaptörvényében rámutatott arra, hogy az egyéni és a fajfejlődés között törvényszerű összefüggés van.

Ma már tudományos megállapítás, hogy az összes növényfajok és az összes állatfajok fokozatos fejlődés útján származtak. A mai összes élő szervezetek évmilliók rokonok.

Ha bármely élő lénynek akármelyik szervét nagyítóval vizsgáljuk: azt tapasztalhatjuk, hogy ez számtalan apró részből, u. n. sejtéből áll. Minden sejtnak 3 lényeges része van: 1. a sejttest, 2. a sejtmag, 3. a vezértest. Amelyik sejtnak nincsen magja és nincsen vezérteste: az elpusztul.

Minden növénynek és állatnak teste különböző nagyságú és különböző alakú sejtekből épült föl. A ma ismert legegyszerűbb élőlények az egysejtűek. Virchow Rudolf, a kórbonctan tanára, kimutatta, hogy minden sejt csak sejtéből származhat.

Évmilliók előtt, mikor földünkön a víz lecsapódása után az első élet keletkezett, még nem volt sejtképződés. Az egysejtű állat már igen fejlett szervezet. Évezredek kellettek, míg az első élő tömecskekből sejtek fejlődtek. E fejlődés útján szakadhattak el az első állati sejtek a növényi sejtektől.

Az ősi alakok: a kezdetleges szülők már régen kihaltak. A ma is élő egysejtű lények évmilliók ivadékai, tehát igen előrehaladt szervezetek.

Az egysejtű lényekből lettek lassan-lassan, fokozatosan a többsejtű szervezetek. Ezekből ismét bonyolultabbak, összetettebbek keletkeztek.

Haeckel Ernő a leszármazás bizonyítékait 3 tudomány köréből merítette. E tudományok: az összehasonlító alaktan, az őslénytan és az összehasonlító fejlődéstan. (Die Welträthsel, Die Lebenswunder.)

Az összehasonlító alaktan az őslényeket alaki szempontból vizsgálja. Foglalkozik az állatok és a növények belső szerkezetével. S nemcsak a szabadszemmel látható dolgokat vizsgálja, hanem kutatásainak céljára a nagyítóüveget is fölhasználja.

A vizsgálatokból kitűnik, hogy a rokonfajok egyes szervei feltűnően egyeznek egymással, a különbségekben pedig fokozatosságot találunk. Így pl. az emlősök csont- és izomrendszere, érzék- és idegrendszere, szerveiknek külső viszonyai és belső szerkezete tagadhatatlan egyezőséget mutatnak. De ha az egyes fajok szerveit vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy az alacsonyabbrendű fajok egyszerűbb, a fejlettebb fajok már bonyolultabb, összetettebb alakú szerveket használnak az onegy életműködés elvégzésére.

Az emlősállatok idegrendszerének és agyvelejének fejlettsége kitűnően tünteti föl ezt a fokozatosságot. Kezdve a csőrös- emlősöktől, az erszéyesektől fel az emberszabású majomig és az emberig. E tények a fajok rokonságát hirdetik. S egyúttal azt, hogy a leszármazottakban az életviszonyok változása folytán egyes szervek módosultak, továbbfejlődtek.

A gerincesek többi osztályaiban: a madarakban, a csúszó-mászókban (kígyók, gyíkfélék), a kétélűekben (békák) és a halakban, szintén találunk megegyezéseket és fokozatos különbségeket. Ér- és idegrendszerük nem lényegben különbözik az emlősökétől, csak egyszerűbb az elakjuk. Csontrendszerük egyezése pedig vita tárgya sem lehet.

Átmeneti alakokra is utalhatunk. A csőrös emlős átmenet az emlősök és a madarak között, a már kihalt szárnyasgyík a madarak és a csúszó-mászók közt stb.

A természettudósok nemcsak az összes gerinces állatokra, hanem az egész állatországgra és a növényországra is kiterjesztették a közös eredet tényét.

Az élettani kutatás újabban megállapította, hogy a vér vörös festőanyaga és a levélzöld közeli rokonok, a magjuk közös. Ez a tény nemcsak az állat- és a növényvilág rokonságára, hanem közös eredetére is enged következtetnünk.

De Isten tudta és akarata nélkül semmi sem történhetik,. A növény, az állat, az ember, az egész mindenség az 0 alkotása.

A közös eredet mellett bizonyítanak az élőlényekben előforduló csenevész, elcsenevészett, csökevényes szervek. Az élősdű férgeknek emésztő csatornájuk van, az óriáskigyónak ki nem fejlett hátsó végtagja, az embernek vakbele, féregnyúlványa. Ezek teljesen fölösleges, sőt káros képződmények. Nemcsak az állatvilágban, a felsőbbrendű növényeken is számos csenevész szervet találtak a természettudósok. Ezek a szervek évezredekkel ezelőtt jelentős szerepet játszottak. De később, a megváltozott életviszonyok miatt, fokozatosan visszafejlődtek, s helyükbe más szervek fejlődtek, tökéletesedtek.

Az emberi test csak úgy hemzseg a csenevész szervektől. Wiedersheim, freiburgi boncoló, kétszáznál többet sorol fel. A már említettekén kívül ilyen az emberi test finom szőrözete, mely az emlősök fejlettebb szőrözetének csökevénye. Az emlősök fülkagylója sokkal fejlettebb, mint az emberé. Az ember fülkagylója csenevész. Az emlősök használhatják fülizmaikat, az emberek közül csak egyesek tudják őket mozgatni. A kéthónapos emberi magzatnak 4-5 csigolyás, külső farka van. Az alsó csigolyák gyakran elsorvadnak, s rendszeren csak 3-4 szelvény marad meg. Ezek is visszahúzódnak és a fark külsőleg nem látszik. A farkcsigolyák csenevész maradványai teszik a farkcsontot.

Az ember fogazata szintén csenevész szerv, mert az ősembernek hatalmasabb fogazata, több foga, erősebb állkapcsa volt. Szaglószerelvünk is csenevész stb.

Az ember származásának jelentős bizonyítékai továbbá az ősökre való visszaütések. Némely embereken olyan rendellenességeket találunk, melyek bizonyos állatoknál rendes jelenségek. Ezek a visszaütések tehát az állati és az emberi szervezet között bizonyos összefüggést, kapcsolatot tanúsítanak, s kétségbevonhatatlanná teszik, hogy az ember az állatországba tartozik.

Az embernek rendszeren 12 hátbordája van. Némely emberen visszautasként 13-14-et találunk. Az orangutánnak szintén 12 bordája van, a gorillán és a csimpánzon már 13, a gibonon 14 bordát vehetünk észre. Mind a férfiakon, mind a nőknél gyakran kettőnél több emlő és emlőbimbó keletkezik. Ez a visszaütés az emlősállatok nagyszámú emlőire emlékeztet. Az emlők száma összefügg az utódok számával. Ebből tehát

arra következtethetünk, hogy az ősidőben az asszony egyszerre több fiat hozott a világra. A kettős, hármas, négyes, sőt hatos szülések is ezt bizonyítják.

Az őslénytan az elmúlt földtani korszakok állat- és növényvilágával foglalkozik. A földtanból tudjuk, hogy földünk felszínének mai alakja sok millió évre nyúló fejlődési folyamat eredménye. S a földkéreg réteges szerkezetében korszakokat különböztethetünk meg.

Az őslénytani kutatások bebizonyították, hogy a különböző földtani korszakokban különböző növény- és állatfajok éltek a földön. Ezek az őslények nem tűntek el nyomtalanul, hanem kőületek, lenyomatok alakjában fennmaradtak. Az őslénytan az eddigi leletekből mintegy hetvenezer növényfajt s vagy nyolcvanezer állatfajt állapított meg.

Kezdetben csak csekély eltérés volt az eltűnt növény- és állatvilágban. De fokozatosan mind több és nagyobb változottság állt elő. Korszakról-korszakra haladva, egyes fajok megszűnnek. Helyükbe mások, mindig valamivel fejlettebb rendűek lépnek.

Az őslénytani kutatások megegyeznek tehát az összehasonlító alaktan vizsgálateival. Az élő lények a föld történetében abban a sorrendben következnek, amely megfelel az alaktani fokozatosságnak.

Az összehasonlító fejlődéstan azokkal az átalakulásokkal foglalkozik, amelyekben minden egyes élő lény keresztülmegy, míg csak ki nem fejlődött. Mind a növények, mind az állatok egyetlen sejtből: a csírasejtből (petesejtből) keletkeznek. Ha ez a sejt megtermékenyül: lassan növekszik, fokozatosan több és több részre oszlik, sejthalmaz lesz belőle. S addig nő, míg a magból kiszökik a növény, a petéből vagy a tojásból, vagy az anyatestből kibúvik az állat.

Hertwig Oszkár, Haeckel Ernőnek tanítványa, megállapította, hogy egyetlen ondósejt megtermékenyíti a női petét. Az ondósejt és a petesejt egybeolvadásából új sejt keletkezik. S ez mind a két szülőnek örökölhető tulajdonságait egyesíti magában. Az ondómag az apai, a petemag az anyai jellemvonásokat átszármasztja a törzs-sejtre, amelyből az utód kifejlődik. A gyermek nemcsak a testi, hanem a szellemi sajátosságokat is örökölheti.

Minden felsőbbrendű állat fejlődése folyamán átesik az alsóbbrendűek fejlődési fokozatain. Haeckel Ernő, a fejlődéstan legbuzgóbb és legkitartóbb hirdetője, ezt a jelenséget egy alaptörvénybe foglalta. E szerint az egyén fejlődése a törzsfajlás menetének rövidített és gyors ismétlődése.

Miként magyarázhatnók meg különben, hogy az emberi magzatnak a fejlődés bizonyos fokán, a halakhoz hasonlóan,

kopoltyúívei és kopoltyúnyílásai vannak? Hogy a végtagok ujjai között úszóhártyát találunk? S hogy a porcos gerincoszlop külső farkban végződik? Ebből azt következtethetjük, hogy az ember is kopoltyúval lélegző, vízben élő őskőtől származott, mint a többi emlős.

Az emberszabású majmok magzata az emberi magzattal föltűnően megegyezik. E majmok fiatal korukban az emberhez nagyon hasonló testalkatúak, mert közös őscsoportból származtak.

Darwin sohasem állította azt, hogy az ember a most élő emberszabású majmaktól származott, amint ezt ellenségei ráfogták. Szerinte az emberszabású majmok csupán az ember legközelebbi rokonai. Mind az emberszabású majmok, mind az ember egy már kihalt emlőstől eredtek.

Huxley Tamás Henrik, Darwin barátja, ellenben határozottan kijelentette, hogy az embernek a majomtól való leszármasztása a Darwinizmusnak elengedhetetlen következetessége. Az emberi nem származásáról más tudományos magyarázatot nem is adhatunk. Gegenbaur Károly, az összehasonlító bonctan tanára, de főleg Haeckel Ernő szintén erre a megállapodásra jutott. (Haeckel: Die Welträthsel. Bonn. 1903. 3-39. lap.)

Klaatsch boncoló kimutatta, hogy az összes emlősök öt-ujjú és megegyező íogazatú őskőtől származtak, idők folyamán aztán a végtagok és a fogazat a táplálkozáshoz és a helyváltoztatáshoz alkalmazkodtak. Az ember fogazata, kezének alkata, magzatának fejlődése is ez ősi fajoképre vall.

Az ember megtartotta, sőt tökéletesítette az ősemmlősök fajszerű jellemvonásait. A majmoknak alkalmazkodniuk kellett életmódjukhoz, s megváltoztatták az ősek eredeti jellemvonásait. Erre vall a koponyának, az állkapocsnak és a fogazatnak eltérése.

Free E. E. szerint az ember egy majomszerű őstől származik, de nem valamelyik ma élő majomfajtól.

Az ember és a ma élő majmok egy közös őznek ivadékai, ezért a ma élő majmok az ember unokatestvérei, de nem ősei. Az embert majomszerű őseitől millió alak választja el. Az alakok nemzedékről-nemzedékre – habár csak nagyon kevésbé – egyre változtak. Ez alakoknak egy részét kőületekből ismerjük. E kőületek föltárják előttünk azt a fejlődést, mely az emberig vezet.

Az ember tehát az állatvilágból származik, noha agyvelejének nagy fejlettségével messze fölülmúlja az összes emlősöket. Alsóbbrendű lények évmilliókra terjedő, fokozatos fejlődésének eredménye az ember.

Őn, mint művelt, okos asszony, e tényen nem ütközik meg.

Csak az álszemérem tiltakozhatik e valóság ellen. A valóság és a tudomány nem összeférhetetlen. A vallás és a tudó-

mány egymásnak kiegészítői. A tudomány és a tiszta, az elfogulatlan, emelkedett vallásos hit; a valóságnak és az eszménynek megbecsülése: két-két egymásmellé rendelt fegyver. Az ember életküzdelmében mindegyiknek hasznát veheti. Minden embernek, a legnagyobb tudósak is díszje az emelkedett erkölcsi gondolkodás, amely minden nemes cselekedetnek rugója.

Az őslénytani és nyelvészeti kutatások arra az eredményre vezettek, hogy az emberiség nem egy törzsből, hanem a föld különböző részein *igen* sok apró törzsből származott. Az állat- és az ősnéprajz pedig a csapatot, (csordát, hordát) és nem a családot tekinti a társas élet alapjának. Az elkülönült családi élet az általános fejlődésnek nagyon késői terméke.

Az állattani tudósok megállapították, hogy a felsőbbrendű állatok az őserdőkben nem elkülönült családokban élnek, hanem társas életet folytatnak. A jégkorszakban már társaságokban élt az ember. A kőkorszakból fennmaradt tömérdek eszköz bizonyítja, hogy az ember Európában, Ázsiában, Amerikában társas életet folytatott. A csoportos cölöpépítmények is a társas élet bizonyítékai. Az ember társas ösztöne tehát kétségtelen.

A származás miatt soha senkinek joggal szemrehányást nem tehetünk. Származását senkinek sem kell szégyenlenie.

Bárkinek csak dicsőségére válhatik, ha Isten segítségével alacsony sorsból tekintélyes erkölcsi magaslatra emelkedik.

A mi őseink, bizony nem voltak olyan erényesek, nem voltak olyan tökéletesek, aminőknek az ótestamentum Ádámot és Évát festi.

A mi őseink tudatlanok, tisztátalanok, harciasak, vadak, gyűlölködők voltak. Még az emberevéstől sem riadtak vissza. Hosszú-hosszú évezredek át fokozatosan tökéletesedett az ember és tökéletesedik ma is.

Az édenkert, az emberiség paradicsomi élete, „a boldog aranykor” – amint Ostwald találóan mondja – tehát nem a múlté, nem mögöttünk van, hanem előttünk. A múlt mind nekünk, mind utódainknak elérhetetlen. A jelen a mienk; a jövő, a szebb, a jobb, a boldogabb jövő utódainké.

Mennyivel üdítőbb, mennyivel fölemelőbb ez a természet-tudományos fölfogás, mint az ótestamentum régi világnézete, teremtő elmélete, mely az ősembert tökéletesnek és halhatatlannak hitte! A tökéletes ember azonban bűnbe esett, s ezzel gyarlóvá és halandóvá lőn.

Az a hit, hogy az ember bűnben fogantatott: nem lesújtó-e a teremtés koronájára? A lánglelkű Petőfi Sándor sem a múltban látja az emberiség aranykorát, hanem a jövőtől várja megvalósulását a világszabadság által. (Az apostol. A királyokhoz stb.)

Ideje, hogy megértsük a természet nagy könyvét. A természetben minden fejlődik, tökéletesedik. Az embernek is haladnia

kell. A nevelés napjainkig rozoga alapon nyugodott, téves világ-felfogásból indult ki. Nem csoda, hogy nem kísérte kellő eredmény. A nevelésnek is a haladás, a fejlődés szolgálatába kell szegődnie, hogy az emberiség jobba, tökéletesebbé váljék.

Istennek egyszülött fia: Jézus Krisztus szintén a haladás elvét vallotta. Míg Mózes azt tanította, hogy Isten a saját képe teremtette az embert, tehát az ember tökéletes: Krisztus tökéletlenek, de tökéletesíthetőnek tartotta az embert. Híveit erkölcsi haladásra serkentette: „Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes” mondotta. (Máté ev. 5, 48.)

Mennyire feledésbe ment azonban ez a fölemelő intelme annyi más magasztos tanításával egyetemben!

Dr. Rapaics Raymund a fejlődés tanának bírálatában azt állítja, hogy a fejlődés nem föltétlen igazság, mert belső ellent” mondást tartalmaz. A fejlődés ugyanis végtelen, nem ismer határokat. A „fejlődő” ellenben korlátozott, tehát véges. A fejlődés hívei észrevétlenül haladtak el a halál, s általában a hanyatlás jelenségei mellett. Nemcsak egyének tűnnek el, a hanyatlás és az elmúlás egész fajokra és népekre, műveltségekre is bekövetkezik. Fejlődés helyett inkább átalakulást láthatunk, a változások állandó hullámozását tapasztalhatjuk. Az egyéni lét, a természet és a társadalom örökös körforgásban vannak, „Lengésük van, mint az ingának; hullámozanak, mint az óceán felülete.” (Uránia 1916. 10. sz. 279-286. 1.)

A szavakba nem szeretek kapaszkodni. Hogy fejlődés helyett inkább átalakulást vagy változásokat veszünk-e észre; ez egyéni fölfogás dolga. Erről tehát nem vitatkozom. De hogy ez az egyéni fölfogás helytelen: kitűnik a következőkből.

Vitathatatlan, hogy átalakulás vagy változások nélkül fejlődés sem képzelhető. Ezek a fejlődés fogalmához szorosan odatartozó részek. Ha a lét, a természet, a társadalom csak örökös körforgásban volna, ha csak lengésük volna, mint az ingának, ha csak hullámozának, mint az óceán felülete: akkor átalakulásról, változásokról sem lehetne szó, legfőljebb szabályos, egyhangú mozgásról.

Az átalakulás, a változások és a fejlődés tehát nem egyenértékű fogalmak.

Az egyén és egész fajok hanyatlását, visszafejlődését sohasem tagadták a fejlődés tanának hívei. Ellenkezőleg. Már Darwin kimutatta, hogy a fejlődés természeti törvényének folyománya a gyöngék elpusztulása és az erősek, az életrevalók uralkodása. A gyöngye, beteges szervezet nem fejlődhetik, nem tökélesedhetnek, tehát el kell pusztulniuk. Csak az egészséges, erős szervezeté a jövő. Ez az alap, az elengedhetetlen kellék. Nélküle nincs fejlődés, nincs tökéletesedés.

Dr. Rapaics a fejlődés fogalmának tartalmát önkényesen megváltoztatta, ezért lát benne belső ellenmondást. Nem minden változás egyszersmind fejlődés! Hisz' a hanyatlás is változókkal jár.

Az egészséges szervezetű egyén – kedvező körülmények között – születésétől kezdve felnőtt koráig folytonosan fejlődik, tökéletesedik. Öreg korában hanyatlás áll be. S ha a szervek elkoptak: megáll a gépezet. De az elhunyt tovább él utódaiban és kortársaiban. Kedvező körülmények esetén az utódok és a kortársak testi-lelki élete az elődökéhez képest: csak fejlődést, haladást tanúsíthat. Ellenkező esetben hanyatlás, visszafejlődés következik. Egyének, családok, egész népek is kimúlhatnak, eltűnhetnek az életküzdelem porondjáról: ha élehetlenek, ha elerőtlenedtek.

De az erő, az életrevalóság – rendes körülmények között - fejlődést, haladást jelent. Az egyének, a népek is csak részei az emberiségnek. Egyesek, családok, népek elcsenevezhetnek, elsatnyulhatnak, elpusztulhatnak, mint a száraz ág leesik a fáról. De a fának egészséges része tovább nő, fejlődik, gyarapodik, sőt jó gyümölcsöt is teremhet. Az emberiség fejlődése, erkölcsi haladása is tagadhatatlan.

Míg emberek élnek e földön: a testi-lelki fejlődés, az erkölcsi haladás, a tökéletesedés tényében nem kételkedhetünk. Fejlődés nélkül nincs élet, nincs műveltség. Bármily elszomorító visszaesés, hihetetlen hanyatlás következett be erkölcsi téren a nagy világháború idején: a mai emberiség élete a régmúlthoz képest mégis csak értelmi és erkölcsi haladásról, fejlődésről tanúskodik.

Az egészségügyi viszonyok javulásával az izom- és az idegéletnek is föl kell lendülnie. A kettőnek együttes, összehangzott és általános fejlődése az emberiség szebb jövőjének sziklaszilárd alapja.

Ennek a szebb jövőnek előkészítése mindnyájunk föladata. Minden országban, minden nép körében mielőbb hozzá kell fogni e közös munkához. Imre Sándor a nevelői gondolkodás általános elterjedésétől várja a szebb jövőt. (A nevelés sorsa 60-76. 1.)

A nevelői gondolkodás jelentőségét ma már senki sem vonhatja kétségbe. Általános elterjesztése közérdek. De a feladat megoldásában az anyák segítségével nem boldogulhatunk. A nők, az anyák műveltségének mélyítése a közösség elsőrendű érdeke.

A nevelőnek, az anyának először az emberi test szerkezetével és működésével kell megismerkednie, hogy nevelői tisztét teljesíthesse.

A következő lapokon tehát az emberi test szerkezetének és működésének megismertetéséhez fogunk.

Az emberi test szerkezete és működése.

1. A sejtek.

A 19. század nagyító vizsgálatai megállapították, hogy minden élő szervezet, tehát az ember is, egyetlen sejtből, a petesejtből keletkezik. Ha a hímsejt: a spermafonál egyesül a női petével: megtermékenyíti a petét. A megtermékenyített pete tehát két különböző sejtnek egyesüléséből keletkezett új sejt. Ebben az új sejtben ugyanannyi az apai mint az anyai rész. Sajátságos oszlóképessége van. Milliárd és milliárd sejtre oszlik. Ez az elképzelhetetlen tömördek sok, végtelen pici sejt együtt marad és alkotja az emberi testet.

A sejtek olyan aprók, hogy csak nagyítóval láthatók és jobbra csak a milliméter ezredrészével mérhetők. A petesejt egyike a legnagyobb emberi sejteknek. S ez a kis gömböcske csak 0.2 milliméteres. A hímsejt 0.05 milliméteres vékony fonál. A sejtek nem csak nagyságra, de alakra nézve is különbözök.

Egyenlő alakú sejtek bizonyos célra társulva: sejtiszövetet alkotnak. Egyes szöveteinkben a sejtek szorosan érintkeznek, más szövetekben távol esnek egymástól. Szétszórtan hevernek a csontban, a porcogóban s egyéb szövetekben. Szorosan egymás mellé sorakoznak az izomszövetben, ideg-, mirigy-, zsír-szövetben, a fedőhamban, csillóshamban. A szövetekből képződnek a szervek. Ezek bizonyos életműködést, munkát végeznek. A máj készíti az epét, a tüdő a légzés szerve, a fül a hallásé stb.

Ha a szerv egynemű sejtiszövetekből épül fel: egyszerű szerv. Különbözik összetett. A szem pl. összetett szerv, mert benne kötőszövet, vér, izom és ideg működik közre, hogy látás keletkezhessek.

Az egynemű szervek szövetsége rendszert alkot. így megkülönböztetünk csontrendszert, izomrendszert, idegrendszert, véredényrendszert. A bizonyos életcélra egyesülő szervek készüléket alkotnak. A tápláló anyagok megemésztése pl. az emésztőkészülékben történik. (Szájüreg, fogak, nyálmirigy, nyelősó, garat, gyomor, vékony- és vastagbél, máj, hasnyálmirigy, lép, végbél.) A légzéshez, gondolkodáshoz, halláshoz, látáshoz stb. nem elég egy-egy szerv, hanem a szervek egész csoportja szükséges.

Az állati test összes sejtjeit az idegrendszer sejtjei kormányozzák.

2. Az emberi test szilárd váza.

A kifejlett emberi testben összesen 233 csontot találunk. Ezek többféleképp egyesülnek egymással s szervezetünk szilárd vázát: a csontvázat alkotják.

A csontok – kivéve a fogakat – legkeményebb szerveink. Ok szabják meg a test alakját és nagyságát. A reájuk tapadó izmokkal együtt a mozgást végzik. Végül a nemesebb szervek védői.

Alakra nézve megkülönböztetünk lapos és hengeres csontokat. Laposak: a medence csontjai, a bordák, a mellcsont, a kulcsont, a lapocka s a fej vázát alkotó csontok legtöbbje. Sokszögűek: a csigolyák, a kéz- és lábfej töcsontjai s a koponya ékcsontja. Hengeresek: a felkarcsont, combcsont, a kézközépcsontok, az ujjperecek.

A csontot kívül csonthártya borítja. S ez védi és táplálja. Ha megfertőződik és fertőződik: fájdalmas csonthártyagyulladás és csontszuvasodás keletkezhetik.

A kettéfűrészelt csont belseje szivacsos állományú, vagy csőszerű. A szivacszerűséget a Havers-féle csatornáknak hálózata okozza. E csatornában véredek táplálják a csont sejtjeit. A csöves csontok üregeit a zsíros kötőszöveti állomány: a sárga csontvelő tölti ki.

A csontok anyaga főleg szénsavas és foszforsavas mész. Ez okozza a csontok keménységét. A gyermek csontjában még kevés a mész, azért oly puha és görbül meg oly könnyen. Az öreg korban ellenben már nagyon meszes a csont, ezért törik könnyebben.

Csontjaink kapcsolata, összefüggése vagy mozdulatlan, merev, vagy mozgékony. Ahol a csontnak védelmet kell teljesítenie: ott merev. Ahol azonban mozgásra, munkára hivatott, ott mozgást végezhető kapcsolódásra van szüksége.

A mozdulatlan egyesülés lehet: összezsugorodás, varratos és ékegyesülés.

Az összezsugorodás két, vagy több csontnak a későbbi korban való egybeforradása, pl. a medenceöv csontjai, a kereszt-csigolyák, a homlokcsontok, a felső állcsontok stb.

A varratos egyesülés egyenetlen felületű csontszéleknek egymásba fogódzása akként, hogy az egyiknek kiemelkedései beilleszkednek a másiknak a mélyedéseibe. Mintha a két csont össze volna varrva. Ezért mondjuk: varrat. A koponya csontjai Pl. jobbra varratos egyesülések. (Később még szó lesz erről.)

Az ékegyesülés a csontoknak beágyazása, vagy beékelése, amint ezt a felső állcsontokban és az alsó állkapocsban tapasztalhatjuk a fogak befogadására.

A mozgatható csontok egyesülését ízületnek nevezzük.

A csontvégeket rugalmas, sima porcogóréteg borítja, melyet az ízületi nedv tesz sikamlóssá, hogy a súrlódást csökkentse. Kívülről az egész ízületet erős, rostos hártya borítja: az ízületi tok. Ennek belsejében fejlődik az ízületi nedv. A csontok összeköttetését előmozdítják még az ízületi szalagok, az izmok, s végül a külső légnyomás.

Megkülönböztethetünk: szabad-, csukló-, feszes- és forgó ízületet.

A szabad ízületnél az egyik csont vége gömbölyű, a másiké tányérszerű, pl. a felkar és a lapocka. A csukló ízületnél az egyik csontnak henger alakú vége beleillik a másiknak megfelelő mélyedésébe, pl. a felkarcsont és a singcsont, a combcsont és a sípcsont, a kézközép és az ujjak, az ujjpercek stb. A feszes ízületnél a csontok érintkező felületei inkább laposak, pl. a csigolyák. A forgó ízületnél az egyik csonton a másik forog a tengelye körül, pl. az orsó- és a singcsont, vagy a fejgyám és a forgócsigolya.

Ha az ízületi csontok egyikét agyonmozgatjuk: rándulás történik. Ha pedig a domborúvégű csont homorú helyéről elmozdul: ficamodással van dolgunk. Mindakettő fájdalmas. S hideg borogatással és pihenéssel gyógyítható. A ficam visszahelyezésére orvost kell hívni. Rándulás többnyire a térd- és könyökizületnél fordul elő, míg a ficam a váll, a csípő, az állkapocs, a kéz és a láb többi ízületeiben gyakoribb.

Ha a csont folytonossága megszűnik: csonttörés történt. Csonttöréskor azonnal orvoshoz kell folyamodnunk. A nyílt törések az esetleges sebfertőzés miatt veszélyesek. Ha a csont egyet roppan: csonttörésre következtethetünk. A csonttörés igen fájdalmas, mert a csonthártya beszakadt. Ha seb támadt: előbb karbolos vízzel megmossuk és tiszta gyapottal befedjük. Az eltört testrészt nem szabad mozgatnunk. Az eltört kart háromszögletű kendővel felkötjük, de előbb valami kemény tárgyat, pl. vonalzói illesztünk hozzá. Lábtörésnél széles, sima deszkára fektetjük a sérültet. S az eltört lábhoz pl. lécet erősítünk.

Vasúti összeütközések esetén tanácsos a lábszárakat felhúzni, nehogy összezúzódjának. Ha a magasból leesünk: nyújtuk ki karunkat, hogy inkább a tenyerünkre essünk, mint a könyökünkre. Igaz, hogy ekkor meg eltörhetjük kulcs-csontunkat. De ez könnyebben gyógyul.

Sem a szabadban (utcán, udvaron), sem a lakásban (szobában, konyhában, műhelyben) nem szabad gyümölcshéjat, magvakat, vagy egyéb ételmaradékot, szemetet elszórni, mert gyermekek és felnőttek egyaránt könnyen elcsúsztatnak. S ezzel súlyos szerencsétlenségek keletkezhetnek.

A csontvázon megkülönböztetjük a fej, a törzs és a végtagok vázát (1. ábra).

A fej csontvázat 22 csont alkotja: 8 koponyaacsont és 14 arc-csont.

A koponya az agyvelőnek, a szemnek és a fülnek a tokja, az arc-csontváz pedig az orr és a száj alakulására való.

Mivel a fej csontjai inkább védelmül szolgálnak, azért a csontok itt rovátkás széleikkel egymásba fogódnak és mozdulatlanok. Csak az állkapocs tesz kivételt. Ez – mint tudjuk – mozgatható.

A koponya- és arc-csontok némely helyein nyílásokat és csatornákat láthatunk. Ezek az idegek és a véredények útjai. A koponya nyílásai közül kiemeljük az „öreg lik”-at, amelyen át a nyúlt-agyvelő a gerincvelőben folytatódik.

A koponyaacsontok: a îalscsontok, a halántékcsonatok, a nyakszirtecsont (tarkó), az ék- vagy ikecsont, a rostacsont és a homlokcsont.

A falcsontok a koponya jobb és bal felső falát alkotják. A halántékcsonatokkal varratok kötik össze. A falcsontok és a homlokcsont között a csecsemőkorban lágy hártya foglal helyet, mely a későbbi korban elcsontosodik. Ezt a hártyát a gyermek fejé-lágyának mondják. Innét a közmondás:

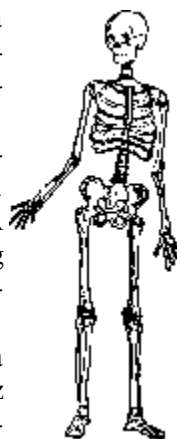
„Már benőtt a fejé-lágya.”

Az arc-csontok: az ekecsont, a patkóalakú alsó állkapocs, a két orrcsont, a két orrkagyló, a két könnyecsont, a két felső állcsont a járomcsontokkal és a szájpadrás két fele.

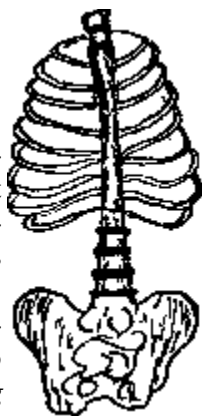
A koponyaacsontok fejlettségéből az értelmi fejlettségre következtethetünk. Jellemző a Camper-féle arcéi-szög. Csúcsa az *orrüreg* széle. Egyik szára a két szemöldök között a homlokig terjed, a másik pedig a fülnyílás közepéig vezet. Ez a szög a fehér fajoknál a derékszöghöz jóval közelebb áll, mint a színes fajoknál. A majomnak arcéi-szöge sokkal kisebb, mint az emberé.

A törzs csontvázában megkülönböztetjük a gerincoszlopot, a bordákat és a mellcsontot (2. ábra).

A gerincoszlop csigolyákból való csatorna s a gerincagyvelőt foglalja magában. A bordák a mellcsonttal együtt alkotják a mellkast. S ez a szívet és a tüdőt védi. A mellkas alatt

1. ábra.
Emberi csontváz.

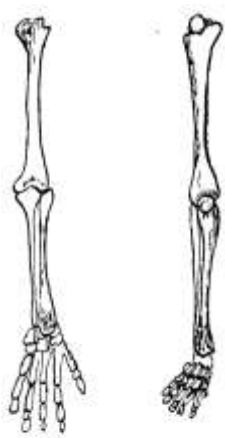

2. ábra.
A gerincoszlop.

van a hasüreg. Ebben a gyomor, a belek, a máj, a lép, a hasnyálmirigy, a vesék és a vizelethólyag helyezkednek el.

A gerincoszlop 32-33 csigolyája közül 24 valódi, a többi két csoportban összenőtt egymással. A valódi csigolyák közül 7 nyakcsigolya, 12 hátcsigolya és 5 ágyékcsigolya. Az álcsigolyák közül 5 alkotja a keresztcsontot, a többi elkorcsosult a farkcsontot.

Minden egyes csigolya főrése a test, melyhez nyúlványok csatlakoznak. A két legfelső csigolya a fej szabad mozgását biztosítja. A többi csigolya sincs egészen szorosan összekötve, különben nem hajlíthatnók és nem forgathatnék gerincünket. A törzs csontvázához a koponya csontjain kívül a végtagok csontjai is illeszkednek (3. ábra).

3. ábra.
A felső végtag csontjai. Az alsó végtag csontjai.

A felső végtagot a vállöv erősíti a törzshöz. A vállöv részei: a mellcsonttal összefüggő kulcscsontok és a háton levő széles lapockacsontok. A felső végtag legnagyobb csontja a henger alakú felkarcsont. Ennek gömbös vége beleillik a lapocka vájulatába s ezzel a vállízületet alkotja. Az alkarban a kisujj irányában találjuk a singsontot, a hüvelykujj irányában pedig az orsócsontot. A felső karcsont a két alkarcsonttal a könyökízületet, a két alkarcsont meg a kézfejjel a csuklóízületet létesíti. A kézfej részei: a kéztő, a kézközép és az ujjak. A hüvelykujjon két perccet, a többin 3 perccet különböztethetünk meg. Ezek a percek hengeresek, mint a kézközép csontjai. S mind egymással, mind a kézközép csontjaival csuklóízületben fűgnek össze.

Az alsó végtagok csontjai sokkal erősebbek, mint a felső végtagoké. Az egész test rájuk nehezedik. A természet gondoskodott arról, hogy e feladatot teljesíthessék. Az alsó végtagokat a medenceöv erősíti a törzshöz.

A medenceöv részei: a keresztcsont és a vele korán egybeforrado hatalmas medencecsontok. Ez utóbbiak mélyedésébe beleillik a combcsont gömbölyű, nagy feje s létrejön a csípőízület. (Megfelel a vállízületnek.) A combcsont alsó vége a vastagabb lábszárcsonttal teszi a térdízületet. (Megfelel a könyökízületnek.) A vastagabb (belső) lábszárcsonttal párhuzamosan fut le a lábszár külső oldalán a vékony szárkapocs. Ez a két csont a lábtő csontjaival a bokaízületben közrefogja a lábfejet.

A lábfej, akárcsak a kézfej, szintén 3 részre oszlik: lábtő-

csontokra, lábközépcsontokra és ujjakra. A 7 lábtőcsont közül legnagyobb a bokacsont és a hátrafelé kiálló sarokcsont. Ugráskor a lábközépre és lábujjakra ereszkedünk. Sohasem a sarokcsontra, nehogy egész testünk megrázkódjék.

A csontváz betegségei leggyakrabban már a gyermekkorban támadnak. Róluk könyvem 2. részében fogok részletesen megemlékezni.

A felnőttek egészségellenes ruhaviseletét azonban már most kell szóvátennem.

Bonctan és divat.

E kérdésről egész irodalom keletkezett. Nálunk dr. Thanoffer Lajos egyetemi tanár foglalkozott vele a legbehatóbban. Tanulmányát a természettudományi társulat könyvkiadó-vállalat adta ki.

Lássuk előbb a végtagok divatját! A nők nagyrésze a kicsiny lábért rajong. A kínai nők kicsiny lába ismeretes. De a túlságosan kicsiny láb se nem szép, se nem célszerű. A láb a testhez arányítva, inkább hosszabb és keskenyebb legyen. A második ujj rendszeren valamivel hosszabb, mint a többi.

A lábfej legyen erős, kissé boltozott. A bokák ne álljanak ki túlságosan! Az öregujj közepétől húzott egyenes felezzé a sarkot!

A szűk, keskeny és magas-sarkú cipő eltorzítja a lábat. Az alkalmatlan cipőtől lúdtalp támadhat, kivált, ha magassarkú cipőt hordunk. A lúdtalpú ember a járásban és az állásban egyaránt hamar elfárad (4. ábra).

Mikor célszerű a cipő? Ha – elsősorban – olyan hosszú, hogy benne a láb nyomás nélkül elfér. Felső bőrének szabása kifogástalan legyen. A mértékvevésnél ne ülünk, hanem álljunk, mert állásnál az ember lába $2-2\frac{1}{2}$ cm-rel is hosszabb és jóval szélesebb.

Dr. Thanoffer azt ajánlja, hogy papíroslemezre álljunk és plajbásszal tüntessük fel rajta talpunk széleit. Fűzős cipőnk torokszabásánál ügyeljünk arra, hogy a felső bőr két oldala a belső szélén ne érjen össze. A cipőtörök bőrét háromszögben ki kell vágni, hogy táguláskor tetszés szerint szűkíthető legyen (5. ábra).

A sarok igen jelentős része a cipőnek. A nagyon magas sarkot kárhoztatnunk kell. Ha magas sarkot hord az ember,

Lúdtalp 4. ábra. Rendes talp.

a lábujjaira támaszkodik. Állása nem biztos, s járásban és táncban hamar kimerül. Gyermekek csak 1-2 cm., felnőttek 3 cm. magas sarkot viseljenek. Aránylag széles is legyen a sarok.

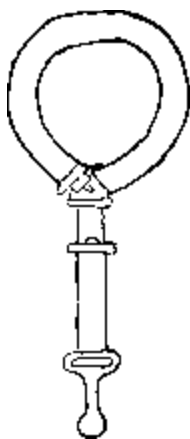
Korányi Frigyes egyetemi tanár azt tapasztalta, hogy azok a nők, akik igen magas sarkot és sok súlyos ruhát viselnek: gyakran az ú. n. vándorvesében szenvednek. A paraszt nők ruhájának súlya gyakran $7\frac{1}{2}$ kgr., az úri nők téli ruhája, köpeny nélkül is, sokszor 6 kgr-ot is nyom. A ruha súlya megváltoztathatja a vese helyét, a belek összehúzódhatnak, s ezzel emésztési zavarokat és mindenféle ideges tüneteket támaszthatnak.

5. ábra.
Fűzős cipő.

A tapbélést vagy bőrből, vagy asztbesztből készítsék. De minden bélés híjával is hordhatjuk a cipőt. Míg a talpbélés meg nem száradt: ne viseljük a cipőt! Különben meggömbül a talpbélése, kisebb-nagyobb ráncokat vet, a lábat feltörheti, s a járást kényelmetlenné teszi.

Egészségügyi szempontból a gumibetétes cipőnél jobb a fűzős. Nyáron minél vékonyabb bőr-, vagy vászoncipőben járjunk. Télen is óvakodjunk a nehéz posztóval betöltött, vagy igen vastag bőrből készült cipőtől, mert a láb erős fölhevülése és nagy lehűlése egyaránt veszélyes.

A harisnya vagy rövid, vagy térdig érő (középhosszúságú), vagy igen hosszú. Az igen hosszú harisnyát a térd fölött, a combon kötik meg. A rövidebbet alszáron, vagy a térdhajlás alatt. Egészségügyi tekintetben legcélszerűbb a combon megkötendő harisnya, A térd alatt nagy erek és idegek ágaznak szertesztét. Ha itt használjuk a harisnyakötőt: meggátolhatjuk a vérkeringést és vivőereses tárgulatok keletkezhetnek. Ezek pedig veszedelmes vérzéseket okozhatnak.

6. ábra.

A harisnyakötőt nyújtható anyagból kell készíteni. Legjobb az ú. n. francia harisnyatartó (6. ábra).

Aki könnyen izzad és sokat jár: ne viseljen pamutból való harisnyát. Inkább cérnából, vagy selyemszövetből készültet. Télen legjobb a vékony gyapjúharisnya.

Zöld színű harisnyától őrizkedjünk, mert többnyire arzént tartalmaz. Egyetlen harisnyát se használjunk addig, míg előbb

alaposan ki nem mosattuk. Amíg hozzánk kerül: száz és száz kézen fordul meg és esetleg fertőző csírák lepik el.

Arra is legyen gondunk, hogy a harisnya se nagyon szűk, se nagyon bő ne legyen. Ha nagyon szűk: a vérkeringésben idézhet elő zavart. Ha nagyon bő: ráncokat vet, s feltörheti lábunkat.

Mind a férfi, mind a női nadrág ne legyen nagyon meleg se télen, se nyáron. Ha az ember mozog: teste meg nem hűl. Egészséges ember ne hordjon vastag, testhezálló ruhát, vastag flanell, sőt gyapotos alsónadrágot. Járjon egyszerű pamutingben és pamut alsónadrágban. Nyáron vékony, télen vastagabb lehet a fehérnemű.

A női nadrágot sem a fűzön, sem alatta az ingen nem szabad erősen megkötni, mert vág. S ezzel nagy bajoknak lehet az okozója. Egészségügyi szempontból ajánlatos, hogy a női alsónadrágot vagy a fűzőhöz gomboljuk, vagy az ing és az alsónadrág függjön egybe.

A törzs ruházatának divatja a legtöbbet vétett az egészség étlen. Ezért van annyi tüdővész, alhasi bántalomban szenvedő nő. Rendkívül sok visszaélés történt a fűzővel. Az orvosok egyrésze a fűzöt teljesen mellőzni akarja. Dr. Thanhoffer mérsékelt és helyes használatát ajánlja, mert – véleménye szerint – a fűző a testnek gyakran gyógyító eszköze is lehet.

Számos kísérlet bizonyítja, hogy a nőben a melli, a férfiban a hasi lélekezés az erősebb. Dr. Thanhoffernek állatokon végzett kísérletei hasonló eredményre vezettek. A férfi és a nő lélekezése között való különbségnek tehát nem a fűző az oka, mint sokan hitték. A természet védeni akarja a nőt terhességében, mikor az erős hasi lélekezés mind reá, mind magzatjára nézve veszélyes lehetne.

A ruha annál jobb, minél lazább és szellősebb. Nem az anyag, hanem a szövése határoz.

A fehérneműt télen hetenkint legalább kétszer, nyáron háromszor váltsuk. Aki teheti, naponként váltson tiszta fehérneműt. Minden este éjjeli fehérneművel kell felváltanunk a nappalit. Mind az alsó, mind a felső ruhát járja át a levegő és a napsugár.

A fűző – mint már említettem – gyakran aláássa az egészséget. Erősen fűzött testben a szív, a tüdő és a hasi szervek megváltoztatják rendes helyzetüket, a vérkeringésben és az emésztésben zavarok támadnak, s a test idő előtt elpusztul.

A fűző inkább testtartó legyen. A jó fűző kellékei: 1. Hosszasága legyen megfelelő, azaz érjen föl az emlőig, de ne takarja, ne nyomja őket. 2. Nyújtható anyagból készüljön. 3. A testnek ne lágy, hanem csontos vázára feküdjék. Fenn támaszkodjék a bordákra, lenn pedig a medencecsontokra.

Végül 4. Ne szorítson a fűző. Serdülő leányok egyáltalán ne viseljenek fűzőt, mert mellkasuk és egész szervezetük a fejlődés folyamatában van. A gyönyörű testalkatú Duse Eleonóra – saját vallomása szerint – sohasem viselt fűzőt. A leányát is úgy nevelte, hogy sohase használjon fűzőt.

Férfiaknak a nadrágszíj hordása ártalmas lehet, mert ezzel lágy testrészeket nyomnak össze.

A múlt század derekán fölvetették a női ruha átalakításának gondolatát. Dahl Krisztina ruhaviselete teljesen megfelel az egészségügyi kívánalmaknak. (7. ábra.)

Minden része a testhez van szabva. Fűző nincsen. A váll s a csípőcsontok tartják a ruhát.

A fej és a nyak ruházatának divatja is sok kifogás alá esik.

Elsőbben is a fejtorzítás ellen kell tiltakoznunk. Nálunk, az Alföldön erős pántlikával kötik körül a csecsemő fejét, vagy szűk fejkötőt húznak fejcskéjére, hogy kerek legyen a feje. Ezek a szülők nem gondolnak arra, hogy a gyenge koponyára gyakorolt nyomás az agyvelőre is áterjed, s ezzel a gyermek szellemi fejlődését akadályozzák. Neves elmeorvosok azt állítják ezekről a torzításokról, hogy ahol e divat uralkodik: ott az ideg- és elmebetegek feltűnően szaporodnak.

Az arc kendőzése ártalmas. Még a rizsport sem kell használni. Sohasem lehetünk bizonyosak, hogy a rizsporban nincs-e valami fémvegyület. Ha ez a bőr nyílásaiba jut: mérgezést idézhet elő. Kár a bőr likacsait eldugaszolni! Ezzel az izzadást megakadályozzuk. Az arc legjobb szépítőszere: a tiszta víz és a friss levegő. Ez a kettő festi az arc legszebb piros rózsáit. Aki nem akar korán megöregedni, s aki nem akarja magát mindenféle nyavalyának kitenni: az ne fesse se az arcát, se ajkát, se szemöldökét, sem a haját.

A haj mosása időnként ajánlatos. A fejbőrt mossuk meg gyenge lúggal. A fejen dörzsöljük szét a tojás sárgáját. Mossuk le, azután szárítsuk meg a fejet. Ha a mosdótál tiszta vizébe egy kis sóborszeszt öntünk: evvel is megmoshatjuk fejünket. A hajat csak ritkán kell olajozni.

A kalap a fejnek nemcsak ékességére, hanem védelmére is való. Sem a női, sem a férfi kalap ne nyomja a fejet! Nyáron hűvös, télen elég meleg legyen. A gyermekek kalapját ne kössük le pántlikával, vagy nem rugalmas szalaggal. A bevágások a vérerek és nyirokerek keringését akadályozzák és

idegessé tehetik a gyermeket. Nyáron viseljen a gyermek vászonkalapot, u. n. búrkalapot.

A nyak divatjához tartoznak a gallérok és a nyakkendők. Legjobb volna, ha semmiféle nyakkendőt se hordanánk. Nyáron a szélesgallérú, szélesújjú Petőfi-ing a legcélszerűbb. Télen lehet a gallér kemény, de elég bő legyen s ne szorítsa a nyakat. A nyakkendő pedig legyen könnyű, semmi esetre se nagyon meleg.

Kerüljük a szűk gallért. Ha a gallér erősen szorít: a vérkeringést akadályozza. A fej felé vértódulás keletkezhet, s ezzel a gutaütésre való hajlamosságot fokozhatja. Azonkívül a szűk gallér kimelegíti a nyakat. S ha melegebb helyiségből kimegyünk a szabadba: könnyen meghűlhetünk.

Inggombnak ne használjunk rézgombot. Ha aranyra nem telik: jó az acél- vagy a csontgomb. Hálóingre legcélszerűbb a cérnagomb.

A felső-végtag ruházatáról nincs sok mondanivalónk. A ruha ne legyen szűk. A kart és a kezét állandóan tisztán tartjuk. Evés előtt és étkezés után mindig mossuk meg kezünket. A gyűrű-divat fölösleges. Ha a jegygyűrű – az ujj hízása miatt – szűknek bizonyulna: tágíttatni kell, mert az ujj táplálóereit annyira összenyomhatja, hogy az újj sorvadására kerülhet a sor.

3. Az izomrendszer.

A csontvázon kívül az izomnak van a legnagyobb befolyása a test alakjára. Közönségesen húsnak nevezik. Az izmok már tömegükkel is hatnak reánk. Számuk mintegy ötszáz. A test részei szerint megkülönböztetünk: fej-, nyak-, hát-, mell-, has-, kar- és lábizmokat. (8. ábra.)

De nemcsak a bőr alatt, a csontok felületein találunk izomzatot, hanem bensőnk összes szerveiben is. (Bőr, nyelv, tüdő, szív, rekeszizom, véredények, belek, vese.)

Az izmok rendeltetése a legkülönbözőbb mozgás. A rájuk ható ingerek következtében összehúzódnak, s ezzel a hozzájuk tapadt csontokat is mozgásba hozzák. Minden izmot hártya vesz körül, mely tokot, hüvelyt alkot:

az az izompólya. Egyik vége a csonthártyához tapad, másik vége a z ín közvetítésével egy másik csonthoz csatlakozik. Az ín sárgásfehér, erős, rostos kötőszövet és sokkal vékonyabb, mint maga az izom. Legtöbb izmunk csak egyféle mozgást végez, ezért bonyolultabb mozgáshoz egy egész csomó izom pontos együttműködése szükséges.

Ö. ábra.
Izomrendszer.

Mit szól ahhoz Asszonyom, hogy ha valamit leejt s föl akarja emelni: tüstént 40-50 izom jön működésbe?

Az ízület alakja s az izom elhelyezése szerint az izom-működés lehet: hajlítás, feszítés, fordulás.

Vannak akaratunktól függő és akaratunktól független izmok. Az előbbieket engedelmeskednek agyvelőnknek, ha az idegek útján valamit parancsol nekik. Az utóbbiak rá se hederítenek.

A csontváz izmai akaratunktól függetlenek. S mivel ezek rostjain harántcsíkolást látunk a nagyító alatt: harántcsíkolottnak is nevezzük őket.

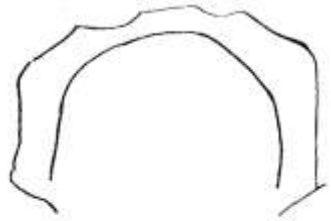
Akaratunktól független izmaink: a szív, a bőr, a nyelőcső, a gyomor, a belek s a véredények izmai. A szem belsejében is vannak akaratunktól független izomrostok. Végül ide kell sorolnunk a lélegzőizmokat. (Bordaközi izmok és a rekeszizmok.) Ez izmokon – a szív kivételével – harántcsíkolást nem találunk, ezért sima izmoknak mondjuk őket.

A rekeszizom a törzs üregét 2 részre osztja: mellüregre és hasüregre. Ennek a választófalnak a rostjai a gerincoszlopról és a mellüreg alsó széléről erednek. Felülről nézve domború, alulról homorú (9. ábra).

A mellkasüreg és a hasüreg nem közlekedik egymással. A választófalat csak néhány szerv fúrja át: a nyelőcső, az idegek és az erek.

A rekeszizomnak nagy a feladata a lélegzéskor. Erről majd később lesz szó.

Az izomerő fejlődése nemcsak jó táplálkozást, tisztaságot (gyakori mosakodást, fürdést), hanem főleg a szabadban való kellő mozgást, testgyakorlatot és célszerűen alkalmazott testedzést követel. Mindezzel részletesebben foglalkozom majd könyvem 2. részében.

9. ábra.
Rekeszizom a hasüreg felől nézve.

4. Az emésztőszervek és a táplálkozás.

Testünk anyagi fenntartása végett táplálkoznunk kell. Ha a test híjában van a szükséges anyagoknak: éhséget és szomjúságot érzünk. Szomjúság napok alatt öl, éhezni több hétig is lehet. A testben ugyanis nincs tartalékvíz, de van zsír és izom, melyet a test – szükség esetén – fogyaszthat.

A táplálóanyagok feldolgozása egy hosszú csatornában történik. Kezdődik a szájüregben és végződik a végbélben. A csatorna részei: a szájüreg, a garat, a nyelőcső, a gyomor, a vékonybél és a vastagbél. (A vastagbél 1.5 m., a vékonybél

6 m., a gyomor 30. cm., a nyelvőcső 25 cm., a garat 12 cm. s a szájüreg 10 cm. Összesen 8'27 m. hosszú.)

A száj üregben találjuk a fogakat és a nyelvet. A felnőtt

embernek 32 foga van: $\frac{5+1+4+1+5}{5+1+4+1+5} = \frac{16}{16}$; azaz a felső és alsó állkapocsban jobbról és balról 5-5 záp- vagy őrlőfoga, egy-egy szemfoga és 4-4 metszőfoga.

Minden fagon 3 részt különböztetünk meg: a csontba ékelt gyökeret, az ínhússal bevont nyakat és az ínyből kiálló, szabad felső részt: a koronát.

A fog rágásra való. Minden szilárd ételt jól meg kell rágnunk. Fletscher Horace azt ajánlja, hogy az ételeket teljesen folyékony péppé rágjuk. S az ételt és az italt addig tartjuk a szánkban, míg ízüket érezzük. Dr. Bucsányi Gyula, orvos, tapasztalata szerint ennek a Fletscherizmusnak az emésztésre való, hatása bámulatos.

A fogak tisztántartására, a száj kiöblítésére nagy gondot fordítsunk. Étkezés után tisztítsuk meg fogainkat s öblítsük ki szánkat!

A nyelv a szájüregbe került, s a fogak által fölprózott táplálékot megízleli és mozgásával a szájüreg hátsó részébe: a garatba juttatja.

A szájüreg kétoldalán helyeződik el a két lapos mandula. A mandulák fehérsejtet gyártanak. Gyakran megdagadnak, s a roncsoló toroklob székhelyei.

Az állkapocs belső oldalán, a fültő s a nyelv hegye alatt 2-2 nyálmirigy váladéka: a nyál ömlik a szájüregbe. A nyál az étel keményítő szemcséit cukorra változtatja.

Ha valakinek tátott száján át a torkába pillantunk: a szájpadszél végéről a nyelvcsapot látjuk lelógni. A nyelvcsap megakadályozza, hogy az étel az orrüregbe jusson.

A garat falát erős izmok alkotják, melyek az összerágott pépes falatot a nyelvőcsövön (bárzsingon) át a gyomorba tolják.

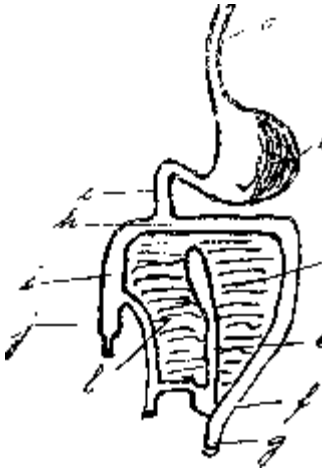
A gyomor az egész táplálócsatornának legtágasabb, öblös zsákalakú része. Közvetlenül, a rekeszizom alatt, a test balfelén, haránt irányban húzódik. Űrtartalma felnőtteknél 2-3 l., sőt nagyobb is lehet. A gyermek gyomra sokkal kisebb, a csecsemőé igen kicsiny. Minél kisebb a gyomor, annál kisebb adagokban, s annál többször nyújtjuk neki a napi szükséges táplálékot. Ezért kell a csecsemőt minden 3-4 órában szoptatni. A gyermek naponta átlag ötször egyék. A felnőttnek elég, ha naponként naromszor eszik.

A gyomortól balra és kissé hátrább fekszik a lép. Tőle jobbra, részben előtte, a rekeszizom alatt lóg a máj.

A gyomornak két nyílása van. Az egyik a gyomorszáj, a

másik a gyomorkapu. Mindakettőt gyűrűs izmok zárják. A gyomor belső falát kibélelő nyálkahártya mirigyei a gyomornedvet választják ki. Amint az étel a gyomorba jut: a gyomorfal élénk mozgásba jön, s az ételeket a gyomornedvvel péppé keveri. Az eléggé oldott pépet a vékonybélbe szorítja.

A vékonybél a táplálócsatorna legfontosabb része. Voltaképpen ez dolgozza fel az ételeket. Kezdődik a nyomóbéllel. Ebbe a hasnyálmirigy és a máj váladéka (az epe) ömlik. A mindenféle emésztőnedvekkel keveredő táplálék a vékonybélben főlészívódik a vérbe. A föl nem szívódott részt a vékonybél

10. ábra.

Az emberi bélrendszer vázlatos rajza.

a ~ a nyelőcső, b ^ a gyomor, c ~ a nyomóbél, d ~ vékonybél fodra, e = a vékonybél, f ~ a leszálló vastagbél, g = a végső bél, h - a vízszintes vastagbél, i = a felmenő vastagbél, j = a vakbél, k ~ a fűregnyűlvány, l - a vékonybél

izomzata a vastagbélbe tolja. Kezdődik a vakbéllel, melynek csenevész, kis nyűlványa: a fűregnyűlvány igen veszedelmes betegségek színhelye lehet. A vakbél folytatása: a vastagbélnek fölmenő része, vízszintes része, leszálló része és a végsőbél (10. ábra).

Ha a belek üresek: nyugodtan maradnak. De mihelyt a gyomorból pépesanyagok jutnak a nyomóbél elejébe: mozogni kezd a vékonybél. A mozgásnak nemcsak a keverés a célja, még inkább, hogy a tartalmat, a salakot továbbítsa.

Az emésztés folyamata. A táplálócsatornába került ételek bonyolult vegyi változásokon mennek keresztül. E vegyi változásokat a mirigyek nedvei, váladékai idézik elő. Kétféle mirigyet ismerünk.

Vannak különálló, nagy mirigyek és vannak egymás mellett sűrűn elhelyezett apró mirigykéék és a 3 pár nyálmirigy. Kis mirigykéék találhatóak.

A máj készíti az epét, a fehérmáj a bélnyálat, a nyálmirigyek a nyálat, a gyomorfal kis mirigykéék a savanyú gyomornedvet, a bél mirigykéék pedig a bélnedvet.

A gyomornedv nem egyszerű víz, hanem különöshatású folyadék. Tartalmaz sósavat, pepszint és oltót. Kísérletekből kitűnt, hogy aq pepszin vizesoldatban, kellő melegben, sósav

jelenlétében átalakítja a keményre főtt tojást, a sült húst, s a sajtot.

A sült hús, a sajt, a keményre főtt tojás (fehérjék) a gyomornedvben úgy eltűnik, mint a cukor a vízben. Ezek az anyagok vegyileg átalakulnak. S ezt az átalakulást megindítja a pepszin. A pepszint, s a vele rokon anyagokat erjesztőknek nevezik. Az egész emésztés jobbra ilyen erjesztők munkája.

Nemcsak az emésztőmirigyek készítenek erjesztőket, hanem a baktériumok is.

A gabona neműekben, a rizsben, a *burgonyában sok a keményítő*. Ha tehát a kenyérral, tésztával, főtt rizzsel, főtt vagy sült burgonyával keményítő kerül a tápláló csatornába: mi történik?

Hideg vízben a keményítő nem oldható, forró vízben kocsonyává lesz, s ezért felszívódásra, a vérbe jutásra nem alkalmas.

A szájnyal olyan anyagot tartalmaz, amely a főtt keményítőt cukorrá változtatja. A vegyi átalakulást okozó erjesztő a szájdiasztáze. A keményítőnek egyik része a gyomorban, legnagyobb része azonban a bélben alakul át cukorrá. A béldiasztáze még hatékonyabb erjesztő, mint a szájdiasztáze.

A cukor – amint tudjuk – jól oldódik a vízben, s felszívódásra alkalmas. Ezért a cukorrá változott keményítő bejuthat a vérbe, s a test táplálására szolgálhat.

A bélnyálnak 3 erjesztője *van*: egyik a béldiasztáze, a másik a tripszin, mely úgy hat, mint a gyomor pepszinje, csak annál is erősebb; a harmadik a lipáze, mely a zsírokra hat.

Az ember emésztőszervei az anyagok háromféle csoportját tudják feldolgozni. Ezek: a fehérjék, a keményítő- vagy cukorfélék es a zsírok.

E fejtegetésekből látni való, hogy az emésztés feladata a táplálékot a felszívódásra alkalmassá tenni.

Fölszívódás. Minden alkalmas oldat vérrendszerünkbe kerül, azaz fölszívódik. A föl nem szívódott anyag visszamarad a bélben és mint salak távozik belőle. Az állatoktól származó táplálékokban kevés az emészthetetlen rész, míg a növényi táplálékok salaktartalma igen nagy. Csak növényi, vagy csak állati anyagokkal táplálkozunk-e? Az ember bélrendszeréből kitűnik, hogy legcélszerűbb a vegyes táplálkozás.

Az egész emésztőcsatornát leginkább a tartalom súlya mozgatja. Ha tehát a táplálékoknak kevés a salaktartalmuk: acsekély súly nem lesz képes a kellő bélmozgásokat előidézni. Hogy az alkalmas *anyagok felszívódása után is kellő súly* Maradjon a bélben: nem nélkülözhetjük a nagy salaktartalmu növényi anyagokat.

A táplálóanyag felszívódása többféleképpen történik. A leg-

több anyagot a vékonybél felülete szívja fel. A bél felületét sejtréteg borítja. Ez az anyagokat a bél üregéből a bélfal laza szövetének hézagaiba juttatja. Innét az anyagok vagy egyenesen a bélbe jutnak, vagy az ú. n. nyirokerekbe.

A nyirokerek mindkét végükön nyitott erek. Kezdődnek a szövethézagokban és belényílnak a nagy erekbe (gyűjtőerek). A vér ezekben visszafolyik a szívbe.

A nyirokereket ne tévesszük össze a vérerekkel! A vérerekben piros, átlátszatlan folyadék kering: a vér. A nyirokerek világossárga, átlátszó folyadékot: nyirkot, vagy szövetnedvet tartalmaznak. A vér és a nyirok folytonosan kicserélődik egymással. A testünket alkotó milliárd és milliárd sejt voltaképpen nem a vérből, hanem a szövetnedvből él.

A bél falának laza szövetében a nyirokerek tömérdek kicsiny, gombostűfejnyi csomókban szövetkeznek. Ezek az u. n. nyirokcsomók. A könyökhajlásban és a hónaljban már nagyobbacska nyirokcsomókkal találkozunk. A nyirokcsomók millió és millió fehérvérsejtet készítenek. A felszívott anyagokat ezek a fehérvérsejtek dolgozzák fel.

A felszívás munkájában jelentős szerep jut a májnak. Ma az emberi szervezetbe nagyon sok cukor kerül: a fölösleges részt a máj elraktározza millió meg millió sejtjébe. Ha azután a vér cukortartalma csökken: a máj fokozatosan adja vissza a beraktározott cukrot.

A fölszívódott zsírokkal és sok más anyaggal is így bánik el a máj. A májnak ez az ellenőrző szerepe megakadályozza a vérben az anyagtorlódásokat.

A máj sejtjei készítik az epét. Ha üres a bél, az epehólyagban foglal helyet az epe. De mihelyt a vékonybélbe kerül az étel: az epe is beleömlik, élénkíti a bél mozgásait, s ingerli a bélsejteket. Ezzel elősegíti a fölszívást. S a zsírok feldolgozásában is kiveszi a maga részét.

Anyagcsere. A cukor egyike a legfontosabb táplálékoknak. A felnőtt ember egy év alatt 150-180 kg. cukrot fogyaszt. A vérbe került fölösleges cukor ideiglenesen lerakódik a májban. Innét jut szerveinkbe. Legtöbb cukor kell dolgozóizmainknak. Az izom szövetében a cukor egyesül a levegőből odakerült élennyel, s szénsavvá és vízzé átalakul, azaz: elég. Égéskor nem vész el az anyag, csak vegyi átalakuláson megy keresztül.

A zsír is egyesül élennyel az emberi szövetekben, vagyis szintén elég, akár a stearingyertya, ha lángralobbantják.

A fehérje csak részben ég el testünkben. A szénsavon és vízen kívül más bomlásanyagok is keletkeznek belőle: ureum, nitrogén-, kén- és foszfortartalmú anyagok.

A bomlásanyagokat is el kell távolítani a testből. A szénsav a tüdőn át távozik a levegőbe. A víz kisebb része a tüdő

és a bőr felületén elpárolog, a jóval nagyobb rész a veséken keresztül távozik testünkől. Étkezéskor ugyanis tömérdek vizet fogyasztunk. Ez a sok víz felhígítaná vérünket és szövetnedvünket. A vesék feladata, hogy a fölösleges sósvizet eltávolítsák.

A vesék babalakú mirigyek. A gerincoszloptól jobbra és balra, a hátsó hasfalon helyezkednek el. A más mirigyektől abban különböznek, hogy nem maguk készítik váladékukat, hanem a bomlási anyagokat a fölösleges sós vízzel együtt egyszerűen kifuvározzák szervezetünkől.

Az emberi test élenyülését anyagcserének, anyagforgalomnak nevezzük. Az élenyülésen kívül sok más vegyi folyamat is megy végbe szervezetünkben. Az emberi testet tehát vegyi gyárnak tekinthetjük, amely a beléje került anyagokat feldolgozza. Minden sejtnak más az anyagcseréié. Más vegyi változások történnek az agyvelőben, mint az izmokban, a mirigyekben, a belekben stb.

Sejtek pusztulnak és sejtek épülnek. Testünkben tehát kettős folyamat megy végbe. Az építő folyamatokat hasonításnak, avbontókat elkülönítésnek nevezzük.

Az anyagcsere, a vegyi változások meleget termelnek. Testünk hőmérséklete télen-nyáron 37° C. Ha ennél magasabb testünk hőmérséklete: akkor hőemelkedésünk van. 37.6° C már lázat jelez. Ha az emberi test $24-26^{\circ}$ C-ra lehül: beáll a halál. Csak folytonos anyagcserével tudjuk testünk állandó hőmérsékletét fenntartani.

Az anyagcsere legélénkebb az izmokban és a mirigyekben. A legtöbb meleg tehát itt fejlődik. Mivel az emberi test rossz melegvezető: a meleg megrekedne itt, ha a vér nem szállítaná el. A bőr élő sejtjei igen kevés meleget fejlesztenek, ezért a keringő vér bőrünket melegíti, a belsönket pedig lehüti.

A szerves anyagokban bizonyos munkavégző tehetség rejlik. Ezt vegyi erélynek nevezzük. Az elégségnél a vegyi erély átalakul meleggé, munkává vagy más alakú eréllyé. A táplálóanyagokban foglalt vegyi erély adja az emberi test melegét és munkáját. Tisztában kell tehát lennünk a táplálóanyagok erélytartalmával, mert ezen alapul testünk ereje.

A táplálék mennyiségét sok mindenféle körülmény határozza meg. Aki erős munkát végez: többet fogyaszt, mint a könnyű munkával foglalatatos, vagy a henyélő. A hideg északon lakó szintén több táplálékra szorul, mint a forróégövön élő. A nők általában kevesebbet esznek, mint a férfiak. A fiatal, fejlődő testnek aránylag több táplálóanyagra van szüksége, mint a kifejlettnek. Az étkezés akkor megfelelő, ha a testi erőt fenntartja, sőt gyarapítja. Felnőtt egyének testi súlyának állandóságára kell törekednie. Hízás vagy lesóványodás esetén orvoshoz kell folyamodni.

A helyes táplálkozás első feltétele, hogy az emésztőszervek egészségesek legyenek.. Akinek rossz a foga: nem tudja kellően megrágni az ételt. Ügyeljünk, hogy a fog zománca ép maradjon. Hideg és forró ételeknek, italoknak egymásután való váltogatása s az erős savak megtámadják a zománcot. Őrizkedjünk a mogyoróm k, diónak, vagy egyéb kemény tárgynak fogainkkal való ropogtatásától! A fogzománc megsértése esetén a fogszű szokta pusztítani a fog állományát. Lyukat váj, s ha a fogorvos idejében be nem tömi, teljesen tönkre teheti.

A kis gyermek és a fogatlan öreg ember csak az egészen apróra vágott húst emésztheti meg. A csecsemőnek a tej, az aggastyánnak az erőleves a legjobb tápláléka.

A hurutos gyomor kevesebb nedvet választ el. Bélhurutkor kevesebb táplálék szívódik föl. Nem tudunk kellően táplálkozni. S ez erővesztéséget jelent.

Ebéd után a testnek pihennie kell. De az alvás ebéd után inkább ártalmas, mert a vért elvonja az emésztőszervektől, s ezzel az emésztést akadályozza. Ha este lefekszünk: legalább 2-3 órával elébb vacsoráljunk.

Legfontosabb táplálékunk a víz. Csak ez oltja szomjunktat. Felnőtt egyének naponta 2-3 l. kell ivásra. Sem a kemény víz (melyben a hüvelyesek meg nem főnek), sem a lágy (esővíz), nem jó. Legjobb az üde forrásvíz. A savanyú ásványvíz, az artézi kutak vize, az egészségügyi követelmények szerint készült vízvezetékek tartalma szintén használható ivásra. Télen a körlégnél melegebb (15-17° C), nyáron hidegebb (9-10° C) legyen a víz.

Szenyes, zavaros víztől tartózkodjunk! A csecsemőnek bélhurutot, felnőttnek fertőzőbetegséget okozhat.

A konyhasó nemcsak megízesíti ételünket, hanem nélkülözhetetlen táplálékunk is. Felnőttnek átlag évi 7 kg. kell. Egyéb sók a különféle táplálószerekben kerülnek testünkbe.

Az állati táplálékok közül a tej egyedül is pótolhatja az elvesztett anyagot, mert minden táplálóanyagot tartalmaz: vizet, fehérjét, tejcukrot, zsírt és sót. A legtáplálóbb a juhtej, legelterjedtebb a tehéntej. A tejet csak kortyokban ajánlatos inni, ekkor könnyebben emészthető. Beteg állatnak a teje betegséget okozhat, ezért tanácsos a tejet használat előtt mindig felforralni. A forralás megöli a baktériumokat. A fertőzött tej kivált a csecsemőre nézve veszélyes. Behring a gyermekkori tehéntej fertőzésének tulajdonítja a gümőkórt.

A tejet nem szabad vízzel hígítani, mert – kivált nyáron – hamar megromlik. Csak tiszta edényben szabad tartani. Rézedényben, horganyedényben, ólommal bevont edényben ne forraljunk tejet, mert mérgező hatású vegyületek keletkezhetnek benne.

A tejfől (tejszín), aludttej, vaj, túró, sajt: kitűnő táplálékok.. Az író és a savó csekély táplálóértékű folyadék. De gyöngemésztésűeknek üdítő italul szolgálhat. A jó vaj könnyen emészthető s igen tápláló eledel. A sajt sok fehérjét és sok zsírt tartalmaz, tehát a legtáplálóbb eledel közé tartozik. Az avas vaj és a megromlott sajt azonban emésztő zavarokat okoz.

A csecsemőnek természetes tápláléka a tej. A felnőtt egyén megunná az egyféle táplálékot. Szervezete a változatoságot kívánja.

Az embernek fehérjére, zsírra, szénhidrátokra (keményítő, cukor), tápláló sókra és még valami tápláló anyagra van szüksége, – amint dr. Bucsányi orvostanár magát kifejezi. (Vilamin, vegyileg még sok tekintetben ismeretlen anyag.)

A növényi táplálékok kevés fehérjét és zsírt, annál több szénhidrátot tartalmaznak. A húsfélék anyagának legnagyobb része: víz, zsír és fehérje. A legtáplálóbb húsnemek: a marhahús, a bányahús, a borjúhús, a vadhús, a halak és a szárnyasok húsa. Fehérjetartalmuk nagy és könnyen emészthető, v A főtt húspanban kevesebb a táplálék, mert a víz kivonja egy részét. Ezért a levessel együtt kell elfogyasztanunk. A sült hús tápláló értéke nagyobb. Se nyers, se állott húst ne együnk! A fertőzött hús útján élősködő állatok juthatnak szervezetünkbe, a romlott hús pedig hullamérget tartalmaz. (Kolbász- és hurkamérgezés.) A holtan piacra kerülő halak vételekor legyünk óvatosak! A döglött hal húzában könnyen keletkezhetik a veszedelmes hullamérgek.

A tojás tápláló értéke igen nagy. A hígra főzött sokkal könnyebben emészthető, mint a kemény. A növények közül a gabonaneműek (búza, rozs, árpa, zab, kukorica, rizs, köles, tatarka) nagy jelentőségűek. A magvaikból kikerülő liszt leglényegesebb alkotórésze a keményítő. A nyers liszt még nem tápszer. Előbb tésztaává kell gyúrni, s főve, vagy sültve kerül az asztalra.

Legjobb a tiszta fehér búzaliszt, legtáplálóbb a búzakenyér. Ha pusztán búzakenyérből akarnánk megélni: naponta 2-3 kgr.-ot kellene megennünk. De ez emésztőszerveinket agyonterhelné.

Nedves helyen megromlik a liszt, baktériumok mérgeket termelnek benne, s ezért a romlott lisztből készült étel veszélyezteteti egészségünket. A penészes kenyér gyomor-bélhurutot okozhat. A bőrvészt valószínűen a romlott kukoricaliszt mérge idézi elő.

A hüvelyes vetemények (borsó, bab, lencse) igen sok fehérjét és szénhidrátot tartalmaznak, tehát igen táplálók. A burgonya vagy pityóka táplálóértéke csekély, de tejjel, tojással, hússal, vajjal élvezve: kitűnő eledel.

A főzelékfélék, saláták, gumós növények, gombák és gyümölcsök rengeteg vizet és emészthetetlen alkotórészeket tartalmaznak. Étkezésünkben mégis nélkülözhetetlenek, mert megkönnyítik a bélmozgást, s ezzel a salaknak az emésztő-cső tornából való kitakarítását mozdítják elő.

A magbélű gyümölcsök tápláléértéke nagyobb, mint a vékonyhéjú gyümölcsöké. Így a dió, mogyoró, mandula elég zsírt, a gesztenye pedig sok szénhidrátot tartalmaz.

A nők és gyermekek szeretik a cukros süteményeket és nyalánkságokat. Ez nem annyira rossz szokás – mint sokan vélik – inkább természeti szükséglet. A növényi cukor ugyanis szervezetünk elsőrendű hő- és erőforrása. Természetesen itt is mértéket kell tartani. A fűszerek (paprika, bors, gyömbér, kapor, sáfrány, kömény, ánizs, babér, mustár, hagyma, fahéj, vanília, majoranna, ecet) mérsékelt használata helyes. A fűszerek kellemes, zamatos ízt adnak étteleinknek, s ezzel fokozzák a nedvelváltást és élénkítik a belek mozgását. De nagyobb mennyiségtől óvakodjunk, mert emésztőszerveink megbetegedését okozhatják.

A kávé, tea, kakaó (csokoládé) és a szeszes italok élvezeti cikkek. Szervezetünknek ezekre nincs szüksége. A kávé, tea és csokoládé mérsékelt élvezete nem káros. Ha mértéktelenül fogyasztjuk őket: idegességet, szívdobogást, szédülést okozhatnak.

A szeszes italok (sör, bor, pálinka) fölöslegesek. A szesz inkább mérgező hatással van szervezetünkre, kerüljük tehát élvezetét.

Mérgesmázú edényekben ne főzünk. A cserépfazekak belsejét ólommal szokták bevonni. Ha ecetes ételt főznek bennük: az ecetsavas ólom a gyomorban mérgező hatást gyakorol. Az ólommalaz edényeket ezért elébb ecetes vízzel ki kell főznünk, csak azután főzhetünk bennük savanyú ételleket. A vízvezetékek ólomcsövei s a szikvizés kupakok, ha 10%-nál több ólmot tartalmaznak: szintén árthatnak. A szénsavas víz ugyanis oldja az ólmot, s ezzel lassanként mérgez.

A vörösréz edények belsejét alaposan kell beónozni, nehogy sav, vagy zsír mérges vegyületet alkosson. Főzésre legcélszerűbb zománcozott vasedényeket használni.

Az edények és az evőeszközök tisztántartása egészségügyi főkéllék. Idegen ember poharából ne igyunk, mert a pohárhoz is tapadhat betegséget okozó anyag.

A mérgezések néha gyorsan ölnek. Van lassan és gyorsan ható mérge. A veszély fokát többnyire a mérge minősége és mennyisége határozza meg. A bél nem válogat az anyagok között. Gyakran a legnagyobb mérgek is igen gyorsan szívódnak föl a belekből. A megtámadott szervezetnek, gyors segítség nélkül, el kell pusztulnia.

Ha egészséges ember hirtelen rosszul lesz, s ha a tünetekből mérgezésre gyanakodhatunk: fődolog, hogy a mérég fölszívódását akadályozzuk meg. A beteget meghányatjuk és orvosért küldünk. Míg az orvos megérkezik, hánytatót hozatunk gyógyszerhárból. Ha a gyógyszerhá távol esik: a betegnek torkát tiszta ujjunkkal, vagy tiszta madártollal csiklandozzuk. Ezzel hányásra ingereljük.

A hánytatás célszerű, ha a mérgezést gombák, gyökerek, bogyók, strychnin, gyufaoldat, kőrisbogár okozták. Morfium, atropin és más finoman eloszlott mérgek eltávolítására alkalmasabb a gyomormosás. Ellenmérgekkel is hathatunk mérgekre. Savmérgezés (kénsav, salétromsav, karbolsav, ecetsav) elleneszeri: tej, szappanvíz, fehérje, kréta, tojáshej, szóda. Lúgmérgezés elleneszeri: hígított ecet, citromlé. Az arzénmérgezés elleneszeri minden gyógyszerhában kapható.

A gombamérgezés kikerülésére Fabre, világhírű természet-tudós azt ajánlja, hogy a gombákat főzzük meg először sósvízben. Azután tiszta vízben kell őket néhányszor jól kimosnunk, mert a gombákban előforduló mérgek mind oldódnak a vízben.

A mérgeket a gyermekeknek hozzáférhetetlen helyen kell tartanunk, nehogy tévedésből, vagy kíváncsiságból kárt tegyenek egészségükben.

A nikotin is a mérgek közé tartozik. A mértéktelen dohányzás károsan hat idegrendszerünkre, s nikotinmérgezést idézhet elő.

5. A szív és a vérkeringés.

A szív körülbelül ököl nagyságú húsdarab: izomtömlő, élőszövetből alkotott szivattyú, mely vérünket szüntelen keringésben tartja. Szívünk éjjel-nappal szakadatlanul összehúzódik és elernyed. Ha csak néhány pillanatra megáll: bekövetkezik a halál. (Szívbenulás, szívszélütés.) A mellkas üregében a jobb és a bal tüdő között a nagy vérereken lóg. Csúcsa lefelé és balra néz, szabadon fekszik. Külön tok, hártvás burok védi, mely savós folyadékot tartalmaz. S ebben mozog szívünk.

A szívnek négy ürege van. A felső két kisebbnek pitvar, az alsó nagyobbaknak gyomor (kamra) a nevük. A pitvarok vékonyfalúak, a gyomrok vastagfalúak. A szív két részre osztható. Jobb fele a jobb pitvarból és a jobb gyomorból, bal fele a bal pitvarból és a bal gyomorból áll. Hogy a vér az egyik félből a másikba ne juthasson: a két felet izmos fal választja el egymástól. Mindegyik pitvar tojásdad alakú nyíláson: a gyűjtőeres kapun közlekedik a szívgyomorral. A gyűjtőeres vérnek a pitvarba való visszafolyását a szívbillentyűk akadályozzák meg. (11. ábra.)

A gyűjtőerek szállítják a vért a szívbe. A nagy gyűjtőerek a pitvarokba nyílnak. A verőerek a szívből viszik a vért szervezetünkbe. A nagy verőerek a szívgyomrokból indulnak útjukra.

11. ábra.
Felnőtt ember szíve hátulról.

a = a főerővér (aorta), b = tüdőerővér,
c = tüdővénák (gyűjtőerek), d = alsó
nagy gyűjtőér, e = a bal szívpitvar, f --
a jobb szívpitvar, g = a bal szívgyomor,
h = a jobb szívgyomor.

a tüdő-verőér
A tüdőnek
nagyobb gyűjtőér:

Ez a nagy vérkör. (12. ábra.)

A jobb pitvarból a jobb szívgyomorba folyik a vér, innen pedig

a tüdőbe szállítja. A tüdőerek a szív bal pitvarába viszik a vért. Ez a kis vérkör.

12. ábra.
A vérkeringés útja.

A nagy és kis vérkör percenkint kétszer teszi meg útját. Mire való a vérnek ez a kettős útja? A tüdőben a vér megszabadul szénasavától és helyébe élenyt vesz fel. Az élenyt elviszi a test hajszálereibe a sejteknek, s onnét megint szénasavat szállít a tüdőbe.

A vér kétféle útját test- és tüdővérkeringésnek is mondják. A nagy vérkeringés az egész testbe juttatja a vért, s így valamennyi sejt részesülhet a táplálékban és élenyben. Egyszermind a test melege is szétoszlik egyenletesen.

A vér hőmérsékletének közép-foka 37°. C. Napközben kissé változik a vér hőmérséklete. Táplálkozás után és este rendszeren valamivel magasabb, reggel alacsonyabb.

A vér rendes hőmérsékletének emelkedését láznak nevezük. A 37.5-38° C-ig terjedő hőmérséklet: fél láz, 38-38'5° C-ig könnyű láz, 39° C mérsékelt láz, azon túl már nagy a láz. Láz esetén azonnal orvost hívassunk. A láz megállapítására lázmérőt használunk. A lázmérő C °-kal jelzett hőmérő. Ezt a hőmérőt a beteg hónaljába illesztjük s legalább tíz percig ott hagyjuk. Azután kivesszük és megnézzük, hogy mennyire szökött fel benne a higany. Kisdedeknél a végbélbe helyezzük a lázmérőt.

Felnőtt ember érrendszerében szakadatlanul 5-6 l. vér kering. Percenként 72-szer összehúzódnak előbb a szívpitvarok, azután a szívgyomrok. Minden összehúzódnást rövid szünet kísér. Mikor a szívgyomrok hirtelen összehúzódnak: kilökik magukból a vérL Mikor elernyednek: teleszívják magukat vérrel.

A szívverések száma az életkor, a nem, a test megerőltetése szerint változik. A csecsemő szíve percekint 130-at ver, az Ötéves gyermeké 100-at, 26--60 év között 72-t. A nők szíve minden életkorban gyakrabban ver. Hosszú séta után szívünk ^ 80-at ver. Ha futottunk: 100-at is verhet.

A szív mozgásainak 3 tünetét külsőleg is észrevehetjük. Az egyik a szívcsúslökés. Látható a szív táj fölött és tapintható az 5. és a 6. borda közben. A másik az érverés (érlökés). Ahányszor lüktetnek ereink: annyszor ver a szívünk. A 3. tünet: a szívhangok. Ha fülünket bárkinek a bal mellkasa fölé illesztjük s csendben hallgatózunk, egy hosszabb s egy rövidebb ideig tartó hangot hallunk. Amaz mélyebb, emez magasabb. Ezek a szívhangok, melyek egészséges felnőtt egyénél percekint 72-szer ismétlődnek.

Vájjon ideg- vagy izomeredetű-e a szív munkája?

Az izomeredetű szívmozgás lehetséges, mert kísérletekből kitűnt, hogy frissen tenyésztett szívizomsejtek önálló lüktető munkára képesek. Burrows a különböző korú magzatok szívizmainak munkásságában észrevehető eltérést tapasztalt. Míg a fiatalabbak szívizmai önállóan lüktetnek, az idősebbekéül ez nem állítható. Ebből arra következtethetünk, hogy a szív működés a magzat idejében izomeredetű, de az idősebb korban már az idegek sarkantyúzására szorul.

Fokozatos hegymászás, futás, evezés, úszás, tornázás fejlesztí és munkabíróbbá teszi a szívet. Idegrendszerünknek nagy befolyása van a szívre. Ijedtség, félelem szívdobogással jár, azaz szívünk erősebben ver. Ez nem szívbaj, csak beidegzésbeli zavar. Az agynak nagyfokú munkássága a szívdobogásban is megnyilatkozik. Ezért régebben azt hitték az emberek, hogy az érzelmek a szívben keletkeznek. A fájó, kesergő szerelem azonban nem a szív, hanem az agy bánata. A költők ugyan még manap is a szívet tekintik az érzelmek székhelyének, de

a tudomány megállapította, hogy nemcsak gondolataink, hanem érzelmeink is agyvelőnkben keletkeznek.

A vér tiszta, átlátszó, világossárga folyadék, de tele van milliárd apró vörös testtel és elenyészően kevés szürke parányi testtel. A sárga folyadék a vérnedv, a vörös színű testek: a vörösvérsejtek, a szürkék pedig a fehérvérsejtek.

Csontjainkban kétféle velőt találunk: sárgát és vöröset. A sárga velő nem készít vérsejteket, de a vörös csontvelőben milliárd és milliárd vörösvérsejt készül. A vér vörös színét ezektől a vörösvérsejtektől kapja. A lép is termel vörösvérsejteket, de csakis a magzatban. A születés után már csak fehérvérsejteket készít a lép.

Az egyes vörösvérsejtek a nagyítóüveg alatt sárgás-zöldes színűek, s csak nagy tömegben teszik a vért pirossá. Számuk képzelhetetlen nagy. Egy-egy köbmilliméter női vér $4 \frac{1}{2}$, férfi vér 5 millió vörösvérsejtet tartalmaz. Egy liter vérben ötezer milliárd vörösvérsejt úszik. Egész érendszerünkben 5-6-szor ennyi.

Minden vörösvérsejtben vasas-fehérje fordul elő. Ez a vasas-fehérje képesíti a vörösvérsejteket az éleny szállítására. A vérkeringésnél már említettem elébb, hogy a forgó vér a tüdőből az egész testbe szerteszét viszi a levegőből átvett élenyt. Voltaképp a vörösvérsejtek fuvarozzák el a tüdőből az élenyt a test minden zugába.

A vasas-fehérje szengázt is képes fölszedni. De ha szén-gázzal egyesült: nem tud élenyt szállítani. Ezért a nagymennyiségben belehelt szén-gáz halált okozhat. Ha a vasas-fehérje élennyel egyesül: színe élénkpiros. Ha megfosztjuk az élenytől: sötét-szederjessé válik.

A fehérvérsejtek a vöröseknél nagyobbak. De számuk sokkal kisebb, Egy köbmilliméter vérben 5-10 ezer él. E sejtek a hajszálereken átfurakodhatnak a szövetekbe, ott bizonyos esetekben genyedést okozhatnak. Részint a lépben, részint a nyirokmirigyekben képződnek.

A vérnedv világossárga, átlátszó, vizes folyadék. Sérülés-kor – a vérzés megszűnte után – kiszivárog a bőrből. Tartalmaz 1% sót, ennél tizenötször kevesebb cukrot, tízszer kevesebb zsírt, de hétszer több fehérjét. Öt liter vérben csak 3 l. a vérnedv. A vörösvérsejtek és az ú. n. vérlemezkék (az úszó sejtés elemek) 2 liternyiek.

Ha valamelyik erünk kisebb mértékben sérül meg: a vérzés – kevés vártatva – mintegy magától eláll. A folyós vér kocsonyás tömeggé válik: megalszik. A vér kocsonyásodása megakadályozza az elvérzést. Az alvadt vér színe sötétpiros, majdnem fekete.

A vér alvadását az ú. n. fibrinfonalak okozzák, melyek a

vérben, a véredvben föloldva keringenek, de az alvadáskor kocsonyás tömeggé tömörülnek. Az alvadt vérből kiszoruló világossárga, tiszta folyadék már nem véredv, hanem savó. A savó tehát fibrintelen véredv.

Vannak, akiknek vére nem alvad meg. Az ilyen egyének csekély sérülések és vérzések esetén is elvérezhetnek.

Ha nagyobb erek sérülnek meg: a vér oly erővel szökik ki, hogy az alvadt vért magával sodorja. Ilyenkor az ereket azonnal össze kell szorítanunk, s hosszabb ideig kell összeszorítva tartanunk. Legcélszerűbb az elvágott nagyobb eret az ú. n. ércsípővel összefogni és tiszta selyemfonállal bekötni.

Leggyakrabban véreznek hajszálereink, legritkábban a verőerek, mert mélyen fekszenek. A verőeres vérzések sokkal veszedelmesebbek, mint a gyűjtőeresek. A gyűjtőerekből a sötét-piros vér bugyog, a verőerekből pedig az élénkpiros vér kiszökik, néha több méterre is szétfreccsen.

Hajszálas vérzéseknél tegyünk a sebre tiszta, fertőtlenítő gyapotot és kössük be tiszta kendővel, vászonpólyával. Ha a vér mégis átszivárogná a kötésen, tegyünk reá újabb gyapotot és kössük le újra szorosan. Óvakodjunk a sebre pókhálót tenni, vagy a falról meszet kaparni reá.

Gyermekeknél gyakoriak az orrvérzések. Rendesen csak az egyik orrnyíláson folyik a vér. A vérző orrnyílást fogjuk be mutató-ujjúnkkal! A vérző egyén pedig vegyen egymás után ió mély lélekzetel. Nagyobb vérzésnél akkora gyapotszövet kell az orrnyílásba tenni, amekkora a vérző egyén hüvelykjának első perce. Ha ez sem használ: orvosért kell küldeni, iddíg a szenvedő föltétlen nyugc Imáról gondoskodunk. Orrát ijnia, dörzsölnie nem szabad.

Tüdővérzéskor az ember vért köhög, gyomorvérzéskor vért hány. Mindkét esetben azonnal ágyba kell fektetnünk a beteget. beteg fekdjék nyugodtan, egy szót se szóljon, míg az orvos meg nem érkezik.

Veszedelmesek a sebfertőzések. Sebzés után néhány napra törhet a sebláz. A sebbe ugyanis baktériumok kerülhetnek, melyek nagyon elszaporodnak és mérges anyagot termelnek. a fehérvérsejtek ugyan útjukat állják és gyakran el is genyednek, de a nyirokmirigyek nem tudják mindig feltartani a baktériumokat, a mérge a vérbe kerül és seblázt okoz.

Az orbác egy kis orrsebből, szuvas fogból, vagy más-téle sebből keletkezik. Ezek a baktériumok nem okoznak genyest, de magas lázat támaszthatnak. A bőr megpirosodik, meg-zzad és nagy fájdalmat okoz.

A veszett állat harapása veszedelmessé válik, ha nyála sebbe kerül, mert nyálában van a sebfertőzőanyag. A meg-

mart helyet azonnal többször kell kimosni. Az orvos kiégeti s a megmart egyént a Pasteur-intézetbe szállíttatja.

Legyek, szúnyogok csípése is idézhet elő sebfertőzést. Mocsaras vidékeken napfelkelte előtt és napnyugta után nem tanácsos a szabadban tartózkodni, mert ilyenkor csak úgy nyüzsögnek a szúnyogok. A váltólázat igen apró állatok okozzák, amelyek a szúnyogcsípéskor az ember véérébe kerülhetnek. A fertőzést okozó állatokat a kinin megöli; kivált, ha még nem szaporodtak el nagyobb mértékben. Mihelyt kiráz a hideg, azonnal forduljunk orvoshoz.

Mindenféle betegséget könnyebb megelőzni, kikerülni, mint meggyógyítani. A sebészet ugyan sokat haladt az utóbbi időben, mégis óvatosságot ajánlunk e téren is mindenkinek. Ha a sebestülést ki nem kerülhettük: legalább arra ügyeljünk, hogy a sebbe ne jusson fertőzőanyag. A sebet mossuk ki tiszta vízzel, vagy 2%-os karbolosvízzel, melyet minden gyógyszerárban árulnak. A kimosott sebre tiszta gyapotot teszünk és bekötjük.

Égett sebre öntsünk olajat és hintsük be tiszta liszttel. Ha valakinek ruhája lángot fogott: ne fusson, hanem vesse magát a földre és hemperegjen. A tűz elfojtására legcélszerűbb nedves ruhát, vizes lepedőt stb. használni, amivel elzárjuk a levegőt, mert ez a lángot táplálja.

6. A lélegzés.

Testünk szünet nélkül fogyaszt élenyt és szénsavat fejleszt. Az élenyt a levegőből a tüdőlélegzés és a keringő vér szállítja a test minden részébe, s ugyancsak ezen az úton távozik a szénsav testünk legelrejtettebb zugából is.

A tiszta, romlatlan levegőre éppen olyan szükségünk van, mint az egészséges táplálékra. A tüdőbe az orron és a szájon át egyaránt juthat be a levegő. Célszerűbb az orron keresztül lélegzeni, ott a levegő fölmelegszik, átnedvesedik és a por-tól megtisztul.

Az orr és a száj hátul a garatba nyílik, amelynek alsó részéből a nyelőcső a gyomorba, a gége pedig a tüdőbe vezet.

A gége porcogós fedele nyeléskor záródik. Folytatása a gégecső, vagy légcső a mellkas üregében 2 ágra oszlik. Az ágakat tüdőcsöveknek, vagy hörgőknek nevezzük. A bal tüdő két reszből áll, a jobb tüdő háromból. Ezért a bal hörgő két-felé, a jobb hörgő háromfelé ágazik. Minden ág ismét sokszorosán elágazik mind kisebb és kisebb csövekre, végül csövecskékre (13. ábra).

A gégecső átmérője 2 cm., legkisebb elágazásai pedig már csak tizedmilliméteresek. A végső tüdőcsövecskék hólya-

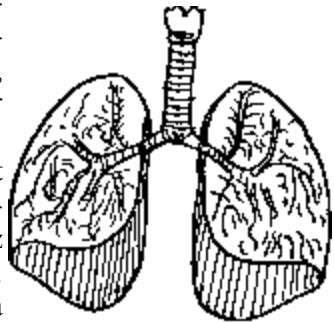
gocskákban végződnek. E végtelen apró hólyagocskák száma százmillióra is rúg, hártyafalúak, porc bennük nincs. A gégecső és elágazásai – még a mm.-nél is szűkebb tüdőcsövecskék is – porcos gyűrűk egész sorozatából állnak.

A porcok arra valók, hogy a tüdőbevezető sokezerágú csőrendszer össze ne lapuljon, s így a levegőnek mindig nyitva legyen. A gégecső hátsó felületén, ahol a nyelőcsővel találkozik: nincs porc. Ezért könnyen megfulladhatunk, ha a nyelőcsőben nagyobb falatok megakadnak. Ilyenkor a fuldoklónak hátát kell veregetnünk, hogy a megakadt étel a szájba visszakerüljön. Az ilyen eset egyszersem mind komoly figyelmeztetés arra, hogy az ételt jól megrádjuk.

A tüdőt sűrűn behálózzák a hajszálerek. A bennük mozgó vér a hólyagocskák levegőjéből élelnt vesz föl s helyébe lerak szénsavat.

Ez a gázcsere a tüdő-lélegzés lényege. Az élelntben aránylag szegény, szénsavban pedig gazdag, szederjes, sötétszínű vér a tüdőben átalakul élelntben gazdagabb, élénkpiros vérré. Az utóbbi vér a szöveteket táplálja.

A tüdőből a szíven át a test összes szöveiteibe jut a vér. A szöveitek, az élő sejtek felhasználják az élelnt és szénsavval árasztják el. A hasznavehetetlenné vált vér újra a tüdőbe siet, ahonnan élennyel megrakodva tér vissza a szöveitekbe, hogy táplálhassa őket.

13. ábra.

Az élő anyagoknak ez a gáz-^{A légcső elágazása a tüdőben} forgalma anyagcsere-folyamataink legjellemzőbb vonása. Nem a tüdőnek, nem a szívnek kell az a tömérdék élelnt, hanem a test milliárd sejteinek. Élelnt nélkül nincs élelnt.

A vér leköti a gázokat és ellenkező irányban szállítja őket tovább. A szénsav kifelé vándorol, az élelnt befelé. Miért?

Kellő nyomásviszonyok nélkül ez nem volna lehetséges. A tudósok kiszámították, hogy a légkörben az élelnt nyomása mintegy 160 mm., szöveiteinkben 0 mm. A szénsav nyomása szöveiteinkben 70 mm., a légkörben csaknem 0.

A szöveitekben tehát megszűnik az élelnt nyomása, ezért tödudul befelé. A szénsav viszont környezeténél nagyobb nyomást gyakorol, ezért kifelé tolong.

Ha a levegő legalább 30% szénsavat tartalmaz, megöli az embert. Miért?

A levegőben ekkor t. i. a szénsav nyomása nagyobb, mint a testben, s ezért a szénsav nem tud kijutni a testből. A szénsavhalmazat pillanat alatt megöli az embert. A torjai bűdösbarlang medvét is öl, a nápolyi kutyabarlangban felfordul a kutya, mert a föld felszínét elárasztja a szénsav.

Barlangokba, elhagyatott kutakba, kriptákba, boros pincékbe égő gyertyával menjünk. Ha az élénkbe tartott gyertya elalszik: azonnal forduljunk vissza.

Bányák mélyébe azonban nem szabad égő gyertyával lépünk, sem olyan helyiségbe, ahol gázömlés történt. Ilyen helyeken még égő gyújtót sem szabad használnunk, mert robbanás történhet.

A légköri élelnek igen csekély nyomása is halált okoz. Minél magasabban emelkedünk a tenger színe fölé, annál kisebb lesz a levegő nyomása. Kilencezer m. magasságban már olyan ritka a levegő, hogy az ember eszméletét veszti, benne. Az élelnek alig van nyomása, s nem tud elég gyorsan testünkbe érni, azért el kell pusztulnunk. A legtöbb ember 4500-5000 m. magasságban rosszul érzi magát. De mihelyt mélyebb levegőrétegekbe kerül: megint jól érzi magát.

Említettem már, hogy, a mellkasüreg mindkét felében van egy-egy tüdő. A tüdők szabálytalan kúpalakúak. Széles alapjukkal a rekeszizmon ülnek. Csúcsuk a mellkas szűk felső részébe nyúlik. Mind a tüdőt, mind az egész mellkasüreget finom savós hártya: a mellhártya borítja. Mellhártagyulladásakor a lélegzés nehezé és fájdalmassá válik.

A mellkas felső része a legszűkebb. Lélegzéskor alig táguL a tüdőcsúcsok keveset mozognak. Ebből magyarázható meg, hogy a tüdővész rendszeren a tüdőcsúcsokban kezdődik.

Légzésünk 2 részből áll. Befogadjuk a levegőt: ez a belélegzés. Utána meg kibocsátjuk. Ez a kilélegzés. A lélegzőizmok működésekor minden belélegzésnél kitágul a mellkas. Nyugodt lélegzésnél elég a rekeszizom kupolájának süllyedése ahhoz, hogy a mellkas ürege eléggé kitáguljon, vele együtt a tüdő is kitágul. A tüdő egymagára nem tud kitágulni, ezért mellkasmozgás nélkül nincs lélegzés. Ha valakit a leomló föld, vagy törmelék eltemet, hasztalan szabad a feje. Ha mellkasa a rajta levő súlytól nem tud mozogni: megfullad. Kilélegzéskor – a bordák süllyedése és a rekeszizom kidomborodása miatt – a mellkas szűkül. A tüdőhólyagocskák összehúzódnak s a levegőt mind tovább és tovább szorítják, míg a szájon, vagy az orron át nem távozik.

A lélegzőizmok működésére alig hat akaratumk. Még egy percig sem tudjuk visszafajtani lélegzetünket. Az izommunka növekedésével emelkedik a szénsav termelése. S evvel pár-

huzamosan több élenyre van szükségünk. Legkevesebbet kell alváskor lélegzenünk, vagy fekvéskor. Legtöbbet futáskor.

Nyugodt lélegzés esetén a felnőtt ember tüdejében percekint 8-10 l. levegő fordul meg, tehát óránként 5-6 hl.

A levegő különböző gázok keveréke. Tartalmaz 79% nitrogént, 20% élenyt és 1% más különböző gázt. A szénsav szabad levegőben mindig elenyészően csekély. (0.03%). A városi és a falusi levegő szénsavtartalma között nincs különbség. A gázok nagy mozgékonyasága, minden irányban való kiterjedése ismeretes. Nagy különbségek vannak azonban a levegő pára tartalmában. A tudományos vizsgálatokból kitűnt, hogy a városok levegője sokkal több port és baktériumot tartalmaz, mint a falusi levegő.

A tengeri levegőben nincs por, igen kevés van a hegyi levegőben, legtöbb van a gyárvárosokban. Azért egészséges a tengerparti és a hegyi levegő, a városok levegője ellenben egészségtelen.

Poros levegőben a beszéd nagyon fárasztó. A por a ráta-padó baktériumokkal tudónkbe kerülhet és tüdővést okozhat. Iskolában, lakásban ne tőrjünk port! Legcélszerűbb a rakott padló. Ezt is naponként gondosan seperni, tisztítani kell. Semmi-féle szemetet, még papír hulladékot se tőrjünk a padlón. Mielőtt a szobába lépnénk, töröljük le cipőnk az ajtó előtt levő lábkaparon és lábtörőn.

Ahol csak lehet, szegélyezzük az utcákat fákkal, s az utakat mentől gyakrabban locsoljuk, hogy minél kevesebb por kerüljön lakásunkba. Az iskolát az útvonaltól beljebb építsük és kerttel vegyük körül.

Ahol sok ember tartózkodik: iskolában, színházban, templomban, múzeumban, főleg a moziban gyorsan megromlik a levegő. A romlott levegő hatása ritkán mutatkozik azonnal. De ha gyakrabban és huzamosabb ideig tartózkodunk benne: szédülés, sápadtság, gyöngeség fog el; a test ellenálló képessége csökken és előmozdítja a tüdővész kifejlődését. Friss levegőn megszűnik szédülésünk, s mintegy új erőre kapunk.

A nedves lakás, a ki nem szárított helyiség rendkívül veszélyezteti egészségünket. Dr. Dollinger Gyula tapasztalatai alapján megállapítja, hogy főleg a nedves lakás terjeszti a tüdővést. Az alá nem pincézett lakások, műhelyek falai nedvesek, azért minden házat alá kell pincéznünk. Száraz, napsugaras levegő áradjon szobáinkba!

Lakásunk, helyiségeink szellőztetését ne hanyagoljuk el! Főleg hálószobánkban legyen elegendő jó levegő. A falak likacsain, az ajtó- és ablakréseken át ugyan folytonos a légcseré – főleg télen, amikor a fűtött szoba melegebb levegője és a külső hidegebb levegő között nagyobb a hőkülönbség –

de ez a természetes szellőzés nyáron, tavasszal és ősszel, amikor a külső és a belső levegő közt alig van különbség: nem elegendő. Ilyenkor mesterségesen szellőztetünk. Ajtót, ablakot ki kell tární! Ha a szemben levő ablakokat, vagy az ajtót és az ablakokat egyszerre nyitjuk ki: léghuzam támad, s a levegő gyorsan kicserélődik. Léghuzamban tartózkodni azonban nem tanácsos. A léghuzam súlyos betegségeket okozhat.

Nemcsak tiszta, de kellő hőfokú levegőre is van szükségünk. Akik a mérsékelt égöv alatt születtek, a levegőnek sem nagyon magas, sem nagyon alacsony hőfokát nem képesek elviselni. A nagy hőségben a vér a fejükbe tódul s gondolkozásbeli restséget idéz elő. Egyre izzadunk, hogy testünk rendes hőmérsékletét fenntarthatassuk. Ilyen körülmények között sem tanulásról, sem tanításról szó sem lehet. Ezért szünetel nyáron az iskoláztatás.

Ha nagy hőségben a bőrpárolgás megszűnik: testünk hőmérséklete 40° C-ra is felszállhat. Az arc kivörösödik, a szív erősen ver, eszméletlenség támad és bekövetkezik a halál.

Ezt a jelenséget napszúrásnak mondják. Akit napszúrás ért, azt árnyékos helyre kell vinnünk. Felső ruháit azonnal fölbontjuk, s arcát, mellét hideg vízzel mossuk. Fejére vízbe mártott kendőt tegyünk. Ha magához tért: adjunk neki vizet.

Nyáron bő, könnyű, ruházatban járjunk s óvakodjunk fárasztó menetelésektől. Általában minden nagyobb megerőltetéstől.

Ha nagy hidegben hosszabb ideig tartózkodunk, s azután hirtelen meleg szobába térünk: a fülön, a láb- s a kezujjakra fagydaganatok keletkezhetnek. A fagyott testrészt duzzadt, kékespiros és nagyon fájdalmas. Fagyás ellen legjobb szer a vérkeringés élénkítése. Kéz- s lábmozgást kell. A fagyott részt hóval vagy citrommal jól meg kell dörzsölni. Nagyobbfokú elfagyás esetén a szenvedőt hideg szobába kell vinni. Ott levetkőztetjük, lepedőbe burkoljuk, s hóval, kendővel dörzsöljük. Közben be kell fűteni a szobát. S ha a megfagyott magához tért: meleg, erősítő italt nyújtunk neki.

A meghülés gyöngíti a szervezet ellenálló képességét, s ezzel különféle betegségek kifejlődését megkönnyíti. Meghülhetünk, ha nagyon sokáig tartózkodunk a hidegben s nem végzünk kellő mozgást. Ködös, nedves, szeles levegő, hirtelen hőváltás, nedves lakás szintén okozhat meghülést. Fölhevült állapotban hideg vízbe ugrani életveszélyes. Nyáron könnyű ruhában hűvös pincébe menni: nem tanácsos. Aki megázik, váltson rögtön fehérneműt és cipőt. Serdülő leányok tavasszal hideg, nedves földre, gyepre, vagy hideg kőre a világért se üljenek. A gyermekek érzékenyebbek, mint a felnőttek. A nők

érzékenyebbek, mint a férfiak. Öreg és kövér egyének is fogékonyabbak a meghűlések iránt, mint a fiatalabbak és a soványak.

Fölhevült állapotban semmiféle hideg italhoz ne nyúljunk, bármint gyötör a szomjúság. Tanácsos elébb megmosni a homlokot, az arcot, a kezét. Elébb együnk valamit, csak azután igyunk.

A nátha a legkisebb hűlésre is jelentkezik. A tüdőgyulladás és a náthaláz szintén gyakran hűlésből származik, pedig kétségtelenül baktériumok okozzák. A hűlés következtében megöngült test ugyanis nem képes eléggé ellenálni a fertőző betegségeknek. Óvakodjunk tehát a meghűlésektől!

A meghűlés ellen kellő ruházkodással, testünk észszerű edzésével és lakásunk helyes fűtésével védekezünk.

Ha a légzés fennakad, fulladás áll be. A fulladó elveszti eszméletét, ajka megkékül, a lélegzés eláll és a szív megszűn dobogni. Elsőbben is a fulladás okát kell megszüntetnünk. Ha valaki nagy falat ételtől haldoklik: hátát veregetjük, hogy az étel kiugorjék a szájba. Akinek a szája tele van idegen anyaggal, annak a száját kifeszítjük és kiszedjük belőle a légzést akadályozó anyagot. A vízbe fulladtat oldalra fektetjük, hogy a víz kifolyhasson belőle. A fölakasztottat levágjuk a kötélről, de egyik kezünkkel fogjuk a testét, hogy a földre ne hulljon.

Második feladatunk, hogy mesterséges lélegzéssel életre keltsük az álhalottat. A szenvedőt földre, vagy asztalra helyezük, derekát fölpeckeljük, hogy a szája nyakával egy irányba jusson. Fogai közé kemény tárgyat teszünk, nyelvét tiszta kendővel megfogjuk s előrehúzzuk, hogy a levegő jobban betódulhasson a gégéjébe.

Végül a megfulladt feje mögé térdelünk, mindkét könyökét megfogjuk s hirtelen a feje fölé rántjuk, majd a mellkasához illesztjük. Az első mozdulat belélegzést, a második kilélegzést idéz elő. Ezt a mesterséges lélegzést néha órákon át is kell végeznünk. Ha munkánkat siker koronázza, akkor az álhalott bőrszíne javul, szíve erősebben ver, végre lélegzetet vesz. Gyakran a lélekzet megint eláll. Ekkor a munkát folytatjuk. Ha a megfulladt öntudatra ébredt: erősítő szereket: fekete kávé, bort, konyakot, teát adunk neki.

7. Az idegrendszer.

Számtalan vastagabb és vékonyabb fehér, tömött fonal keresztül-kasul behálózza az egész emberi testet. Ezeket az elágazó fehér fonalakat idegeknek nevezzük.

Az idegrendszer főrésze az agyvelő és a vele összefüggő gerincvelő. Az agyvelő a koponyaüregben, a gerincvelő a gerincsatornában helyezkedett el, tehát jól védett helyen. Az agy-

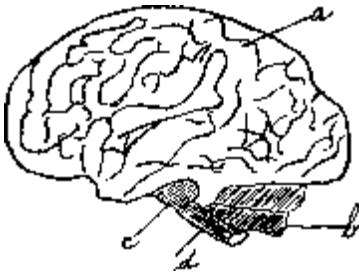
velőt és a gerincvelőt együtt középidegrendszernek nevezzük. Minden érzésünk, minden tudásunk szerve a középidegrendszer. Ez tehát a legnemesebb szervünk. A természet valóban az ő védelméről gondoskodott a legjobban.

Az agyvelő és a gerincvelő nem két különböző rangú szervrész – amint ezt ezelőtt hitték –, hanem működésében is teljesen egységes képződmény.

Az agyvelőt hármas burok takarja. A külső a legerősebb, a legvastagabb s ez rátapad a koponyacsontok belső íölszínére. A belső, írnom hártya az agyvelő íölszínére borul. E kettő között van a legfinomabb: az ú. n. pókháló-burok. Belső, finom védőhártyája véredényekben nagyon gazdag. A hármas burkon s az erős koponyacsonton kívül az agyvelő védelmére szolgál

még az a savós folyadék, amely a hártyak hézagaiban és a belső üregekben találunk.

Testünk egyetlen szervéhez sem igyekszik annyi vér, mint agyvelőnkhez. Az emberi agyvelő súlya különböző. Testsúlyunknak mintegy 30-35 ötd-része. S mégis vérünknek 9-ed

14. ábra.
Az ember agyveleje.
a nagyagy, b = a kisagy, c=a
híd

része hozzá siet. Laufenauer Weisbach mérései szerint a férfi agyveleje átlag 1245 gr. Kiváló egyének agyvelejének súlya általában nagyobb, de a nagyobb súly nem jelent mindig kiváló

szellemi tehetséget. Kisebb tehetségű, egyszerű foglalkozású egyéneknél is találtak 2 kilós agyvelőt. Dante-nak agyveleje pl. csak 1320 gr-ot nyomott, egy téglavetőé ellenben 1900 gr-nyi volt. A kiváló értelmi képesség nem az agyvelő súlyán fordul meg, hanem az agyvelő felületének tekervényességén. Az agyvelő részei: a nagyagy, a kisagy, a nyúltagy és a híd. (14. ábra). A nyúltagy folytatása: a gerincvelő kisujnál vékonyabb, s a gerinccsatornában a 2. ágyéksigolyáig terjed. Az ember gerincveleje csak 35-40 gr. súlyú. Míg az ember és a felsőbbrendű állatok agya súlyosabb a gerincvelőnél, az alsóbbrendű állatok gerincveleje a súlyosabb rész. A nagyagy felületén bélszerű emelkedések: agytekervények vannak, köztük mély barázdák. A tekervények és a barázdák fejlettsége határozza meg az ember értelmi képességét. Az összes állatok között az emberi agyvelő a legfejlettebb. Az emlősök között az ember után a majomnak van a legtöbb agytekervénye. Legkevesebbet találunk a rágcsálók agyában. Az alsóbbrendű állatok nagyagyának föllete pedig egészen sima.

A nagyagy hosszában keskeny, mély barázda által 2 részarányos félre oszlik. A két agyféltekét az u. n. kérgestest tartja össze. Az agyvelőnek folyadékkal kitöltött üregeit agygyomornak nevezzük.

Az agyvelő szövete puha, lágy. Szín szerint vagy fehér, vagy szürke. A nagy- és a kisagy egész felületét, az Összes tekervényeket és barázdákat pár mm-es szürke kéreg fedi. Ez a szürke agykéreg közvetlenül érintkezik a belső, finom agyhártyával, s ennek gazdag ereiből táplálkozik. A kéreg alatt hófehér területeket találunk. S a féltekék középső részén megint nagyobb szürke tömegek mutatkoznak. A nyúltagynak és a gerincvelőnek a felszíne fehér és belül van a szürke állomány. (Tehát ellenkezőleg.) Ha a gerincvelőnek vastag, fehér részeit eltávolítjuk: H alakú szürke oszlop marad vissza. A nyúltagyvelőben s a hídban apró szürke csomók fordulnak elő. Ezek az u. n. szürke magvak.

A szövet különbsége nemcsak színbeli, hanem szerkezeti is. A fehér állomány csupa idegfonalból áll, a szürke ellenben idegsejtekből. Mindenik idegfonal voltaképp az idegsejtek hosszú nyúlványa. Nincsenek tehát külön sejtek és külön idegfonalak, hanem csakis idegfonalas sejtek vannak.

15. ábra.
A fej beidegzése.

Az agyvelőből és a gerincvelőből kiinduló idegek behálózzák egész testünket. Mentől jobban ágaznak el, annál vékonyabbak lesznek. Valamennyi ideg együttvéve: kerületi idegrendszer. Az agy velőből 12 pár ideg, a gerincvelőből 33 pár ideg távozik. A jobboldali idegek a test jobb felén, a baloldaliak a test bal részén ágaznak el, s így egy-egy testiére 45 ideg jut. Az idegek át- és átszövik az egyes testrészeket.

Egyes idegek mentén kisebb-nagyobb csomókat, u. n. idegdúcokat találunk. A belső szervekhez, a zsigerekhez és erekhez induló idegek különösen gazdagok dúcokban. Egy-egy ideg ezer és ezer végtelen finom idegfonálból áll. Milyen csodálatos pl. a fej beidegzése! (15. ábra.)

Idegsérülésekből kitűnik, hogy idegek nélkül nincs izomműködés, nincs érzés. Ha valamely ideget átvágunk, izombénulás és érzéstelenség következik.

Bizonyos külső hatások izgatják az ideget. Ezeket idegfonálingereknek nevezzük. Károsan, vagy haszonnal izgathatják idegeinket: vegyi, hőbeli, erőművi és villamos hatások. De sem a fény, sem a hang nem izgatja idegeinket. Különös sejtek, az

ú. η. érzékhamok megérik a- hangot, a fényt és más külső hatásokat, s ezeket átalakítják idegfonálingerekké. Az érzékhamok nélkül a külvilággal való összeköttetésünk nagyon hiányos lenne.

Az ideg a külső hatások iránt fogékony, tehát ingerlékeny. Az inger változást okoz az idegen és ez a változás gyorsan végigvonul rajta. A változást idegfonálizgalomnak mondjuk. Gyors haladása az ideg vezetőképességéről tanúskodik. Ha az idegfonálizgalom az izomhoz ér: összehúzódik az izom. Ha az agyhoz jut, érzés támad.

Az idegizgalom lényegét nem ismerjük. Nem tudjuk, hogy mi a fény, mi a villamosság. De annyit tudunk, hogy az idegizgalom vezetése elszigetelt és hogy kétirányú.

Az elszigetelt vezetés azt teszi, hogy az idegizgalom sohasem megy át az egyik idegfonálról a másikra. Mindegyik idegünk önállóan működik, egyik sem függ a másiktól. A kétirányú vezetésen azt kell érteni, hogy ha az ideget nem a végén, hanem pl. a közepe felé éri izgalom, ez jobbra is, balra is, tovább halad.

Kerületi idegeink felerésze a közép-idegrendszerből tesztünk bármely pontjára szállít izgalmat, másik felerésze a szélekről, testünk bármely pontjáról a közép-idegrendszerbe hozza az izgalmat. A kivezető idegfonalakat kivezető-, a bevezetőket pedig bevezető idegfonaloknak nevezzük.

A kivezető fonalak az izmokban és a mirigyszövetekben végződnek. A mirigyszövetekben végződő fonalakat elválasztó idegeknek mondjuk, mert a mirigyeket váladékok készítésére indítják. Ha az agyvelőt nagyfokú izgalom éri: sírásra fakadunk, azaz a könnymirigyek elválasztó idegei megindítják a könnyelválasztást. Ha az agy egyik oldala beteg, csak a másik oldal könnyezik.

Az izomszövetben végződő idegek a mozgatóidegek. Az emberi test izomszöveve kétféle, részint sima, részint harántcsíkos szerkezetű. A harántcsíkos szerkezetű izmok akaratunk befolyása alatt állnak, a sima izmok pedig akaratunktól függetlenek. E szerint vannak akaratunk befolyása alatt álló mozgások és vannak akaratunktól független mozgások. A beszéd, a kézmozgások akaratunktól függenek. A lélegzés, az erek mozgása, a szívverés, a nyelés, a gyomor és a belek mozgása akaratunktól függetlenek.

De azért mindenféle mozgás a közép-idegrendszerből indul ki. Vannak még gátló és trofikus idegek. A gátló idegek a mozgást akadályozzák, a trofikus idegek pedig a szövetek anyagforgalmát irányítják.

A kivezető idegfonalak közös vonása, hogy a közép-idegrendszerből szállított izgalommal megváltoztatják szöveveink

vegyi folyamatát. A bevezető idegfonalak pedig nemcsak a külső világból, hanem saját testünk minden részéből is szállítanak izgalmakat agyvelőnkbe.

Napról-napról tapasztalhatjuk, hogy belső testrészeinknek is vannak érzéseik. Az éhség, a jóllakottság, az émelygés a gyomor érzései. A mellhártyában szúrós fájdalmak keletkezhetnek. A fáradtság az izmok érzése stb.

De a közép-idegrendszerbe beérkező izgalom nem jár mindig érzéssel. Ha a beérkező izgalom a külső burkolatot érinti: visszahajlásos működés keletkezik. A gyomorba jutott ételek pl. oly izgalmakat küldenek az agyvelőbe, amelyek visszahajlásos gyomormozgást és gyomornedvelválasztást idéznek elő.

Azok a bevezető idegfonalak, melyek a külső világból hoznak izgalmakat: vagy a test felületén ágaznak el, vagy mélyebben fekszenek. Mindannyinak külön felfogó készüléke van. Ezek az érzékszervek.

Öt érzékszervünk van: a tapintás, az ízlés, a szaglás, a hallás és a látás szerve.

1. A tapintás szerve a bőr. A bőr megérzi a hőfokot és a nyomást (érintést). A hőfok és a nyomás érzéseit együtt tapintásnak mondjuk. Az ujjak hegyén, a nyelven, a homlokon nagyon finom a tapintásunk. A talp tapintása durva, a garaté csekély, a nyelőcsőnek meg nincs is. A bőr egyéb érzései: a viszketés, a borzongás, a fájdalom és a közérzés.

A vakok tapintása pótolja a szemet. Tapintással és izomérzéssel térbelileg tájékozódnak, felismerik a testek alakját, felületét, nagyságát, súlyát. Ujjaikkal olvassák el könyveik kidomborodó betűit. S ha maguk akarnak írni, tűvel pontokat szúrnak a papírosra.

A bőrön két réteget különböztetünk meg, ú. m. a szaruréteget és az irhát.

A szaruréteget felhámnak is nevezik, mert hámsejtek (elhalt sejtek) felhalmozódása. Pikkelyek alakjában állandóan lehámlik. A szaruréteg rendesen papírvékonyágú. De aki tartós munkát végez, vagy aki mezítláb jár: annak a szarurétege megvastagodik, tenyere és talpa kerges lesz. Ha a nyomás csak kis helyen, de állandóan éri bőrünket, pl. szűk cipőben: szaruréteg-púp keletkezik. S ezt tyúkszemnek nevezzük.

A szaruréteg folytatása a Malpighi-réteg. Sejtjei a bőr színét okozó festőanyagot tartalmazzák. Nevét Malpighi Marcelló híres olasz boncolótól kapta.

A bőr tulajdonképpeni része az irha. Felülete hegyes-völgyes. Megkülönböztethetjük benne a külső szemölcsréteget és a belső, hámszerű réteget. A külső rétegben erek és idegek végei: a tapintó-testecskék ágaznak el. A belső rétegben a hajtüszőket, a verejték- és faggyúmirigyeket találjuk.

Az egyes hajsálak a hajtüszőkben levő hajgumóból erednek és belül csövesek. A belső sejtek festéket tartalmaznak. Ha a hajból felszívódik a festék, helyét kis léghólyagok foglalják el. Ezek a haj fehér színét okozzák.

Bőrünk felületén számos apró nyílást látunk. E nyílások a verejtékmirigyek nyílásai. A verejtékmirigyek csak nagyítóüveggel láthatók. Az izzadságot, vagy verejtéket készítik, mint az emlő a tejet. Ha nagy a meleg: izzadással védekezik a szervezet. Az elpárolgó verejték fogyasztja a test melegét, s ezzel lehüti.

A faggyúmirigyek váladékának az a rendeltetése, hogy a haját és a bőrt puhán tartsa.

A köröm szaruképződmény. A körömgöyökér és a körömlap az irha mélyedéséből: a körömágyból fejlődik. A körömgöyökér a szaporodó szaruhámsejtekkel a köröm lapját mindig elébb tolja. S ez, ha nem vágják le: igen hosszúra nő.

A bőr testünknek nemcsak külső takarója, belsők összes üregeit is kibéleli. Belső rétegét nyálkahártyának, felületét pedig belső hámnak nevezzük. A gégeének és az orrüregnek csillószőrös hámbélése felfogja a levegőben úszkáló igen finom port. S a folyton hullámozó csillószőrök a gégebe vagy az orrba került idegen anyagokat kihajtják.

Számos bőrbajnak oka a tisztátalanság. Tartsuk tehát tisztán a bőrünket! Mosakodjunk, fürödjünk! Ne kíméljük a szappant! Mosakodásra télen-nyáron friss vizet használjunk! Testünket minden reggel derekunkig mossuk meg alaposan.

A meleg fürdő vizének hőfoka ne legyen nagyobb testünk melegénél! (37° C.) Meleg fürdőből ne menjünk ki azonnal a hidegebb levegőre. Elébb hűtsük le testünket. Telt gyomorral fürödni nem szabad.

2. Az ízlés szerve a nyelv. Nyálkahártyájában kiemelkednek a nyelv szemölcsök. Az apró ízlő-készülékeket: az ízlőbimbókat vagy ízlelőkelyheket csak nagyító alatt vehetjük észre a nyelv szemölcsök oldalain.

Csak azok az anyagok hatnak az ízlelőbimbókra, amelyek a vízben, vagy a száj kissé lúgos nyálában oldódnak. Négy főíz különböztetünk meg: savanyút, keserűt, sóst és édeset. Vannak, akik a lúg- és fémíz is ismerik. Jéghideg és forró víz kis időre felfüggeszti az ízlelőbimbók érző képességét. Ha a nyelvet, az ízlelőbimbókat fehér vagy sárgás nyálkaréteg borítja: eltompul az ízlelőképesség s megszűnik étvágyunk. Ez a lepedék némely gyomorbetegségek keletkezésekor szokott jelentkezni, de a betegség megszűnésekor elmúlik. Ezért a nyelvet a gyomor tükrének tartják.

3. A szaglás szerve az orr. Az orrüreg alsó része légzésre való. A szaglóhám az orrüreg felső részében van, ezért szoktuk szaglaskor a levegőt felszipantani. Csak a gáznemű anya-

goknak van szaga. Az egész orrüreg belsejét nyálkahártya borítja. S ennek legfelsőbb részén, a hámsejtek között kinyúlnak a fonálalakú szaglősejtek. A szag ingerli a sejteket. S az ingert a szaglőidegek tudatják az agyvelővel.

A szaglás segítségével meg tudjuk különböztetni a romlott eledelt a romlatlantól. Kedves ételünk szaga is étvágyat gerjeszt, míg a nemkedvelt ételnek pusztja szaga is undort kelthet. Ha orrunk nyálkahártyája gyulladásba kerül, pl. nátha alkalmával, szaglászérzékünk eltompul.

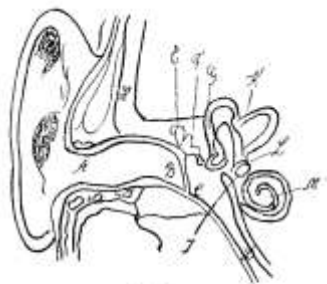
A szabadban élő emberek szaglása sokkal fejlettebb, mint a piszkos, poros levegőt szívó városi lakóké. Némely vadnépek követni tudják a vadállatok nyomát. A ló már messziről megérzi a farkas szagát. S a vadászkutya szaglóképessége bámulatos.

A nátha meghűlésből is származhatik, de többnyire fertőzés útján terjed. Előzetesen általános tünetek gyanánt jelentkeznek: főfájás, levertség, fülzúgás, lázas állapot. Helyi tünetek: az orrban fellépő feszülés, a gyakori tüszentés, s a dunnyogó hang. A kezdetben híg váladék később megsűrűsödik. Ellenkezerei: az egyenletes, meleg levegőben való tartózkodás, izzasztó szerek használata, s baktériumellenes szereknek poralakban való felszippantása.

Rossz szokás az orrot erősen fűjni. Az erős fűjás veszedelemmel is járhat. Legcélszerűbb az orrot csupán megtörülni.

4. A hallás szerve a fül (16. ábra). Három része van: külső, középső és belső fül. A külső-fül a fülkagylóból és a külső hangvezetőből áll. A középső-fülhöz tartozik: a dobhártya, a dobüreg a benne elhelyezett 3 kis fülcsontocskával és a 2 kis izmocskával. A belső-fül csontos üregét útvesztőnek nevezték el, mert tartalma igen bonyolult. Megkülönböztetjük benne az előcsarnokot, a 3 félkörös ívjáratot és a csigát.

A fülkagyló bőrrel fedett lapos porc. Alakjánál és rugalmasságánál fogva a hanghullámok fölfogására és továbbítására nagyon alkalmas. A kagylónak folytatása: a külső hangvezető, meglehetősen szűk és görbe csatorna, a sziklacsontban végződik. A külső hangvezető bejárata szőrös. Belsejében apró zsírmirigyek a sárgás fülzsírt választják ki, hogy por meg rovarok beljebb ne kerülhessenek.

16. ábra.

A fül.

A — a külső hangvezető, B — a dobhártya,
C — a dobüreg, D — az Eustach-üreg, E —
a kulacs, F — az álló, G — a kengyel,
H — sziklacsont, J — kerék ablak, K — a 3
félkörös ívjárat, L — az előcsarnok,
M — a csiga.

A külső hangvezető végén fültükrözéssel látható a dobhártya. Ehhez a kis fülcsontok közül hozzánőtt a kalapács nyele. Ha a fül belső részei teljesen épek: dobhártya nélkül is hallhatunk.

A dobhártya mögött van a levegővel telt dobüreg. Levegőjét az Eustach-kürt szállítja az orrüregből. Nevét Eustachio Bartolomeo orvostól vette. Az Eustach-kürtnek az a feladata, hogy a dobhártyát az erősebb hanghullámok káros hatásaitól védje. A belső levegő ugyanis ellensúlyozza a külső levegő nyomását.

A dobüregben gyakran genyedések, gyulladások keletkeznek. A gyulladások rendszeren nagy fájdalmat, fülszaggyalást okoznak. A genyedések átlukasztatják a dobhártyát, ekkor fülfolyás támad. Mihelyt e baj mutatkozik, azonnal menjünk fülorvoshoz.

A hang a levegőrészecskék rezgése. A rezgéseket átveszi a dobhártya és a fülcsontocskákkal közli, elsősorban a kalapáccsal. Innét a rezgések átterjednek az üllőre, s az üllőről a kengyelre.

A kis-csontocskák a rezgéseket a belső fülbe, egy – folyadékkal telt – hólyagba vezetik. A hólyag belsejében a hallósejtek a hangot átalakítják a velük egybefüggő idegfonalak izgalmává. Ha elpusztulnak a hallósejtek: a hangrezgések az idegfonalakat nem izgathatják.

Az ember hallósejtjeinek száma 40 ezerre szaporodhatik. A hallóhólyagot kívül folyadék veszi körül, belsejét folyadék tölti ki. Ha a külső folyadék rezeg: a belső is rezgésbe jön.

A hallóhólyag körül képződött a csiga, mely magában foglalja a halló-ideg végkészülékét. A csiga elején van a kerek ablak, az előcsarnokon a tojásalakú ablak. Mind a két hártvás nyílás a dobüregbe néz. A tojásalakú ablak hártvájával összenőtt a kengyel talpa.

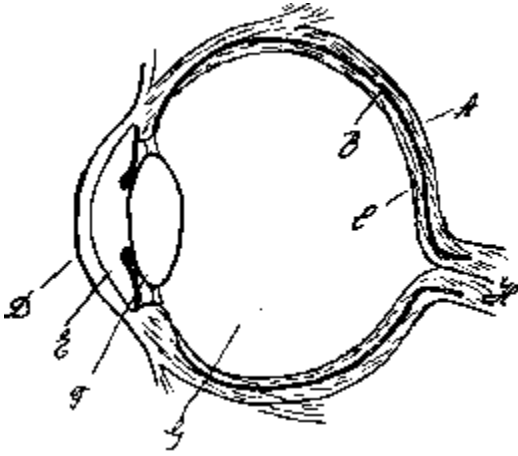
A csontos, félkörös ívjáratok az előcsarnokba nyílnak. Újabb kutatások szerint az ívjáratok nemcsak a hang irányának a megkülönböztetésére valók, hanem egyúttal testünk egyensúlyozására is. Ha az ívjáratok megsérülnek: az ember szédül és bizonytalanul jár.

A hallásnál hatféle végkészülék szerepel: a Corti-féle halló-szalag, 3 hallóléc és 2 hallófolt. Legfejlettebb a fölfedezőjének nevét viselő Corti-szalag. Ezt tartják a beszéd- és a zenei hallás végkészülékének.

Ha a fülzsír nagyon fölhalmozódik: megakadályozza a hanghullámoknak a belsőfülbe jutását és fülzúgást támaszthat. Ilyenkor ne kaparjuk fülünket körömmel, hajtűvel s egyéb tárgyakkal, hanem langyos vízzel öblögessük. Ha a fülzsír megkeményedett, tiszta olajat csepegtetünk a fülbe.

Néha az orr és a garat hurutja átterjedhet az Eustach-kürtre, a szűk csatorna nyílása eldugulhat, s hallásunk eltompul. Ha a hurut tartós: nagyothallás keletkezik.

A gyermekeknél mutatkozó figyelmetlenség gyakran hallásbeli fogyatkozásokra vall. A siketnémák testileg-szellemileg fejletlenebbek. Mivel nem beszélhetnek, tüdejük nem fejlődhetik ki kellően. Ezért gyakori a siketnémák között a tüdőbajos. Amint az élőbeszédre fogják őket: tüdejük jobban fejlődik.

17. ábra.

Az ember jobb szemének metszete, kétszer nagyítva.
 A = az ínhártya, B = az érhártya, C = az ideghártya.
 D = az üveghártya, E = a szivárványhártya, F = a szemlencse, G = az üvegtest, H = a látóideg.

5. A látás szerve a szem. A rendes szem majdnem golyóalakú. (17. ábra.) Három burok borítja: az ínhártya, az érhártya és az ideghártya. Az ínhártya a külső burok, legnagyobb része átlátszatlan. Ez a szem fehére. Elöl azonban üvegszerűen tiszta, átlátszó. Ezt a részét üveghártyának, vagy szaruhártyának nevezzük. A második burok az érhártya. Nevét gazdag érhálózatától kapta. Mivel az érhártya fekete szőlőszem héjához hasonló: szőlőhártyának is mondják. Ez a fekete hártya valódi sötétkamrává avatja a szemet. Az érhártyának elől levő része: a szivárványhártya az üveghártya alól látható. Nevét különböző színétől vette. Ez a rész adja a szem színét. Ismerünk kék, szürke, zöld, világosbarna és sötétbarna (fekete) szemet.

A szivárványhártya közepén kerek, fekete nyílás van. Ez a szembogár. Sötétben kitégűl, hogy a kevés fénysugár mind a szembe jusson. Világosságban összehúzódik.

Az üveghártya és a szivárványhártya között levő tért kamrának nevezzük. A kamrát sós folyadék: a kamravíz tölti ki.

A szivárványhártya mögött, ahol a fekete szembogár látszik, van a szemlencse.

Az érhártyán belül, a szem fenekén helyezkedett el a szem legértékesebb része: a rínom, vékony ideghártya, mely a látóideggel függ össze.

A lencse és az ideghártya között elterülő nagy üreget üvegszerű, tiszta, kocsonyás tömeg, az u. n. üvegtest foglalja el. A szem a legtökéletesebb fényképező készülék, a legnagyobb gyorsasággal készíti egymásután a színes fölvételeket. A szemünkbe jutott fény az üveghártyán, a kamra vizén, a szemlencsén s az üvegtesten át ér az ideghártyára. Ott, a sugártörés folytán, csak fordított s nagyon apró képek keletkezhetnek. Ezeket az u. n. pálcika- és csapsejtek átalakítják az idegfonalak izgalmává. (18. ábra.) A látóidegfonalakon az izgalom eljut a nyakszirtkarély bizonyos részéhez: a látómezőhöz. A látómezőben, az agyvelőben, a félteke szürke kérgében az izgalom változást idéz elő. Ez adja a tárgyak érzését, észrevesését. Itt van tehát a látás székhelye. Hiába ép a szemünk,

18. ábra.
A szemben keletkező kicsinyített,
fordított kép.

ha ez a pálya bárhol megszakad: látásérvés nem keletkezhetik többé. Akinek a látóidegét elmetszik, annak nincsenek fényérzései. Ha a látómező betegség, vagy sérülés miatt elpusztul: örökre megszűnt a látás.

Vannak emberek, akik a színeket nem tudják megkülönböztetni.

Ezek színvakok. Teljes színvaktság esetén minden szürkének látszik. A részleges színvaktság csak egyes színekre vonatkozik. Rendesen velünk született, de szerzett is lehet. Nagy kimerülés, vagy súlyos betegség után, mint múló baj, szokott föllépni.

A fényképészek jól tudják, hogy a távolabb eső tárgyról a lencse kicsinyített képet ad, a közelebb állókról pedig nagyítottat. Ha kisebb képet kívannak: távoznak a tárgytól, s a fényképező készüléküket összebb tolják. Ha nagyobb képre van szükségük: közelednek a tárgyhöz s a készüléket széjjel húzzák.

Azt a távolságot, amikor a kép éppen akkora, mint a tárgy: kettős-gyújtópont-távolságnak nevezik. Minél távolabb van a tárgy a lencse kettős-gyújtópontjától, annál kisebb lesz a kép.

Mivel az emberi szem kettős-gyújtópontja 27a cm-re esik a szem elé, s az olvasáshoz a rendes távolság 30 cm., beláthatjuk, hogy a tárgyról csak kicsinyített, fordított képek keletkezhetnek szemünkben.

Ha közel nézünk: szemlencsénk mindinkább kidomborodik, hogy a fénysugarakat jobban gyűjthesse össze. Ha a távolba

tekintünk: szemlencsénk ellaposodik. A szemlencsének ez az alakváltozása teszi lehetővé, hogy a szemet különféle távolságokra beállíthassuk.

A szemnek közelre való beállítását alkalmazkodásnak mondjuk. Az alkalmazkodás fiatal korban a legtökéletesebb. Idővel csökken a lencse rugalmassága, gyengül az alkalmazkodó izom, s ezért az öreg ember nem igen lát közlelről. Hogy az öreg közlelről lássa a tárgyakat, domború üveglencsét használ. Vannak közellátók és vannak messzelátók.

A közellátók szegolyója a kelleténél hosszabb, alakja inkább a szilvához hasonlít. Mivel a közellátók ideghártyája messzebb esik a lencse mögött, a távoli tárgyak képe az ideghártya előtt keletkezik. A közellátók homorú lencsét használnak, mert ez a készülék a képet az ideghártyára vetíti.

A messzelátók szegolyója rövidebb. Közlelré való nézésük fárasztó. Mivel ideghártyájuk közlelebb esik a szemlencséhez: a távoli tárgyak képe az ideghártya mögött létesülne, ha lehetséges volna. A messzelátónak tehát domború lencsét kell viselnie (19. ábra).

Mindegyik szemben külön kép keletkezik, de az agyvelőben egygé olvad. Hogy ez lehetséges legyen, a két szemnek pontosan együtt kell mozognia. A jobb szem a tárgyak jobboldaláról, a bal szem a tárgyak baloldaláról nyújt hű képet. Két szemünk látótere nagyobb, mint egygé.

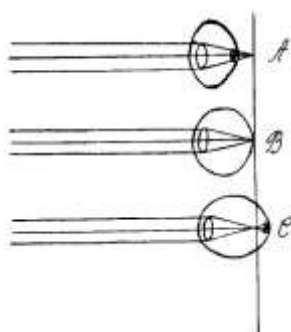
A félszeműek a tárgyak távolságát nem tudják helyesen megítélni, ezért gyakran beléjük ütköznek.

A szemet 6 izom mozgatja. A felső szemizmok a két szemet fölfelé forgatják, az alsók lefelé, az oldalasok pedig oldalt. Ha valamelyik oldalas szemizom állandóan összehúzódik: kancsalság keletkezik.

Néha a szem megkeményedik, a szembogár kitágul és megzöldül. A szemnek ezt a betegségét zöldhályognak nevezik. Rögtön szemorvoshoz kell fordulnunk. Néha a lencse megszürkül, ez a szürkehályog. Ha teljesen megszürkül, eltávolítják a lencsét.

Ritka, de veszélyes a genyes szemgyulladás. Ha a genyedés kimarja az üveghártyát, beáll a vakság. Ez a szembántalom még fertőző is. Akármilyen kevés rész jut a genyéből a másik szembe: az is meggyullad. Ha kezünk a genyhez ért: rögtön mossuk meg szappannal.

Az egyiptomi szembaj szintén fertőző. A fertőzőanyag a

19. ábra.
A = közellátó szem.
B = rendszeren látó szem.
C = messzelátó szem.

csipában van. Reggelre a szem beragad a csipától. Ha a csipa a szenvedőnek kezére kerül, s ez kezét fog valakivel, vagy valamihez nyúl: azt már megfertőztette. Fertőzött kézzel nem szabad szemünkhöz érni.

A szem kíméletet és gondozást kíván. A nagyon nagy fény ideghártyagyulladás okozhat, a sok közeli szemmunka pedig csökkenti a szem ellenállóképességét és közellátóvá teszi.

A sok olvasás jobban elfárasztja a szemet, mint az írás. Egyiket sem szabad huzamosabb ideig folytatnunk. Egy-egy órai munka után legalább tíz percig pihentessük szemünket.

Egészségügyi szempontból sokkal helyesebb az állóírás, mint a dülőírás.

Kárpáti Béla barátommal még a múlt század végén könyvet írtam az állóírásról. (Kiadta Lampel R. Wodianer F. Bpest 1892.) Lapokban, folyóiratokban, gyűléseken ismertettem, mozgalmunkat, de a hatóságok nem támogatták törekvésünket. Évtizedek múlva Luttor Ignác főgimnáziumi igazgató karolta fel az ügyet és sikerrel. Ma már a magyar tóváros összes elemi iskoláiban állóbetűket írnak a tanulók. Luttorék zsinórirásnak nevezik az állóírást. A név mellékes. Fő az ügy diadala.

Idegrendszerünket a távbeszélőhöz hasonlíthatjuk. A közép-idegrendszer a távközpont. Innét a test minden részébe elmegy a legkülönfélébb izgalom, s a test legelrejtettebb helyeiről is oda érkezik minden izgalom. A belépő és kilépő idegfonalak között egyenes és közvetített kapcsolat van. Az összeköttetések legnagyobb részét külön rövid idegfonalas sejtrendszerek végzik. Ezek a társító idegfonalas sejtek. A végső kapcsolások a félteke-velő szürke kérgében történnek.

A félteke-velő szürke kérgének különféle területei, mezői más és más működéseket teljesítenek, vagyis szellemi működéseink az agyvelőnek más és más helyéhez kapcsolódnak.

A helyhezköttöttséget már Gall Ferenc József híres bécsi boncoló sejtette (1796). Koponyatana nagy feltűnést keltett. Azt állította, hogy az ember lelki tulajdonságai az agyvelőnek, a koponyának bizonyos részeivel összefüggenek, ezért az ember lelki tulajdonságai a koponya alakulatáról leolvashatók.

Gálinak merész tana nagy megütközést keltett a maga korában. Azóta számos boncolás és kísérlet igazolta a helyhezköttöttség tanát. A szaktudósok ma már a látás, a hallás, a különféle mozgások, a beszéd, a szóhallás, a szólátás stb. kéregmezőit ismerik.

Az agyvelősérülésekkel mindig bizonyos szellemi képesség csökkenése, vagy elvesztése kapcsolatos.

Broca Pál francia emberbúvár pl. megállapította, hogy ha az ember bal félteke-velőjének bizonyos része elpusztul, elveszti beszélőképességét. Az illető tud nyelni, mert a száj,

a nyelv, a gége tud mozogni, de a beszédhez szükséges mozgások nem keletkezhetnek.

Az agyat minden sérüléstől, minden betegségtől óvnunk kell, ha szellemi képességünk erejét nemesek megtartani, de fejleszteni is óhajtjuk.

Napjainkban Kassner Rudolf kutatásai keltettek méltó fel-tűnést a tudományos körökben. Az arc és a jellem kapcsolatos. Az arc az akaratnak, az értelemnek, a jellemnek, sőt a fajnak is kifejezője. Főleg azoknak a faji tulajdonságoknak, amelyek nemzedékről-nemzedékre átöröklődnek. A fejlett áll az erős-akaratú embert jellemzi, a szem élénksége tudásvágyat, a finoman hajlott orr kiváló értelmet fejez ki.

Dr. Bissky orvos elmélete szintén nagy forrongást támasztott orvosi körökben. Szerinte a Gall-féle koponya-vizsgálatok alapján a villamosgép segítségével megismerhetjük az egyén jellemét. Megfigyelte, hogy az emberi szervezet azonagy erejű villamosáramra a különféle kedélyállapotok szerint más és más visszahatást idéz elő. Azt is tapasztalta, hogy gyöngye villamos érintésre a koponya felülete egyes helyeken különbözőképpen hat vissza. Ebből következik, hogy villamos érintéssel megállapítható, hogy hol fészkel az agyban a kötelességérzet, a jó emlékező tehetség, az ügyesség, a színérzék, a tolvajlásra való hajlam stb.

Kozanovits Sándor, főgimnáziumi tanár, 1920-ban az Amerikai Magyar Népszavá-ban „Lelki telefon” c. cikkében azt fejtegette, hogy az agy kicsiny rádióállomás. A különféle indulat-kitörések villamos hullámok alakjában terjednek emberről-emberre.

Kisebb külső behatások az agyat izgalomba hozzák, de ha fokozódnak és tartóssá válnak: az agy működésében zavarok támadnak.

Az agy leggyakoribb ingere a vérbőség. Hatása kezdetben izgalomban nyilvánul. Ha fokozódik: rohammá változik. Az agy vérbőségnek ellentéte az agyvérzegénység, melyet lelki-izgalmak vagy kimerültség okoznak.

Vérbaj, véredényelmeszesedés miatt csökken a véredények rugékonysága. Az ér megreped és agyvérzést okoz. Ezt a bántalmat gutaütésnek mondják. Ha a vérzés nagyfokú: bénulással, sőt halállal járhat. Ha a vérzés csekélyebb: az elvesztett öntudat lassan visszatér. Gyakran a bénulás is visszafejlődik.

Tapasztalták, hogy akit erősen fejbevágtak, annak a jelleme megváltozott. Ha az agyat erős ütés éri: gyakran elmeegyenség, elmebaj a következménye. Koponyasérülések esetén lassan, fokozatosan fejlődik ki az elmezavar. Ügyeljünk tehát, hogy a fejet, a koponyát meg ne üssük, meg se sértsük. Sem gyermeket, sem felnőttet nem szabad fejbe ütnünk, de a pofonütésektől is tartózkodjunk.

Durva, nyers rendőrök, csendőrök és bakakáplárok hány-szor pofozzák, rugdalják és verik agyba-főbe a vádlottakat! Ezzel gyakran az elmebaj csiráit oltják embertársaikba.

Köstl és Michel kutatásaiból kitűnik, hogy a magzat agyához ért külső hatások csökkentették a szellemi képesség erejét. A hülyék bizonyos %-a szüléskor előforduló helytelen beavatkozások áldozata.

A vérbaj is előmozdíthatja az elmebajt. Noguchi kimutatta, hogy az agylágyulás bujakóros eredetű.

A szesz mértéktelen élvezete bizonyos idő múlva elmezavart idéz elő. Az iszákos ember erkölcsi felfogása meglazul, gondolkozóereje hanyatlík, emlékezőtehetsége gyöngül, végre bekövetkezik az örület.

A nőknél a nemi visszafejlődés idejében gyakran féltékenység gondolatok támadnak. Ezek üldöztető, s téves eszmékké fajulhatnak, s elmebajt idézhetnek elő.

Ha a paizsmirigy hiányzik, vagy ha rendellenesen fejlődik, nagyfokú szellemi korlátoltság (hülyeség) tapasztalható. Dr. Freud Zsigmond az elmezavarokat szellemi és nemi okokra vezeti vissza. Szellemi okok: az izgalmak, a lelki rázkódtatások és az agyoneröltetés. Néha a család tagjai – a folytonos érintkezés következtében – átveszik egymás téves eszméit. Ez az ú. n. rávezető elmezar. Ilyenkor el kell különítenünk a beteget, hogy felszabadulhassanak a lelkihatás alól.

Az elmebajt örökölni is lehet. Gyakran csak a nagyszülők elmebaja öröklődik, a szülőknél a bántalom rejtve marad.

A hisztériából is keletkezhetik elmebaj.

Az elmebajost kíméljük meg minden izgalomtól. Tápláljuk, gondozzuk az orvos tanácsai szerint. Orvosságok: brómkészítmények, víz- és villamoskezelés.

Természetes, hogy könnyebb a baj kifejlődésének elejét venni. Óvakodjunk az agysérülésektől, a nagy izgalmaktól, a fölindulásoktól, a haragtól, a mértéktelen örömeztetektől, az agyonfárasztó szellemi munkától, a fölösleges, erős szeszitalok élvezetétől, s általában mindenféle megeröltetéstől.

A terhelt egyének házasságát meg kell akadályoznunk. A hisztériás és az ideges környezetből el kell távolítanunk az idegességre hajlamosokat.

A munkát váltsa fel a pihenés. Nem szabad túrnunk, hogy a vezető államférfiak, miniszterek, államtitkárok s más főtisztviselők agyongolgozzák magukat.

Csak az agyoncsigázott kormányférfiak követhettek el olyan örülségeket, aminőknek a nagy világháborúban szemtanúi voltunk. Wilson sokáig élet és halál között lebegett. Clemenceau még idejében Egyiptomba menekült üdülni.

A szélsőségek bármely ügy megölői.

Lélektan.

1. Bevezetés.

Amint az állatból fejlődött ember a legfejlettebb emlős állat értelmi képességét is messze túlszárnyalta: megkezdődött lelki élete.

A lélek láthatatlan erő, mint az Isten. Beszédben, cselekedetekben nyilvánul meg.

„Isten lélek” – tanította Krisztus. „Akik imádják, szükséges, hogy lélekben és igazságban imádják.” (János ev. 4., 24.)

Csak egy szikra van bennünk Isten lelkéből. De ez a szikra fejlődni, tökéletesedni tud. Krisztus ezért buzdította híveit: „Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes.” (Máté ev. 5, 48.)

A lélektant voltaképpen idegéletnek kellene neveznünk, mert az ember nagyagyvelő nélkül pusztá sejtársaság, emésztőkészülék, a lelki működés minden nyoma nélkül.

Rolando, Olaszország legnagyobb boncolójának, Flourens párisi életbúvárnak, de főleg Schradernek kísérleteiből kitént, hogy az agyvelőtől megfosztott állatokban hiányzik az a szerv, amely a külső világ behatásait lelki életté szöhetne.

Goltz és Rothmann kutyákat fosztott meg a nagyagyvelőtől, Schrader pedig galambokat. Sem a kutyák, sem a galambok nem tudták többé megtalálni táplálékukat, még akkor sem, mikor az eleséget közvetlenül melljük állították. A kutyák teljesen tompa-elméjűvé váltak. A nemi ösztön soha többé nem ébredt föl bennük, sem félelmet, sem vonzalmat nem ismertek többé.

Közép-Németországban 1908-ban egy gyermek született, akinek a nagyagya hiányzott. Majdnem 4 évig élt a gyermek. Halála után Edinger és Fischer fölboncolta. A koponyában a nagyagy helyén egy vékonyhjú, üres hólyagot találtak. Ez a gyermek teljesen érzéketlen maradt. Még tapintóérzéke sem működött. Éhséget, szomjat sohasem nyilvánított. Az első évben mély álmában mozdulatlanul feküdt. Anyjának erőszakkal kellett fölébresztenie, hogy megszoptathassa. A 2. évben folyton kiabált, vagy sírt. Ha anyja magához szorította fejét, elhallgatott. De mihelyt letette, újra megkezdődött a kiáltozás és a sírás. S ez így tartott élete végéig.

E néhány adatból is kitetszik, hogy a nagyagy szellemi működésünk székhelye.

A nagy világháború idején ezer és ezer katona súlyos agysérüléseit meggyógyította az orvosi tudomány. Bebizonyult, hogy a lelki működés egyes agyrészek működéséhez van kötve, s hogy a szellemi élet az agynak sokmilliószor fokozott vissza-

ható működésén alapul. Minden érzésünk, minden gondolatunk az agyban végbemenő vegyi, vagy természeti változás következménye.

„A való tapasztalat nem az, hogy van külön test és külön lélek; hanem az, hogy van egységes ember, kinek testi és lelki működéseit ismerjük” – mondja Böhm Károly, a kiváló magyar tudós. (A szellemi élet 5. 1.)

Az anyagelvű bölcsesek: Vogt, Moleschott, de főleg Büchner fejtegetései alapján, a léleknek a testtől való elkülönítése nem tudományos felfogás.

Dr. Jerusalem Vilmos, bécsi egyetemi tanár, az anyagelvűek legjelentősebb érveit 3 csoportba sorozza. Mindegyikre megteszi a maga észrevételeit s elveti tanait. (Einleitung in die Philosophie III. Auflage 112-118. 1.)

Én sem írom alá az anyagelvű bölcsesek minden állítását. Például azt, hogy aki láthatatlan lényben hisz: az kezdetleges ember. Isten láthatatlan, mégis rendíthetetlenül hiszek benne. Igaz, hogy nem tudom, lény-e, vagy valami csodás, bűvös erő? De létét érzem. S ez nékem elég. Különben is hiába kutatnám kilétét. Értelmem véges, Isten pedig végtelen. Mikor a tudomány csődöt mond: kezdődik a hit. Tudás és hit – akár akarjuk, akár nem – végig kísér életpályánkon.

Mi tehát a lélek? A természettudomány mai felfogása szerint semmiesetre sem a testtől egészen különálló valami. Nem természetfölötti lény, nem szellem, mint a régiek hitték. A lélek a szervezet, főleg az idegrendszernek megnyilatkozása, a test erélyének megnyilvánulása, tehát működés, mozgás, erő.

Minden erélynek anyag a forrása. Felsőbbrendű idegrendszernek felsőbbrendű lelki élet felel meg.

A szivárvány, a felhő, a villám légi tünemények. A lélek a testnek erőtünete, jelensége, végső fokon az agy működésének eredménye. Amint vegyi úton villamosáramot fejleszthetünk, úgy támad agyunkban vegyi folyamat alapján a lelki erő. Az agysejtek tülekedéséből keletkeznek a gondolatok és az érzelmek » megalakul lelki világunk.

Ha beteg az idegrendszer, ha beteg az agy: a lélek is beteg. Ha az agy megszűnik működni: a lélek eltűnik. (Milliók hite szerint Istenhez száll.)

De a lélek kifejtett munkássága, alkotásai tovább élnek. Minél nagyobbat alkotott valaki, annál tovább él művében. Phidias ma is él, míg kortársai javarészeének nevét se ismerjük.

Haeckel Ernő a lelket természeti jelenségnek mondja. A lelki élet jelenségei összefüggnek a sejttesttel. A sejttestnek összes lelki tevékenységét lelki sejttestnek nevezi. Az érzések öt fokát különbözteti meg. Minden élőszervezet érzékeny. Fény, hő, nehézkedési erő, villamosság, vegyi folyamatok, mint ingerek

hatnak az érzékeny lelki sejttestre s tömeges összefüggésében változásokat okoznak.

Az emberi lélek is lassan, fokozatosan fejlődik, mint a testi szervezet. Romanes György, angol természettudós kétkötetes hatalmas munkájában a fejlődés tanát a lelki életre is alkalmazta. Az első kötetben az állatok szellemi fejlődését fejtegette, a másodikban az emberi tehetségek eredetével foglalkozott. Kimutatta, hogy az emberi gondolkodás lassankint az ember legközelebbi emlősrokonainak öntudatlan gondolkodásából származott. Az ember legfejlettebb szellemi tevékenységei: az értelem, a beszéd és az öntudat a majmokban is felfedezhető. Csakhogy sokkal alacsonyabb fokon.

Az elmúlás gondolata fájdalmasan érintette Cicerót. Kijelenti, hogy ha téved abban, hogy a lélek halhatatlanságát hiszi, szívesen téved. S nem is akarja, hogy e tévedéstől, melyben gyönyörködik, ameddig él, megfosszák. (Cicero de senectute 23.; 85.)

Cicerónak ez óhajában ma is sokan osztoznak. A tisztelgésre méltó, magasztos hitet nem ítélni el. Napról-napra tapasztalhatjuk, hogy hit és remény nélkül elviselhetetlen volna életünk.

Mások így okoskodnak: Az igazságot szomjazó ember azonban nem gyönyörködhetik tévedésben.

Az igazságtól való félelem csak lelki gyöngédségre vall. Az igazság kutatása és fölismerése emberhez méltó feladat. S az erős lélek megnyugszik a változhatlanban.

Meg kell nyugodnunk abban, hogy földi pályánk végzetével teljesen megszűnik egyéni életünk. Természeti törvény, hogy a virág elhervad, a fa elkorhad, az ember meghal. Amint a nappal és az éjjel váltakozik, amint a gyümölcsérlelő nyár és ősz után elpihen a föld: az örökös harcot, a szakadatlan küzdelmet jelentő életet is fölváltja az örökös pihenés, nyugalom, a halál. Nem mondhatjuk, hogy megsemmisülés, mert hmvainkul új élet fakadhat, midőn fűnek, fának, virágnak, féregnek táplálékot nyújtanak. A nagy mindenségben nincs megsemmisülés, csak átalakulás. Minden anyagváltozással erélyváltozás jár. S megfordítva: mindennemű erélyváltozást anyagváltozás követ. Halálunkkor tehát nem semmisülünk meg, csak egyéni életünk szűnik meg. A halál csak anyag- és erélyváltozás.

Sem külön önálló lelki életünk, sem külön önálló testi életünk nincs, mert egyik sem teljesen független a másiktól. Ha az agyat nem táplálná elég egészséges vér, ha az agyba futó idegek megbénulnának: az agy egészséges működése se volna lehetséges. Ha pedig az agy beteg: a test összes szervei is megérik ezt.

Az agy bennünk a főszerv, a kormányzó, az intéző.

Testünk milliárd és milliárd sejtársaságában agyunk az elnök, aki társai jólétén fáradozik. De társai támogatása nélkül egy percig sem teljesíthetné tisztét. Ha összes testi szerveink működése megszűnik: beáll a halál. De az erély nem vesz el, a lélek sem semmisül meg. Egyáltalán semmi sem veszhet el a nagy természetben.

A lélek tovább él az utódokban. Ami szépet, dicsőt, lelkesítőt, fölemelőt, mentesítőt alkot az emberi ész: az megmarad évszázadokon, évezredekken át, nemzedékről-nemzedékre száll, lelkesít és követésre, utánzásra sarkalja az utódokat. Minden ember hat környezetére. Még a legegyszerűbb ember gondolatai, cselekedetei, alkotásai is egy ideig tovább élnek és hatnak embertársaira. Az emberiség javára, vagy kárára szolgáló mindenféle cselekedet évezredekken keresztül élhet.

A régi híres görög és római adósok és művészek remekművei még ma is csodálatra ragadnak bennünket. De Herostatos, Ephialtes és mások undorító tetteit sem felejtettük el.

Az igaz, a szép, a nemes cselekedetek örökéletűek, halhatatlanok. Oda kell fejlesztenünk az emberiséget, hogy minden tagja ilyen értelemben törekedjék halhatatlanságra. Sohase feledjük Krisztus intelmét: „Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes.”

Tökéletesedjünk! Egyedül a tökéletesedés az ember méltó hivatása, célja és rendeltetése.

Lehet-e ennél magasztosabb életcél? Ki ne kívánna napról-napra jobbra, értelmesebbé, tökéletesebbé lenni? S mivel ezt a célt el nem érhetjük, de fokozatosan haladhatunk feléje: egész életünkön át a haladás vágya sarkalhat és lelkesíthet bennünket.

Aki az emberi lélekre tervszerűen óhajt hatni; aki az emberi lelket ápolni, fejleszteni akarja: annak ismerni kell az ember lelkét.

Azt hiszem, asszonyom, belátja, hogy ha a nevelő a nevelés terén boldogulni akar: foglalkoznia kell lélektannal.

A legszükségesebb lélektani alapismereteket a következő fejezetekben adom elő.

2. Az érzet.

Minden ismeretünk, minden gondolatunk alapja az érzet. Tudjuk, hogyha az idegfonál-izgalom az agyhoz jut: érzet keletkezik. Ismerjük már érzékszerveink nagy jelentőségét, feladatát. Tudjuk, hogy érzetek nélkül nem volna tudomásunk hangról, fényről, színről, ízről, szagról, kiterjedésről stb.

Az érzetek keletkezésében döntő egyfelől magának az ingernek a hatása, másfelől az agynak s az egész idegrend-

szernek állapota. A zsenge gyermek fejletlen agyvelejében bizonyos idegek még nem elég gyakorlottak arra, hogy bizonyos ingereket fölfoghassanak és kellően elhelyezhessenek. Azért kell az anyának és minden nevelőnek előbb jól megfontolnia minden szót, mielőtt kiejtené a gyermek előtt. Meg kell gondolnia, hogy egyfelől milyen hatást idézhetnek elő szavai, másfelől vájjon van-e olyan fejlett a gyermek lelki élete, hogy felvilágosításai, tanácsai beilleszkezhessenek a gyermek gondolatvilágába?

Az érzetek erőre és minőségre nézve különböznek egymástól. Minden érzet kisebb-nagyobb hatást gyakorol agysejteinkre. Gyöngge inger általában gyöngge érzetet támaszt, erősebb inger erősebb érzetet okoz. Olyan gyöngge is lehet az inger ereje, hogy érzet nem keletkezik. Viszont az érzet az erő legmagasabb fokát is elérheti, melyen túl nem emelkedhetik. Minél kisebb inger támaszt érzetet, annál nagyobb az ideg érzékenysége. S minél nagyobb az érzet ereje az inger növekvésével: annál nagyobb az ideg fogékonysága.

Az érzet ereje gyakran figyelmünkön múlik. Ha gondolatainkban elmerülve járunk az utcán: a legmeghittebb barátainkat sem vesszük észre. Hiába szólítanak meg, nem halljuk a szavukat. Pedig a látóidegfonalakon az izgalom bizonyára eljutott a látómezőig, a levegőrészecskék rezgései behatoltak a belsőfülsbe, a hallósejtekig. Mégsem jött létre érzet, mert az ingerre nem figyeltünk. A szórakozott emberről valóban elmondhatjuk, hogy szeme van és nem lát; füle van és nem hall.

Az erős indulat, a hevület, az izgalom szintén nagyon csökkenti az érzet erejét. S akárhány inger nem is kelt érzetet. A háború izgalmaiban megsebesült hős nem érez fájdalmat, s csak a ruháján végig folyó vér figyelmezteti sebére. A korcsában verekedő legények érzéketlenek az ütlegek iránt, s a vérző feleket is gyakran alig lehet egymástól elválasztani. A megborosodott ember már nem tud különbséget tenni a jó és rossz bor között. A részeg a vizet is bor gyanánt issza.

Az érzet minőségét, vagy tartalmát tehát részben az érzékszervek és idegek, részben az érzetingererek határozzák meg. Megkülönböztetünk érzékérzeteket, közérzeteket és mozgásérzeteket. Az érzékérzetek külső érzékszervek (szem, fül, nyelv, orr, bőr) útján jönnek létre, pl. a szín, a hang, az íz, a szag, a tapintás érzete. A közérzetek testünk belső állapotára vonatkoznak, pl. az éhség s a szomjúság érzete. A mozgásérzetek az izmok munkájának eredményei, pl. a kimerültség, az elfáradás, az élénkség, az üdeség érzete.

A különböző érzékérzetek annyira különböznek egymástól, hogy még összehasonlítani sem tudjuk őket egymással, pl. a szín, a hang, az íz és a szag merőben különböznek egymástól.

Sőt azonagy érzékszerv érzetei is elűnnek egymástól minőségileg.. A zöld szín más, mint a barna; a magas hang más, mint a mély; az édes íz más. mint a keserű, vgy savanyú; a rózsa illata más, mint az ibolyáé stb. Érzeteink rendkívül változatosak. S a minőségi különbségek száma határtalan. Gondoljunk csak a különféle hangszerek s az énekesek hangjaira! Mily különbség van az ágyú bömbölése, a szél zúgása s a puska ropogása között! Hányféle szín-, illat-, íz- és tapintásérzet keletkezhetik bennünk!

A közérzetek és a mozgásérzetek egyéb érzeteinkkel társulhatnak. S ezzel testünk fenntartását és kifejlését előmozdítják. Az éhség és a szomjúság érzetei pl. mozgásba hozzák az alsó- és felsővétagokat, hogy testi szükségleteinket kielégítsék. A mozgásérzeteket az érzékszervek érzetei, támogatják. A szem meglátja a tárgyat, lábunk elvisz hozzá, orrunk fölismeri a kellemes illatot, karunk, kezünk a szájba juttatja a kívánatos ételt és italt, nyelvünk megízleli stb.

Az érzetnek alanyi jellege is van. S ezt érzethangulatnak nevezzük. Az érzetek ugyanis vagy kellemes, vagy kellemetlen hatást gyakorolnak reánk, de nem egyenlő mértékben. Az egyiknek ez tetszik, a másiknak amaz; az egyik az orgona illatát kedveli, a másik a rózsáillatot találja kellemesebbnek; az egyiknek inkább ízlik a borízű alma, a másik az édesízű többre becsüli.

Az érzethangulatban már az egyéniség nyilvánul meg. Nincs két ember, akinek testi szervezete mindenben megegyezik egymással. Még az ikrek között is van bizonyos eltérés. Beláthatjuk tehát, hogy az érzethangulatokra nézve is óriás különbség van az emberek között.

Minden egyéniséget tisztelnünk kell. S a gyermekben rejlő egyént nem szabad elnyomnunk. Inkább arra kell törekednünk, hogy szabadon fejlődjék. Nem szabad a gyermeket dróton rángatható fabábnak tekintenünk, mert akkor saját egyénisége soha ki nem fejlődhetik.

A vélemény, a gondolat szabadsága idegéletteni törvényen alapul. S ezt az anya s a nevelő sohase feledje el!

3. Az észrevétel, a szemlélet.

Egyetlen tulajdonságra, vagy jelenségre vonatkozó érzet, amelyben nincs eltérés: egyszerű érzet. Pl. egyes hangok, színek, ízek érzetei egyszerűek. Egy-egy tárgy, vagy jelenség azonban különböző érzeteket kelthet bennünk, amelyek összeolvadnak, egybekapcsolódnak. A különböző érzetek egybeolvadását észrevételnek nevezzük.

Íróasztalomra pl. egy dongó légy száll. Alakja, színe, mozgása inger látóérzékemre, dongása ingerli hallóérzékemet. Ha a különböző érzetek, melyeket a légy látása, megfigyelése bennem kelt, elkülönítve maradnának: nem alakulhatna meg ismeretem a légyről. Mihelyt azonban a légy támasztotta különböző érzetek egybekapcsolódtak: már van ismeretem a légyről. A kisdednek csak egyes, szórványos érzetei vannak, de nincsenek még összetartozó, összefüggő érzetcsoportjai, mert még nem fogékony az észrevételek iránt. Hiányzik nála az érzeteknek az inger okára való kivetés. S a tér és az időbeli rend fölfogására még képtelen. A kis gyermek pl. oly közeinek látja a holdat, hogy utánna kapkod a kezével. Ha a néhány hónapos kisded háta mögött megzörgetjük a csörgőt, jobbra, vagy balra fordul, de nem hátra. Hallja a hangot, de még nem tudja vonatkoztatni.

Csak lassan, fokozatosan alakul ki észrevételre való képességé, amint t. i. érzékszervei fejlődnek és érzékérezetei főleg izomérzettekkel társulnak.

Az észrevétel alapján a kis gyermek már a maga erején is eljuthat az ismeretek bizonyos fokáig. A külső világ lassacskán behatol a gyermek agysejtjeibe s ott bizonyos nyomokat hagy hátra. Minden ember agyában hordozza a külső világ képét.

Az észrevétel vagy önkénytelen, akaratlan, vagy szándékos, akaratos. Ha pl. utazásom alkalmával kitekintek a vasúti kocsi ablakán, akaratlanul is észreveszem az erdőt, a mezőt, a hegyet, a völgyet, ha utam mellettük vezet el. Szándékomban sincs, nem is érnék rá, hogy ezeket a tárgyakat most alaposabban megvizsgáljam. De egy és más mégis megragadta a figyelmemet, s így akaratlan észrevételre tettem szert. Ezek az önkénytelen észrevételek jobbára csak futólagos, felületes érzékelések, s tudattalan, vagy lappangó észrevételeinkké válnak.

Ha azonban kiszállnék a vasúti kocsiból avval a szándékkal, hogy alaposabban ismerkedjem meg az erdővel és a mezővel; ha hegyről-töviről vizsgálnám meg az emelkedéseket s a mélyedéseket: akkor szándékos észrevételeim keletkeznének.

Voltaképpen a külső világ egy parányi részletének a képe rajzolódott le agyamba érzéseim útján érzékelés folytán. De mivel a kép megalkotásában – kétségtelenül – a szemnek jut a legtöbb és legnagyobb szerepe: minden szándékos észrevételt szemléletnek szoktunk nevezni.

Szemléletek nélkül nincsenek gondolataink, nincsenek eszméink.

De nemcsak a külső világról szerezhetünk tudomást, agysejtjeinkben keletkező gondolatainkkal, az ú. n. lelki jelenségekkel is megismerkedhetünk. Belső világunk, saját éntünk alapja azonban a külső világ.

Érzékszerveink működése nélkül nem volnának szemléleteink, s így nem volna tudomásunk a minket környező világról. A vak nem lát, ezért az ő belső világa íélette különbözik épszemű embertársaiétól. A természet azonban a vakon született iránt sem egészen mostoha. Amit megtagadott az egyik érzéktől, azt fokozottabb mértékben megadta egy másiknak. A vak hallása és tapintó érzéke sokkal fejlettebb, mint az épszeműé.

Agysejtjeink, idegéletünk eredményeit belső szemlélettel figyelhetjük meg. Mind a külső, mind a belső szemlélet gondolatvilágunknak, lelki életünknek kialakulására nézve egyaránt nagyjelentőségű. A dolog természetéből következik, hogy mind a kettő kölcsönösen hat egymásra.

Mennél több külső és belső szemlélethez jutunk: annál gazdagabb, fejlettebb, tökéletesebb lesz lelki világunk.

Az anyának és a nevelőnek tehát egyik elsőrendű feladata, hogy a gyermeknek helyes, alapos és bő szemléleteiről gondoskodják. De megjegyzem, hogy e téren is mértéklet kell tartanunk. Nem szabad egyszerre nagyon sokat és főleg sokfélét szemléltetnünk. A zsenge agysejtek kifáradnak és nem tudják feldolgozni a szertelen nagy anyagot. Inkább keveset, de jól és alaposan szemléltessünk!

4. A képzet, a fogalom.

Minden észrevételnek, minden érzékelésnek, összes szemléleteinknek nyoma marad az agysejtekben. Az eredeti szemléletnek a képe mintegy belevésődik agyunkba. Minél jobban figyelem meg az illető tárgyat, vagy jelenséget, annál jobban, annál erősebben vésődik agyamba a képe. A szemléleteknek, az észrevételeknek agyunkban megmaradt nyomát, képét: képzetnek mondjuk.

Az élettani folyamat eltűntével vége a szemléletnek, de agyunkban megmaradt a képzet.

Ha csak szemléleteink volnának: pusztán a pillanatnyi jelennek élnénk; a múlttól nem volna tudomásunk, s képtelenek volnánk magunknak szellemi vagyont szerezni.

Lelki életünk fejlődésében a képzet egy fokkal magasabb, mint a szemlélet. Elvont ismeretanyagunk a képzettel kezdődik. Pl. előttem íróasztalom áll, mellettem könyvesszekrényem. Előbb jól megnézem az íróasztalt, azután a könyvesszekrényt. Nézegetem alakjukat, megvizsgálom anyagukat, színüket, részeiket. Míg előttem vannak, szemlélem őket. Azután a szomszéd szobába távozom. Most már megszűnt a szemléletem. De agyamban megmaradt íróasztalom és könyvesszekrényem képe. Róluk szerzett képzeteim alapján már maradandó ismeretem van író-

asztalomról és könyvesszekrényemről. Mintha most is látnám őket!

Rendre más tárgyakra, dolgokra, jelenségekre irányul figyelmem. Érzékszerveim működése folytán számtalan érzetre és képzetre teszek szert. A képzetek számával ismereteim is gyarapodnak, szaporodnak.

A tárgy ismerete a képzetek minőségével szorosan összefügg. Minél világosabb és élénkebb képzeteim vannak egy-egy tárgyról: annál hívebb lesz tárgyismeretem.

A fejlettebb agyrendszerrel rendelkező állatoknak is vannak tárgyképzeteik. A ló a sötétben is hazatalál, mert a megtett útnak képe az agyába vésődött. A legelőről hazatérő tehén megismeri a ház kapuját, mert képzete van róla. A kutya rég nem látott gazdáját is fölismeri, mert élénk képzete képesíti erre stb.

Futólagos, fölületes szemléleteknek általában homályos képzetek felelnek meg, míg alapos, sokoldalú szemléletekből világos, élénk, hű és erős képzetek támadnak. Vannak, akiknek fölületes szemléleteik is többet érnek, mint némelyek gondos megfigyelései. A szemléletek és a képzetek kialakulásához ugyanis nem elég az érzékszervek élettani működése, hanem elengedhetetlen kellék, hogy az agyvelőnek az a része, melyben az inger végződik: egészséges legyen. Szemléleteink és képzeteink tehát számos tényezőn alapulnak.

Egyik embernek tökéletesebb lehet egyik-másik érzékszerve, mint a másiké. Az ingernek az agyba való vezetése és az illető agysejtek alkata, szervezete tekintetében is nagy különbségek vannak. Megérthetjük tehát, hogy az emberek szellemi fejlődésében nagy eltérések vannak. Akinek csak kevés es halvány képzete van, az a szellemi versenyt nem veheti föl azzal, akinek számosabbak és élénkebbek a képzetei.

A képzet származására nézve vagy egyszerű, vagy összetett. Az egyszerű képzet egyféle érzetből keletkezik, pl. a „kemény”, az „édes” a „g” hang képzete. Az összetett képzet többféle érzet hatásából alakul meg, pl. a fűtülő és rohanó mozdony képzete.

A kis gyermeknek első képzetei csak egy-egy tárgyra vonatkoznak. Ezeket egyéni képzeteknek mondjuk. Ha a gyermek bizonyos helyzetből megfigyel egy széket: erről a székről képzetet szerez. Ezt a képzetet valószínű egyéni képzetnek nevezik a lélekbúvárok. A gyermek azonban több helyzetből is megfigyelheti ezt a széket, s ezzel több valószínű egyéni képzetre tesz szert erről a székről. Ha ezek a képzetek egybeolvadnak: akkor megalakult ennek a székek jellemző egyéni képzete. Ebben a képzetben benne van a szemlélt szék minden jellemző vonása.

Később a gyermek más székről is szerez magának jellemző

egyéni képzetet. Mentől több széket szemlél, annál több jellemző egyéni képzete lesz a különféle székekről. A különféle székekről szerzett jellemző egyéni képzeteiből ismét alakíthat magának olyan képzetet, melyben a megfigyelt valamennyi székeknek csak a jellemző vonásai foglalnak helyet. Ez a képzet ráillik az összes székekre. S ezért ezt általános, vagy közös képzetnek, másként fogalomnak is mondjuk.

A szék fogalmához tartoznak: a részei, az alakja, az anyaga, a színe, a gyártása (készítése) és használata. Minden székeknek vannak részei, a részeknek van alakjuk, anyaguk, színük. Minden széket iparos készít, s mindegyiket bizonyos célra használják az emberek. Ezek a szék jellemző vonásai, s ezért a szék fogalmához szorosan hozzátartoznak. De az mellékes, hogy a székeknek van-e háta, vagy nincs? Hány lábú? Milyen ülőjének, vagy lábainak alakja? Fából, vagy más anyagból készült-e? Gyári munkás, vagy asztalosmester készítette-e? Pihenésre, vagy más célra használják-e? Ezek az egyéni sajátosságok kimaradnak a fogalom köréből.

A fogalom tehát a tárgy lényeges tulajdonságainak a foglalatja.

Tengernyi sok képzeteink számát ekképpen szállíthatjuk le, s ezzel agyvelőnk terhén könnyítünk. A fogalom lelki életünk fejlődésében a képzetnél magasabb fok.

Mint az érzetek, a képzetek is különböző erejűek. Erő tekintetében 3 csoportba oszthatók. Vannak 1. olyan erős képzeteink, melyek a többiekől kiemelkednek. Vannak 2. kevésbé erős képzeteink, melyekre a figyelem nem irányul annyira, mint az előbbiekre. S végül vannak 3. figyelmen kívül hagyott, teljesen háttérbe szorult képzeteink. Ezek a tudattalan, vagy lappangó képzetek.

5. A tudat.

A tudat agyunknak és egész idegrendszerünknek az az állapota, amikor valamiről tudomásunk van. Aki semmit sem tud magáról: az nincs eszméletén, vagy tudatán. A kis csecsemő eszméletlenül fekszik bölcsőjében, mert idegrendszerének működéséről, az ú. n. lelki jelenségekről még nem vesz tudomást. Aki elájul, vagy akinek agybaja van: az szintén nincs tudatán.

A tudat – dr. Freud megállapítása szerint – a lelki minőségek észrevételére való. A tudatnak tehát ugyanaz a feladata, ami az érzékszerveinké.

A tudat kifejlődésének alapja az egészséges idegrendszer. A tudat legfőbb, legjelentékenyebb szerve pedig a nagyagy-

kéreg. Mennél fejlettebb az idegrendszer, annál tökéletesebb képzetekre tehetünk szert. A képzetek számának és erejének gyarapodásával pedig növekszik tudatunk tartalma. A tudat tartalma nem érzetektől, hanem képzetektől származik.

A tudat és az öntudat között lényegileg nincs különbség. Az öntudat a tudatnak azt a fejlődési fokát akarja jelenteni, mikor az egyén szembeállítja magát a külső világgal. A gyermek rendszeren 3 éves korában jut az „én” tudatára. Mikor beszélni kezd, 3. személyben szól magáról. Nem azt mondja, hogy én kérek kenyeret, hanem Bandi, Edit, Ildikó stb. kér kenyeret.

Mikor a gyermek az „én” fogalmáig eljutott, tudata már öntudattá fejlődött, mely mindent magára vonatkoztat, s a saját lényét már élesen meg tudja különböztetni környezetétől.

Mivel tudatunk tartalma képzeteinkből áll: természetes, hogy a kisgyermek tudatának tartalma szűkebbkörű, mint a felnőttké. S a művelt emberé tágabb, szélesebbkörű, mint a műveletlenné.

Agysérülések esetén, elmebajban a tudat tartalma szűkebb lesz. Ha az idegpályák elvesztik szolgálatképességüket: képzeteink mind elsatnyulnak és öntudatlanságba esünk.

Az egyes szellemi működések székhelye az agykéregben viszonylagosan állandó. Már megemlékeztem Brocáról, aki kimutatta, hogy a beszéd mozgató központja az agykéreg bal féltekéjén, a harmadik homloklebenyben van. (Broca-féle mező.) Azóta sorra felszínre kerültek a fontosabb szellemi működések helyhez kötöttségei. Egyúttal kiderült az is, hogy e székhelyek sérülésével az odakapcsolt szellemi működés is megbénul, elpusztul, vagy rendellenessé válik.

A lelki élet rendellenességei az agykéreg sérülésein kívül átöröklésből is származhatnak. Egész képzetcsoporthoz hiányozhatnak tudatunkból. A Brocaféle mezőnek elpusztulásával együtt jár beszélőképességünk elvesztése. Megmaradhat beszédképességünk, de elveszítjük írókészségünket.

Mikor a szóhallás és a szólátás kéregmezői hiányosak: szósüketség és szóvakság következik. Szósüketségkor az egyén a hangoztató szót nem tudja fölismerni; süket a hallható szó iránt, noha hallásának egyéb működése érvényben maradt.

A szóvaksággal Morgan, angol orvos, foglalkozott először. De csak az ú. n. kóros szóvakságot tanulmányozta, a gyakoribb élettani szóvakságot azonban figyelmen kívül hagyta.

Miben áll a szóvakság? Vannak egyének, akik képtelenek a szót helyesen elolvasni, vagy leírni, noha a szónak minden elemét tisztán fölismerik. Vagy egyes magánhangzókat, vagy egyes mássalhangzókat tévesztenek össze. Súlyosabb esetekben a tévedés nemcsak egyes betűkre, hanem egész szavakra is

vonatkozik. A beteg ekkor már nemcsak az egyes betűket téveszti össze, hanem egész szavakat cserél föl egymással. Ha az élettani szóvakság állandósul: kóros jellegűvé válik.

Az élettani szóvakság oka az idegrendszer fejletlensége, az érzékszervek pontatlansága. A gyermeket az eleven szemlélet is tévesen értesítheti a világról. Ezeket az eseteket érzécsalódásoknak, vagy – mivel leginkább a látás terén jelentkeznek – látszatoknak mondjuk.

A gyermek a tárgyaknak mélységét, hosszát, szélességét egymástól való távolságát csak hosszas gyakorlat után tudja meghatározni. Távoli tárgyak nagyságát még mi, felnőttek, sem tudjuk pontosan megbecsülni. Magas hegy tetején a magas fa mellett álló ember oly nagynek látszik, mint a fa, noha ennél sokkal kisebb.

Ne csodálkozzunk tehát azon, hogy a gyermek szemlélete bizonyos ideig bővelkedik látszatokban. A látszatok többnyire az egynemű ingerekből származnak. Az egynemű ingerekből keletkező képzetek ugyanis egymás önállóságát gátolják. Ez az oka annak, hogy az olvasni tanuló gyermek a hasonló betűket könnyen összetéveszti egymással, pl. az „n” betűt a „m”-mel, az „a”-t az „á”-val, a „b”-t a „d”-vel stb. Ez étettani hiba.

Hasonló esetek fordulnak elő írásközbén. Ha írunk, nemcsak a látásból, hanem az izomérzésből is származhatnak egynemű ingerek és képzetek. Ezért tanácsos, hogy a tanítók ne az egymáshoz hasonló, hanem az alakra nézve egymástól élesen különböző betűk csoportosításával tanítsák az írás-olvasást.

A kóros szóvakságot előidézhetik: az anyának terhességének idejében föllépett súlyosabb betegsége, sérülése; a gyermeknek fejre való esése, fejbe ütései; egyes fertőző betegségek, pl. a vörheny, a hagymáz. Ha a sérülés, vagy fertőzés kisebb-fokú: a kóros szóvakság is gyógyítható. A beteg figyelmét a hiányzó betűkre, vagy szavakra kell terelnünk, s addig olvasztatjuk és íratjuk őket, amíg képeik állandósulnak az agyszigetecskéken.

Ha az olvasás és írás központja súlyosabban sérült meg, akkor a jobb agyféltekében létesítjük a központokat a bal-kéznek gyakorlásával.

A tudatban egyidőben csak egyes képzetek vagy fogalmak jelenhetnek meg rendben, egymás után.

Amint a szemléletek között bizonyos összefüggést vehetünk észre: képzeteink is társulhatnak egymással. Képzeteink vagy sorrendben függnék össze, vagy egymás mellett csoportosulnak. Ha, mint a láncszemek egymásután következnek: képzetsorok keletkeznek. Ha pedig belsőleg kapcsolódnak, mint egy egésznek a részei: képzetcsoportokká alakulnak.

Természetes, hogy amint egyes képzeteink különböző

erejűek, képzetsoraink és képzetsoportjaink ereje is eltérő lesz egymástól. Az erős, világos képzetsorok és képzetsoportok kedvező körülmények között inkább fognak fölülkerekedni tudatukban, mint a gyöngébb, homályos képzetsorok és képzetsoportok.

Képzetsoraink és képzetsoportjaink egy része időközönként ugyan háttérbe szorulhat tudatunkban, de nyomtalanul el nem tűnnek. Míg az agy és egész idegrendszerünk egészséges, sértetlen: képzeteink nem tűnnek el nyomtalanul. Képzeteinket tudatunkba előhívhatjuk. Mentől erősebbek, annál inkább fognak jelentkezni.

Külső körülmények is előállíthatják régibb képzeteinket. S ezek utóbb szerzett képzeteinkkel társulhatnak. A homályos és a meg nem újuló képzetek lassacskán elmosódnak. Azok a képzetek azokban, amelyek únos-úntalan megjelennek, mintegy nralkodni fognak tudatunkban.

Aki mindig lesújtó, szomorú gondolatokkal foglalkozik, annak tudatában a szomorú képzetek jutnak uralomra, s lassacskán búskomorrá válik. A vígkedélyű ember tudatában a kellemes képzetek kerekednek felül.

A nevelőnek feladata, hogy a gyermek tudatában helyes, egészséges szellemű képzetek jussanak uralomra. Mivel képzeteink folytonosan társulhatnak és állandóan felbukkanhatnak és szakadatlanul változhatnak: rajtunk áll, hogy utódaink ne a maradiság, hanem a haladás, a fejlődés, a tökéletesbülés fiaivá legyenek.

6. A figyelem.

A figyelem élettanilag fokozott vérbőség, véráramlás az agykéreg bizonyos területein. Ha tehát fokozottabb véráramlás éri agyunk valamelyik részét: ez fogékonyabb lesz az inger iránt, s ez a fogékonyosság a figyelem. Ha a véráramlás egyenletes az agyban, akkor nem figyelünk. A figyelmetlen közömbös a körülötte történő események iránt.

Amint a fokozott vérbőség ide-oda áramlik, figyelmünk is ide-oda kalandozik. Ha a vérbőség egy-egy helyre állandóan, egyhuzamban sokáig áramlik: az illető idegek és agyrészek a kifejtett nagyobb munka miatt elfáradnak, kimerülnek. Figyelmünk lankad, s végül felmondja a szolgálatot.

A gyermek – kivált eleintén – nem tud tartósan figyelni. Minden felnőtt saját magán is tapasztalhatja, hogy bármily érdekes szónoklat, vagy felolvasás idővel elfárasztja. Az első félórában még éber a figyelem, de azután lankad, s a 2. órában már nehezebb esik a figyelem. Ebből következik, hogy egyhuzamban nem tarthat sokáig a tanítás. Mentől kisebbek s

mentől gyengébbek a tanulók, annál rövidebb ideig szabad velük egyhuzamban foglalkozunk.

A vérszegény gyermek rendesen szórakozott, figyelmetlen. Betegség esetén sem tudunk sokáig figyelni. A figyelmetlen gyermeket nem szabad mindjárt büntetnünk. A rosszul táplált gyermeknek vérképző, egészséges eledelt kell adnunk. Mentől gyakrabban ki kell vinnünk a szabad, friss levegőre, hogy a szabadban kellő mozgásokat végezhesen.

A figyelem első kelléke tehát a jó egészség. Ha egészséges a gyermek, nem hiányzik a fokozott véráramlás az agysejtekben, fogékony az inger iránt, azaz figyelni képes. A figyelem 2. kelléke, hogy az agy bizonyos részében fokozottabb ingert támasszunk. Nem minden tárgy és esemény iránt érdeklődünk egyaránt. Sok dolog nem is kelti fel figyelmünket, más meg nem köti le eléggé fölkelte figyelmünket. Csak az, ami érdekel minket, indítja meg a fokozott véráramlást az agykéreg bizonyos területein, s ezzel fogékonyvá leszünk az inger iránt.

Némely tudósnak figyelmét annyira leköti a maga szak-tárgya, hogy mással nem igen törődik. A jó gazdasszonyt a gazdaság érdekli, a szakácskönyv lebilincseli figyelmét. A jó anyát gyermekének helyes nevelése foglalkoztatja, s bizonyára figyelemmel kíséri a nevelés-tudomány haladását, fejlődését.

Az egészséges gyermek maga a mozgás, az élet. Minden ami él, ami mozog: érdekli. Figyelmét leginkább a mozgások ragadják meg, ezért szeret a háziállatokkal játszani. A fiú katonásdit játszik, nádpálcán lovagol, felcsap kocsisnak, lónak szegődik, házat épít stb. A leány főz, mos, babáját öltözteti, vetkőzteti, altatja, ringatja stb. A gyermeknek ezt a természetes vágyát nem szabad elfojtanunk.

Egy-egy tárgyra, vagy dologra egy huzamban sokáig figyelni: nagyon fárasztó. Ha már nem tudunk egy bizonyos tárgyra figyelni, más tárgy kelti fel a figyelmünket. Természetes, mert ekkor a fokozott véráramlás a pihent agyrész felé ömlik és pihent idegek veszik át a munkásságot. Spencer Herbert, angol bölcsező önéletrajzából tudjuk, hogy ha írásközben nagyon elfáradt, abba hagyta szellemi munkáját s egyideig tenniszezett, vagy evezett. Utána ismét folytathatta előbbi megerőltető munkáját.

Megértjük tehát, hogy miért törekszik a zsenge gyermek változatosságra. Miért játszik hol itt, hol ott? Most házat épít, azután lovagol. Egy kis idő múlva fest, majd mászkál.

Gyakran tapasztalhatjuk, hogy önkéntelenül figyelünk valamire. Éjjel – akaratunk ellenére – halljuk az óra ketyegését. noha rendesen nem veszünk róla tudomást, mert nem figyelünk rá. Ha valami kellemetlen esemény bánt minket: folyton a tudatunkba tolakszik, s magára vonja figyelmünket. Hiába akarjuk elhessegetni, hiába akarunk más gondolattal foglalkozni:

mindig előtérbe nyomul. Valami erős indulat folyton egy irányba hajtja a véráramlást agyunkban. Ezért nem tudunk szabadulni a lekötött figyelemtől.

Külső ok is kényszeríthet minket figyelemre. Ha éhesek, vagy szomjasak vagyunk: ételre-italra gondolunk. Nagy zaj, erős fény, kábító illat szintén lebilincselheti figyelmünket.

A tilalom kétélű fegyver. Néha csak éppen azért is gondolunk valamire, mert eltiltották. Egy kert ajtajára pl. ráírták, hogy tilos a bemenet. Ha nincs rajta a tiltó rendelkezés, közömbösen tovább mentünk volna. De a tilalom fölkelte figyelmünket és kíváncsiságunkat. Néha olyan mértékben, hogy nem nyugszunk addig, amíg be nem jutunk a kertbe.

Kisgyermeknek nem szabad sokat eltiltanunk, nehogy tiltott dolgokra tereljük figyelmét. A gyermeknek tapasztalatokra keil szert tennie. Saját, keserű tapasztalatai alapján maga kerüli majd a veszélyt. Akárhány sihedernek eszébe se jutna a dohányzás, ha nem tiltanak meg neki. Az első szippantás után elvetné a szivarkát, amint füstjének hatását érezné. De mivel megtiltották neki a dohányzást, csakazértis megembereli magát.

Természetes, hogy a kisgyermeknek alkalmat sem szabad adnunk, hogy pl. a saját kárán tanulja meg a puskával, az éles karddal, a baltával stb. való játszás veszedelmét. Az ifjak köréből is mindent el kell távolítanunk, ami vesztüket okozhatná. Nem kell őket nem nekik való környezetbe vinni. Ekkor minden tilalom nélkül is megóvhatjuk őket a rájuk ólálkodó veszélyektől.

Ha az ember uralkodni akar szenvedélyein: az öntilalom fokáig kell eljutnia. A nevelő hasson oda, hogy a gyermeket és az ifjút lassan, fokozatosan az öntilalom fokáig vezesse.

Az önkéntes figyelem – a lelki élet e biztos jele – már korán kezd nyilvánulni. A 3-4 hónapos csecsemő kimereszi szemét, ha valami feltűnőt lát, vagy hall. Leginkább a mozgás, a zaj, a fény kelti föl a figyelmét. Az első év végén már a tárgyaknak és az eseményeknek egész sora érdekli. Később erősebb inger nélkül is tud figyelni. Kezdetben nem tartós a figyelme, ide-oda kalandozik. De érzékszerveinek és egész idegrendszerének fejlődésével lassan-lassan megtanul egy tárgyra is hosszasan figyelni. Ekkor már a lelki fejlődés magas fokára jutott.

Az éber és kitartó figyelem nagy szellemi kiválóságról tanúskodik. A híres, nagy emberek jobbára éles figyelmüknek köszönhetik sikereiket. Petőfi Sándor éles szeme, ritka megfigyelő tehetsége meglátta a nagy magyar Alföld tömérdek szépségeit. Előtte senkisémet méltatta őket kellően, mert nem figyelték meg.

Az ernyedetlen szorgalomnak, a szívós kitartásnak alapja a tartós figyelem.

Tanítsuk meg tehát a gyermeket figyelni. Szellemi erőinek fejlődésével párhuzamosan, fokozatosan szoktassuk meg tartósabb figyelemre. De figyelmének megerőltetésétől óvakodnunk kell.

Sohase felejtjük, hogy a figyelés a legfárasztóbb munka. A csikót nem szabad idő előtt hámba fognunk. Gyermkeink korán ébredező figyelmét sem szabad kiaknázunk. Már tömérdek sokan bánták meg, hogy „csodagyermeküket” megbámulatták rokonaik, ismerőseik körében.

A gyermek nem játékszer, nem mutogatni való bábu, nem élettelen gép, hanem öntudatos lény. Minden vele való visszaélés kétszeresen megbosszulja magát.

7. Az emlékezet.

A megszerzett képzetnek a tudatban való újabb megjelenését emlékezetnek nevezzük. Ehhez elsősorban az agynak képzetmegtartó ereje szükséges. Csak az a képzet újítható fel, amelyet megtartottunk. Ebből látható, hogy az emlékezet a művelődés alapföltétele. Emlékképek nélkül érteink csak elszigetelt lelki jelenségek maradnának. Csakhamar elfelejtenők tapasztalatainkat, semmiről sem tudnánk valamit, s így ismereteink sem volnának.

Tudatunkban a képzetek folyton váltakoznak. Régi képzetek háttérbe szorulnak, újak előtérbe kerülnek. A legtöbb képzetünk nem tűnik el nyomtalanul. De nem mindegyikről állíthatjuk ezt. Vannak olyan képzeteink is, amelyek tudatunkba soha többé nem kerülnek, ezeket aztán elfelejtjük. A legtöbb azonban – bizonyos körülmények között – fölújul tudatunkban. Ezekre emlékezünk.

Az élettanból tudjuk, hogy az agyvelő szürke állománya milliárdnyi idegsejtből áll. Hosszú nyúlványaik: az idegfonalak behálózzák az agyat. Minden sejt egy-egy képzetet őrizhet. S mivel a sejtek a fonalak útján összefüggnek: a képzetek is kapcsolatba juthatnak egymással, azaz társulhatnak. Egy-egy képzet felújíthatja a másikat bizonyos kapcsolatok alapján, s tudatunkba hozhatja, de csak akkor, ha agyunk valamelyik sejtje megőrizte az illető képzetet. Ha agyunk megsérült, akár betegség, akár külső hatás folytán, ha a szürke állományból csak egy kis rész is hiányzik: az elpusztult agysejtekkel együtt tömérdek képzetünk is elveszett. S így ezeket föl nem újíthatjuk, ezekre már nem emlékezhetünk.

Az emlékezet első kelleke tehát a képzetmegtartás. Meg-

tartott képzeink felújulhatnak azonban anélkül, hogy rájuk ismernénk. Nem emlékszünk arra, hogy valamikor tudatunkban voltak. A tudós, az író napról-napra sokat olvas, sokat hall. Munkája közben nem egyszer olyan gondolatot vethet papírra, melyet valahol olvasott, vagy valamikor hallott. Ha eszébe jutott, hogy ezt valakitől és valahol olvasta, vagy hallotta, akkor emlékezik reá. Ha nem jut eszébe, akkor nem emlékszik reá. Ha az is eszébe jut, hogy kitől és hol olvasta, vagy hallotta az illető dolgot: akkor tisztán, vagy jól emlékezik. Ha sem a névre, sem a helyre nem emlékszik, de tudja, hogy már hallott róla: akkor homályos az emlékezete.

Az emlékezetnek nagy jelentőségét már a régiek is ismerték. Már az ókorban vallották a rómaiak, hogy csak annyit tudunk, amennyit eszünkben tartunk.

Quintilianus a jó emlékezetet az alkotótehetség kézi-szerszámának mondotta. Ostwald szerint a szervezőmunkához kiváló emlékezet szükséges.

Valóban, Darwin-nak, a híres Linné-nek, De Candolle, kiváló svájci fűvésznek rendkívüli emlékezete volt. A történet-tudósok közül Carlyle és Macaulay tűnt ki bámulatos emlékezetével. Macaulay-ról azt állítják, hogy több száz könyvből egész lapokat tudott idézni, pusztán csak olvasás és nem könyvnélkül való tanulás alapján. Kerkápoly Károly magyar pénzügyminiszterről azt beszélnek, hogy amit egyszer elolvasott, azt többé nem felejtette el. Wekerle Sándor, a híres magyar pénzügyminiszter emlékezetből, mondotta el pénzügyi előterjesztéseit.

Maga, a pusztá emlékezet azonban még senkit sem tett nagygyá. Igaz, hogy adatok nélkül nem dolgozhatik a tudós, de az adatokat föl is kell dolgoznia. A holt anyagba eszmét, életet önt a művész. A száraz adatokból ítél és következtet a tudós.

A képzetek megtartásának első föltétele a figyelem. Mentől jobban figyelünk valamire, annál hívebb kép nyomódik róla agysejtünkbe és annál tartósabb lesz tudatunkban. Fokozott figyelem esetén erősebb képzetek keletkeznek, s ezek könnyebben újulnak fel.

Ha azonegy dolgot többször megfigyelek: újabb és újabb képzetet szerzek magamnak róla. A régi képzet tudatomba kerül s az új képzetel vagy azonos, vagy kissé különbözik tőle. Ha semmi új vonást nem fedeztem föl megfigyelésem tárgyán: akkor a régi és az új képzet között nem lesz különbség, a kettő egymást fedi, s csak erősödik. Ha új tapasztalatra teszek szert: a fölújult régi képzet módosul. A régi és új közös vonások erősebbek lesznek, míg az újonnan tapasztaltak egyelőre gyöngébbeknek bizonyulnak. Mentől többször újul föl tudatomban azonegy képzet ugyanabban az alakban és tartalomban:

annál erősebbé válik. A versbefoglalt szabályokat, melyeket gyermekkorunkban tanultunk, gyakran vén korunkban sem felejtjük el.

Mentől több érzékünk működik megfigyelésünkkor, annál inkább nyomódik a képzet agysejtünkbe. Ha idegen szót akarok emlékezetemben tartani: nem elég, hogy azt csak egyszer-kétszer halljam, hanem többször is kell ismételnem, hangosan. Egyúttal tanácsos, hogy le is írjam. Sokan hangosan, és fel-alá járva tanulják meg leckéiket. A szem, a fül, s az izmok együttes munkásságának a hatása nagyobb, mint mindegyiknek külön-külön munkája.

Testileg kimerült, fáradt állapotban szerzett képzeink nem tartósak. Katonák, akik kimerülésig harcoltak, nem emiéznek a csata lefolyására. Az elfáradt természetjáró nem tudja a természet szépségeit élvezni. Aki éjjel-nappal szakadatlanul tanul, pihenéssel-alvással nem törődik: a tanultakat csakhamar elfelejti. Természetes, mert csak kipihent, egészséges agy végezhethet sikeres munkát.

Képzeink társulnak, érintkeznek egymással. A tudatban egy időben csak egy képzet jelenik meg, de villámgyorsasággal követheti egyik a másikat s képzetcsoportokká, vagy képzetsorokká alakulhatnak. Egymás mellett, vagy egymás után sorakoznak, aszerint, amint rövidebb, vagy hosszabb pillanatban érintkeznek egymással. Az egymással érintkezett képzetek kölcsönösen felújíthatják egymást.

Az emlékezet közvetlen, ha a képzet a saját erejéből jut a tudatba. Közvetett, ha valami inger újítja fel.

A tudatba került képzet gyakran olyan képzetet támaszt föl, amelyik hasonlít hozzá, vagy amely ellentétes vele. Ha új városba érkezünk, egy régi juthat eszünkbe, vagy azért, mert hozzá hasonlónak találjuk, vagy azért, mert éppen ellentéte neki.

Salzburg a magyar embert Budapestre emlékeztetheti. Salzburgot ugyanis a Salzach, Budapestet a Duna szeli ketté. Itt is, ott is kellemes fasorok kísérik a víz mindkét partját. S az elválasztott városrészeket hidak kapcsolják egybe. Ellentét, hogy Salzburg sokkal kisebb. Míg Budapestnek csak az egyik része hegyes, Salzburgot jobbról-balról hegyek védik.

Egy idegen emberrel való találkozásunk hányszor juttat eszünkbe egy-egy jó barátunkat, ismerősünket, vagy rokonunkat! Vagy feltűnően hasonlít hozzá, vagy teljesen elüt tőle.

A hasonlóság vagy ellentét erős ingert okoz tudatunkban. S ezzel a legkülönbözőbb képzetek érintkezhetnek egymással.

A gyermek emlékezete rendszeren korán kezd fejlődni. Környezetéből leghamarább édesanyját, vagy szoptató dajkáját ismeri föl.

A csecsemő a mozgás észrevételeivel társult képzeteket

tudja legegőbb és legjobban földézni. Már a fél éves csecsemő is tud az asztalterítésből az evésre következtetni. Erősen gyarapodik emlékezete, mikor a beszéd is segítségére jön. Amint beszélni kezd, minden szó eszébe juttatja az illető tárgyat, személyt, vagy dolgot. A „mama”, a „papa” szó szülőire emlékezteti, a „papi” evésre, a „hajcsi”, vagy „tente baba” alvásra, a „lubi-lubi” fürdésre stb.

Gouin – megfigyelései alapján – azt állítja, hogy a kisgyermek nem szavankint, hanem mondatonként tanulja meg anyanyelvét. Gondolatait mindig mondatokban fejezi ki. Ha új dolgot lát: észreveszi. Eszrevetését az elmélkedés követi. S ennek eredménye a képzetalkotás. Beszélni csak akkor kezd, ha már képzetet alkotott és ha hallotta a megfelelő szót. Ez az oka annak, hogy nem minden gyermek tanul meg korán beszélni.

Gouin megállapítását saját megfigyeléseim igazolják.

A 6-12 éves korban feltűnően fejlődik az emlékezet.

Az egyének élettani különbsége szerint nagyon különböző az emlékezet. Az egyiknek könnyű a felfogása, de könnyen is felejt. A másik nehezen fogja fel a dolgot, de nem felejt el egyhamar. Egyik az évszámokat tudja inkább emlékezetben tartani, a másik a helység- és a személyneveket, a harmadik főleg az eseményekre emlékezik stb.

Megkülönböztethetünk tehát általános és különös emlékezetet. Az előbbin a legtöbb ember emlékezetének átlagát értjük, az utóbbin az egyesek sajátos emlékezetét.

Az emlékezet ugyanis helyhez kötött. Bizonyos agysejtek kizárólagosan csak bizonyos irányú képzeteket őriznek meg. Ha a számképzetek megőrzésére való agysejtjeink nagyon kifejlettek: számoló művészekké válhatunk. Vannak emberek, akik tíz év múlva is fölismerik azt az embert, akivel találkoztak, mert az arcvonásokat megőrző agysejtjeik mértéken fölül kifejlettek. Feleségem arcfölismerő képességét mindig megcsodáltam. Ha csak egyszer pillantott meg valakit: évek múlva is ráismert. Ritka éles szeme volt.

A gyermek emlékezetét nem szabad megterhelni. Különösen a hiú szülők vétkeznek sokat gyermekük emlékezete ellen. Tömérdek limlommal, értelmetlen, értéktelen rigmusokkal, versikékkal tömik meg a tanulékony gyermek fogékony agyát. Nem gondolják, meg, hogy evvel egyfelől idő előtt elfárasztják a gyermek idegrendszerét, másfelől hasznosabb, értékesebb fogalmak elöl zárják el agysejtjeit.

Egyetlen értelmetlen szót se tanuljon a gyermek. Amit meg nem ért, azt tudata nem tudja feldolgozni, nem tudja képzetek közé beilleszteni. Amint az emészthetetlen anyagi táplálék csak megfekszi a gyomrot és terhünkre van: az emészthetetlen szel-

lemi táplálék sem alkalmas lelki életünk egészséges fejlődésére.

Világos, hű, tiszta és erős képzetekről gondoskodjunk! Hogy a gyermek emlékezete helyes irányban fejlődhessen, magyarázatainknak mindig a gyermeki értelemezhez kell alkalmazkodniuk.

Maga a megértés azonban még nem elég arra, hogy valamit észben tartsunk. A megértés az észbentartásnak csak a lehetősége, a föltétele, de nem maga az észbentartás, amint a szemlélet még nem a képzet. A megértett dolgokat jól be kell vésnünk emlékezetünkbe, hogy értékes, állandó szellemi tulajdonunkká váljanak. Az értelmetlen szavak, a meg nem értett fogalmak bemagoltatásától őrizkedjünk!

8. A képzelet.

Tudatunkba olyan képzetek is juthatnak, amelyek nem észrevételből, hanem agyunkban már meglevő képzetekből származtak. Ezek a képzetek a képzelet művei.

Az emlékezet az eredeti képzeteket eleveníti föl, a képzelet ellenben az eredeti képzeteket teljesen megváltoztatja, új alakban állítja őket elénk.

Aki már látott búzát: visszaemlékezhetik reá. Aki még nem látott, az magyarázatunk alapján elképzeli. Ez a képzet egészen a tudat, a képzelet terméke.

Tárgyilag egészen új, eredeti képzetet azonban nem alakíthat a képzelet, mert a szemléletnek és az emlékezetnek befogadó tevékenységén alapul. Még a legmerészebb képzelet sem tud új hangot, vagy új színt teremteni.

A vakon született nem tudja elképzelní a színeket, a született siket-néma nem képzelheti el a hangokat.

A képzelet csakis a meglevő képzeteket bonthatja szét elemeire, s ezekből alakít különféle kapcsolatokkal új képzeteket.

A népmesék csodás alakjai: a vasorrú bába, a seprűnyeles boszorkány, a hétfejű sárkány, a táltos ló, az Óperenciás tenger, az üveghegyek, a tündérek stb. mind a képzelet szülöttei. Ezek a képzelt dolgok csakis észrevétel útján szerzett képzetekből keletkezettek. Helyesen állítja Kant, hogy mi, emberek, a más eszes lényeket nem képzelhetjük magunknak másként, mint emberi alakban. A szobrászok és a festők Istent és az anyalokat mindig emberi alakban ábrázolják.

Az ember a képzelet segítségével emelkedik ki a rideg valóságból. Képzete építi fel a szép eszményi világát. A képzelet – általában – megbecsülhetetlen kincs. Minden szép, nagy és nemes eszme a képzelet szülötteje. A képzelet ihleti meg a művészeket. Nála nélkül nem boldogulnak.

A képzelet azonban el is fajulhat. Gondoljunk csak a babonás emberekre és, a vallási rajongókra! Milyen kínzó félelem hatása alatt töltik életüket!

Ha azt akarjuk, hogy képzeletünk ne fajuljon el: élénk és helyes eredeti szemléletekre és képzetekre kell törekednünk.

Két kérdés merülhet föl. Megfelelnek-e képzeleteink a valóságnak? Vagy csak altatások, csalódások-e? Igazságokra, tényekre épített cselekedeteink helyesek lesznek. A hamis képzetek azonban balga cselekedetekre indíthatnak minket.

Ha a képzetek nem felelnek meg a tényeknek: képzelődés származik. Álomban az alapképzet hamis, nem alapul valóságon.

A képzetek nemcsak értelmi és kedélyvilágunkra, hanem testi szerveink működésére is óriás befolyással vannak. Az álmodó valóban gyötrődik, szenved, ha álmában verik, üldözik vagy életére törnek. S reszket a félelemtől, mikor álmából felébred Hányszor sikít, kiáltoz, jajgat és sír az ember álmában! Betörök és rablók támadása ellen védekeznek, botot ragad s ütlegeli őket, puskával lő rájuk, s látja a piros, meleg vér Ömlését. Ha megszúrják, fájdalmat érez stb.

Az agy t. i. alvás közben is működik. A vér táplálja az agysejteket, s ha a vér áramlása a rendesnél bővebb, az agy működése is fokozódik. A rendes, nyugodt alvás az agy kipihenésére való. Ilyenkor nem is álmodunk, A telt gyomor, de még inkább az izgatott kedélyállapot azonban a csendes, nyugodt alvást akadályozza. Akit rémképek üldöznek, az nem tud elaludni. Aki sokat evett: hánykolódik ágyában, rosszul érzi magát, s az álom kerüli szemét.

Néha az egészséges ember is ábrándok, csalódások áldozata. Hamis képzeleti támadnak. Valósággal érzi, amit gondol. S e nem tényeken alapuló képzetek értelmében cselekszik. Orvosok állítása szerint: van, aki azt hiszi, hogy megütötték és érzi is az ütést. Más azt képzelet, hogy ételébe valami undorító dolog került. S ez a puszta képzelődése még hányásra is készíti. Megtörtént, hogy egy nő a kórházban meglátogatta nagynénjét, akin golyvája miatt műtétet akartak végezni. Amint a terembe lépett, egyszerre nyomást és lélegző-nehézséget érzett a torkában, mert azt hitte, azt képzelte, hogy neki is golyvája van.

A gyakorlati orvosoknak számtalan megfigyelései alapján Dubois, berni egyetemi tanár, megállapította, hogy teljesen légből kapott képzet is beteges jelenségeket idézhet elő és cselekvésre is indíthat bennünket.

A színházban elkiáltja magát valaki: „Tűz van!” „A színház ég!” A legtöbb ember képzelődése már lángot is lát, noha csak vaklárma támadt. Iszonyú rémület vesz erőt a közönségen, s egymást gázolja. Mindenki fut, menekül.

A csatatéren a beteges képzelődés vesztett csatáknak

lehet a kútforrása. A gyáva katona a puskalövést ágyúszónak hallja, maroknyi ellenséges csapatot óriás seregnek néz. Rémület fogja el, mely gyakran társaira is hat, mert a beteges képzelődés ragadós nyavalyává válhat.

A káros képzelődés ellen egészséges önbírálattal kell védekeznünk. Nem szabad kishitűnek lennünk! S a betegségektől nem kell félnünk! Az óvatosság hasznos, de a félelem mindig kárunkra van. A félelem megtámadja ítélőképességünket s az önsugallások áldozataivá leszünk.

A gyermekben, általában, mind az emlékezet, mind a képzelet korán kezd nyilvánulni. Az észrevételek szaporodásával és megerősödésével fejlődik az emlékezet. Az emlékezet fejlődésével pedig szorosan összefügg a képzelet kialakulása. Emlékezet nélkül nincs képzelet. A képzeteket előbb föl kell újítani. Csak akkor lehetséges őket új kapcsolatba hoznunk.

Mikor a gyermek beszélni kezd, képzelete erősen működik. Tömérdek szót hall, de nagyon kevésnek ismeri tartalmát, jelentőségét. Ezért tartalmukat gyakran a gyermek képzelete határozza meg. Gyermekek jelenlétében nem tanácsos a felnőttek ügyeinek tárgyalása. A felnőttek világa teljesen elűt a gyermekekétől. A gyermek lelkülete gyermektársai körében fejlődik a legtermészetesebben. A legegyszerűbb tárgy is foglalkoztatja képzeletét. A homokból tündérkastélyokat, bevehetetlen várakat épít képzelete. A legegyszerűbb báb tündérkisasszonnyá válik. A főző-edénykében a kenyér beléből és héjából a legfinomabb sülték és sütemények készülnek. A nádvessző paripává válik stb. Milyen jellemzően dalolja Petőfi:

„Gyermek vagyok, gyermek lettem újra,
Lovagolok, fűzfásipót újva,
Lovagolok szilaj nádparipán.
Vályúhoz mék, lovam inni kíván.
Megittattam, gyi lovam, gyi Betyár...”

A játékban a gyermek cselekvő ösztöne és képzelete egyesül. Nem kell azt hinni, hogy csak a fényes és drága ajándékok érdeklík a gyermeket. Minden tárgy érdeklík, amely cselekvő ösztönét és tudásvágyát kielégítheti.

Sok szülő kétségbe esik, ha gyermeke a drága játékokat szétrombolja. Azt hiszik, hogy gyermekük ezzel pazarló, tékozló természetének adja jelét. Ez a fölfogás nagyon téves. Hiszen a gyermek még nem ismerheti a játékszer értékét. Nem ismeri a pénz becset, még nincs tisztában a vevés és adás fogalmával.

A gyermek romboló kedve tudásvágyának megnyilvánulása. Ennek csak örülhetünk. Az életrevaló gyermek szétszedi a babát, az órát, a gőzmozdonyt, a lovat, a házat. Általában mindent, ami kezéügyébe akad, mert kíváncsi. Meg akarja tudni,

hogy minő a tárgyak belseje. Az egész s a részek egyaránt érdeklik.

A játékon kívül a költésnek, főleg a mesének van nagy hatása a gyermeki képzeletre. Minden nemzetnek megvan a maga sajátos népköltése, mely a maga természetességével, egyszerűségével és közvetlenségével igen közel áll a gyermek gondolatvilágához.

A gyermek képzeletét kezdetben nemzeti népmesékkel kell foglalkoztatnunk. A nemzeti népköltés termékeiben a nemzeti lélek nyilatkozik meg. A gyermek elsősorban a nemzet tagja.

Lehetőleg szép és erkölcsileg tiszta képekkel gazdagítsuk a gyermeki képzeletet. A zsenge gyermek még nem ismeri a tünemények általános törvényeit. Csak egyes dolgokat képes fölfogni. Értelme ezért nem tud a dolgok fölé emelkedni.

Az egész természet csoda előtte. Semmit sem tart lehetetlennek. Valónak tartja a rémmesék borzalmait, melyek rendkívül felizgatják képzeletét. Óvakodjunk attól, hogy balga mesékkel elrémítsük a gyermeket. Az ilyen visszaéléseknek gyakran az, egész életre kiható szomorú következményét lehetnek.

Találóan mondja Goethe, a költő-bölcselkedő:

„Dummes Zeug kann man viel reden,
Kann es auch schreiben:
Wird weder Leib, noch Seele tödten,
Es wird alles beim Alten bleiben,
Dummes Zeug aber vor Augen gestellt,
Hat ein magisches Recht,
Hat ein magisches Recht,
Weil es die Sinne geißelt hält,
Bleibt der Geist ein Knecht.”

(Sok sületlent fecsegetünk,
Még írni is lehet nekünk,
Nem gyilkol meg testet lelket,
Minden tovább szenderegnet.
De butaság szemünk előtt:
Fejleszt csodás, bűvös erőt.
Mert bilincsben az akarat,
A lélek csak szolgál marad.)

A gyermek maga is szereti a szépet. Akaratlanul is vonzódik az erkölcsi széphez és gyönyörködni tud benne. Tehát lehetőleg csak szépet, főlemelőt szemléltessünk, hogy gyermekeinknek a szép iránt való érzékük fejlődjék, erősödjék.

A fejlődés későbbi fokán előkerülhetnek az idegen nemzetek költései. Az ifjú szellemi látóköre már annyira bővült, hogy a más nemzetek irodalmi kincseit is megértheti.

A gyermek képzeletét megélénkítheti az olvasmány. Olvasmányainak megválogatása nagyon fontos. Egész lelki élete károsan, vagy előnyösen fejlődhetik olvasmányainak szelleme szerint.

E kérdéssel később – munkám 2. részében – behatóbban kívánok foglalkozni. Most csak röviden annyit jegyzek meg, hogy ne sokat, össze-vissza olvasson a gyermek, hanem keveset, de szépet és jót. A gyermekirodalom gyöngyeit nyújtjuk neki.

Mindig befejezett, egész olvasmányt kapjon a gyermek. Folytatásos mesék, elbeszélések és regények nagyon izgatják a gyermek idegéletét, mértéktelenül fölcsigázzák képzeletét. Ezért több kárral, mint haszonnal járnak.

9. A gondolkodás.

A gondolkodás az értelmi fejlődés magasabb foka. Az agyvelő nagyobb fejlettsége, a fejlettebb tudat, s a szándékos figyelemnek kellő gyakorlata fogalmak szerzésére képesíti az embert.

A fogalom – amint ezt már fentebb kifejtettem – a tárgy lényeges tulajdonságainak összefoglalása, vagy a tárgyra, az eseményre, a jelenségre vonatkozó ismeretünk. Világos, tiszta, helyes és tökéletes fogalmakra csak akkor tehetünk szert, ha a tárgy lényeges vonásait élesen meg tudjuk különböztetni a mellékesektől. Az erdő fogalma pl. nem lesz helyes, ha csupa bükkből, vagy fenyőből állónak gondolom, mert a bükkösen és a fenyvesen kívül másfajta erdők is vannak.

Téves fogalmakból téves ismeretek következhetnek; viszont mennél tökéletesebbek fogalmaink, annál alaposabbak lesznek ismereteink.

Minden fogalmat egy-egy szóval jelölünk meg. A szók segítségével könnyen megérthetjük egymást. A jel eszünkbe juttatja a jelzett dolgot. Természetes, hogy a szónak nincs értéke, ha nem értjük jelentését. Hiába szónokol a kínai ember a maga anyanyelvén a japánnak, ha ez az utóbbi egyetlen kínai szót sem ért.

Szükséges, hogy a szó és a fogalom egymást fedje. Ilyenkor a szó, a beszéd, a nyelv a gondolkodás szerszáma. A tudat előterében megjelenik a szó, háttérben a gondolat. A szó életre keltheti a legfőbbesébb gondolatokat, viszont egy-egy gondolat a legékesebb szavakban juthat kifejezésre.

Természetes, hogy azonegy szó és kifejezés nem fogja minden hallgatóban egyformán fölkelteni az illető fogalmat, vagy gondolatot. A beszélő és a hallgató műveltsége, hangulata és egyéb körülmények szerint más és más lesz a hatás. Ha azt akarjuk, hogy gyermekeink megértsenek minket, mindig alkalmazkodnunk kell gondolatvilágukhoz.

A fogalom neme lehet valószerű, és lehet elvont. Valószerű a fogalom, ha érzéki észrevételekből keletkezett, pl. a rózsza,

a ház, a tó, a katona stb. fogalma. Az elvont fogalom a valószínű fogalom ellenkezője, pl. bölcsesség, szeretet, béke, viszálykodás stb. A gyermek előbb valószínű fogalmak birtokába jut. S csak a fejlődés későbbi fokán alakulnak ki benne az elvont fogalmak.

Megkülönböztetünk tárgy fogai mákat (főneveket), tulajdon-ságfogalmakat (mellékneveket), állapotfogalmakat (igéket) és viszonyfogalmakat (határozószókat, viszonyzókat).

Minden fogalomnak van tartalma és terjedelme (köre). A tárgy lényeges jegyei a fogalom tartalma, terjedelme (köre) pedig minden képzet, amelyből a fogalom származott. A fogalom tartalma és terjedelme között mindig fordított viszony van. Az az, mentől nagyobb a fogalom tartalma, annál kisebb a terjedelme; mentől szűkebb a tartalma, annál nagyobb a terjedelme (a köre). Pl. a „növény” fogalma szegényestartalmú, mert kevés lényeges jegy van benne, de terjedelme nagy, mert nagyon sok egyesre illik. Ellenben az „ibolya” fogalma gazdagabb tartalmú, de szűkebb terjedelmű.

A fogalmak bizonyos viszonyba kerülnek egymással. E viszony szerint öt csoportba oszthatók.

1. Vannak fölé- és alárendelt fogalmak. Amelyik fogalom a másikat magában foglalja, az a fölérendelt fogalom, a másik az alárendelt. Pl. virág – tulipán. Itt „virág” a fölérendelt, vagy nemi fogalom, mert ennek terjedelmében helyet foglal a másik fogalom. Tulipán viszont az alárendelt vagy fajfogalom.

2. Vannak mellérendelt fogalmak. Ezek egy fölérendelt fogalom terjedelmébe bele illenek. Pl. a „szín” fogalmában a „kék, fehér, fekete, zöld” stb. fogalmak mellérendeltek.

3. Vannak függőviszonyú fogalmak. Ezek egymással bizonyos szorosabb kapcsolatban vannak, pl. ok és okozat, szülő és gyermek, háború és inség stb.

4. Vannak állító és tagadó fogalmak. Közülük az egyik tagadja azt, amit a másik állít. Pl. fönséges – nem fönséges, ház – nem ház stb.

5. Vannak összeférhetetlen fogalmak, teljesen külön-külön csoportba tartozók. Ezért azonegy gondolatban egymás mellett nem foglalhatnak helyet. Pl. gyertyatartó – pacsirta – alföld – bölcsesség – hegy – kocsis stb.

Ha a fogalmakat egymásra vonatkoztatjuk: ítélünk. Nyelvbeli kifejezése a mondat. Beszédünk rendesen mondatokból, ítéletekből áll. Minden ítéletnek két főalkotó része van, ú. m. alany és állítmány. Ha az alanyt tekintjük: az ítélet vagy határozott vagy határozatlan. Pl. Ez az ember szorgalmas – határozott ítélet. Hajnalodik, beborul – határozatlan ítélet. Az állítmány szempontjából lehet az ítélet elbeszélő, leíró, értelmező. Pl. A magyar nemzet nagylelkűsége gyakran bámu-

latba ejtette az egész világot. (Elbeszélő ítélet.) A Kárpátok vidéke vadregényes. (Leíró ítélet.) A történelem a ^w valóban megtörtént jelentős események rendszeres ismerete. (Értelmező ítélet.)

Az alany és az állítmány között előforduló számos viszony alapján tömérdek ítéletalakot különböztetünk meg, pl. a gyermek gyermek (azonos ítélet); a búza egyszikű növény (alárendelt ítélet); a gyökér, a szár, a levelek, a virágok és a termés az ibolya részei (mellérendelt ítéletek).

Valamely ítéletnek leszámaztatása két adott ítéletből: következtetés. Pl. Minden orvos gyógyít, Kovács Pál orvos, tehát Kovács Pál gyógyít. Ebben a példában az adott ítéletek: minden orvos gyógyít, Kovács Pál orvos. Ezeket az ítéleteket előtétéinek nevezzük. A leszámazott, új ítéletet: „Kovács Pál gyógyít” záróítéletnek mondjuk.

Ha a következtetés több összefüggő ítéletből keletkezik, a neve: lánckövetkeztetés. Pl. Ha a gyermeket elkényeztetjük, akarátának bábjaivá leszünk; ha mindig a gyermek akarata teljesedik, a maga akarátát nem fogja a mások akarátának alávetni tudni; ha a saját akarátát nem bírja a mások akarátának alávetni, nem tanul meg engedelmeskedni; tehát ha a gyermeket elkényeztetjük: nem tanul meg engedelmeskedni.

A rendszeres gondolkozás útja: fogalom, ítélet, következtetés.

A gyermek első ítéletei és következtetései észrevételekből származnak. Tapasztalja hogy a forró kányha megégeti kezét, ha hozzá nyúl; az égő gyertya lángja megperzseli, ha közvetlen közelébe ér; a vasaló tüzes vasa sebet ejt testén, ha érintkezik vele.

Ez észrevételekből két ítélethez jut; az egyik, hogy minden égő test éget; a másik, hogy az égés fájdalmas sebet okoz. Ez ítéletből levonja a következtetést: minden égő testet kerülnie kell, nehogy fájdalmas sebet szerezzen magának.

A gyermeket a valószínű dolgok alapos megfigyelésére kell szoktatnunk. Keveset, de jól s alaposan figyeljen meg. Egy-egy tárgyat el kell különíteni. A sok tárgy csak zavarólag hat és megbénítja, szétoszlatja figyelmét.

Később a gyermek maga is észreveszi a tárgyak hasonlóságát, ellentéteit, viszonyait. Ő maga fog ítélni és következtetni. Ha a saját ítéleteink és következtetéseink ellesésére utasítjuk; ha csak a mások ítéletei után indul: gondolkodásbeli restségre neveljük.

Ez nem lehet célunk. A gyermeket gondolkodásbeli önmunkásságra kell nevelnünk. Alkalmat kell neki adnunk arra, hogy a saját gondolatait szabatosan kifejezhesse.

Ez a feladat már inkább az iskolára hárul, de a szülői

ház se hántsa el magától. S az iskolát ebben a feladatában is okvetlenül támogatnia kell.

Az önálló gondolkodás teszi az embert emberré. Ez biztosítja leginkább az emberiség előhaladását, a műveltség fejlődését.

10. Az érzelmek.

Minden tapasztalatban két tényező van: egy tárgyi és egy alanyi. Midőn tudatunkban érzet keletkezik: ez reánk, az alanyra, mindig bizonyos hatást gyakorol. Vagy jól, vagy rosszul, vagy vegyesen, vagy közömbösen érezzük magunkat. Az érzetek folytán keletkezett hatást érzelmeknek nevezzük.

Érzet és érzelem mindig együtt van a tudatban, az első a tárgyi, az utóbbi az alanyi rész. A tárgyi részt gondolatnak, az alanyit érzelmeknek nevezzük. Nincs gondolat érzelem nélkül. S viszont érzelem sincs gondolat nélkül. A napsugaras tájakon, a madárdaltól hangos, zöldelő erdőkben szívesen jár gondolatunk. S ha valami nagy csapás ér bennünket: eszünkbe jut az is, ami bánatunkat, fájdalmunkat okozta.

Az érzelem nem tartós. A legnagyobb fájdalom is eltompul idővel, s megszűnik az öröm is.

A testi szervezet és az érzelmek kölcsönösen hatnak egymásra.

Az érzéki ösztön: a táplálkozás s az életfenntartás ösztöne velünk születik, testi szervezetünk folyománya.

Az érzéki vágy nem állandó. Akkor jelentkezik, ha a testi élet rászorul valamire. A kisgyermek pl. édesség után vágyakozik, mert testének szüksége van cukorra. Szeret futkározni, a homokban játszani, mert mozgásra szorul. Ha a vágyat gyakran kielégítjük: hajlammá fejlődik. A hajlam pedig szokássá válhat. A vágyat, a hajlamot elfojthatjuk, de a szokást nehezen hagyjuk el. A megrögzött szokástól azonban már alig tudunk szabadulni. Gondoljunk csak a szenvedélyes dohányzókra és az iszákosokra!

Megkülönböztetünk értelmi, széptani, erkölcsi vagy társadalmi és vallási érzelmeket.

A tudás vágya korán jelentkezik a gyermekben. Mindent szeretne tudni. Ezer kérdéssel is ostromolja környezetét. Mint örül, ha valamit megismer! Sok szüle mogorván rászól, vagy durván elutasítja gyermekét, ha kérdéseivel zavarba hozza. Ez a legnagyobb bűn a gyermek értelmi fejlődése ellen. A gyermek kérdését sohasem szabad válasz nélkül hagynunk. Adhatunk kitérő feleletet. Bevallhatjuk, hogy magunk sem tudjuk, ami iránt érdeklődik. De durván elutasítanunk nem szabad. Ha ridegen elutasítjuk: egyfelől megöljük lelkében hozzánk való

bizalmát, másrészt elfojtjuk benne kutatóvágyát, minden megismerés alapját.

A gyermeket játékkal foglalkoztassuk, mert ez testét és értelmét egyaránt fejleszti. A játék nevelő hatását minden anya a saját otthonában eléggé tapasztalhatja. Játék közben a gyermek a saját erején szerez magának eleven ismereteket. Nem ér rá kérdezősködni, nem is érzi szükségét a kérdésnek.

Csak az unatkozó gyermek terhe környezetének. Mihelyt olyan foglalkozást talál, amely tudásvágyát kielégíti: legott megnyugszik.

Idővel rendszeres értelmi munkásságra fogjuk a gyermeket. Ez már az iskola feladata. Siettetni azonban ezt a munkásságot nem tanácsos. Mindent a maga idején és a maga helyén.

Az értelmi fejlődéssel lépést tart a széptani érzelem kialakulása. Hogy a Nap fölkelésében s a tengernyi csillagok ragyogásában gyönyörködhesünk; hogy a természet s a művészetek szépségét élvezhessük: föltétlenül szükséges a szép iránt való fogékonyság. A kifejezett tartalom, vagy az eszme szépségét sem a kis gyermek, sem a műveletlen felnőtt nem képes fölfogni. Ezért nem is tudja élvezni.

A széptani érzelem legfejlettebb két érzékszervünk: a szem és a fül működésének eredménye. A festők, a szobrászok, az építők műremekeit látjuk; a szónokok, az énekesek, a zenészek művészetét halljuk.

Értelmi és széptani érzelmeink a szem és a fül kellő ápolásán és gyakorlatán alapulnak.

A széptani érzelem kifejlődésében három fokot különböztethetünk meg. Az első fokon a szép megítélése alanyi és egyéni. Az egyiknek ez tetszik, a másiknak amaz. A kis leánynak tetszik a baba-ruha, tehát szépnek tartja. A kis fiú a hinta-lóban gyönyörködik, azért reá nézve ez szép. A fejlődés második fokán már nem az a szép, ami csak egynek tetszik, hanem ami soknak. A szépérv ezen a fokon már ízléssé bokrosodott. A harmadik fokon meg tudjuk mondani, hogy miért szép valamely alkotás. Meg tudjuk bírálni a szépet.

Nem mindenki emelkedhet föl a szép bírálatáig, de a jó ízlést mindenki elsajátíthatja. E tekintetben első sorban a család, ez otthon illeti a felelősség.

A lakás, a környezet legyen mindig az ízléses rend, a tisztaság és a csín tükre. A legegyszerűbb bútorok is ízlésesek lehetnek, s a legegyszerűbb ruha is általános tetszést kelthet. Viszont a legértékesebb bútor is díszét vesztheti, s értékét veszíti a selyem- és a bársonyruha, ha piszok és folt borítja.

A gyermek azonban ne csak lássa a szépet, hanem utánozza is. Mozgásaiban, beszédében, cselekedeteiben törekedjék szépségre. Csak a finomlelkű, művelt anya képes erre a fel-

adatra. De neki okvetlenül sikerülni fog gyermekeinek jóízletét fejleszteni, ha következetesen jó példával jár elől és ha alkalmat ad gyermekeinek, hogy a szépet kellően gyakorolhassák.

A magunk és mások cselekedetei tetszést, vagy nemtetszést, vagyis erkölcsi érzelmeket támaszthatnak bennünk. Az erkölcsi jó csak a társadalomban fejlődhetik ki. Az erkölcsi érzelem tehát első sorban társadalmi érzelem. Csak művelt egyéni és művelt társadalom állapíthatja meg, hogy mind az egyén, mind a társadalom szempontjából mi a jó, és mi a rossz.

Az erkölcsi színvonal szoros összefüggésben van a műveltség színvonalával. Ezért van olyan nagy különbség erkölcsi tekintetben az emberek között, ezért olyan feltűnő egyes korok erkölcsi különbsége.

A gyermek kezdetben azt tartja jónak, ami neki kellemes; rossznak, ami neki kellemetlen. A társasélet hatásai alól azonban ki nem vonhatja magát. Lassacskán megtanulja szeretni szülert, testvéreit, rokonait, játszótársait, tanítóit, ismerőseit, embertársait. Rájön, hogy a jónak vagy a rossznak megállapításában nem az a döntő, hogy mi reá nézve kellemes, vagy kellemetlen. Csak az lehet jó, ami mindenkire nézve jó.

Istenre vonatkozó érzelmeinket vallási érzelmeknek mondjuk. A kis gyermeknek még nem lehet fogalma istenről, vallási érzelmek sem támadhatnak benne. Idő előtt ne szóljunk neki Istenről. Munkám 2. részében méltatom e fontos kérdést.

A bennünk hirtelen keletkező érzelem: az indulat.

Wundt Vilmos lélekbúvár azt állítja, hogy minden erősebb érzelem indulattá változik. Az indulat nemcsak abban különbözik az érzelemtől, hogy hatása nagyobb, de abban is, hogy több érzelmet egyesít magában. (Wundt: Grundriss der Psychologie. 203-204. 1.)

Az indulatos ember nem tud higgadtan gondolkodni, mert a hirtelen támadt harag, a váratlan nagy öröm felbillenti a tudat egyensúlyát. Az indulatok a test egyes szerveire: az izmokra, a szívre, a véredényekre, a lélegzésre és a kiválasztás szerveire is károsan hatnak. Néha halált is okoznék.

Ha valamely indulat annyira elhatalmasodott rajtunk, hogy mintegy rabjává lettünk: akkor szenvedéllyel fejlődött. A szenvedélyes ember elveszti józanságát, ítélőképességét, emberségét.

Az anyának kötelessége arra ügyelni, hogy gyermekében egyes vágyak el ne hatalmasodjanak. Ne adjon alkalmat arra, hogy gyermekében váratlan érzelmek, indulatok keletkezzenek. Ne az érzelmek uralkodjanak tetteinkben, hanem az értelmi belátás vezessen minket cselekedeteinkben.

Ha a szenvedély erőre kap: nincs az az értelem, amely megbirkóznék vele.

11. Az akarat.

Cselekvéseink rugója, ösztönzője, megindítója az akarat. Aki nagy dolgot kivan végrehajtani, annak erős akarral kell rendelkeznie.

Az akarat a kívánságokból fejlődik. Szövevényes idegélet-folyamat. Mihelyt hozzáfogok valamihez, akaratom működni kezd, s megindítja cselekedeteim egész sorát. De előzőleg gyakran tömérdek gondolatművelet viaskodik egymással. Újabb és újabb megfontolás, óriás küzdelem támad, míg hatások és visszahatások eredményeként érvényesülhet akaratunk.

Az akarat fejlődésének útja hosszú és változatos. A csecsemő még nem tudja, hogy mit akar. A gyermek tudja ugyan, de a pillanat hatása szerint cselekszik. A felnőtt – általában – tudja már, hogy mi a kívánsága, hogy mit akar. A művelt, tanult ember pedig gyakran a hatalmas gondolatok hosszú láncolatát érvényesíti.

Az ember, akkor jutott el fejlődésének csúcspontjára, mikor tetteiben, cselekedeteiben a belátó, az értelmes akarat vezet.

Akaratunk részint érzelmi, részint értelmi okokból származik, de egyéni jellemünk is nagy befolyással van rá.

Akár érzelmi, akár értelmi képzet indítja cselekedetre akaratunkat, előbb rendesen mérlegeljük, vajjon csakugyan végrehajtsuk-e a tettet, vagy sem? A kettő közül akármelyik lehet a megindító. Ha cselekvéseinkben az érzelem erősebb, mint az értelem: cselekedeteink nem lesznek okos, bölcs cselekedetek. Ha azonban a megfontolás, az értelem, a belátás kellően érvényesül: cselekedeteink értelmesek, bölcsök lesznek. Cselekedeteink mind az értelem, mind a nemesebb érzelmek kívánalmainak feleljenek meg! A főmozgató azonban az értelem, a belátás legyen!

Egyenlő műveltségű emberek egyenlő körülmények között is gyakran különböző cselekedetekre határozzák el magukat. Az értelmi és érzelmi okokon kívül tehát az egyéni jellem is hat az akaratra.

A jellem – Wundt Vilmos megállapítása szerint – cselekedeteinkben nyilvánuló következetesség. Akinek határozott életfölfogása van, aki cselekedeteiben mindig egyazon elveket vall: az erős jellemű ember. A gyöngye jellemű ember minduntalan ingadozik, s egyik irányban sem tud kitartani.

Aki következetesen önző és az erkölcsi törvényt állandóan megszegi: az gonosz-jellemű. Aki önzetlen, aki a mások jogait tiszteletben tartja s az erkölcsi törvény szellemében él: az jó, erkölcsös-jellemű, vagy röviden jellemes ember.

Az erős-jellemű ember vagy gonosz, vagy jó, aszerint amilyen irányban nyilvánul meg következetessége. A gyöngye

jellemű hol erkölcsös, hol erkölcstelen. Jellemtelen ember nincs. A közönséges életben azonban a gyöngé jellemű embert szokták jellemtelennek mondani.

A jellem elsősorban az idegrendszer, a testi szervezet minőségén alapul. De a nevelésnek (példaadásnak és szoktatásnak) is jelentékeny része van a jellem kialakulásában. Vagyis az egyén jellemvonásait részint öröklötte, részint szerezte.

A mindennapi tapasztalat is igazolja, hogy jellem és akarat között szoros kapcsolat van.

Bírák, orvosok és természettudósok megállapították, hogy gonosztevők gyermekei rendszeren szintén gonosztevökké fejlődnek. A rosszra való hajlamot szüleiktől öröklték. Akinek egy- más után többször sikerült valamit ellopni: akaratlanul is tolvajjá válik. Az eddigi siker hajtja, űzi a megkezdett irányban. Hasztalan minden fölvilágosító szó, hiába magyarázzák meg neki, hogy a lopás szégyen és bűn. Jól mondja a közmondás: „Alkalom neveli a tolvajt.”

A nevelés, ha nem is mindenható, mégis nagyhatalom. A maga idején megindult és mindvégigtartó gondos nevelés módosíthatja a jellemet; kedvezően alakíthatja és fejlesztheti az akaratot. Megváltoztathatjuk a gyermek környezetét, s ezzel testi, értelmi és erkölcsi fejlődését egészséges irányba terelhetjük.

Ép, egészséges test a fődolog. Ügyeljünk idegéletünk egészséges fejlődésére. Gyöngé idegzetű emberek akaratereje is gyöngé lesz, míg erős idegrendszerű egyének erős akaratukkal, acélos erélyükkel kiválnak társai közül.

A kisgyermeknek még gyöngé az akarata, de idegéletének és testi szervezetének fejlődésével akaratereje is növekszik. Akarata eleintén utánzásban nyilvánul meg. Hallja és látja szüleit és környezetét beszélni, tehát ő is akar beszélni. Először csak egyes hangokat, hangcsoportokat gügyög. Milyen örömet érez, mikor akarátának sikerét tapasztalja! Az első szó kiejtése talán nagyobb örömet okoz neki, mint szülőinek. Ha közömbösek volnánk első beszédgyakorlatai iránt: nagyon későn, vagy talán egyáltalán nem tanulna meg beszélni. De van-e, aki nincs elragadtatva a kised gügyögésétől? S ez az öröm, melyet a felnöttek éreznek a kis emberkének beszélni akarásakor, buzdításul szolgál nekik akaratuk megedezésére.

A kised látja, hogy szülei, testvérei, embertársai járnak. Ezt is utánozza. Ő is menni akar. Járását nem szabad erőltetni. Mihelyt elég erőt érez tagjaiban, megkísérli a járását. Hogy tapasztal örömeiben, ha első léptei sikerülnek! Ha elesik: elveszti önbizalmát. De ha szüleinek biztató szavát hallja, s látja nyugalumukat: visszatér önbizalma. Akarata erősödik és csakhamar megtanul járni.

A kisgyermek látja, hogy szülei tesznek-vesznek, dolgoz-

nak. Ő is kíván valamivel foglalkozni, dolgozni akar. Az ő munkája a játék. S ha látja, hogy játéka szüleinek is örömet okoz: szívesen fog játszani.

A kisgyermek akaraterejének fejlődésére elsősorban a tetzés és nemtetszés érzete gyakorolja a legnagyobb befolyást.

Amint aztán az évek számával a gyermek értelmi ereje növekszik: oda kell hatnunk, hogy cselekedeteiben a belátás, az okosság vezesse. Mielőtt cselekednék, fontolja meg előbb cselekedeteinek következményeit. A cél elérésére a legcélszerűbb két eszköz: a jó példa és a következetes szoktatás.

Szoktassuk a gyermeket engedelmességre. A parancsot teljesítse, de ne a büntetéstől való íélelem miatt, hanem irántunk való bizalomból. Szerető bánásmódunk meggyőzi, hogy csak javát akarjuk. Ezért bizalommal lesz irántunk és ragaszkodik hozzánk. Akárhány felnőtt ember még előrehaladott korában is hallgat édesanyja szavára. A nagy történeti alakok közül csak Coriolanus esetére hivatkozom. Édesanyja: Veturia, s feleségének: Volumniának kérelmére megkegyelmezett Rómának, noha tudta, hogy evvel a maga halálos Ítéletét írta alá.

Coriolanius erősjellemtű férfiú volt, de gyöngéd anyja kéro szavára akaratereje megtört.

Azt hiszem, ez a példa is eléggé bizonyítja, hogy milyen nagyhatalom lehet a nevelés terén az édesanya. Lehet, mondtam. Mert a nevelés sikerének nagyrésze az édesanyán fordul meg.

A Veturiák és a Volumniák még hajlottkorú gyermekeik előtt is tekintélyek maradnak.

12. Alvás, álom.

Hosszas szellemi munka kifárasztja idegrendszerünket, főleg agyvelőnk. Az agy munkássága bomlási termékeket idéz elő, melyek pihenéskor eltakarodnak. Ha pihenés nélkül, vagy elégtelen pihenés után folytatjuk a szellemi munkát: a bomlási anyagok gyengítik az érdeklődést, lankasztják a figyelmet és csökkentik a munkakedvet.

Ha a szellemi kifáradás beálltat nem akarjuk tudomásul venni: tovább dolgozhatunk ugyan, de nem büntetlenül. Lassacsckán elveszítjük a kifáradás érzetét, nem tudunk pihenni. A kifáradás érzetét fölváltja egy másik, sokkal kellemetlenebb érzés: a kimerültség. A kifáradás rendes állapot, a kimerülés már betegség.

Az agyvelő legtokéletesebb pihentető berendezése az alvás. Elegendő alvás után újult, friss erővel folytathatjuk a szellemi munkát. Kevés alvás, sok éjszakázás, vagy az álmatlanság, mint kóros állapot, tönkreteszti idegéletünket.

A rendes alvás sem egyformán mély. Ha az álmos ember lefekszik s elalszik: az első negyedóránál fölültes az alvása, azután gyorsan elalszik mélyen, mintegy kétórahosszat. A második óra végétől a hetedik óra végéig fokozatosan történik az átmenet az ébredés állapotába. A teljesen mély alvás, a tökéletes pihenés ideje tehát alig két órára szorítkozik.

Hogy naponként hány órát fordítsunk alvásra, ez az egyéniségen fordul meg. Annyi bizonyos, hogy pihenésre mindenkinek szüksége van. Egészsége ellen az vét leginkább, aki nem alszik eleget. A nagyon sok alvás nem egészséges, de kevésbé ártalmas, mint az elégtelen alvás. Naponként 8 órai munka, 8 órai szórakozás és 8 órai alvás – egészségügyi szempontból – általánosságban helyes.

Az alvás az idegélet, az agyvelő pihenése. De az emésztés, a vérkeringés, a lélekezés alvás közben is zavartalanul működik. Egyes szerveink apró részletekben pihennek. A szív pl. minden összehúzódás után pihen, az agyvelő azonban egyhuzamban piheni ki epésznapi fáradalmát. Felnőtt, egészséges ember ne aludjék délután. Ebéd után célszerű a pihenés, de nem az alvás. Alvás közben ugyanis csökken az emésztőszervek munkakézsége, ezért ebéd után az alvás nem mozdítja elő az emésztést – amint némelyek hiszik.

Az itt elmondottak – természetesen – nem vonatkoznak a fejlődő gyermekekre. A csecsemő élete – eleintén folytonos alvás. A hónapok, az évek számával az alvás ideje fokozatosan alászáll, míg a napi nyolórai alvásban megállapodhatik.

Ha az agyvelő nem nagyon fáradt, alvás közben is működhetik, noha öntudatlanul. Az agyvelőnek ez az öntudatlan munkakézsége: az álom. A vér alvás közben is kering és táplálja az agyat, tehát az agysejtek képzeteit föltámaszthatja, a képzelet működését megindíthatja. A legkülönbözőbb képzetek kapcsolódhatnak egybe. S így támadnak a legcsodálatosabb álmok. Rémes álmok különösen akkor keletkeznek, ha idegrendszerünk, kivált agyvelőnk izgatottságát vértódulás fokozza.

Csendes, nyugodt kedély a nyugodt alvás legfőbb biztosítéka. Ha jól akarunk aludni, ha teljesen ki akarjuk magunkat pihenni: ne feküdjünk le telt gyomorral, se haraggal, se gondba, vagy gondolatokba merülten!

Lefekvés előtt ne végezzünk nehéz szellemi munkát! Komoly könyvet, vagy izgató regényeket ne olvassunk! Ne olvassunk! Ne írjunk! Beszélgessünk, csevegjünk kellemes dolgokról! Vagy másként szórakozzunk!

Különösen gyermekeink kedélynyugalmára ügyeljünk. A gyermek legalább egy félórával lefekvés előtt fejezze be a tanulást. Ártatlan társasjátékokkal, vagy kellemes csevegéssel szórakoztassuk. A sakkolás szellemi megerőltetéssel jár. Ezt is

kerülni kell az esti órákban. Ének, zene ellenben üdítőleg hat mindenkire. Ha a helyi körülmények megengedik: ne hanyagoljuk el!

13. Az idegélet rendellenességei.

Nemcsak az agy, vagy az agykéreg betegedhetik meg; nemcsak az idegek sérülhetnek meg: érzékszerveink sem működnek mindig szabályosan. Megzavarodik idegéletünk és elmebeli bajok származnak.

Dr. Freud Zsigmond, Ranschburg Pál és más lélekbúvárok kutatásai kiderítették, hogy elménk sem teljesen hű tükre a külső világnak. Tiszta szemléletek nem igen fordulnak elő.. Tudatunkban már előbbi érzetek nyomai: képzetek és érzelmek lappanganak. S ezeknek a régi érzeteknek nyomai egybeolvadnak az új érzetekkel. A tudatunkban lappangó régibb, rokon behatások nyomai – bár kis mértékben – módosítani fogják felfogásunk tárgyiasságát. Tudatunk egyre változik, bővül, gazdagodik. E jelenségből érthető meg az az óriási különbség, amely gyermek és felnőtt, műveletlen és művelt egyén között tapasztalható.

Minden tudatban van alany, s van tárgy. Az alany én vagyok, aki tudok valamit. S amiről tudok valamit: az a tárgy. Néha a tárgy van a tudat előtérében, máskor az alany. Ha hű érzékelésekre akarunk szert tenni, akkor arra kell törekednünk, hogy ne az alanyi, hanem a tárgyi elemek legyenek az előtérben.

Az alanyi elemek gyakran meghamisítják a felfogást. Altatást, ábrándot keltenek bennünk. Ha az érzékelés félelem, vagy izgatottság közben történik: a belső elemek meghamisítják a külső ingerek képét. Aki a sötét szobában fél: egy-egy bútorban tolvajt láthat, a macska dorombolásában kísértetek hangját hallhatja.

Kivált a gyermekek körében tapasztalható az altatásokra való hajlam. Ezért nagy oktalanság a gyermeket megfélemlíteni. Ha a gyermek a sötét szobában megijedt valamitől, le kell csendesítenünk. Megfogjuk kezét, odavezetjük, ahol megijedt valamitől, hogy győződjék meg csalódásáról.

A félénk ember, akit kísértetekkel rémítettek, a sötétben kísérteteket lát. A szeme káprázik. S ha az többször ismétlődik: babonássá válik. A babonás embert már nehezen lehet gyógyítani érzékcsalódásából. Lessing fején találta a szeget, midőn „Nathan, der Weise” c. színművében kijelenti, hogy nem mindenki szabad, aki láncából gúnyt űz.

A szellemidézők is izgatott lelki állapotukban altatásokba esnek.

Azokat a téves képzeteket, amelyek nem közvetlenül a

külső érzéki inger alapján keletkeznek, hanem teljesen az egyén tudatából származnak: érzékcsalódásoknak nevezzük. Elmebajokban az érzékcsalódások bármelyik érzékszerv körében előfordulhatnak. Leggyakoribbak mégis a látás és hallás csalódásai. A beteg tudatában téves képzetek uralkodnak. Ezek a tudat előterében folyton leleselkednek, s minden beható külső ingert a maguk számára képesek feldolgozni. A szerelem örültje kedvesét látja maga előtt és hangját hallja, noha nagy távolság választja el tőle. A vallásos rajongó előtt megnyílik az ég, látja az ég királynéját angyaloktól környezve, s hallja az égi szózatot. A középkorban tömérdek visszaélést követtek el egyes vallástanítók. Vallásos rajongóvá nevelték az ifjúságot és vallási örületbe kergették a népet.

Az élettani kutatás igazolja, hogy vannak jelenségek, amelyek a valóságban nincsenek, de a túlságosan izgatott idegzet rendellenes működésének eredményei.

Egészséges elméjű egyéneknél is előfordulhatnak káprázatok, mikor nagy izgalmaknak vannak kitéve. De az egészséges¹ ember fölismeri a káprázatot.

A gondolkozásban is támadhat zavar. Fáradt állapotban gyakran nem jut eszünkbe valamely szó, kifejezés, vagy számadat. Kimerült állapotban nehezünkre esik a számolás. Alapos pihenés után azonban megint rendesen működik gondolkodásunk.

Az agyvelő súlyos kimerülése már betegség, ilyenkor a gondolkodás állandóan meglassul.

A gondolkodást néha az ú. n. kényszerképzetek zavarják. Bizonyos gondolatok – akaratunk ellenére – mindig tudatunkba tolongnak. Az anyának unos-untalan eszébe jut a csatában küzdő fiú, a feleségnek a férj. A zenésznek örökkön fülébe cseng a kedves dallam stb. Ezek a kényszerképzetek lebilincselik a figyelmet.

Az ép idegzetű egyén könnyen segíthet a bajon. Mérsékelt munka és szórakozás, józan élet és fegyelmezett akarat legyőzi az akadályokat.

Ideggyengeség esetén azonban súlyossá lehet ez a jelenség. Az egyes képzetek nem tudják egymást kellő gyorsasággal fölváltani. Bizonyos gondolatok lekötik az agy erélyét s tudatunkba tódulnak. Ha ezek a kényszerképzetek heteken, hónapokon, s még hosszabb időn át folyton visszatérnek; ha unos-untalan lebilincselik figyelmünket és egész gondolkodásunkkal ellentétes cselekedetekre bírnak bennünket: ez már betegség.

A téves eszmék ítélőképességünket is csökkenthetik. Vannak egyének, akiket sok csapás ért és ínségben, nyomorban tengetik életüket. Vannak, akiket vélt, vagy valóságos igazságtalanság sújtott. Ezek az egyének sebzett lélekkel járnak közöttünk, s minden külső hatás iránt érzékenyebbek. Ezek örökösen

sértődnek, minden megjegyzést magukra vonatkoztatnak, minden mosolyban gúnyt látnak, s azt hiszik, hogy mindenki az ő lelkicsinylésükre törekszik. Lassacskán az a téves eszme alakul ki náluk, hogy ők elnyomottak. Ezért embergyűlölővé válnak, ítélőképességük annyira meggyöngül, hogy a másokra és a rájuk vonatkozó jelenségek között nem tudnak különbséget tenni, s elfogultság vesz erőt rajtuk. Igaz, hogy felhevült, izgatott állapotban mindnyájan többé-kevésbé érzékenyek vagyunk, s nagyon könnyen megsértődünk. De az izgatottság lecsillapodásával: belátjuk tévedésünket.

Ha az ítélőképesség állandóan egyre gyengül: üldöztetésünkre vonatkozó téves eszméink elmezavarrá fejlődhetnek. Tótágast áll bennünk a lélek. Az üldöztetés hóbortjának ellentéte a nagyzás hóbortja. Míg az előbbiek érzécsalódásai kellemetlenek, ez utóbbiakéi kellemesek. A nagyzás hóbortja azt hiszi, hogy a világ körülötte forog. Magát tartja a legbölcsebbnek, a legszebbnek, a legerősebbnek stb. E betegségek okát az agy érzékenységében kell keresnünk, amely a képzetek helyes társulását megakadályozza.

Az örület voltaképp a szellemi képességek eltérő és saját-szerű használata, „szellemi különösség”, amint ezt France Anatole, a híres francia író és költő mondja.

A kedélyi élet igen változatos szokott, lenni. A legtöbb ember lelkében szomorúság és öröm váltakozik. Vannak, akik mindig vidámak, a szomorúságot alig ismerik. Mások meg többnyire búsak, leverték, a vidámság iránt nincs fogékony-ságuk. Vannak, kiket semmiféle érzélem, indulat el nem ragad. Kiken sem öröm, sem gyász el nem hatalmasodik; mindig a rideg ész szavára hallgatnak.

Az érzelmi élet két szélsősége: a búskomorság és a túlságosan derűs hangulat.

Ha e hangulatok nem tartósak, s ha az érzelmet előidéző ok megszűntével elmúlnak: nem lehet szó betegségről. De ha közülük bármelyik is kellő ok nélkül feltűnően hosszú ideig érvényesül: érzelmi életünk megbetegedett.

Ranschburg szerint a búskomorságot az agykéreg hiányos tápláltsága okozza, míg a túlságosan derűs hangulat a mérték-telen erélyforgalom eredménye.

A búskomor mindent sötét színben lát, az örökké vidám pedig rózsás színben látja a világot. Akinek elgyöngült az idegrendszer, nehezen tud uralkodni hangulatain. A kimerült idegrendszerű pedig teljesen képtelen erre. Ideges hisztérikus egyének még akkor is sírnak, vagy nevetnek, mikor már rég megszűnt a sírás, vagy a nevetés oka.

Míg az állat pusztán táplálkozó és fajfenntartó ösztöneinek kielégítésére él, a művelt ember függetleníti magát ez ösz-

tönök egyeduralmától. De a legműveltebb ember is érzi a fajfenntartó ösztön erejét. S nem mindig győzedelmeskedik rajta, amint ez főleg dr. Freud Zsigmond kutatásaiból kitűnik.

A fajfenntartó ösztön gyakran nagyon korán jelentkezik, vagy kielégítésére nem találja meg a helyes irányt, ilyenkor könnyen elfajulhat, rendellenessé válhat.

Az önfertőzés a serdülés időszakában szokott föllépni, amikor a nemi inger igen élénk. Iskolákban, intézetekben egyik a másiktól tanulja el ezt a visszaélést. Néha fejletlen, kis gyermekeknél is tapasztalható ez a rendellenesség. Tudatlan, vagy gonoszindulatú cselédek a felügyeletükre bízott gyermekek nemi szervével játszadoznak, s ezzel önfertőzésre szoktatják őket.

Sohase hagyjuk gyermekeinket kellő felügyelet nélkül. Ne járassuk őket nagyon szűk ruhában. Foglalkoztassuk őket mértékletes munkával. Tornásszanak, izzák a testedzés egyes nemeit, de csak mértékletesen.

Meggyöngült idegrendszer esetén megbénulhat az akarat. Az egyén semmire se tudja magát elhatározni, örökké ingadozik, kételkedik, mert ítélőképessége megcsökkent. Az akaratnak ezt a megbénulását akarathiánynak nevezik.

Az egészséges, rendesidegzetű ember akarata is csak viszonylagosan szabad, mert külső és belső befolyásoknak van kitéve. A gyermekek és az ideggyöngye felnőttek könnyen befolyásolhatók.

Ha olyan gyöngye az egyén akarata, hogy más akaratának föltétlenül engedelmessé válik: akkor befolyásolható, rábeszélhető. A gyermek többnyire rábeszélhetőbb, mint a felnőtt. A tömeg befolyásolhatóbb az egyesnél. A középkorban, a babona és a vallásos rajongás idejében, emberről-emberre ragadtak a téves eszmék. A vitustáncosok – nők, férfiak és gyermekek – egymás kezét fogva, órákon át táncoltak az utcákon, míg kimerülten össze nem estek. Az egykorú írók följegyzései szerint e szerencsétleneknek – tánc közben – szellemek jelentek meg. Habzó szájjal kiáltották a szellemek nevét, végül görcsökben, eszméletlenül összerogytak. Mikor föleszméltek, semmire sem emlékeztek.

Sajnos, ma is gyakran tapasztalható hol itt, hol ott a sajnálatos tömegőrület.

A beteges sugallás hatása, a babona még napjainkban, a természettudományok korában, sem szűnt meg. A szellemidézők még mindig hisznek a szellemekben s közvetítőikkel érintkeznek velük. Hasztalan leplezték le közvetítőiket, hiába lett nyilvánvalóvá a csalás: a szellemekben való beteges hit nem szűnt meg, mert a szellemidézők idegrendszere sem változott meg.

A sugallás erejét érzi és ismeri a jó szónok. A maga

eszméit, akaratát gyakran el tudja fogadtatni hallgatóival. A háborúban a győzelemhez szokott hadsereg önérzete, bizalma és erélye csodálatosan terjed emberről-emberre, míg a vert hadseregben a félelem, a vakrémület lesz úrrá. S ez az ellenség fegyvereinél borzasztóbb pusztítást végez soraikban.

Az akarat rendellenességei leginkább az agy betegségeiben nyilvánulnak meg. Néha a beteg tudatába került képzetek mintegy odatapadnak. Ha pl. a beteg jobb karját a fejéhez illesztjük: óráig, napokig ott marad, mert a beteg semmit sem változtat a maga elhatározásából. Gyakori jelenség, hogy az idegbajos egyes szókat, mondatokat és mozdulatokat többször ismételi. Máskor megtagadja fölszólításunkat, vagy éppen ellenkezőleg cselekszik.

A tudat rendellenes állapotai is gyakoriak. Hogy érzet és érzelem milyen képet támaszt tudatunkban, az elsősorban idegrendszerünk és agyunk élettani állapotán fordul meg. Ha álmosak vagyunk: nem tudunk figyelni. Még a legélénkebb álmokképekre is csak közvetlenül fölébredésünkkor emlékezünk. Később mind jobban elhomályosodnak, elmosódnak álmaink tárgyai.

Ki ne hallott volna a szórakozott emberről, aki a kulcsot keresi, noha a kezében szorongatja? Aki a könyv után kutat,, noha előtte fekszik? stb. A szórakozott ember tudatában bizonyos képzetek lekötik a figyelmét s ezzel meggátolják más képzeteknek a tudatba jutását.

A tudatnak állandóan szűkült voltát hisztériának nevezzük. A hisztériások figyelmét hónapokon, esztendőkön át foglalkoztatja bizonyos gondolatkör, ezért minden más gondolat iránt közömbösek.

A hisztéria világrahozott állapot is lehet, de igen nagy kedélyrázkódás, súlyos testi betegségek, vagy mérgezések is okozhatják a tudat megszűkülését. Ez a betegség rendszeren súlyosan terhelt, elfajult idegrendszerű egyéneknél fordul elő. Többnyire nőkben tapasztalható. Sajátságos, hogy a ügyelmet lekötő képzetláncolat gyakran nincs is az öntudatban, hanem csak az öntudat küszöbén. A beteg gyakran nem is emlékezik arra az eseményre, mely annyira foglalkoztatta.

Ranschburg Pál egy fiatal falusi leány szomorú esetére hivatkozik. A leány félt az egerektől. Barátnői, hogy kigyógyítsák félelméből, egyszer az alvó leány ingébe egy egeret tettek. Mikor a leány fölébredt, rémületében sikoltozott, haját tépte, majd rángógörcsöt kapott. E naptól kezdve gyakran vesztette el öntudatát, elkezdett sikoltozni, mert képzeletében megjelent az egér. Könyörgött, hogy vegyék le róla az egeret. Kínjában haját tépte s végül görcsben hempergett. Mikor aléltóságából magához tért: semmire sem emlékezett.

A gyermekkorra visszanyúló, rendkívüli események; nagy

izgalmak, árvíztől, tűztől, kísértetektől való iszonyat és egyéb kedélyrázkódások is lehetnek a hisztéria, a hisztériás öntudat-hasadás előidézői.

A tudat szűküléséből származik a hisztériás érzéketlenség. A hisztériás érzékenysége hónapokra, évekre, sőt egész életére is megszűnhetik. Ha szemét bekötik, bőrét tüvel szurkálhatják, anélkül, hogy tudomást venne róla. Az érzéketlenség rendszeren a test baloldalára szorítkozik. Hisztériás vakság és sükettség legtöbbször csak az egyik érzékszerven mutatkozik. Van eset, hogy a hő iránt is elveszti érzékenységét a beteg. S nem érzi az égetést, vagy a villanyáramot. A középkorban a boszorkánypörökben az ilyen érzéketlenséget az ördöggel való cimborálás jelének vették. Aki a tüzes vas égetését nem érezte: máglyára került.

Az érzés bénulásán kívül a mozgás bénulásai is tapasztalhatók a hisztériás betegeken. Olykor külső sérüléskor, máskor nagy kedélyrázkódtatás esetén a beteg karja, lába, félteste is megbénulhat. Ilyenkor a mozgató képzetek kikapcsolódnak a központból. A kórtünetet szakértő orvos sugallással megszüntetheti. Ha t. i. a beteg tudatának küszöbén lappangó gondolatkört egybekapcsolhatja a rendes tudatvilággal.

Ha a tudat megszűkülését mesterségesen idézzük elő, álomszerű állapot keletkezik: igézés. A megigézett egyént közvetítőnek szokták nevezni. A megigézés kétféle módon történhetik. Vagy az elválás gondolatát állítjuk be a megigézett tudatába, tehát mintegy ráparancsoljuk az álmot, vagy a megigézendő egész figyelmét valamely külső ingerre, pl. fényes tárgyra merre ráirányítatjuk. Ezzel a megigézett belső figyelmét megszűkítjük, s a tudatot bizonyos képzetek felé tereljük.

A legtöbb idegbajost csak korlátozott mértékben ejthetjük igézetbe. A könnyebb természetű igézés esetén az igézetbe ejtett némi akaratot is ki tud fejteni. Tagjait mozgathatja, szemét ki tudja nyitni, csak sugallhatósága nagyobb, azaz könnyebben lehet vele valamit elhíttetni.

Ha az igézés súlyosabb természetű, akkor a közvetítő nem tudja kinyitni a szemét, tagjai mozdulatlanul maradnak abban a helyzetben, amelybe hoztuk. A megszűkülő tudatban a mozgás képzetek nem váltják fel egymást, hanem annak a mozgásnak a képzete uralkodik, melyet a megmozdított testrész által fölkellettünk. Csak külső hatásra változik meg a helyzet.

Tapasztalhatjuk, hogy egészséges idegzetű egyén gondolatai is hatnak a test működésére. Ha örülünk, kipirulunk. Ha szégyen ér, elpirulunk. Szívünk erősebben dobog. Kellemetlen hírre elsápadunk, érverésünk meggyorsul. Ha megrémülünk, lélegzetünk rendetlenné válik. S mintha gyökeret verne lábunk, egy helyt állunk.

Az igézésben sokkal nagyobb mértékben nyilvánul meg ez a hatás. Egyes közvetítők az igéző parancsára elpirulnak, vagy elsápadnak; érverésük meggyorsul, vagy meglassul. Volt eset, hogy hőemelkedés is jelentkezett.

Az igéző meghamisíthatja a megigézett érzékelését. A közvetítő a kenyeret kalács, a tököt dinnye gyanánt eszi meg. Elhiszi, hogy a pohár víz, amit megivott, bor volt. Még meg is ittasodhatik tőle.

Az igézés mélyebb változataiban a közvetítőnek bizonyos érzelmeket is sugallhatunk. Ha pl. kezét ökölbe szorítjuk, felidézzük nála a harag képzetét. S ezt egész magatartása is kifejezi. Ha homlokát redőzzük, bánatossá lesz az arca stb. A tudat megszőkülésekor ugyanis az agy minden erélye a tudatban levő képzetre szorítkozik. A rendes tudatú egyén nem képes erre, mert agyában egyik képzet a másikat váltja fel. Tudat-erélye megoszlik.

Megigézett állapotban az érzékek élesedhetnek. Mindenki tapasztalhatta, hogy éber állapotban gyakran behunyjuk szemünket, ha valami halk zenét jobban kívánunk élvezni. Számtalanszor tapasztalták már, hogy némely közvetítők tapintó- és szaglóérzéke bámulatosan éles. Megtörtént, hogy a megigézett egyén kulcsok, pénzdarabok, keztyűk stb. tulajdonosait fölismerte pusztán e tárgyak szagáról. A megigézett bőrérzése és hőérzése oly éles, hogy behunyt szemmel ki tudja kerülni az akadályokat.

Az igézet jelenségei nem csodák, hanem természetesek. A távolbalátás és a gondolatolvasás többnyire ügyes szemfényvesztés. A közönség nem veszi észre a csalást, mert izgatott. S ezért figyelme és emlékezete megbízhatatlan. A bűvész a néző közönség figyelmét ügyesen el tudja terelni a dologhoz nem tartozó külsőségekre. Ranschburg Pál azt tapasztalta, hogy egy ú. n. gondolatolvasó egy nagyműveltségű társaságot heteken át tudott félrevezetni, míg ki nem derült a szemfényvesztés.

A gondolatolvasás alapja gyakran a közvetítőnek kezével való érintkezés. Az izgatott közvetítőnek kézmozdulatai akaratlanul az elrejtett tárgy felé irányulnak. A gondolatolvasó pedig teljes figyelmét e kézmozdulatokra irányítja. Természetes, hogy rátermettség és nagy gyakorlat kell ahhoz, hogy a gondolatolvasó ilyenkor tudatát minden más hatás iránt érzéketlenné tegye.

A gondolatolvasáskor gyakran fontos a hallás. Mindenki tapasztalhatta, hogy ha teljes figyelmünket bizonyos gondolatra irányítjuk, akkor azt akaratlanul is kimondjuk. Ha halkán, ha suttogva is. A gyermekek önkéntelen sűgása ismeretes. De gyakran felnőttek sem türtőztethetik magukat. Ha a szónok beszédében megakad: mindenki igyekszik egy-egy szó sűgásával segítségére lenni.

Az önkéntelen suttogást a távolabb ülő is meghallhatja, s ezzel a suttogónak gondolatát kitalálhatja. E kísérletekre legalkalmasabbak a megigézettek.

Az egészséges és a beteg idegélet határai között bizonyos átmeneti állapotokat különböztethetünk meg. Nem mindenkinek beteg az idegrendszere, akinek az idegrendszere nem működik rendesen. Az egészség és a betegség között átmeneti állapot lehet. Akinek az idegrendszere átmeneti állapotban van: az terhelt, elfajult, beteges jellemű.

Ide tartozik először is a feltűnően hazudozók csoportja. A hazudozók már gyermekkorukban kiválnak lehetetlen állítássaikkal. Hengegéseikben, a dolgok kiszínezésében azonban nem óvatosak. Minduntalan ellenmondásokba keverednek. Ezzel elárulják magukat.

A hengegők csak kellemetlenek, de a szédelgők már veszedelmesek, mert náluk a hazugság eszköz a megélhetésre. A szédelgők rendesen biztos föllépésűek, bőbeszédűek, fecsegők, s annyira behálózják a könnyen hívó embert, hogy lépre megy.

Vannak állhatatlan, nyughatatlan jellemű egyének, akik folytonosan változtatják foglalkozásukat. Ma iparosok, holnap kereskedők, azután a hivatalnoki pályán szeretnének boldogulni. De sehol sincs kitartásuk. A legjobb pályát, a biztos kenyeret is képesek otthagyni. Inkább nyomorognak, semhogy egy helyen hosszabb ideig maradjanak.

Lombroso szerint vannak született gonosztevők, akiket testi szervezetük utal a bűnre. Ezek az „erkölcsi elmezavar” áldozatai. Már gyermekkorukban kitűnnek hallatlan csinyeikkel és határtalan önzésükkel. Örömeiket találják az állatok kínszában és játszótársaik fájdalmában. A szegényebb családokból származók koldulással, tolvajlással kezdik; zsebmetészen, betöréseken folytatják; s rabláson, gyilkosságon végzik. A jobb társadalmi osztályokból valók már korán úzik szédelgéseiket. Nyakra-főre adósságot csinálnak; szüleik nevére árúkat vásárolnak, melyeket potom áron elvesztegetnek; váltókat hamisítanak, s még uzsorásokat is becsapnak. Ezek a hivatásszerű gonosztevők javíthatatlanok. Sem szüleik könyörgése, sem fedése; sem javítóintézet, sem fegyház nem használ.

A terhelt egyének szülői többnyire iszákosoknak, elmebajosoknak bizonyultak. A terheltek gyakran az elfajulás jeleivel jönnek a világra. Ilyen jelek pl. az egyes szerveken mutatkozó rendellenességek, eltorzulások, hiányzó, vagy fölös számú testrészek stb.

Igaz, hogy az elfajulás jeleiből nem szabad mindig az egyén jellembeli elfajultságára következtetni, mert számos egyén élt példásan, noha elfajult jellel született. Viszont, ha rend-

ellenes jellemű emberen az elfajulás jeleivel találkozunk: feltehetjük, hogy az illető erkölcsi elmezavarban szenved.

A rendellenes jelleműek veszedelmesebbek, mint a valódi elmebetegek. A legjobb védekezés ellenük, hogy megszüntetjük az idegzeti elfajulás okait. Védelmünkbe kell vennünk az áldott-állapotú anyát, a fejlődő gyermeket és teljes erővel küzdenünk kell az iszákosság, a tudóvész s a nemi bajok ijesztő pusztításai ellen.

Lombroso ellenfelei napjainkban újra megszaporodtak. Egyes tudósok nem külső jelekből, hanem belső elváltozásokból vonják le következtetéseiket. Azt tapasztalták, hogy súlyos betegségből fellábadt gyermekek, akik betegségük előtt engedelmesek, jó magaviseletűek voltak, dacossá, akaratossá, hazuggá váltak.

E jellembeli elváltozásokból arra következtetnek a lelki élet kutatói, hogy a bűnözés nem öröklött, hanem szerzett ágybéli kóros elváltozások eredménye. Az igazságszolgáltatás tehát ne büntesse ezeket a szerencsétleneket, hanem gyógyíttassa őket.

Akár öröklött, akár nem öröklött bűnözéssel van dolgunk, kétségtelen, hogy szeretet, megértés és megérzés inkább éri el célját, mint a kegyetlen büntetés.

Végül, röviden, még a lángészről kívánok szólni. Moreau de Tours (1859) azt állította, hogy a lángelme az agy túlságos izgatottságából keletkező beteges állapot. Lombroso tovább fejlesztette e tant. Mindkettőnek érveiből kettőt emelek ki. Az egyik, hogy több lángeszű férfiúnak érzékcsalódásai voltak; a másik, hogy sok lángelme idővel megőrült.

Ami az érzékcsalódásokat illeti, ezek egészséges idegrendszerű egyének agyában is előfordulhatnak. Minden túlságos idegmunka, ha hosszabb ideig tart: elébb-utóbb kimerültséget okoz. E szabály alól a lángelmék sem tehetnek kivételt, mert az ő idegrendszerük sem bírja ki az állandó, pihenést nem ismerő agymunkát.

Lombroso tábora csak akkor állíthatná jogosan, hogy a lángész elmebajos, ha ki tudná mutatni, hogy eddig minden lángelme az örültek házában fejezte be életét. De ezt senki sem állíthatja. Igen sok lángész mértékletes életet folytatott, a munka és a pihenés között kellő arányt tartott, ezért idegrendszerük kimerültsége nem következhetett be. Ellenben Nietzsche, Maupassant, Comte Ágost, gróf Széchenyi István, báró Kemény Zsigmond, Munkácsy Mihály s más nagy elmék agyára utóbb örök éj borult, mert szakadatlanul megerőltető agymunkát végeztek.

A lángelme nem szellemi elfajultság, sőt a szellemi fejlettség legmagasabb foka. Idegéletük finomsága, agytekerceik

minősége tökéletesebb, mint kortársaiké. Szellemi munkásságuk gyümölcseit a műveltség alacsony fokán állók nem élvezhetik. Eszméiket, alkotásaikat a kortársak többnyire meg sem értik. Törekvéseiket gyakran csak századok múlva méltányolják az utódok.

Az élettani törvények azonban kérlelhetetlenek. Kivételt nem ismernek, Bűnhődés nélkül senki sem véthet ellenük. Ez az, amit sohasem szabad elfelejtenünk.

14. Újabb elméletek.

Asszonyom! A tudomány napról-napra halad. Szakadatlan kutatások és vizsgálatok meggyengítenek, sőt megsemmisítenek régi nézeteket és megállapodásokat, hogy újaknak adjanak helyet.

Eddigi fejtegetéseim kiegészítéséül a következőkre hívom fel figyelmét:

Hosszú időn át a képzeteket és a gondolkodást tartották az elsőleges állapotoknak, az érzést és az akaratot pedig le származottnak. Újabban azonban mind többen ellenkező álláspontra helyezkednek. A lelki élet kezdetének a kellemes és a kellemetlen érzéseket s az ezekkel összefüggő mozgásokat tekintik. Belőlük fejlődnek az észrevétel és a gondolkodás.

Különösen dr. Freud Zsigmond és Pikler Gyula kutatásai keltettek föl nagyobb figyelmet. Freud tanulmányaiban a fajfenntartó, a nemi ösztönnek, valamint a tudattalan jelenségeknek a lelki életre gyakorolt nagy hatását mutatta ki, Pikier pedig az önfenntartó ösztön szempontjából vizsgálta a lelki életet.

Az összetettebb lelki jelenségek megfigyelése és a magábatekintés, mint módszer, csak a legújabb időkben kezdett érvényesülni. A lelki betegségek egyik fájának: a hisztériának tanulmányozása rávezette az orvosokat arra a megállapításra, hogy a lélek nem egységes, nem oszthatatlan, hanem szövevényes szerkezetű építmény. A tudat csak a lélek felületét, a külsejét mutatja. A lényeges mozgató erőket a tudat alatt, a lélek mélységeiben kell keresnünk.

Eleintén azt hitték, hogy a tudatnak ez az osztódása csak a hisztérikusokban, az elfajult lelki életben fordul elő. Később az igézéskor is hasonló tapasztalatok merültek fel. De a tudat részekre hasadását senki sem merte az emberi lélek lényeges sajátosságának tekinteni.

Breuer, bécsi belgyógyász, 1886-ban egyik nőbetege révén azt tapasztalta, hogy a hisztériás betegekben a tudatlanná vált emlékképek bizonyos föltételekkel ismét fölszínre kerülhetnek és tudatosná válhatnak.

Ennek a fölfedezésnek általános jelentőségét mintegy tíz

év múlva dr. Freud Zs. ismerte föl. Lélekelemző vizsgálataival egészen új alapokra helyezte a lélektant. Főmunkája: Die Traumdeutung. (Az álmofejtés vagy álommagyarázat.) Ebben a művében fölépíti elméletének rendszerét.

Először az álom magyarázatához fog. Vannak, akik azt hiszik, hogy az álom a valóságtól teljesen eltérő, külön világ. Mások azt hiszik, hogy az álom a való élet folytatása.

Hol az igazság?

Bármi legyen az álom tartalma, anyagát csak a valóságból és lelki életünkéből merítheti.

Igaz, hogy akárhányszor önálló működésnek véljük az álmodat. Fölbredéskor nem emlékszünk arra, hogy az álom eseményeit valamikor átéltük volna. De idő multával újabb élmény nyomra vezethet, s ekkor visszaemlékezünk élményeinkre.

Egyes álomelemek származásának felderítése gyakran a véletlenül fordul meg. Freud pl. álmában többször látott egy templomtornyot. De ébrenlétkor nem emlékezett vissza arra, hogy hol látta. Egyik útján azonban egy kis falu tornyában rögtön ráismert az álombeli toronyra.

Az álomanyag egyik forrása gyermekkori életünk. Freud számos példával támogatja ezt az állítását. Pl. Nagy Miklós álmában egy hidőrrel találkozik. A hidőr bemutatkozik: Széles József vagyok. Mikor Nagy Miklós felbred, megkérdezi öreg cselédjétől, hogy ismerte-e Széles Józsefet?

- Hogyne – felel a kérdeztett. – Széles József M. község hidőre volt.

Nagy Miklós gyakran tartózkodott gyemekkorában M. községben. Tehát ismerhette Széles Józsefet, akire meglett korában már nem emlékezett.

Robert lélekbúvár azt állítja, hogy a rendes álom általában csak a legutóbbi napok benyomásaival foglalkozik. Ez elmélet szerint a régibb benyomások visszaszorulnak, míg az újabbak előtérbe kerülnek.

A gondolkozást erősen foglalkoztató benyomások csak akkor lépnek föl az álomban, ha a napi gondolatkörből kissé kiszorultak. A kedves halotról rendszeren nem álmodunk abban az időben, amikor a gyász egész valónkat betölti. Ellenkező esetek is vannak. Ez tehát egyéni vonás.

Az álombeli emlékezet egyik jellemző tulajdonsága a visszaidézett anyagnak kiválogatásában nyilvánul meg. Míg az ébrenlét csak a valóban értékes részt karolja fel: az álom a legközömbösebb, a legjelentéktelenebb részeket is értékeseknek véli.

Az álombeli képzelet bizonyossága annak, hogy semmi sem veszhet el lelki birtokunkból.

Az álom a visszaidézéseknek inkább csak a töredékét

öleli fel. Az élmények tökéletes ismétlődése nem igen fordul elő az álomban. Vannak kivételek. A tapasztalat igazolja, hogy az élmény az álomban is éppoly tökéletesen ismétlődhetik, amint ébrenlétünkben működik emlékezetünk. A hű ismétlődés, a pontos felújítás azonban inkább csak kisebb tevékenységre szorítkozik, minő a főzés, sütés, a könyvek rendezése stb.

Az álmot sokan az alvás zavarásának tekintik. Szerintük testi és lelki ingerek egyaránt zavarhatják az alvást. Ezek az ingerek az álom forrásai. Megkülönböztetnek külső (tárgyi) érzékingert, belső (alanyi) érzékingert és tisztán lelki ingert.

Ha el akarunk aludni, behunyjuk szemünket s a többi érzékszerveinktől is igyekezünk minden ingert távoltartani. Ha szándékunk nem is sikerül teljesen, mégis elalszunk. Nagyobb ingerek felébresztenek, mert a lélek az álomban is állandó összeköttetésben van a külső világgal. Az érzékingerek, melyek alvás közben reánk hatnak, könnyen álomforrásokká válhatnak.

Az álomban a lélek félreismeri a tárgyas érzéki ingereket. Ebből keletkeznek az érzéki csalódások. Ha ébrenlétünkben valami távoli tárgyat pillantunk meg, előbb szintén félreismerjük, mert nem látjuk tisztán. Amint feléje közeledünk, lassacskán eloszlik tévedésünk. Álmainkban külső ingerek szintén homályos érzeteket támasztanak. Ezért érzéki csalódásokat okoznak.

A belső (alanyi) érzékingerek nem függnék külső véletlentől. Ha az embert elalvás előtt rémképek üldözik: álmban is megjelennek előtte.

Belső testi ingerek is lehetnek az álom forrásai. A betegek nyugtalanító álmai ismeretesek. A nemi ingernek az álmok tartalmára való hatása szintén ismeretes. Ez egyúttal a legerősebb bizonyítéka annak, hogy a szervi inger az álom forrása lehet.

Freud siet megjegyezni, hogy az egészséges emberek is álmodnak. A szervi megbetegedés tehát nem föltétlen kelléke az álomnak. Különben is minket inkább az egészséges emberek álmainak forrásai érdekelnek. „Ha bizonyos, hogy a test belseje beteg állapotban az álomingerek forrásává lesz; s ha elismerjük, hogy a lélek alvás közben a külvilágtól eltereltetve, a test belsejére nagyobb figyelmet fordíthat: feltehetjük, hogy a szerveknek nem kell először megbetegedniük avégett, hogy az alvó lélekhez ingerek férközhessenek.” Amit a közérzet az ébrenlétben csak tompán érzékel: az éjjel teljes erejéhez jut. S ezzel az álomképek leghatalmasabb és legközönségesebb forrásává lesz.

Az álomingerek lelki részét a legtöbben lebecsülik. Wundt elismeri, hogy a legtöbb álomban testi és lelki ingerek együtt hatnak.

Az álmot csak emlékezetből ismerjük. Főlébredéskor több-

nyire azt hisszük, hogy csak hiányosan emlékezünk reá. Napközben teljesen elmosódnak a részletek, s ezért az álmot rendszeren könnyen elfelejtjük. Viszont vannak esetek, midőn az álom rendkívül soká megmarad az emlékezetben.

Az elfelejtésnek számos oka lehet. Az álom elfelejtésében ugyanazok az okok érvényesek, amelyek az ébrenlét feledésére alkalmasak. Ha az észrevétel nagyon gyöngye volt, vagy ha a hozzáfűzött lelki inger rendkívül csekélynek bizonyult: könnyen elfelejtjük. Ugyanez áll az álomra is. Egyébként az erős hatás sem elhatározó a megtartásra, mert gyakran nagyon élénk álmokat is gyorsan elfelejtünk, míg homályos álmok megmaradnak.

A társítás ad a képzeteknek, a fogalmaknak maradandóságot. De az álmok legtöbbszörében hiányzik az érthetőség és a rend. Az álom az ébrenlét emlékeiből rendszeren csak egyes részleteket vesz át, a teljes egészet mellőzi. Ezért nem illik bele lelki életünkbe, elkülönül tőle, s „mint felhő az égen, könnyen eltűnik”.

Az álomélet egyik fősajátossága már az elalváskor jelentkezik. Az ébrenlétben a gondolkodás fogalmakra irányul, nem képekre. Az álomban pedig főleg képek szerepelnek. Az elalvás közeledtekor önkéntelen képzetek lassacskán átalakulnak képekké.

Az álomban főként a látás képeivel találkozunk, de nem kizárólagosan. A hallás képei, s más érzékszervek hatásai szintén előfordulnak benne. Az álom inkább az észrevételhez ha”sonlít, mint az emlékezet képzeihez. Az álom áztat, gondolatokat érzékcsalódásokkal pótol. Az álom megjeleníti az eseményeket. Álomban azt hisszük, hogy nem gondoltuk ki, hanem átéltük az eseményeket.

Az álomelemek semmiesetre sem pusztán képzetek, hanem a lélek valódi élményei, amint ébrenlétünkben az érzékek közvetítésével keletkeznek. Hogy az álomban tévedések fordulnak elő, onnan van, mert az alvásban hiányzik az ismertető jel, amely egyedül tud különbséget tenni a kívülről és belülről jövő észrevételek között. „El vagyunk választva a külvilágtól, tehát valóán vesszük az álomképet.”

Burdach szerint az alvás csak akkor következik be, ha a lelket nem nyugtalanítják érzékingerek.

Dr. Pikler Gyula – amint utóbb látni fogjuk – elveti ezt a feltevést, mert szerinte bizonyos idő elteltével az elalvás rendszeren követi az ébrenlétet, s megfordítva, az alvást szabályszerűen felváltja az ébrenlét.

Burdach különben kénytelen beismerni, hogy némely érzéki hatás elengedhetetlen, ha t. i. megnyugtatólag hat a lélekre. Ebből magyarázható meg, hogy a molnár csak akkor alszik, ha malma zakatolását hallja. Aki hozzászokott az éjjeli világításhoz: nem alszik el sötétben stb. A lélek különbséget tesz alvás

közben az izgalmak között – véli Burdach. Közömbös szó nem kelti fel az alvót, de ha nevéen szólítják: felébred.

De még más, mélyreható változásokat is végez az álom az ébrenlét képzetanyagán. Erre nézve is nagyon eltérők a vélemények. A nagyobb rész kedvezőtlenül ítéli meg az álom lelki teljesítményeit. Ez a csoport így vélekedik: „A lélek elveszti érzéseinek, vágyainak, cselekedeteinek eredeti alapját. Az ébrenlét élményei egyenként ismétlődnek ugyan, de egyik sem hozza magával értékét. Az álom idegenszerűségének főoka a képeknek lelki értéküktől való megfosztása.”

Az álomban néha $3 \times 3 = 20$, a kutya szaval, a szikla a vízen úszik stb. E jelenségből sokan arra következtetnek, hogy aki ébrenlétben úgy viselkednék, mint álmában: azt örültnek tartanak. Aki ébren úgy beszélne, mint álmában: hülyének mondanók. Az álmok nagy része képtelenség, az okiság teljesen hiányzik belőlük. Az álomban nincs bíráló, tele van ellenmondásokkal, s ezért az álmok jelentőségével nem érdemes foglalkozni – hangoztatják elég sokan.

De még ezek a bírálók is beismerik, hogy a lelki tevékenységnek bizonyos maradványa föllelhető az álomban. Wundt pl. határozottan elismeri.

A legkevésbé csorbul az álomban a felújító képesség és az emlékezet, Spitta szerint a kedélyéletet nem támadja meg az alvás. „Az álombeli különös ugrások a társítás törvényén alapulnak. Csakhogy ez az összeköttetés gyakran nagyon homályosan történik a lélekben.”

A kisebb csoport magasztalja az álmok jelentőségét. Ez a tábor mélyértelmű és finomérzékű álmokat is ismer. Az orvosok – általában – kicsinylik az álom lelki tevékenységét, a bölcselkedők ellenben elismerik az álom lelki értékét.

Az egyik rész azt állítja, hogy az álom semmit sem tud az erkölcsi követelményekről, mások ellenben elismerik, hogy az ember erkölcsi természete az álomban is megnyilvánul. A tapasztalat az előbbi állítást látszik igazolni.

Az álomban akaratellenes képzetek jelennek meg. Ezeket a képzeteket napközben elnyomottaknak tekinthetjük. Felbukásukban valódi lelki jelenséget kell észrevennünk.

A régiek hite szerint az álom az istenek adománya, hogy az emberek cselekedetét irányítsa.

Amióta az álom az élettani kutatások tárgya: több álomelmélet keletkezett. Ez elméletek egyrésze azt hirdeti, hogy az álomban az ébrenlét teljes lelki tevékenysége folytatódik, a másik rész ellenkezőleg azt vitatja, hogy az álomban csökken a lelki tevékenység.

A tények azt bizonyítják – írja Binz -, hogy az álom

testi folyamat. Minden esetben haszon nélkül, sok esetben éppen beteges folyamat.

Robert elmélete szerint az álomra való sarkalást a lélek agyonterhelésében kell keresnünk. A lélek terhétől szabadulni vágyódik. Az álmok ugyanis csirájukban elfojtott gondolatok kiválásai. Az agy a sok fel nem dolgozott gondolattól megszabadul. S ennek a tehernek elszállítói az álmok.

Delage szerint a benyomások nem azért lesznek álomra alkalmasak, mert közömbösek, hanem mert elintézetlenek.

Az elméletek harmadik csoportja az álmodó léleknek különös lelki teljesítményeket tulajdonít, melyeket ébrenlétben vagy egyáltalán nem, vagy csak tökéletlenül végezhet. Ebből az álom hasznos működésére következtetnek.

Scherner azt vitatja, hogy az álomban a képzelet uralkodik. S ez a mérhetetlen, a túlság, a szörnyűség felé hajlik.

Több évezredes nézet, hogy az álom jelképes tevékenységet fejt ki. Az álomnak a lelki betegségekkel való összefüggésére irányuló kutatások sem mai keletűek.

Hohnbaum azt tapasztalta, hogy az örület első kitörése gyakran szerfelett ijesztő álomból támadt. Kant szerint az örült ébrenlétben álmodó. „Az álom rövid örület, s az örület hosszú álom” – mondja Schopenhauer, Wundt pedig azt állítja, hogy az álomban átélhetjük majdnem mindazokat a jelenségeket, amellyekkel az örültek házában találkozunk.

Az álmok megfejtésével már az ókori népek: egyiptomiak, görögök, rómaiak stb. foglalkoztak. Az ókoriak egyik módszere a jelképes álomfejtés, a másik a rejtelmes írás módszere volt.

A jelképes álomfejtők jellemző példája a bibliai József, aki előbb a tömlöcben rabtársainak, utóbb pedig Fáraónak álmait fejtette meg.

A rejtelmes írás módszere az álmot titkos írásnak tekinti. Jellemző példa erre az egyiptomi régi álmoskönyv.

A középkorban keletkezett különféle álmoskönyvek az egyiptominak csak silány utánezatai.

A legújabb módszer az elemző. Az álom ugyanis beilleszkezhetik a lelki láncolatba. Egy-egy kóros eszméből kiindulva, visszafelé követhetjük az álmot az emlékezetben. Az álmot azonban nem „mint egészet” fejthetjük meg. Csak egyes részleteit szabad figyelmünk tárgyává tenni. Az álom bizonyos tényeket úgy állít elénk, amint szeretnők. Tartalma tehát a kívánság, az óhaj teljesítése. Indoka a vágy.

Az álmot erősen összebonyolított értelmi tevékenység építi fel. Freud egy csomó kérdést vet föl: Honnan támad az álom idegenszerű és különös alakja? Miféle változás megy végbe az álomgondolatokban? Miként történik ez a változás? Honnan való az álom anyaga? Honnan származnak az álomgondolatok

sajátosságai, pl. hogy egymásnak ellentmondanak? Taníthat-e az álom belső lelki folyamatainkra vonatkozó valami újat?

Minden álom a kívánság kielégítése-e?

A vizsgálatot az ú. n. kényelmi álmokkal kezdi Freud. Ha este erősen sózott eledellel táplálkozunk: éjjel szomjúság kínozt. S ez rendszeresen fel is ébreszt. A felébredést álom előzi meg, s ennek mindig az a tartalma, t. i. hogy iszunk. Ha az álomban ivással sikerül szomjunkat csillapítani: nem ébredünk fel, mert az álom a cselekedetet pótolja. A szomjat – természetesen – nem lehet az álomban kielégíteni.

Egy fiatal férj egyszer így szólt dr. Freudhez:

– Orvos úr, feleségem azt álmodta, hogy megjött a tisztulása. Mit jelent ez?

Freud ezt felelte:

– Ha a fiatal asszony azt álmodta, hogy megjött a tisztulása, akkor kimaradt. Elhiszem, hogy a menyecske egyideig még élvezni akarta szabadságát. Az anyaság alkalmatlanságai elől szeretett volna menekülni. Jelentésével tehát terhességéről tett ügyes vallomást.

Aki a valóságban kívánságainak váratlan teljesüléseit megéri: rendszeresen így kiált fel:

– Még legmerészebb álomban sem hittem volna ezt! Mondják, hogy az álomban gyakoribb a fájdalom és a kedvetlenség, mint az öröm. Gyakran rémes álmok kínoznak bennünket. Igaz, de ez a tapasztalat nem az álom kinyilatkoztatott, hanem lappangó tartalmára vonatkozik.

A kedvetlen és a rémes álmok szintén a kívánságok kielégítésére szolgálnak.

„Az álom alakulását két lelki hatalom intézi: az áramlat és a rendszer” – állítja Freud. Majd így folytatja: „Az egyik az álomban kifejezésre jutott kívánság, a másik a felmerülő bírálat, mely a kívánság nyilvánulását eltorzítja. A kívánságból semmi sem kerülhet az öntudatba, ami előbb nem volt bírálat tárgya. S a bírálat semmit sem továbbít, míg előbb nem gyakorolta jogait. Minden csak a bírálatnak kellemes változtatások után jöhet az öntudatba.”

„Az álom elemzéséből kitűnik, hogy az álomnak valóban rejtett értelme van. S ez a kívánság teljesítését tartalmazza.

Az egyik óhajnak nem teljesülése egy másiknak teljesítését jelenti. Ha tehát valakinek álmában egyik óhaja teljesül, ez azt jelenti, hogy éber állapotban nem teljesült óhaja most érvényesült.

Minden álom valamelyik elfojtott kívánságunk teljesülését tartalmazza. Kedveseink haláláról is gyakrabban álmodunk. Noha tartalmuk nem óhajtott, valamennyi valamelyik kívánsá-

gunk kielégítését jelenti. Gyakran az álmok elfelejtett részei tartalmazzák a megfejtés módját.

A nem óhajtottaknak az álomban való teljesülését két alapelvben kutathatjuk. Az álmok egyik mozgató ereje az az óhaj, hogy ne legyen igazunk. Ezek az ú. n. ellenkívánságok álmai. Az ellenkívánságok álmainak másik indító oka a nemi ösztönből fakadó, önsanyargató hajlamoknak kielégítése.”

„Gyakran kisdedkori emlékezetünk álmunk alapja. Mezítlenségünkre vonatkozó álmaink gyökerét kisdedkorunkban kell keresnünk. Csak kisdedkorunkban volt idő, amikor hiányos öltözetben, vagy mezítelenül láttak minket idegenek, ápolók, cselédek, látogatók. S ekkor nem szégyeltük mezítlenségünket.”

„A kedveseink halálát kívánó álmaink azt bizonyítják, hogy az elnyomott kívánságok által keletkezett álmogondolat minden bírálatot kikerül, s ezért változatlanul jut az álomba,

Miért nem gyakorol az álom bírálatot ez esetekben? Először azért, mert lehetetlennek tartjuk az ilyen kívánságot. A nagyon szokatlan dolgokról így nyilatkozunk: „Még álomban sem jut ilyesmi az eszembe!” Másodszor azért, mert az elnyomott és nem is sejtett óhajnak gyakran a napi maradvány – a szeretett egyén életéhez fűzött aggodalmunk alakjában – jön segítségére.”

„Az álmok feltétlenül önzők” – állítja Freud. „Az álom tartalma az álmogondolatokhoz képest rendkívül szegény. Az álmogondolatokból sok rész elmarad. A kiválogatás bizonyos föltételekkel történik. Az álom az álmogondolatoknak csak a tárgyi részét veszi át, de összefüggésükkel nem törődik. Az álmofejtés feladata, hogy helyreállítsa azt az összefüggést, melyet az álommunka elpusztított.

Az álommunka általában nem számol, hanem a számokat egyszerűen számolás alakjába foglalja.

Új beszédeket nem teremthet az álommunka. Bármennyi beszéd és párbeszéd fordul elő az álomban: valamennyi csak a valóban hallható beszédek részecskéit tartalmazza. Az álommunka nemcsak összefüggésükből szakítja ki őket és tépi részekre, hanem összerakással más alakot ad nekik.”

„A képtelenség az álomtartalomban csak látszat. Ha az álom értelmébe jobban belemélyedünk: eltűnik a vélt képtelenség.”

„Az álmot, mint lélektani folyamatot – vallja be Freud – nem tudjuk megmagyarázni.”

Elismeri, hogy a következő ellenvetés merülhet fel: Magyarázni akarjuk az álmot, noha nem is ismerjük. Legalább nem úgy ismerjük, amint valóban lefolyt. Amire az álomból emlékezünk, az először is megcsonkított, mert emlékezetünk az álomban gyöngé. Gyakran talán az álomnak éppen a leglénye-

geőbb részeit felejtettük el. Másodsor emlékezetünk az álmod nemcsak hézagosan, hanem meghamisítva adja elő. Ezért lehetetlen megítélnünk, hogy mi volt álmodunk igazi tartalma.

„Igaz – feleli Freud erre az ellenvetésre – hogy az álmod a visszaidézett gondolatok eltorzítják, de ez az eltorzítás nem egyéb, mint a feldolgozás egy része, melyet az álombírálat az álmodgondolatokon gyakorol. Az álmodban a lelki értékek teljes átvértékelése történik. Az eltorzítás csakis értékelvonással következik be.

„Ami az álmod elemzésekor a munkát zavarja: az az ellenállás. Az álmod elfeledését csakis a lelki bírálat segítségével magyarázhatjuk meg. Az álmodtartalom elfelejtett részeit az elemzéssel ismét visszaidézhetjük. Egyes megmaradt részekben feltalálhatjuk az álmodgondolatokat.”

„Az álmod be kell illesztenünk a lelki élet összefüggésébe. De hogyan?” S így folytatja fejtegetéseit Freud: „Tudjuk, hogy az álmodban a képzet visszatér abba az érzéki képbe, amelyből valamikor keletkezett. Az álmodgondolatok szerkezete pedig a visszatéréskor a maga nyers anyagává bomlik fel.”

„Miféle változás teszi lehetővé ezt a, nappal lehetetlen, visszatérést? A tetterők alvás közben másként viselkednek az izgalom iránt, mint ébrenlétünkben. Míg az észrevétel nappal állandóan a mozgás felé áramlik: alvás közben megszűnik ez az áramlás. Ezért az izgalom visszaáramlásának nincsen akadályja.

így keletkezik az álmod külön világa, mely az éberléttől teljesen különbözik.”

Az álmod – Aristoteles meghatározása szerint – alvás közben folytatott gondolkodás. Ha azonban gondolkodásunk ébrenlétünkben olyan különféle lelki cselekedeteket végez: ítélt, következtet, cáfol, föltételez stb.: miért kénytelen éjjel csupán óhajok termelésére szorítkozni?”

„Az óhaj teljesülésének módja szerint két csoportba oszthatjuk az álmodokat. Az álmodok egy részében t. i. nyíltan tárul fel előttünk az óhajok teljesülése, a másik rész ellenben a kívánság kielégítését fölismerhetetlenné teszi. Ez utóbbiakban az álombírálat tevékenységét állapíthatjuk meg.”

„Az álmodfolyamatot megelőző részletek hosszadalmas munkának eredményei. Maga az álmod azonban gyorslefoyasú. Az álmodgondolatok ébrenlétünkben keletkeztek, de a lelki élet alvó állapota tagadhatatlan. Az alvás azért történhetik este, mert előzőleg, nappal, ébrenlétünkben az alvás óhaját beillesztettük lelki életünkbe.”

„A külvilágtól való elterelés lehetővé teszi az álmodot. A szándékos fogalmak cserbenhagyása után az akaratlanok jutnak uralomra.”

„A képzettársítás rendkívül laza az álomban, mert a helyes, az értelmes képzettársítás kicsikart kárpótlására szolgál. Az álomnak mindig van értelme, bármily képtelennek látszik is.

Az álomóhaj mindig a tudattalanból származik, azért az álmokban gyermekkori elfojtott nemi kívánságokra akadunk.”

„A lélekbúvároknak azt az állítását, hogy az öntudat a lelki élet nélkülözhetetlen jellemzője: az orvos csak vállvonogatóssal fogadhatja.

Az álomelemezésekből ugyanis kitűnik, hogy a legbonyolultabb és a legszabatosabb gondolatmenetek is előfordulhatnak, anélkül, hogy az egyén öntudatát fölkeltenék. Ebből az következik, hogy az öntudat még nem maga a lélek.

A lelki élet általános alapjának a tudattalant kell tekintenünk. A tudattalan a nagyobb kör, mely a kisebb tudatost magába zárja. Minden tudatosnak előkészítője a tudattalan. A tudattalan megmaradhat a maga állapotában, s mégis lelki teljesítményre tarthat számot.

A tudattalan a valóságos lelki elem. Belső természete éppen anyira ismeretlen előttünk, mint a külső világ valósága. Öntudatunk adatai alapján éppen olyan hiányos, mint a külső világ érzékszerveink adatai szerint.

Ha az öntudatos élet és az álomélet ellentétét a tudattalan lelki elem behelyezésével leszállítjuk a maga értékére: akkor az álomkérdések egész sorozata eltűnik. Azokat az álombeli teljesítményeket, amelyek azelőtt csodálkozásunkat keltették fel: immár nem az álomnak tulajdonítjuk, hanem az ébrenlétünkben is működő tudattalan gondolkozásnak.

Midőn az álom a test jelképies előadásával játszani látszik: ez bizonyos tudattalan képzelődések teljesítménye, melyet nemi ingerekre vezethetünk vissza.

Az értelmi és művészi termelés tudatos jellegét rendszerint túlbecsülik. Költők és remekírók vallomásai alapján bebizonyult, hogy ami „új” munkáikban; alkotásaik leglényesebb részei, legfeltűnőbb sajátosságos vonásai: ötletszerűen, mintegy készen kerültek tolluk alá; eredeti felfogásaik az eddig félreismert tudattalanból eredtek.

Az álmok elemzéséből világos, hogy kétféle tudattalant különböztethetünk meg. Mindegyik már a rendes lelki életben is előfordul. Az egyik sohasem lehet öntudatosá, míg a másik azzá válhatik.

Az öntudatnak nincs más szerepe, mint érzékszerveinknek. Az öntudat tehát a lelki minőségek észrevételére való.”

Freud fejtegetéseiből látni való, hogy elmélete még a kezdet nehézségeivel küzd. Maga Freud is érzi ezt. Többször kénytelen egyes állításait megváltoztatni.

„Előbb azt állítottam, hogy az álom az ellenmondást, az

ellentét viszonyát, a „nem”-et nem tudja kifejezni” – vallja be Freud. „Most ezt az állítást meg kell cáfolnom.” (Die Traumdeutung. 242. 1.) Fejtegetéseinek során arra az eredményre jut, hogy „az álomóhaj származása az álom előidézésére nézve semmit sem változtat.” (U. o. 333. 1.) Egy-két lappal utóbb ismét megcáfolja tételét. „Az előbb kimondott tételt, hogy az álomóhaj származása közömbös, mással kell pótolnom. Az álomban előforduló óhaj gyermekkori származású.” (U. o. 335. 1.)

Nem minden fejtegetése helytálló. Hogy „az álom az alvás öre, nem pedig zavarója” – amint határozottan állítja – kétségbe vonjuk. Az általános tapasztalat megcáfolja. Bizony, a kellemetlen álmok gyakran felriasztanak alvásunkból.

Igaz, hogy a fajfenntartó ösztön hatalmas tényezője életünknek, de az önfenntartó ösztön mégis hatalmasabb. Már akkor is működik, mikor a fajfenntartás ösztöne még szunnyad. S még akkor is érvényesül, mikor a fajfenntartás ösztöne már kialudt. Tehát a csecsemő- és a gyermekkorban előforduló, a nemi életre vonatkozó események nem gyakorolhatnak az egész elitre terjedő hatást. A nemi ösztön ekkor még fejletlen, az életfenntartó ösztön ellenben annál hatalmasabb.

A Freud-féle ivarelmélet tehát tarthatatlan.

Freud tanai magyar nyelven is megjelentek. (Lásd: dr. Ferenczi Sándor *Lelki problémák* c. könyvét.)

Dr. Pikler Gyula, egyetemi tanár, „Sinnesphysiologische Untersuchungen” (Érzék-életteni vizsgálatok) c. művében elveti az ú. n. ingerületi, vagy érületi elméletet.

Ez az elmélet – szerinte – nem magyarázza meg azokat az eseteket, amikor megfelelő külső inger jelenléte nélkül lép fel az érzékelés, mint pl. érzékcsalódások, rémlátások, vagy bizonyos kísérletek esetén.

Kutatásaiból arra következtet Pikier, hogy a szervezet nem kívülről kapja az érzeteket, hanem önmagában, belsejében termeli őket. Az érzékelés a külső ingereknek a szervezetbe behatása ellen irányuló kiegyenlítő ellenműködés: az önfenntartás.

Ez az önfenntartás alkalmazkodó, okos és célszerű, mint maga a cselekvés: az ébrenlét.

„A lélektan alapelvei” c. művében életünket természettani folyamatok rendszerének tünteti fel. Figyelmünket a várás tényeire irányítja, s az ellentétnek a lelki életben nyilvánuló nagy jelentőségét fejtegeti.

Tudományos fejtegetései népies kiadásban is megjelentek „A lelki élet alaptörvényei”, s „Az eszmélet helye a természetben” címen.

Fejtegetései röviden a következők:

A lelki életben csak természettani erők, vagy törekvések

vannak. S ezek az észrevétel, a gondolkodás, az érzés és a cselekvés közt egységet teremtenek.

Galilei Galileo, olasz természettudós, már 300 évvel ezelőtt kimutatta, hogy a mozgó test örökké változatlanul mozog, ha nem hatnának reá ellentétes erők.

Az erőműtannak ezt az alapigazságát a lélektanra is kell alkalmaznunk.

Minden tényt, melyet először észlelünk, lehetségesnek tartunk, mert már az első észleléskor is ismerjük a ienn-nem-állását. A világosságot, a zajt nem vehetjük észre, ha a sötétséget, a csendet nem ismerjük. De honnan ismerjük a világosságot, vagy a zaj első észlelésekor az ellenkezőt: a sötétséget, a csöndet?

A gyermek anyja méhében nem tapasztalja a sötétséget. Ha megszületik, észreveszi, hogy világos van. Ellentétet tapasztal. Most tudja meg, hogy előbb sötét volt. A zaj, a láрма tapasztalásakor tudja meg, hogy előbb csend volt. Minden ellentétből elébb a másodikat vesszük észre. Az elsőt csak, mint elmúltat ismerjük meg.

Mikor felnőtt korunkban először jutunk a városi romlott levegőből a tiszta hegyi, vagy tengeri levegőbe: megismerjük a levegő tisztaságát. Ekkor tudjuk meg, hogy a városi levegő romlott. Aki nem volt még beteg; nem ismeri az egészséget.

Az egymással ellentétes lehetőségek közül azt tartjuk valószínűbbnek, amelyet gyakrabban tapasztaltunk. Mikor a tapasztalat alapján biztosan várunk valamit: akkor is megvan bennünk az ellentétes, biztos meggyőződésre való készség, csak le van győzve. (Lappangó képzetek, öntudatunkból kiszorult képzetek.)

E jelenségekből a lelki élet következő két alaptörvényét állapítja meg Pikler: 1. Mindent, amit ismerünk, korlátlanul várunk. 2. Minden ismeret ellenkezőjét szintén ismerjük. Ezt is korlátlanul várjuk. A tapasztalat, vagy az észrevezés csak legyőzi, elnyomja az egyiknek, vagy a másiknak a varását.

E két alaptörvény a vágyban, a cselekvésben, egész lelki életünkben megnyilatkozik.

A vágyakozásban a tény fönnállása lebeg előttünk. A vágyakozó lelki állapot csak azért lehetséges, mert a meggyőződésre való készség megvan bennünk, csak el van nyomva. Ez a meggyőződés az értékes. A vágyban ez törekszik az ellentétet legyőzni. Az elnyomott meggyőződés nélkül nem óhajthatnánk azt, ami, mint valóság, nincs.

A meggyőződésnek az ellentétessel szemben való győzelmére nemcsak a tapasztalat segít, hanem az érték is. Az érték bennünk levő eredeti, állandó erő, szervezeti hajlandóság, mely az ellentéttel szemben az egyensúlyt igyekszik helyreállítani.

Az egymással ellentétes cselekvések közül rendszeren az

értékesebbet hajtjuk végre. Az ellentétes cselekvések egymást kizáró lehetőségek gyanánt hatnak a cselekvőre. A cselekvő tudja, hogy mikor az egyik cselekedetet valóráváltja, a másikat elnyomja.

Vágyunk teljesedésekor fokozódik vidámságunk. Mennél nagyobb volt a feszültség: annál vidámabbak leszünk. A vágy teljesedésével gyorsabban kering vérünk, hevesebben dobog szívünk, izmaink mozgékonyága növekszik, beszédünk eleve-nebb. Szóval testünk nagyobb természettani munkát végez.

Testi-lelki életünk összefüggése tehát kétségtelen.

A valamire ráismerő észrevezés egy bennünk szintén már meglevő, ellentétes ismétlődésre való törekvésnek a teljesedését bizonyítja. „A ráismerés – mondja Pikler – fölteszi ellentétes lehetőségek ismeretét.”

„Egész gondolkodásunk tárgyias, természettani törekvések felszabadítását jelenti testünkben, a gondolkozás tehát mozgás.

Valamely eredménynek gondolkodás által való megállapítása nem tartós folyamat, hanem pillanatnyi tény. Amint valamely cselekvéstől a lehető legjobb eredményt várjuk, abban a pillanatban már cselekszünk is és föltétlenül várjuk az eredményt.

Ha az ellentétes lehetőségek között döntés történt, a történés tisztán természettanivá lesz, cselekvéssé válik. Ha a gondolkodás eredménye megszilárdul bennünk: akkor hasonló esetekben nem gondolkozunk többé, mert a tárgyias törekvés azonnal fölszabadul. A cselekvés önműködő, tisztán természettani.

A megszokott dolog nem érdek. Észrevétlen marad, vagy csak alig vesszük észre, mert nem fejt ki ellenállást.”

„Az erőműtan a természeti történésben kettősséget állapít meg: egyfelől törekvéseket, másfelől ellenállást, szabadságot és teljesülést.

Ez a megállapítás megfelel az alany és a tárgy, a képzet és a megismerés, a kérdés és a megoldás kettősségének.

Az ellenállás és a szabadság tényeit az egész világfolyamatban az eszmélet kíséri.”

Főmunkájának gondolatmenete a következő:

Az ébrenlét az érzéki ingerektől független. Aki azt hangoztatja, hogy azért vagyunk ébren, mert környezetünkől mindig újabb behatások érnek minket. A világ szakadatlanul felébreszt bennünket.

Strümpell egyik betegét nagyfokú érzéketlenség jellemző. Csak félszemével látott, félfülével hallott. Mikor Strümpell a betegnek ezt a félszemét bekötötte, s ezt a félfülét betömte: a beteg el tudott aludni.

Strümpell ezt az esetet kísérleti bizonyítéknak vette, annak a tételnek igazolására, hogy az ébrenlétet érzéki behatások tartják fenn.

„Strümpell betegének ez az esete azonban csak akkor szolgálhat bizonyítékkul a tétel igazolására – mondja Pikler – ha az említett módon elaltatott beteg sohasem ébredt fel addig, amíg le nem vették róla a kötelekeket, vagy más érzéki működést meg nem állapítottak benne.”

Pikler érdeklődésére Strümpell így nyilatkozott ebben a kérdésben:

„A beteg fölébredése elaltatásához hasonlóan történt. Csak akkor ébredt föl, ha halló fülébe kiáltottak, vagy látó szemét fénysugár érte. De rázogatóssal nem volt fölébreszhető. Ha a nappal mesterségesen elaltatott beteget magára hagyták: az alvás – kedvező külső körülmények esetén – több órahosszat tartott. Ekkor fölébredt magától. Lehet, hogy belső ingerektől. Lehet, hogy agyának növekvő izgékonyasága miatt, mely a még működő érzékeire ható kisebb külső ingerekből keletkezett.”

„Strümpell föltevése, hogy a beteg csak külső, vagy belső ingerek miatt ébredt föl magától, pusztán sejtés volt” – mondja Pikler. Ezzel szemben utal arra a tapasztalatra, hogy a fölébredés érzéki ingerek nélkül is történhetik. Az ébrenlétnak pedig nem elengedhetetlen föltétele a vele egyidejű érzéki hatás.

Az alvás és az ébrenlét folyton váltakozik életünkben. Az alváásra éppen úgy vágyakozunk, akár az ételre, az italra, vagy a nemi ösztön kielégítésére. Az álmoság, az éhség, a szomjúság stb. egy-egy szükséglet kielégítésére való. Az alvást is valamire törekvő és célszerű ösztönnek kell tekintenünk.

Az ébrenlét vágyát nem vonhatjuk kétségbe. Ezt a vágyat éberségi ösztönnek nevezhetjük.

Az ébrenlétet az unalom akadályozza. A tapasztalat is igazolja ezt az állítást. Hányszor kiáltunk fel:

– Elalszom az unalomtól!

Az előadás nem érdekelt, mert olyan unalmas volt, hogy majd elaludtunk tőle.

Az ember vagy álmos, vagy éber. Az éber nem álmos. Hogy unalom fogjon el minket, „nem-álmos” szervezetünknek elaltató körülmények közé kell kerülnie.

Ha az előadás nem érdekelt: unatkozunk. Az unalom olyan állapot, amelyben sem éberek nem vagyunk, sem nem alszunk. Az unalom tehát semleges állapot.

De nemcsak az unalom képes elaltatni bennünket. A szabályszerű éberségi időszak után rendszeren az alvás időszaka következik.

Ha az unalom nem alakulhat át alvássá: akkor erős vágy keletkezik bennünk, hogy ezt a semleges állapotot az ébrenlét váltsa fel. Az ébrenlétre törekvő tevékenységünk független minden izgalomtól és ingertől.

Szomjássá és éhessé azért leszünk, mert egy idő óta se

nem ittunk, se nem ettünk. A szervezet minden külső ok nélkül önként fejt ki tevékenységet, célt tűz ki maga elé, saját erejéből fordul egy jelenlevő állapot ellen. A nemi vágy szintén a legtöbb esetben minden inger föllépése nélkül keletkezik. Ha a vágyak kielégítésre találhatnak: megszűnnek. Egy bizonyos idő múlva azonban újra jelentkeznek. S ha kielégítettük őket: megint eltűnnek.

A vágyak ezen ingertelen időszakos föllépésén kívül még egy másneműt is ismerünk. Ha időközben a vágy kielégítésére nagy mértékben kedvező alkalom támad, akkor a *vágy* a szabályszerű időszak letelte előtt is megnyilvánul. A vágnak ezt a nemét ingeres föllépésnek mondjuk.

Pikler ezután az érületi elmélet cáfolásához fog.

Az eddigi lélektanban – mondja Pikler – az öntudat nem egyenértékű az ébrenléttel. Az élettan sem veszi figyelembe az alvás és az ébrenlét váltakozását a tudat tényeiben, pl. az érzékelésekkor.

Az érzések az érzékszervek ingereiből származnak az eddigi tanítás szerint. De ennek az állítólagos ténynek az öntudat korszakos, önkéntes kezdetéhez és szüneteléséhez való viszonyát nem határozza meg – fejtegeti Pikler. „Ez a tan sokat beszél az ingerek különbözőségéről, de a szervezet önkéntes, korszakos különbözőségéről nem szól. Ezért nem világos e tan értelme. Nem tudjuk, hogy melyik az érzékszerveknek az az ingertelen állapota, amelyben az ingerek izgalmak által idézhetik elő az érzéseket.”

Majd így folytatja fejtegetéseit:

Az ingertelen állapotot az alvásban ismerhetjük fel. De az ingerek egyik részének nincs ébresztő hatása. Az ébresztő ingerek pedig az alvás mélységének csak bizonyos fokáig képesek hatni. Ezek az ingerek sem támaszthatnak érzéseket közvetlenül az alvásban, hanem előbb fel kell kelteniök az alanyt, hogy ez érezhessen. Az álomban sincs ez másként. „Az izgalom tehát csak találmány, koholmány.” Jelenti ki Pikler.

Szerinte az érzéseket maga a szervezet idézi elő. A szervezet feszültségében, vagy örködésében eredetileg egységnek kell lennie. Ez az egység kifelé a különbözőhöz alkalmazkodik. Valamennyi ingert egyszerre veszi tekintetbe, s minden ingernek megfelelő érzést támaszt.

Az inger a szervezetben nem okozhat élettani hatásokat. Az ébrenlét azonban minden ingernek megfelelő ingert támaszt. Az érzés úgy keletkezik, hogy az éberség megakadályozza a szervezetben az inger élettani hatását, azaz ellensúlyozza. Az érzés folyamata eszerint a szervezet kiegyenlítő, alkalmazkodó fönntartása.

Miben áll az ébrenlét? Az emberek különböző módon

töltik idejüket. Egyénileg úzik el az unalmat. Az egyik test-edzésben keresi időtöltését, a másik utazásokban, a harmadik szerencsejátékban, a hülye pedig ivásban.

Ezek az unalom elűzésének eszközei. Ezek az eszközök megtámadják az egyéniséget, korlátozzák s uralkodni kívannak rajta.

Az unalmat azzal űzi el az egyéniség, hogy a támadást kivédi. Megerölteti magát. S erőlködés közben előkerülnek eszközei. Az egyéniség az akadállyal szemben érvényesülni akar. A szervezet átalakul, s ez az átalakulás tartós.

Az éberség tehát – Pikler szerint – az erőlködés után való vágy, a fenyegetésekkel szemben való önátalakítás, átkapcsolás.

Az érzéki ingerek kiegyenlítése nem a szervezet védelmére történik. A kiegyenlítést inkább a szervezet játszótevékenységének tekinthetjük, minő pl. a testedzés, a találós mesék megoldása stb.

„Az öntudat – mondja Pikler – belső, önkéntes életjelenség.” Az érületi elmélet helyébe az alkalmazkodás elméletét építi fel. Okoskodása a következő:

„Az érzések nem ingerekből erednek, hanem alkalmazkodásokból. Ez az út lélektani. A bizonyítandó tétel azonban élettani. Vizsgáljuk meg előbb a tudatállapotnak tartalmát.

A tudatállapot sem keletkezik izgalomból, hanem alkalmazkodásból. Az érzéssel rokon tudatállapot az érzéki tagadás. Észreveszem pl. hogy most nincs itt „vörös szín”, hogy nem szól az „a” hang stb.

Ebben a tagadóérzéki ítéletemben: „Itt és most nincs vörös szín”, belső észrevételem egyfelől készségemet találja a vörös szín érzékelésére, másfelől ezen készségemnek tartózkodását. Ez a készségem – belső észrevételem módjára – a vörös szín érzékelését minden más tényező nélkül, önönmagamból igyekszik létrehozni.

Ez különösen akkor feltűnő, ha az inger hiányához való alkalmazkodással késem. Ezt a régi lélektan figyelmetlenségnek mondotta.”

„Az érzéki tagadás – noha érzéki működés – nem érzéki izgalomból, hanem ösztönből fakad. Az érzéki szerv csak arra való, hogy az ösztönt az alkalmazkodásra bírja. S ezzel érzéki ítélet keletkezik.

„Az érzéki tagadás feladata a szervezet önfenntartása. Ebben az érzéki állításomban: „Itt vörös van”, belső észrevételem egyfelől a vörös érzékelésétől való tartózkodásomat találja, másfelől a tartózkodás feladatát: az elejtést, a vörösre vonatkozó engedményemet.”

Az összehasonlítás, az általánosítás és az elvonás folyamatait így magyarázza Pikler:

„Érzékeinkkel nemcsak egyes tárgyakat veszünk észre, hanem érzékelésünk közben a velük egyidejűleg, vagy korábban érzékelt tárgyaknak hozzájuk való hasonlóságát, vagy különbségét is észre vesszük. Ha pl. valamely hang/után másikat hallok: ez utóbbit igen gyakran nemcsak magára hallom, hanem vele egyidejűleg azt is észreveszem, hogy az előbbi hanghoz képest erősebb, vagy vele egyenlő erejű; hogy magasabb, vagy ugyanolyan magas stb. Ha egyidejűleg két függélyes vonalat állítanak elénk: érzékelésünk közben – szabály szerint – mind a kettőt egyenlőnek találjuk.

Ez az észrevétel az érzékelés, vagy érzékelések folyamatának sajátosságából származik. Ha pl. két egymás után következő hang közül az utóbbit erősebbnek gondolom, a másodiknak az érzékelése így történik:

Bensőmben megvan az első hang emlékezete, s az ismétlésére vonatkozó készség. Mivel azonban a második inger az elsőtől különbözik: önfenntartó ösztönöm alapján visszatartom ezt a készségemet. Változtatok rajta. Kijavítom s a második ingerhez alkalmazom. Ekkor helyesen érzékelek. Evvel a javított alkalmazkodással a második hangnak az elsőtől való különbségét is észreveszem.”

„Tudatunk van az általánosításról és az elvonásról. E tudatokon alapul összehasonlításunk. Az általánosítás és az elvonás lelki életünk legeredetibb jelensége. Az általánosítás önfenntartás, vagy önismétlés, az elvonás pedig az alkalmazkodás, amely az önfenntartást lehetővé teszi.

Ebből az önfenntartásunkból következik ősi, önönmagunktól való léttudatunk, melyet a jövőbe, a múltba s minden térre áthelyezhetünk.”

„Az érzékelés a fogalmak megvalósításának a tudata. Az érzékelés is összehasonlítás. Az érzés az összehasonlítás ítélete. Ha nem így volna, érzékeléseink tárgyait (tartalmát) nem hasonlíthatnók össze egymással, mert a föltétlen összehasonlíthatatlan. Az összehasonlításon valamely viszonynak egy másba való áthelyezését kell értenünk. Az összehasonlítás az érzékelő folyamat alkalmazkodó elméletének rendületlen alapja.

Az érzékelő folyamat az ingerek gyors váltakozása által láthatóvá lesz. Ha valamely fénytani inger egy tőle nem nagyon különböző fénytani inger után gyorsan következik (0'5-003" időben): a 2. ingernek megfelelő érzékelés ismétlődéséből és az ehhez az ismétléshez csatlakozó javító alkalmazkodásból a 2. inger látható.”

Pikler ezt a tételét a kísérletek egész sorával igyekszik bizonyítani. Kísérleteihez a Ranschburg-íéle mnemometer műszert

használta. Ez a készülék ugyanis a fénytani ingerek gyors változtatója.

Pikler kísérleteiről nem nyilatkozhatom, mert műszerek hiányában nem győződhettem meg a kísérletek eredményeinek helytállóságáról.

Fejtegetései kétségkívül érdekesek, szellemesek.

Pikler gondolkozása sokban egyezik Freudéval. Elméleteik közös alapja az élettan. S noha mindegyikük más-más ösztönből indul ki: a tudattalan jelentőségének kiemelésében mindketten egyetértenek.

Pikler természettani úton halad célja felé. Amint a nagy természetben, úgy bennünk is különféle erők működnek. Pikler azonban főleg az ellentétes erőket veszi figyelembe. S ezért az ellentétességnek lelki életünkben való szerepét túlozza.

A nagy természetben nemcsak ellentétes, hanem párhuzamos, hasonló, csoportos s más erők megnyilvánulásaival is találkozunk. Lelki életünkben szintén ugyanezt tapasztalhatjuk.

Pikler szerint, ellentét nélkül sem észrevétel, sem ismeret nem keletkezhetik. Ennek az állításnak azonban a mindennapi tapasztalat lépten-nyomon ellenmond. Az élet nemcsak ellentétekből alakul, s ismereteink sem kizárólag egymással homlok-egyenest ellenkező észrevételekből származnak. Az ellentét csak világosabbá, érthetőbbé, szabatosabbá teheti az ismeretet, de egymagára nem elegendő értelmi világunk megalakításához. Ha csak az ellentét szerepelne ismereteink kialakulásában: nagyon egyoldalúak lennének ismereteink. Ezzel szemben elvitathatatlan tény, hogy ismereteink inkább sokoldalúak. S ezért számos más tényező munkájára is szorulnak.

Pikler alkalmazkodó elmélete inkább szellemes, mint meggyőző.

A belső észrevétel mégis csak a külső észrevételen alapul. Pikler szerint az utóbbi észrevétel az előző észrevétellel együtt okozza a tárgy észrevételét. Ezzel beismeri, hogy az előző észrevételen alapul az utóbbi. S így voltaképpen az első észrevétel minden tudásunk alapja. Hisz' Pikler saját beismerése szerint sem keletkezhetnek előző észrevételek nélkül későbbiek. Ha külső érzékszerveinknek nem volna nagyobb rendeltetésük: idővel fokozatosan el kellene satnyulniok. De érzékszerveink kellő használat és gondozás folytán egyre fejlődnek, tökéletesednek.

Minden hatás visszahatást kelt. De hatás nélkül visszahatás sem képzelhető. Számos ismeretünk hasonlóságon, következtetésen alapul. Ezért az ellentét kizárólagosságát el nem fogadhatjuk.

Természetes, hogy Pikler a hasonlóság, majd az egyenlő-

ség észrevételeinek fejtegetései közben az ellenmondást ki nem kerülhette.

Pikler elmélete – tagadhatatlan – gondolatébresztő. Egyes fejtegetései helyesebb megállapításokra indíthatnak minket, s ezzel közvetve a tudomány tökéletesítésén munkálkodik.

Kutatásai kétségtelenné tették, hogy lelki életünkben rendkívül sok a tudattalan. Mind külső, mind belső szemléleteinkkor gyakran nincs jelen a figyelmünk. El-elmélázunk, magunk elé bámulunk, anélkül, hogy tudatunk határozott irányban működnék. Ilyenkor nem látunk, noha szemünk *van*; *nem* hallunk, noha ép a fülünk. Tudattalan hatások érték idegrendszerünket, agyunkat: lelki életünk szervét. S ezzel tudattalan visszahatások keletkeztek benne.

Semmi sem vész el a természetben, minden csak átalakul, így a tudattalan tudatossá, s a tudatos megint tudattalanná válik a körülmények és a viszonyok kialakulása szerint.

Lehet, hogy a tudattalan a lélek. Az a láthatatlan erő, mely cselekedeteinket sugalmazza. Egy szikra isten lelkéből. S amily rejtélyesen került lelkünkbe, szintoly rejtélyesen távozik belőlünk. Lehet, hogy ismét Istennel egyesül. Ebben a hitben megnyugodhatunk. Isten maga a tökéletesség. S ha vele egyesülünk: elértük azt a tökéletességet, amelyre Krisztus buzdította a benne hívőket.

Miféle gyakorlati jelentősége van tehát Freud és Pikler elméleteinek? Kérdheti tőlem, Asszonyom.

Freud kutatásaiból kiténik, hogy a nemi ösztönt nem szabad elfojtanunk, mert a ki nem elégített, az elfojtott vágy különféle idegbántalmakat okozhat. Gyermekeink nemi fölvilágosítása elengedhetetlen kötelességünk.

Tudattalan vágyaink hatalmát bizonyítja a mély szerelem, ez a hatalmas természeti erő, mely a józan ész és az elszánt akarat véges erejét gyakran legyőzi. Az élet ezer és ezer esete igazolja állításomat. A közelmúltból csak Parnell, a megközelíthetetlen ír vezér és O' Shea Katalin, Ferenc Ferdinánd trónörökös és Chotek Zsófia, végül VIII. Edward angol király és Seamsonné asszony szerelmére hivatkozom. Bármennyi áldozatot hoztak szerelmüknek, le nem győzhették. Gondolatviláguk mindenható ura maradt életük minden körülményei között.

A szülőknek tehát nem előmozdítani, hanem inkább megakadályozni kell az ú. n. érdekházasságokat.

Ha a tudattalan vágyak és érzések nagy hatalmát figyelembe vesszük, legott érthetőbbekké válnak az élet különféle megrázó jelenségei. S nem törünk olyan gyorsan pálcát a társadalmi élet „bűnösei” fölött. Igen gyakran nem elítélni, inkább szánni fogjuk a szereplőket.

Pikler gondos kutatásai, élénk fejtegetései mélyebb gondolkodásra ösztönözhetnek minket.

Freud és Pikler egyaránt a gondolatszabadság méltánylására és föltétlen tiszteletére figyelmezteti a nevelőket.

A gyermek egyéni gondolkozását nem szabad elnyomunk. Téves gondolatait helyreigazíthatjuk, gondolatmenetében segítségére lehetünk: de önállóságától nem szabad megfosztanunk.

Nem erőszakkal, nem a tekintély hatalmával, hanem a meggyőzés erejével kell a gyermek gondolkozására hatnunk.

E két elméleten kívül megemlítem még Einstein Albert, egyetemi tanár, viszonylagossági elméletét.

A végtelen világűr és a végtelen idő – szerinte – értelmetlen képzet. Sem tér, sem idő nincs, csak mérő módszereink vannak. E módszerek segélyével – bizonyos föltevések alapján – a mérések adataihoz jutunk. Mivel e föltevések rendkívül változatosak: tömérdek tér és végtelen sok idő képzelhető. Minden csillag, minden mozgó test magával viszi a maga terét és a maga idejét.

Einstein elmélete a térre, az időre, a mozgásra és a világrendszerre vonatkozó eddigi felfogásunkat felborítja. Sem a térről, sem az időről nincs feltétlen-értékű, tiszta fogalmunk. Minden tudásunk csak viszonylagos összehasonlítások eredménye.

A nagy természettudós elméletét sokan félreértették. Mikor a bölcselkedők egy része az ő elméletét játékszerré változtatta: Einstein nem habozott kijelenteni, hogy ő nem bölcselkedő, hanem természetbúvár. „A viszonylagosság azt jelenti, hogy bizonyos természeti és erőműtani tények, amelyeket eddig valóságoknak és megmásíthatatlanoknak tartottak: a természetan és az erőműtan körébe tartozó más tényekhez képest, viszonylagosak. De nem jelenti azt, hogy az életben minden viszonylagos.”

A békés élet – véleménye szerint – a legfönségesebb eszmény. Sok millió évbe fog kerülni, míg a felsőbbrendű ember kialakulhat.

Lehet. De az eszmény felé haladnunk kell. Ha el nem indulunk: soha sem érjük el.

Vallástan.

A vallás az embernek Istenhez való viszonya. Istenről azonban minden időkben, sőt azonegy korban is a legkülönbözőbb nézetek, vélemények terjedtek el a népek, a nemzetek és az egyes emberek körében. Ennek megfelelően számos vallás keletkezett.

Természetes, mert másképpen gondolkodik a csecsemő, másképpen a gyermek s ismét más módon a felnőtt. „A művelt ember fogalomköre a kevésbé műveltétől, vagy a teljesen műveletlenétől merőben különbözik.

A hit teljesen egyéni sajátosság. S ezt semmiféle külső, erőszakos intézkedésekkel nem lehet szabályozni.

Mikor az emberiség csecsemőkorát élte, még nem lehetett fogalma Istenről. Mikor az ember még nem bontakozott ki állati voltából: gondolatvilága csak önfenntartására vonatkozhatott. Táplálkozott és szaporodott, mint az állat. Állat-ember-ösünknek értelme egészen fejletlen volt.

A mai vadnépek állat-ember-ösünkhöz képest valóságos tudósok, mégis roppant kezdetlegesek.

Csak néhány néprajztudós tapasztalataira hivatkozom. Galton a délafrikai damarákról azt írja, hogy csak ötig tudnak számolni. S számolásuknál ujjukat fogják. Az egyik helyről el tudnak menni egy másikra. S innét egy harmadikra. De fogalmuk sincs arról a közvetlen útról, amely az első helyről a harmadikhoz vezet.

Burton azt tapasztalta, hogy egyes keletafrikai törzsek tíz perc alatt teljesen kimerültek, mikor számrendszerükről kérdezősködött.

Spix és Martius a délamerikai indiánok földjén kóborolt. Amint nyelvükről kezdték őket faggatni, csakhamar türelmetlenkedtek, fejfájásról panaszkodtak, s képtelenek voltak tovább gondolkodni.

Sproat ugyanezt a jelenséget Észak-Amerikában tapasztalta. A benszülöttek eleintén élénken válaszoltak, de utóbb kifáradtak. A kérdezőtetés annyira megerőltette agyvelejüket, hogy értelmük kínosan vergődött.

Vallásos gondolatok kifejezésére csak fejlettebb nyelv alkalmas. Milyen szegényes lehetett az ősember nyelve, mikor a mai vadnépeké is nagyon kezdetleges! A legkülönbözőbb fogalmak kifejezésére ugyanazt a szót használják. A bongónégereknél pl. azonegy szó jelenti a nappalt és az éjt, egy másik az árnyékot és a felhőt, egy harmadik az esőt és az eget.

A brazíliai indiánok nyelvében nincsenek elvont fogalmak. Spix és Martius állítása szerint a „növény”, az „állat”, a „nem”,

a „szín”, vagy ezekhez hasonló elvont fogalom nem fordul elő nyelvükben.

A zuni indiánok beszédének megértéséhez az arcfintorgatás, az egész test mozgatása szükséges. A busmanok beszéd közben annyi jelt használnak, hogy sötétben megakad társalgásuk.

Az őskorban az ember lelki élete még teljesen fejletlen volt, ezért akkor semmiféle vallás sem keletkezhetett..

Évezredek múlhattak el, míg az ősember szellemi csecsemőkorát elhagyhatta. Amint gyermekéveibe került, az élet jelenségei és a természet tüneményei iránt is érdeklődött. A felmerült kérdéseket nem tudta megoldani, ezért a bizonytalanság, a tájékozatlanság érzete fölébresztette kétségbeesését. Az okokat kutatta, de mivel lelki világa még nagyon fogyatékos volt, csak sejtelmek támadhattak benne. Ezekből a sejtelmekből alakult ki vallása.

Guyau véleménye szerint a vallás már az állatban előkészítődik. Darwin a kutyának urához való hű ragaszkodásában a vallásos lelki állapothoz némileg hasonlót lát.

Az ember értelmi fejlődése még a történelem előtti időkben elérte azt a fokot, amely vallásos gondolatokhoz juttatta. Ásatások bizonyítják, hogy már a csiszolt kőkorszakban volt vallása az embernek.

De milyen lehetett az a vallás? Erről semmi bizonyost nem mondhatunk.

A csiszolt kőkorszak emberének még nem volt annyi tapasztalata, hogy a természet tüneményeit, életünk külső és belső megnyilatkozásait megérthette volna.

A vadállatok támadásai, az időjárás viszontagságai ellen már tudott védekezni. De arra a tapasztalatra még nem jutott, hogy a villámcsapás ellen miként védekezzen? Érthetetlen volt előtte a tűz. Nem tudta megfejtetni a nappal és az éj váltakozását, -a Nap- és Holdfogyatkozást, a csillaghullást, a felhők nyargalását, az esőt, az apályt és dagályt, és sok egyéb mindennapi jelenséget. Az alvás, az álom, a halál mély titok volt előtte.

A csiszolt kőkorszak emberének figyelme lassacskán ráterelődött ugyan a természeti tüneményekre és a legbonyolultabb életjelenségekre: de értelmi életszínvonalra még olyan alacsony volt, hogy csak téves, helytelen nézetei keletkezhetek e dolgokról. Mint a gyermek, mindent könnyen elhitt, és képzelődése is ide-oda csapongott.

„Amint a gyermek a költői lehetetlenségekben és a közönséges élet tényeiben egyaránt hisz – mondja Spencer – a kezdetleges ember sem lát ellentétet a mesék és az általános igazságok között, mert az ő számára még nincsenek általános igazságok.”

A kezdetleges ember hiszékenysége tehát természetes.

„Ne csodálkozzunk azon – figyelmeztet Spencer – hogy a vadember szentnek tartja azt az állatot, amelyről ifjú korában, böjt alatt először álmodott.”

A néger, ha nagyobb munkához fog, segélyhozó Istennek hiszi azt, amit – lakásából kijövet – megpillant. Tiszteletére áldoz és fohászkodik hozzá.

A veddah, ha rosszul célzott, az eltévesztést nem a maga ügyetlenségének tulajdonítja, hanem azt hiszi, hogy nem kérte meg eléggé ősenek szellemét.

Wundt Vilmos, a néplélek alapos kutatója, minden hitrege kialakulásának, minden vallásos érzésnek és fogalomnak főforrásául az egyéni képzelődést jelöli meg. (Mythus und Religion I. 3-4. 1.)

A hitregei fogalmak keletkezését történeti és lélektani szempontból vizsgálhatjuk. A történeti szempont a jelenségek első felbukkanására vonatkozik, a lélektani pedig a jelenségek lelki indokaira. Mind a két kérdés összefügg egymással. A lélektani vizsgálat csak olyan tények alapján lehetséges, melyeket a történeti nyomozás állapít meg. A történet viszont nem ítélheti meg az előzmények összefüggését, ha nem ismeri a lelki indokokat. (U. o. 527. 1.)

A vademberek testi és lelki működés között kezdetben nem tudtak különbséget tenni, azért a halottat is élőnek tartották. Kérdéseket és kéréseket intéztek hozzá. S a holttest látszólagos, vagy szenvedőleges mozgásaiból feleletekre következtettek. Mivel azt hitték, hogy a lélek a testben tovább él: a holttesteket egy ideig megőrizték, később – a rothadás beálltával – csak a csontokat.

A hinduk azt hitték, hogy a lélek a halál után állatok testébe költözik. Más népek azt gondolták, hogy növényekbe, pl. fába tér. A kereszténység már a testek föltámadását hiszi. Mint Krisztus föltámadt halottaiból, az ember teste is föltámad a sírból.

A vadak a lélek bűbájosságában, varázsló erejében is hittek. Némely ember a szemével megigézhetette társait. A varázsló pusztán tekintetével betegséget, szerencsétlenséget, sőt halált is okozhatott. Érdekesen fejtegeti Wundt, miként tulajdonítottak a kezdetleges műveltségű emberek varázserőt egyes, élettelen tárgyknak, melyeket vallásos tiszteletben részesítettek. (Mythus und Religion. II.)

Már a Grimm-testvérek fölismerték a népmesék jelentőségét. Wundt pedig a néplélek tanulmányozásának bő forrását látja bennük. (Mythus und Religion. III.)

Minden nép meséi tele vannak hitregei és vallásgyakorlati elemekkel. Ezért a vallások keletkezéséről is tájékoztatnak.

Az istentisztelet hitregei indokokból származott.

Hogy olyan szokások és erkölcsök, amelyek már régen elvesztették hitelességüket, még ma is szilárd életszabályok gyanánt érvényesülhetnek: ennek – Wundt szerint – az az oka, mert már régen elfelejtettük azokat a hitregei képzeteket, amelyekből valamikor eredtek.

Ezekből az adatokból is kiviláglik, hogy az első vallásos gondolatok az ember képzelődéséből és hiszékenységből származtak. Hozzájuk járult a babonás félelem. Mikor az ősember tapasztalta, hogy a villám kettéhasítja az élőfát; hogy embert, állatot agyonsújt: könnyen juthatott arra a gondolatra, hogy a villám hatalmas lény, akinek haragját könyörgéssel lecsillapíthatja. Ha tehát villámlott, térdreborult, kétségbeesetten üvöltött és kegyelemért könyörgött.

Babonás félelme természetimádásra sarkallta és szellemhitet támasztott benne. A megfeythetetlen természeti erőket és jelenségeket személyesítette és imáda. Képzetele láthatatlan lényekkel benépesítette az egész természetet. Amit nem értett, amit nem tudott megmagyarázni: azt hatalmasabb, láthatatlan szellemeknek tulajdonította. Ezeket – biztonságáért – imáda. A szellemek jóindulatát- hite szerint – nem nélkülözhetette. Náluk nélkül egy lépést sem tehetett. Lassacskán titokzatos elemekkel bővültek vallásos fogalmai. Különösen a szellemek haragjától rettegett. S ezért arra törekedett, hogy a szellemek jóindulatát megnyerje.

Így keletkeztek a különféle áldozatok, amelyekkel az emberek isteneik kegyét akarták kiérdemelni.

Eleintén a föld termésének zsengeit, a barmok elejét mutatták be áldozat gyanánt isteneknek. Később az emberáldozatoktól sem riadtak vissza, csakhogy isteneik kedvében jár-hassanak.

A régi Mexikóban – Spencer állítása szerint – évenként főbber emberet áldoztak föl az isteneknek. S azzal az ürüggyel viseltek háborúkat, hogy az istenek éheznek.

A Fidschi szigetek emberevő lakóiról meg azt beszéli Spencer, hogy hitük szerint isteneik a másvilágon folytonosan hadakoznak. Egymást gyilkolják s a meggyilkoltat tüstént felfalják. A brahmanok ősi szent könyvei: a Védák, szintén tudnak isteneik lopásairól és gyilkosságairól.

Elképzelhetjük, hogy milyen vallásos élet folyt ott, ahol az embereknek ilyen fogalmaik voltak Istenről.

Müller Miksa, nyelvtudós, a Védákból megállapítja, hogy az ősember nyelvének nagy befolyása volt a természetvallás kialakulására. Az ember előbb a maga cselekvéseinek főb módjait szavakkal jelölte meg. Ezeket a szókat a természeti tüneményekre is alkalmazta. Ezzel a természeti tüneményeket az emberi cselekedetekkel azonosította. A természet jelenségeit.

személyes erők alakjában, többé-kevésbé az emberekhez hasonlóknak képzelte.

Mivel az emberi cselekvéseket kifejező szókat a természetre alkalmazták: a nyelv képletesé vált. Az emberek azonban a képletes értelmet szó szerint vették. Nyilvánvaló tehát a tévedés, amelynek be kellett következni. Azonagy tárgy több nevet is kapott. Pl. a Védákban az ég megjelölésére 20 szót használtak. Idővel azt hitték, hogy minden szó külön személyt jelent, s mindegyikről kigondoltak egy-egy mesét. Így szaporodtak meg az istenek, akiket előbb a dolgokkal tévesztettek össze.

Müller Miksa azt állítja, hogy az ősember számos, egymástól független istenben hitt. Egyet közülük főistennek tartott. Ez – a különféle lakóhelyek szerint – más és más volt a népek életében. Ezt a vallásrendszert Müller helyi istenhitnek nevezi. Ebből fejlődött ki a sokisten hit. Az utóbbiból pedig az egy Isten hite származott. A szellemhit és a bálványimádás leszármazott alakok.

Spencer Herbert, angol bölcsező, a szellemhitet tartja a legkezdetlegesebb vallásos rendszernek.

Már az ősember is megfigyelhette azt a folytonos változást, mely napról-napra, óráról-óra, sőt pillanatonként körülöttünk történik. Az égen hol feltűnik, hol eltűnik a Nap. Csoportosulnak, majd széteszlanak a felhők. Szellő lengedez, viharra nő és megint elül. Tavasszal rügyek jelennek meg a fákon, a kopár ágak meglombosodnak, de ősszel elvesztik lombruhájukat. A nyár gazdagságát, kiességét föl váltja a tél kopársága, kietlensége.

A kezdetleges ember is tapasztalhatta, hogy a hernyóból báb lesz. S a bábból kibúvik a lepke. Mi már tudjuk, hogy ezek az átalakulások csak a fejlődés folyamatai. De az ősember valóságos átalakulásoknak gondolta őket.

A természettel való érintkezés tehát azt a hitet keltette benne, hogy az életet kettőség jellemzi: a láthatóság és a láthatatlanság. S ezek egymásba át is változhatnak.

Ebben a hitében megerősítette az álmot. A természetben tapasztalt kettőséget magára alkalmazta. Azt hitte, hogy ő is kettős lény. Azt hitte, hogy alvás közben második lényé elhagyja testét, de ha felébred, ismét visszatér hozzá. Az éhes és jóllakott ember egyaránt lát álmot. Az ősember gyakran álmodhatott. Almában nagy szerencsével vadászott. De mikor fölébredt: híre-hamva se volt a zsákmánynak. Hiába faggatta hozzátartozóit. Azok váltig erősítették, hogy el se mozdult helyéről. Mivel azon a helyen ébredt föl, ahol lefeküdt: elhitte, hogy nem távozott onnan. De mivel arra is élénken emlékezett, hogy messze tájon üzte a vadat: abban a tudatban élt, hogy másutt

is kellett lennie. Arra a gondolatra jött, hogy kettős lény. Az egyik elhagyhatja a másikat, de mindig visszatér. Csak a visszatérés ideje bizonytalan.

Az álomlátásokból szellemképzetek keletkeztek. S ezekből – Spencer szerint – ki kellett fejlődnie a szellemhitnek.

Az ájulás, a gutaütés és más elváltozás azt a hitet keltette az őseimben, hogy második lényük végleg is elhagyhatja. Rájött, hogy az önkívületi állapotból olykor fölébredhetünk, máskor nem. Második lényünk olyan sokáig maradhat távol, hogy a test ki is hűlhet.

A második lényt: a szellemet az őseim kezdetben éppen olyan anyagi személynek képzelte, aminő ő maga volt. Azt hitte, hogy agyon lehet ütni. Az anyagi tulajdonságoktól megtisztult szellem csak hosszas gondolkodás eredménye. A szellemek tiszteletéből fejlődött ki az ősök szellemének tisztelete.

A kezdetleges ember azt hitte, hogy a szellem mindenható bújhat, az állatok testébe is. Ezért állatokat is tisztelt. Azt hitte, hogy a szellemek leginkább a holttestek közelében tartózkodnak. De haza is járnak, mert gyakran megjelentek álmában. Afrika, Ázsia és Amerika egyes részeiben még ma is azt tartja a néphit, hogy a kígyó visszatért szellem. Némely rovarokról és madarokról is ezt hiszik egyes vadnépek.

Az állatokon kívül növényeket is tisztelt az őseim, mert – hite szerint – a szellemek növényekbe is belebújnak.

Mikor egy pápuának azt magyarázták, hogy isten mindenütt jelen van, lelkesülten felkiáltott:

– Akkor a ti Istenetek bizonyosan az arak-italba is búvik, mert sohasem vagyok boldogabb, mint mikor abból iszom.

A régi görögök is azt hitték, hogy Dionysos istenük jelen van a borban.

Az állatimádás és a növénytisztelet – Müller és Spencer egyező véleménye szerint – a nyelv megtévesztő hatásából keletkezhetett.

Hajdan, nem volt az embernek családi neve. Akármiről elnevezték. Állatról, növényről egyaránt. A nyelv azonban olyan fejletlen volt, hogy az állat, a növény és a róluk elnevezett személyek között nem tudott különbséget tenni. Az utódok könnyen összetévesztették őket. S az állatokat és a növényeket törzsatyák gyanánt tisztelték. Ezért származtathatták növényektől is egyes törzseiket. Ebből a tévedésből magyarázhatók meg az állatistenek, a félig állat-, félig emberistenek. S ebből keletkezett a lélekvándorlás hite.

Voltak, akik egy hegyet tiszteltek törzsatyjuknak, mert ősük e hegy nevét kapta. Az ős kiváló tetteit ennek a hegynek tulajdonították. Előbb e hegy, barlangjaiban laktak, belőlük költöztek később más vidékekre. így lett e hegy a törzs atyja.

A tengerről és más természeti tárgyakról szintén ilyenféle hagyományaik lehettek. A Nap imádását az ősök tiszteletéből akként magyarázhatjuk, hogy a törzs, mely kelet felől jött, a Nap fiainak nevezte magát. Vagy a legyőzöttek a hódítókat nevezték így, mert ezek napkelet felől jöttek hozzájuk. Lehet, hogy valamelyik kiváló hőst neveztek el a Napról. S a leszámazók, a nyelv megtévesztő hatása folytán, a Napot imádták.

Az ember istenítéséből is keletkeztek istenségek. A törzs feje, vagy egy-egy nagy hódító már életében is félelmetes volt. Halála után még inkább megnőtt a tekintélye. Csodálatos dolgokat regéltek róla, s az utódok ezeket mindinkább kiszínezték. Végül az istenek sorába került a dicsőített ő.

Az emberi képzelet így népesítette be szellemekkel, természetfölötti lényekkel, istennel az eget és a földet. A művelt görögök képzelete még a vizeket és a föld belsejét is benépesítette velük. A homéroszi hősök minden hadi tettüket isteneiknek tulajdonították. Az afrikai törzsfő a „nagy szellem”-től várja vadász-szerencséjét.

Sokáig a bálványozást, vagyis élettelen tárgyaknak vallásos tiszteletét vélték a legegyszerűbb vallásrendszernek. Spencer és Müller azonban leszámazott vallásos alaknak tartja. Spencer szerint a bálványozás a szellemhit következménye, mert a bálványimádás csak ott tapasztalható, ahol a szellemhit vert gyökeret.

Ostwald Vilmos lélektani alapon keresi a vallás keletkezését. Amilyen az egyén, olyan az istene. A régi, kezdetleges népek istenei nagyban különböztek a későbbi, műveltebb nemzetek isteneitől. S a mai művelt ember Istene szintén egészen más, mint a tanulatlan, vagy a tudatlan emberé.

Durckheim Emil azt fejtegeti, hogy az emberek vallásos nézetei a társadalmi életből fakadtak. A társadalom minden-
kiben korán fölkelti a támogatás és a függés érzését. Ám a kezdetleges ember nem érthette meg a társadalom ható erőit. S ezért a valóságtól eltérően alkotta meg azoknak a hatalmaknak a képzetét, akikkel összeköttetésben érezte magát.

A mai vallások a történelmi időkben keletkeztek. Mózes a zsidó népnek nemcsak vezére, de törvényhozója, s az egyisten hit megalapítója is volt. Buddha szíve megesett a hinduk hallatlan elnyomatásán és tengernyi szenvedésein. Ezért elítélte a kasztrendszert és tagadta a lélekvándorlást. Ő volt az első, aki a szabadság, a testvériség és az egyenlőség magasztos ígéit hirdette. Azt tanította, hogy ember és ember között nem szabad különbséget tennünk. Isten előtt minden ember egyenlő. Híveit felebaráti szeretetre és kölcsönös türelemre tanította. Krisztus, a Megváltó, a zsidó vallást tökéletesítette. „Ne gondoljátok, hogy jöttem a törvénynek és a prófétáknak eltörlésére,

inkább, hogy azt betöltsen.” (Máté 5. 17.) Mohammed nemzete szétدارabolását fájalta. S ezért elhatározta, hogy a különböző arab törzseket egy új vallás egybeolvasztó erejével egyesíti. Már Mózes illesztette a vallást az államalkotás, a nemzeti szervezés szolgálatába. Még világosabb, hogy Mohammed egyenesen államtudományi célból alapította meg vallását.

Az egyes vallások keletkezése és történeti fejlődése igazolja, hogy az emberi értelem haladásával, a műveltség gyarapodásával a vallásos nézetek is folyton változtak. Mivel a nézetek s az egyes emberek műveltsége még azonegy korban is igen különböző: érthető, hogy azonegy időben, azonegy korban is különböző vallások keletkeztek és fejlődtek.

Természetes, hogy minden vallási meggyőződést, minden egyéni hitet tisztelnünk kell, mert minden ember csak a saját agyával gondolkozhatik. S mindenki csak a maga hite, a maga meggyőződése szerint boldogulhat.

Újabb időben számos bölcselel foglalkozik a vallás kérdésével. Nem akarom amúgy is terjedelmes munkám keretét jobban növelni, azért még csak Eucken Rudolf figyelemreméltó fejtegetéseire hivatkozom.

„A vallásos életrend – mondja Eucken – az emberi lét súlyos megrázkódásaiból támadt olyan időben, midőn az ember egyfelől a maga tehetetlenségét érezte, másfelől egy jobb élet után vágyakozott. A vallási vilárendszer hosszú évszázadokon át uralkodott az emberiség széles köreiben. Az ókor vége felé az emberiség elvesztette önmagába és tehetségébe vetett hitét. Eletében nem talált többé magasabb célokat. S egy új világ után sóvárgott. A hit világa: a vallás lett az élet főszínhelyévé. De mikor az újkor virradásával az emberiség visszanyerte önbizalmát: a vallás mindjobban visszaszorult az élet középpontjából, s egyre több támadás érte tanait.” (Der Sinn und Wert des Lebens.)

Tagadhatatlan, hogy a régi, nemes vallásos élet, a tisztultabb felfogás sokat veszített erejéből, főleg napjainkban.

De miért? Semmi sem történik ok nélkül.

Idők folyamán rendkívül sok visszaélést követtek el egyesek a vallás terén.

A vallás szent nevében századokon át véres háborúk dúltak. A más vallásúakat üldözték, irtották, gyilkolták. Ki ne hallott volna a Szent-Bertalan-éj rémségeiről?

Krisztus, az Üdvözítő, felebaráti szeretetre serkentette híveit. S utódai: a keresztények még ma is gyilkolják egymást. Nem keresztények oltották ki egymás életét a nagy világ-háborúban?

Egyfelől vallási rajongás, másfelől rideg felekezeti elfogultság kapott lábra. Egyes hitfelekezetek torzsalkodása nem akar

megszűnni. Csoda-e, ha sokakban meginog a vallásos hit?

A felekezeti villongás csak az istentagadók, a bolsevisták s a társadalom egyéb felforgatóinak malmára hajtja a vizet.

Az elfogulatlan, magasztos vallásos hit csodás erő. Ezt a hitet őrizze meg és ápolja, Asszonyom! Becsülje meg vallását, de a másét is tartsa tiszteletben. Kölcsönös tisztelet és becsülés csak javunkra válhat.

Nem kérdem, Asszonyom, hogy milyen hitű Ön? Nem kutatom, hogy milyen szertartás szerint imádja Istenét? A fő, hogy bízzék Istenben, hogy benső vallásos életet folytasson.

Az egyes államtudományi pártok az ország kormányzására törekednek. Létjogosultságuk azonban csak addig tart, míg az ország javára fordítják hatalmukat. Mihelyt önző pártérdekek érvényesülnek s a haza érdeke háttérbe szorul: az ország fennállását veszélyeztetik.

Minden hitfelekezet becsülje meg a maga vallását. Mind-egyik a maga módja szerint imádja Istenét. De a másét ne bántsa, ne gúnyolja. Ami embertől való: idővel úgyis elmúlik, megsemmisül. De ami Istentől ered: megmarad örökké, mert Isten örökkévaló.

Egyetlen hitfelekezet se pártoskodjék, mért az önző hitfelekezeti érdekek érvényesülése magát a tiszta, vallásos hitet veszélyezteti.

Ha rút az államtudományi pártoskodás elfajulása, százszor rútabb a hitfelekezeti villongás. S ha az államtudományi pártok folytonos civódása az állam bukását okozhatja: a hitfelekezetek elfogultsága, egymás elleni örökös áskálódása hitetlenségre vezethet.

Minden szélsőséges irányt el kell ítélnünk.

A vegyesvallású jegyesek házasságát nem akadályoznám meg, sőt elősegíteném, ha nem érdekből, hanem kölcsönös, igaz szerelemből egyesülnének. Ha a fiúk atyjuk, a lányok anyjuk vallását követik: már a családban veszi kezdetét a más felekezetűek kölcsönös megbecsülése. Természetes, hogy a szülők vallási türelmessége elengedhetetlen föltétel. Anya és apa jó példája a leghatalmasabb nevelői eszköz.

Mindnyájunknak szerető atyja az Isten. Nem tesz kivételt senkivel. „Feltámasztja az ő Napját mind a gonoszoknak, mind a hamisaknak.” (Máté 5, 45.)

Szabad-e nekünk kivételt tennünk?

Legyünk mindnyájan Krisztus fiai, amint Krisztus akarja. (Máté 5, 45.)

Istenbe vetett rendíthetetlen hitünk avasson minket megértő és megérző testvérekké!

Csak az elfogulatlan, benső vallásos hit válhat mindnyájunk javára.

Erkölcstan.

Bevezetés.

Az erkölcstan tárgya, mint már neve is mutatja, az erkölcs. A közönséges életben jó és rossz cselekedeteket szoktak megkülönböztetni. A jó cselekedet erkölcsös, a rossz pedig erkölcstelen.

Mivel cselekedeteink megindítója az akarat, az erkölcstant – dr. Jerusalem Vilmos szerint – az akarat bölcséletének is nevezhetjük.

Az erkölcstan értékelő, vagy értéktudomány. A cselekedetek egy, részét ugyanis helyeseljük, más részét pedig helytelenítjük. Értékelésünk részben tapasztalat, részben elmélkedés alapján keletkezik.

Háromféle értékítéletet különböztetünk meg, ú. m. értelmi, erkölcsi és szépészeti értékítéleteket. Az értelmi Ítéletek gondolati tevékenységünkre vonatkoznak, az erkölcsiek cselekedeteinket mérlegelik, a szépészetiek pedig szemléleteinket vizsgálják. Értékelés útján 3 féle értékhez jutunk: az igazhoz, a jóhoz és a széphez.

Ami valóban igaz, jó és szép: mindig az, akár ismeri valaki, akár nem, vagy bárki hirdesse.

Az erkölcstan tehát értéktudomány és azt vizsgálja, hogy cselekedeteink megfelelnek-e az erkölcsi értéknek? Az erkölcsös ember követi a jót, a szépet, az igazat. A gonoszt, a rútat, a hamisságot pedig kerüli.

Az igaz magában foglalja a jót is, a szépet is. Ami nem igaz, nem lehet jó és nem is szép.

Nem az alak, a tartalom dönt. Mese alakjában is hirdethetjük az erkölcsi igazságot. Minden népmese erkölcsi igazságot foglal magában, ezért gyönyörködünk benne. Az igazság a legfőbb érték. Értéke nem azon fordul meg, hogy az emberek elismerik-e, vagy sem? Maga az igazság változhatatlan. Csak a reá vonatkozó értékismeretünk változik.

A tiszta erkölcs, mint föltétlen jó, szintén változhatatlan, de a róla való felfogásunk – művelődésünk előhaladása szerint – változó.

A világtörténelem meggyőzően igazolja, hogy az emberek az erkölcstről való fogalma nem állandó, hanem folytonosan átalakul, fejlődik, mint maga az emberi műveltség. Amit hajdan követésreméltónak tartottak, azt ma elítéljük.

Hajdan a harcias, vad törzsek a gyilkosságot erénynek gondolták. Aki a legtöbb embert gyilkolta meg: a legnagyobb becsülésben részesült. Mindenki térdet-fejet hajtott előtte.

A szülők megölték gyermekeiket, főleg a leányokat, ha

nagyon elszaporodtak; mert a föld termése nem tarthatta el őket. A gyermekek, ha felnőttek, agyonverték agg szüleiket, mert azt hitték, hogy az élet már elviselhetetlen teher nekik.

Az emberevést dicsőítették. A férj halálakor elégették az özvegyet. S az isteneknek emberáldozatokkal kedveskedtek.

A lopást, a csalást erénynek tartották. A Rigvéda, a brahmanok ősi szent könyve, az istenek lopásait magasztalja. A görög hitregetanban is únos-úntalan csálnak és rabolnak az istenek. Csoda-e, ha a nép utánozta Isteneit?

A bosszúállás még ma is az arabok kötelessége.

Spencer Herbert, angol bölcsetan szerint csak békéstermészetű népek körében rejlődhetik az erkölcs. Csak egészséges társas élet lehet az emberiség jövője.

„Nem háborúskodásban, hanem alattvalóinak békés együttélésében és megelégedettségében rejlik az ország boldogulása” – figyelmeztette I. Ferenc József uralkodót Deák Ferenc.

Menger Antal Új erkölcsstanában azt fejtegeti, hogy az erkölcs mindig hatalmi érdek volt. Aki bírta, marta. Véleménye szerint az erkölcsstanból nem az tűnik ki, hogy mit kellene az embernek tennie, hanem, hogy az ember – a társadalom hatalmi viszonyainak befolyása alatt – valósággal mit tesz.

Az erkölcsöt az emberiség legnagyobb kincsének tartja. A társadalmisítás történeti elkerülhetetlenség. A fejlődés törvénye alapján éppenúgy kell győzedelmeskednie, amint egykor a kereszténység megbuktatta a pogány világot.

Lamennais, a neves francia bölcsetan szerint az egyenlőség és a szabadság ugyan törvénybe van foglalva, de a törvények gyakran csak üres minták. „Csaknem minden pontjuk ellenkezik a tényekkel. Szabadnak mondják a népet, noha szolgaságban nyög: az emberek és a dolgok súlyos igája alatt. Ha a nyomorult az élete fönntartásához szükséges eszközöket a hatalom és a vagyon birtokosaitól meg akarja szerezni: az éhség visszanyomja a szolgaságba.”

„Mi hiányzik hát a fölszabadításához?” kérdi s rögtön válaszol reá: „Az, ami a plebejusoknak hiányzott Róma első idejében, midőn személyes jogaiktól meg lettek fosztva: a vagyon, mely nélkül nincs szabadság. Es a hatalomban való tényleges részesedés. Mert ez a vagyonnak és a szabadságnak egyetlen kezessége.” (Lamennais: *Du passé et de l'avenir du peuple*. 78-79. 1.)

Naumann Frigyes „Mitteleuropa” c. könyvében az állam társadalmisításának jelentőségét fejtegeti.

„A hadi törvények alapján – mondja Naumann – néhány hónap alatt meg lehetett tenni olyan lépést, amely békés időben uzsoráskodásra és éhségforradalomra vezetett volna.”

A tőke és a munka között áldatlan harc folyik.

Hallgassuk meg a kifutó fiúból milliárdossá lett Carnegie András véleményét erről a harcról.

„A munkaszüntetés, vagy a kizárás nevetséges dolog. Akár sikerrel, akár kudarccal jár, ebből nem lehet arra következtetni, hogy jogos, vagy jogtalan volt-e? Mindkét eljárás két nép között dúló háborúhoz hasonlít. Az egész azon fordul meg, hogy a hadakozó felek közül melyik erősebb és kitartóbb. Amíg munkaszünetelés és kizárás nem tartozik a múlthoz, mint a csata, vagy a párbaj néhány műveltebb közösségben: addig dőreség volna azt gondolni, hogy a tőke és a munka viszonyát tartósan rendeztük.

A tőke és a munka kiengesztelésére javasolt megoldások között a szövetkezeti eszmét tartja a leghelyesebbnek Carnegie. A munkások társtulajdonosokká válnának és a nyereségen osztoznának.

Az országok társadalmisítását belső ügynek gondolni: nagy tévedés. A társadalmisítás az egész emberiség ügye. Ha a más nemzetek életbevágó érdekeinek figyelembevétele nélkül, országonként külön-külön szervezkedünk: nem érünk célt.

Cobden Richárd, a jeles angol államférfiú, már a múlt század első felében hirdette, hogy a világ összefüggő gazdasági egység. S ha az egyes részeket elpusztítjuk, vagy ha csak gátoljuk is fejlődésüket: a káros hatást megérzi az egész.

A gazdasági törvények összefüggnek az erkölcsi törvényekkel.

A háborús erkölcsökről szól „A végzet” c. drámai költeményem. Ha érdeklí, Asszonyom, olvassa el!

A társadalmisítás kérdését nem oldhatjuk meg jelszavakkal. Alapos tanulmányozás, higgadt megfontolás nélkül csak téves utakon járunk.

A nem tapasztalaton nyugvó elméletre teljesen ráillik Goethe intelme: „Grau ist alle Theorie” (Minden elmélet szürke).

Rabindranath Tagore, hindu bölcs, Budapesten tartott felolvasásában kijelentette, hogy a lelki élet mélyítése az igazi művelődés és a fejlődés, a tökéletesedés útja.

„Nincs nemzetiségi, vallási, nyelvi, földrajzi elkülönítés - fejtegette a hindu bölcs – csak ember van a világon. Küzdő, szenvedő ember mindenütt. Mind szívünkre kell ölelnünk, hogy rövid életünk boldoggá avatásában egymásnak segítségére legyünk.”

Úgy van. Mindnyájan egymásra vagyunk utalva. Ezért megértésre és megérzésre kell törekednünk, hogy egymást kölcsönösen támogathassuk.

Szeretet, kölcsönös becsülés, segítségre való készség hassa át társadalmi életünket! Mindjárt derüesebb, melegebb lesz lelki

világunk. Az emberek közé emelt választófalak pedig porrázúzódnak.

Milyen egyszerű a boldogsághoz vezető út! S milyen nehéz mégis rálépnünk!

Történeti áttekintés.

Az erkölcsi gondolkozás történetében négy korszakot különböztetünk meg: a görög-római korszakot, a keresztény korszakot, az újjáébredés korát s végül az újkort.

A görög-római világ életfölfogása a természet utánzására irányul. A kereszténység természetfölöttiségre törekszik. Az újjáébredés idején az erkölcsan hallatja szavát, hogy szabadon kutathassa az igazságot. A mai korban a legnagyobb hévvel folyik az eszmék harca. Az erkölcsan mind jobban érvényesül.

Az ókori népek vallási rendszerei nem szűkölködtek ugyan bölcsészeti gondolatokban, de az egyéni szabad kutatást megakadályozták. Az ókorban voltaképpen csak görög bölcseltről beszélhetünk, mert a rómaiak bölcselete a görög utánzata volt.

Sokrates (469-399 Kr. e.) noha nem írt erkölcsant, megvetette az erkölcsan tudományos alapját. Az első rendszeres erkölcsani munkát Aristoteles írta.

Sokrates eleintén apja mesterségét: a szobrászatot folytatta. S csak később lépett fel erkölcsanitónak. Tanításáért nem fogadott el pénzt, mert a tanítás – véleménye szerint – megfizethetetlen. Azt tanította, hogy a tudás maga az erkölcs, az erény. Ezért tanítványait önismeretre serkentette.

Xenophon, görög történetíró, a legjobb és a legboldogabb embernek mondta Sokratest. Platon – hű tanítványa – pedig azt írta róla, hogy kortársai között ő volt a legderekabb, a legbölcsőbb és a legigazságosabb.

A népgyűlés mégis bűnösnek találta és halálra ítélte. Eszméi különféle erkölcsani iskolákat keltettek életre. A kinkusok Sokrates igénytelenségét akarták utánozni, s ezért lemondásra és önmegtartóztatásra törekedtek.

Sokrates, bár mértékletes életmódot folytatott: nem vetette meg a baráti asztalt és kedélyes is tudott lenni. Aristippos Sokratesnek ezt a tulajdonságát vélte követésreméltónak, s azért azt tanította, hogy az ember keresse az élvezetet. Ezt az élvezettant rendszerbe is foglalta. Hívei: a kirekenusok észszerű cselekedeteket követeltek.

– Éljük összhangzásban a természettel! Hirdették a stoikusok.

Sokrates legnagyobb tanítványa: Platon az örök eszmék világából származtatta az emberi lelket. A test a léleknek csak

a börtöne, azért a lélek visszavágyódik oda, ahol földi léte előtt tartózkodott: az eszmék világába. A legfőbb eszmény a jó, az igazság forrása és életetője. A jó eszméje a Naphoz hasonlít, mert fényénél láthatjuk meg a többi eszmét.

Aristoteles, Platon tanítványa, a legnagyobb görög bölcsész. Azt vitatta, hogy eszméink a tapasztalatból származnak. S hogy a tapasztalatból származott ismereteink valóságok. Míg Platon négy erényt ismert: Aristoteles kettőt különböztet meg. Platon szerint az ész erénye: a bölcsesség, a kedélyé: a bátorság, s az érzéki kívánságoké: a mérsékletesség. E három erény összhangzatos együttműködéséből származik a legfőbb erény: az igazságosság.

Aristoteles szerint az erények vagy értelmi, vagy erkölcsiek. Az értelmi az ész erényei, pl. a lelkiismeretesség, a bölcsesség. Az erkölcsi erények a gyönyörből és a fájdalomtól táplálkoznak. Az értelmi erényekhez az oktatás, az erkölcsiekhez pedig szoktatás által jutunk.

Az erény a helyes középben van. Ez az a bizonyos arany középút, mely a két véglet közé esik. Így pl. a bátorság erény, mert a gyávaság és a vakmerőség között foglal helyet. Az adakozás erény, mert a tékozlás és a fősვნénység között a közép. De nem minden cselekedetben erény a közepszerűség. Vannak indulatok és cselekedetek, melyek mindig bűnösök. Ezért az erénynek a józan ésszel kell megegyeznie. Cselekedjünk tehát a józan ész szerint!

Platon, Aristoteles, a stoikusok és az epikureusok a legfőbb jót az emberi boldogságban állapították meg. Szerintük a boldog élet az ember természetes rendeltetésének felel meg.

Epikuros azt tanította, hogy az élvezet boldogít. Nem mindenféle élvezet. Tiltakozik a félreértés ellen. Nem az érzéki gyönyörökért érte a legfőbb célon, hanem az egészséget és a lelki nyugalmat. Az egyszerű életmód fenntartja az egészséget. S az egészséges nem fél a végtől. Az ember szükségletei részben természetesek, részben csak ürügyek. A természetnek nincsenek nagy követelései, s ezek könnyen teljesíthetők. A többiek ellenben, mint a bujaság és hiúság, végtelenek és soha ki nem elégíthetők. A bölcsészett arra tanít, hogy mire kell törekednünk.

A nyugtalanságnak forrása a haláltól való félelem és az a töprengés, hogy mi lesz a halál után?

A bölcsészett megnyugtat. A halál nem félelmetes, mert amíg élünk: nem jön el a halál. S ha eljön: már nem élünk. Aki megérti, hogy a halálban nincs semmi félelmetes, az az életben sem talál semmi félelmetest. Nem dárídó, nem pompás lakomák és féktelen bujaság teszik az élet boldogságát, hanem a józan gondolkodás. Az értelemről származnak az erények, a

derekasság és az a belátás, hogy csak az okos, a szép, és igazságos élet lehet kellemes.

A görögök a bölcsészetet, a tudományt és a művészetet tartották az emberi tevékenység legtiszteletreméltóbb ágainak.

A tudomány és a művészet föl is lendült Hellasban.

Az európai népek életében nagy forradalmat támasztott a kereszténység. Átértékelte az összes értékeket – amint Nietzsche mondja.

A kereszténység merő ellentétbe került a görög-római világgal. A görögök önfenntartásának tanával szembeáll a kereszténység önmegtágadásának tana. Ezt az ellentétet élénken ecseteli Paulsen Frigyes.

Míg a görög világ az ember természetes erőinek és tehetségeinek teljes kiképzését tűzi ki célul: addig a kereszténység a természetes embernek és ösztöneinek megsemmisítésére törekszik, hogy újjászülessék. Ez újjászületés nélkül „senki se juthat Isten országába. „Ami született testtől, test az. És ami született lélektől, lélek az” – mondja Krisztus (János 3, 6.). „Aki vet az ő testének, testből arat veszedelmet. Aki pedig vet a léleknek, a lélekből arat örök életet” – figyelmezteti híveit Pál apostol (Gal. 6, 8.).

Mikor Pilátus kérdőre vonja Jézust, vajjon valóban ő-e a zsidók királya? így felel: „Az én országom nem e világból való!” (János 18, 36.) Hogy milyen kevésre becsülte a földi életet, s milyen értékesnek tüntette fel a másvilágot, kitűnik e szavaiból: „Ne gyűjtsetek magatoknak kincset itt e földön, hol a rozsdá és a moly megemészti; hol a tolvajok kiássák és ellopják. Inkább gyűjtsetek magatoknak kincset a mennyországban, hol sem a rozsdá, sem a moly meg nem emészti; hol a tolvajok ki nem ássák, sem el nem lopják” (Máté 6, 19-20.).

A hívő keresztény e világon csak zarándok és vándor. A másvilág, a mennyország az ő igazi hazája. A föld csak a nyomorúság tanyája, siralomvölgy. Az örök boldogság forrása fenn, a mennyben buzog.

A derűs görög világszemlélettel merő ellentét a keresztény sötét világnézet.

Görögországban a harci vitézség alapvető erény. Jézus a kardot rántó Péterre rászól:

– Tedd hüvelyébe szabtyadat! (János 18, 10-11.)

A görög és a római férfiú kötelessége volt a politikai tevékenység. Jézust a politika nem érdekelte. Egyfelől egyéni, másfelől egyetemes képzésre törekedett. Az egyes lelkek mennyi boldogságán munkálkodott. De mivel faj- és rangkülönbség nélkül minden embert egyaránt akart boldogítani: egyetemes hatása nyilvánvaló.

A keresztény ugyan semmibe se veszi a földi javakat, a

vitézség nem erénye, hazája nem e világ: de adóját megfizeti s az állam törvényeit teljesíti. „Adjátok meg, ami a császáré, a császárnak, és ami Istené, Istennek: – mondja Jézus a farizeusoknak (Máté 22, 21.).

A görögök egyik erénye volt az igazságosság. Nem túrték, hogy bárkivel szemben igazságtalanság vagy jogtalanság történjék. Jézus nem ilyen értelemben magyarázza az igazságosságot.

A keresztyén ember kötelessége, hogy ne legyen igazságtalan. De kötelessége egyúttal, hogy igazságtalanságot eltűnjön. A rosszat üzesse vissza jóval l „A gonosznak ne álljatok ellene gonosszal, hanem aki téged jobb felől arcul üt, tartsd oda a másik orcádat is! (Máté 5, 39). „Szeressétek a ti ellenségeiteket! Jót tegyetek azokkal, akik titeket gyűlölnék! (Lukács 6, 27).

A görögök világi bölcsességével szemben áll a keresztyének isteni bölcsessége. A régi keresztyének a görögök mértékletessége helyett az önmegtartóztatást vallották erénynek. Az igaz keresztyén kerüli az érzéki élvezeteket., „Hogyha a te jobb szemed azt míveli, hogy megbotránkozzál, vájd ki azt és vedd el tőled, mert jobb néked, hogy egy a te tagjaid közül elvesszen, hogy sem egész tested a gyekennára kerüljön.” (Máté 5. 29).

A földi jó értéktelen a jámbor keresztyén életében. A vagyon, a gazdagság egyenesen káros. „Nem szolgálhatok Istennek és a világi gazdagságnak!” – figyelmezteti Jézus tanítványait. (Máté 6, 24.) „Bizony, mondom néktek, hogy a gazdag nehezen megyén bé a mennyországba.” (Máté 19, 23.)

A megbecsülés szintén *görög* erény volt. A görög ember a maga körében első igyekezett lenni. Mindenkinek tiszteletére és becsülésére törekedett. A keresztyén ékességei közé tartozik az alázatosság. „Aki közületek első akar lenni: az legyen a többinek szolgája!” (Márk 10, 44.)

A görög erények helyébe az irgalmasságot iktatja a keresztyénység. „Boldogok az irgalmasok, mert ők irgalmasságot nyernek.” (Máté 5, 7). „Mindenkinek, aki tőled kér, adj! És attól, aki elviszi marháidat, ne kérd vissza!” (Lukács 6, 30.) „Legyetek irgalmasok, mint a ti atyátok is irgalmas” (Lukács 6, 36).

A görögök az irgalmasság erényét nem ismerték. Saját erejük és derekasságuk tudata emelte önérzetüket. A fönnhíjazást és az alázatosságot egyaránt elítélték. A görög büszke volt erényére. Kemény munka árán jutott hozzá.

A rómaiak helyeselték ezt a görög felfogást. „Van valami, amiben a bölcs felülmúlja az Istent.” Mondta Seneca, az ókori római bölcselő. „Az Isten a saját természetének tulajdoníthatja, hogy semmitől se fél. De a bölcs saját magának.”

A magábatérés, a bűnbánat ellenben a keresztyén élet kezdete. „Aki magát felmagasztalja, megaláztatik. És aki magát

megalázza, felmagasztaltatik.” (Máté 29, 12.) „Mikor hivatatol, menj el és ülj le az alábbvaló helyen, hogy mikor eljön az, aki téged hívott, ezt mondja néked: Barátom, ülj feljebb! Akkor néked tisztességed leszen azok előtt, akik veled együtt ülnek.” (Lukács 14, 10.) „Nagyobb öröm lesz a mennyben egy megtérő bűnös emberen, hogysesem 99 igazon, kik nem szűkölködnek megtérés nélkül.” (Lukács 15, 7.)

A farizeus önértetes imádságával szemben a publikánus mély megalázása kedvesebb Istennek. „Isten, légy irgalmas nékem, szegény bűnösnek!” (Lukács 18, 13.)

A buzgó keresztény a földi lét természetes kötelékeit is széttépi. A másvilági boldogságért semmiféle áldozattól sem riad vissza.

A házasság élet nem tilos, de aki teheti, tartózkodjék tőle.

A tökéletes kereszténynek minden gondolata: Krisztus.

„Aki elhagyja házat, atyafiait, néjét, húgát, anyját, feleségét, gyermekeit, jószágát az én nevéért, száz annyit vesz, és az örök életet örökség szerint bírja.” Tanítja Krisztus (Máté 19, 29).

Az igaz keresztényi élet tehát merő ellentéte a görögnek. A görög szerette és élvezte a földi létet, a keresztény ellenben megvetette. „Lesztek azért ti is gyűlölségesek mindenki előtt az én nevéért. De aki végiglen megáll, megtartatik.” (Máté 10, 22.)

A föld és minden öröme elmúlik. De Isten országa megmarad örökké. Ki ne szenvedne inkább itt e földön ideig-óráig, ha ennek fejében örök lelki üdvösséghez juthat? „Aki megtartja az ő életét, elveszti azt. És aki elveszti életét én-érettem, megtalálja azt.” (Máté 10, 39.)

Krisztust keresztre feszítették, híveit lenézték, s halálra üldözték. A keresztény vallás mégis napról-napra terjedt. Végül a nagy római birodalom államvallásává lett.

Miért volt ez lehetséges?

A római császárság idejében visszatartó közállapotok uralkodtak az egész birodalomban. A nagy tömeg a munka-kerülésben, a léhaságban, a tobzódásban, a lakmározásban, multságokban, élvezethajhászásban kereste örömét.

Nem csoda, hogy az üres, tartalmatlanná vált életet megutálták. S mindenki új élet után vágyódott. Ezt az új életet a kereszténység hirdette. A régi, hitelét vesztett, látható világról a láthatatlan, de tökéletesebb életre terelte a keresztény hit a sóvárgó emberek figyelmét. A kereszténység gyors és általános elterjedésének ez volt az egyik oka.

A görögöknél a földi élet volt az igazi élet. A halál után következő csak árnyéka a földi létnek. A keresztény hit szerint a földi lét csak előkészület az örökké tartó boldogságra, amely minden igaz keresztényre vár a másvilágon. A szegények, a

szenvedők, az elnyomottak mohón szívták magukba a nekik oly kedves ígéretet, a boldogító ígéretet.

A keresztény vallás általános elterjedésének másik oka volt tartalmának változatossága. Mindenki megtalálhatta, amit keresett. A tudóst kibékíthette Isten fogalmának meghatározása: „Isten lélek. Akik imádják, lélekben és igazságban imádják!” (János 4, 24.)

De nemcsak az értelem, a szív is megkapta a maga jussát. Aki a tekintély szavára esküdött, az megnyugodhatott Krisztus istenségében. Aki természetfölötti, csodálatos dolgokban tudott gyönyörködni, azt teljesen kielégíthette az isteni Mester élete és halála. Egy szebb, egy jobb, egy tökéletesebb élet reménye pedig minden hívőt magával ragadott.

A középkorban Európában a keresztény életfölfogás uralkodott. Mindenfelé szerzetesrendek keletkeztek. S a szerzetesek fogadalmi: a szegénység, a szüzesség és az engedelmesség megfelelték a keresztény tanoknak.

De a középkori kereszténység mégis eltért az eredeti kereszténységtől. Az ókori pogányok valóban áttértek a keresztény vallásra, a középkoriakat inkább erőszakkal, fegyverrel kényszerítették a kereszttség felvételére. (Klodvig a frankokat, Nagy Károly a szászokat térítette meg fegyverrel.) A hit szerepét átvette a politika és a hatalom. A belső megtérést fölváltotta a külső áttérés. Ez a jelenség a kereszténység belső életében is érezte hatását. A keresztény császárság megalakulásával az egyház már nem zárkozhatott el többé mereven a világtól, sőt új világi hatalommá fejlődött.

A pápa a világ ura lett, a püspökök és érsekek hatalmas fejedelmekké léptek elő. A kolostorokban lassacskán a hit dolgai helyett a világi tudományokat karolták fel, s a régi, kemény fegyelem meglazult.

Sokat ártott a kereszténységnek a szakadatlan visszavonás. Alig erősödött meg, máris ketté szakadt. Egy keleti (a görög) és egy nyugati (a római) ág viaskodott egymással. Később mindkét ágból újabb kiválások történtek. Számos hitfelekezet keletkezett, s ezek folyton torzsalkodtak egymással. A hit ereje megingott s a benső vallásos érzés egyre hanyatlott.

Ezt az erkölcsében is hanyatló kort felváltotta az újjászületés korszaka.

Míg a középkor első, nagyobb felében a tudományok és a művészetek terén majdnem kizárólag az egyház uralkodott, a középkor 2. felében az egyház hatalmi köre lassacskán háttérbe szorult.

A keresztesháborúk idejében a népek szellemi látóköre bővült. Világi iskolák, egyetemek alakultak. Ezek tanárai az, egyháztól független tudós osztályt alkottak. A legkiválóbb tudó-

sok, költők és művészek visszatértek a görög és a latin remek-írók tanulmányozásához. Ezzel a tudománynak, a művészetnek s az irodalomnak új irányt adtak.

A szellemi újraébredés hazája Olaszország. Ott a Konsztantinápolyból menekült görög tudósokat és művészeket szívesen fogadták.

Természetes, hogy ezt a szellemi mozgalmat az erkölcs tan is megérezte. Mind többen és többen visszatértek a görög bölcsészet álláspontjára. Az egyének erőinek szabad fejlődését követelték. Megkezdődött a harc az egyház mindenhatósága ellen. S ez a harc az újkorban diadalmaskodott.

Az újkort a hitjavítás nyitja meg. Luther újtestamentomi alapon benső vallásos életet követelt és élő hitre törekedett. Luther nem lelkesedett a világi tudományokért, de jobb keze: a tudós Melanchton Fülöp már szabadabban gondolkodott.

Az egyház és a pápaság tekintélye megcsorbult, a szabad kutatás új erőre kapott, s a legkülönbözőbb erkölcs tan rendszerek keletkeztek.

Nem akarom munkám költségeit szaporítani, azért nem részletezem a felmerült értékelméleti álláspontokat. Csak röviden megemlítem, hogy 3 csoportot különböztethetünk meg. Az egyik a tudásban látja a legfőbb jót. Ez az értelmiség iskolája. A másik az érzéki gyönyörben. Ez az élvezettan iskolája. Végül a 3. a boldogságot vallja a legfőbb jónak. Ez a boldogságtan iskolája.

Bentham elmélete szerint ugyanis a legfőbb jó a legtöbb embernek lehetőleg legnagyobb és legtartósabb boldogsága. Csak az a cselekvés lehet – szerinte – erkölcsös, amely ezt a célt leginkább biztosítja.

A boldogságtan leggyakoribb alakjai a haszonelvűség és az erkölcs eszményiség. A haszonelvűek a hasznosat kutatják. Az eszményekben hívők eszményi javakért lelkesednek, s az emberiség tökéletesítése a céljuk.

A boldogságtan – a fejlődés törvényeinek megfelelően – fokozatosan a társadalomtanhoz vezetett. Mind többen és többen belátják, hogy az erkölcs a társas élet eredménye. A társas gondolat győzedelmeskedett. A felszabadult gondolat különbséget tesz vallási és erkölcs ismeret között. A hittudomány és az erkölcs tan két különböző tudomány.

A tudományok és a művészetek terén szakadatlan harc folyik. Tudósok és művészek mérik össze fegyvereiket. De ez a harc tiszteletre méltó, egyedül méltó az emberhez.

„Mindeneket megpróbáljatok, és ami jó, megtartsátok!” (I. Thess. 5, 21.)

A haladás, a fejlődés törvénye örökös mozgást, tevékenységet, gondolkodást kíván. E nélkül nincs élet. Az élet pedig maga a gondolkodás.

Az erkölcsiség föltételei.

Az erkölcsstan sem a tapasztalatot, sem az elmélkedést nem nélkülözheti, mivel az ember természeti és történeti lény. Az okoskodásnak természettudományos alapon kell történnie, mert az erkölcs az emberi szellem fejlődésének a folyamata. Maga a fejlődés pedig természeti törvény. „A természet törvénye a nemzetek életére vonatkozóan is Isten törvénye” – mondotta dr. Serédi J. hercegprímás a felsőház ülésén. (1938. XL/12.) „Aki a természet törvénye ellen vét – folytatta -, szembehelyezkedik Istennel. S aki istennel szembehelyezkedik, az előbb-utóbb elbukik. A természeti törvényekkel ellentétes alkotások maradandók nem lehetnek.”

Tagadhatatlan, hogy természeti és erkölcsi törvényeink vannak. S erkölcsi törvényeinknek természeti törvényeken kell alapulniok.

A valóban kifejlődött, a tökéletes ember csak erkölcsös lehet. Fejlettebb testi szervezetnek fejlettebb lelki élet felel meg. S a fejlődés magasabb fokára jutott társadalom erkölcsösebb, mint a fejlődés alsóbb fokán álló. A gyermek erkölcsisége rendszeresen fejletlenebb, mint a felnőtté.

Rousseau, s mindazok, akik azt hiszik, hogy a tudomány és a művészet nem mozdítja elő az erkölcsök nemesítését: tévednek.

A tudomány és a művészet a műveltség része. Némelyek a szépirodalmat a műveltség csúcsának, lámpásának mondják. Annyi tény, hogy a szépírók, a költők szebbé, kellemesebbé teszik napjainkat.

A görög-római korban virágzott a költészet. Ma inkább a műszaki tudományokat karolják fel egyesek és népek. A gyermeki lélekben is előbb működik a képzelet, mint az értelem.

A költészetnek, a művészetnek, a természettudományoknak, a műszaknak külön-külön felkarolása csak egyoldalú műveltség. Az egész műveltség együttes fejlődése azonban összhangot teremt. Jótékony hatását mind az egyes, mind az összesség megérzi.

Az erkölcsiség föltételei: *a)* az élettani, *b)* a lelki, *c)* a társadalmi fejlődés és *d)* maga a nevelés.

a) Az élettani fejlődés.

Spencer vizsgálódásai alapján megállapította, hogy lelki változásaink, erkölcsös vagy erkölcsstelen cselekedeteink kettős élettani tényezők. Míg a félelem pl. egyfelől menekülésre készítet, másfelől a szív és a bélcsatorna rendes működését akadályozza. Az öröm fokozza tevékenységünket és a belek működését is előmozdítja.

A fájdalom a szervezetre káros hatások következménye. Az öröm a jótékony hatások eredménye.

Életünk fönntartása a reánk kedvezően ható tevékenységek folytatásán és a károsok mellőzésén alapul. Az alsóbbrendű lények cselekvését öröm és szenvedés irányítja. Minden öröm fokozza az életerőt, a szenvedés ellenben csökkenti. Az élettan tanulmányozása tehát erkölcsi szempontból is kötelességünk.

Mentől fejlettebb a szervezet, annál tökéletesebb a tudat. Ezért fejlettebb erkölcsi élet is keletkezhetik.

Természetes, ebből nem következik, hogy a legfejlettebb fajhoz tartozó minden egyednek egyúttal tisztultabb erkölcsűnek is kell lennie – amint azt Pauler Ákos is helyesen kiemeli.

Az egyéni fejletlenség, a kóros állapot, az elfajulás gyakran megakadályozza az egyént abban, hogy a faj által már elért fejlődési fokhoz eljuthasson.

Az ideg orvosok számtalan esetben tapasztalták, hogy az idegbajosok erkölcsisége fogyatékos. Minden azon fordul meg, hogy milyen mértékben betegedett meg a központi idegrendszer. Mindegyikünk megfigyelhette már az életben, hogy a betegségnek milyen hatása van kedélyünkre, lelki s erkölcsi életünkre. Míg az egészségtől duzzadozó ember jókedvű, a beteg rendesen levert, lehangolt. A sokáig betegeskedő – noha azelőtt jólelkűnek bizonyult – lassacskán magabazárkózott, mogorva, gyűlölködő emberré válik.

A gyöngélméjű gyermekek általában önzők, rosszindulatúak, irigyek. Gyakran tapasztalhatjuk, hogy egyesek lebukás, vagy fertőző lázas betegségek után feltűnően hazudoznak. A siketnémák, vakok, púposak, s általában a testi fogyatkozásúak szintén gyakran gyűlölködők.

Az agy betegsége megváltoztathatja az egyén előbbi jellemét. Megváltoznak sokasai, hajlamai, törekései, nézetei. Szóval az egyén teljesen más egyénné válik. (Dr. R. v. Kraift-Ebing: Lehrbuch der Psychiatrie I. 265. 1.)

A hisztérikusok jelleme számos lelki rendellenességet mutat. Az erkölcsi és akarati gyöngeség, a képzetek elillanása és fölületessége, az alakilag és tartalmilag megáltozott érzés, a kényyszerképzetek mindenestre korlátozzák az akarat szabadságát. A beteg szeszélyeinek, kívánságainak, ösztöneinek, képzelődéseinek inkább csak játékszere. (U. o. II. 212-213. 1.)

Orvosok és nevelők gyakran tapasztalják, hogy agybántalmak teljesen megváltoztathatják az egyén erkölcsiségét, de a gyógyulással megint visszatér az előbbi jellem.

Az elme orvosok napról-napra tapasztalják, hogy a szerencsétlen elme betegek önzők, rosszindulatúak. S a betegség előhaladásával párhuzamosan csökken erkölcsi érzületük. Az

erkölcsi téboly vagy hülyeség rendszeren öröklött baj. Az erkölcsi elfajultak szülői, vagy nagyszülői iszákosok, idegbajosok, agybetegek, vagy vérbajosok, szóval elfajult egyének voltak.

Kétségtelen tehát, hogy a szervezet mivoltán alapul az erkölcsiség. Ha a szervezet visszafejlődik, az erkölcsiség is alsóbb színvonalra süllyed. Ellenben, ha a szervezet s vele együtt az életjelenségek és életfolyamatok tökéletesednek: az erkölcsi élet is fejlődik, tökéletesedik.

A nagy világháború idején a nemzeteknek erkölcsileg vissza kellett fejlődniük, mert a háború az erkölcsiség élettani feltételeit támadta meg. Ahol inség és nyomorúság ütötte fel tanyáját; ahol az emberek az árdrágítók, az élelmiszeruzsorsók lelketlen üzelvei miatt éheztek, vagy nem táplálkozhattak kellő mértékben: ott a szervezet rendes működéséről szó sem lehetett. Az életfönntartás és a fajfönntartás ösztöne erősebben jelentkezett és lopásra, rablásra, csalásra és gyilkosságra indította a nyomorgókat.

A nagy tömeg nélkülözötte a húst s a tápláló eledeleket. (Nem jutott tejhez, tojáshoz, vajhoz, sajthoz, hüvelyes veteményekhez stb.) Nem csoda, hogy mind több és több ember türelmetlenné, idegessé lett, erkölcsileg süllyedt. A tápláló eledeleket nélkülözö gyermekek testileg elcsenevészedtek, s erkölcsi tekintetben sok panaszra adtak okot. Nem lehetett ez másként, mert az erkölcsiség élettani föltételeken alapul.

Állításunkat az állatvilágból vett példákkal is igazolhatjuk.

A húsevők vadak, fékezhetetlenek (pl. a farkas, a tigris), a növényevők ellenben szelídebbek és idomíthatok (pl. a ló, a teve). A húson és csonton élő mészáros kutya vérengző természetű, míg a kávéval és kaláccsal elkényeztetett öleb még a légynek sem árt. A makkon és kukoricán hizó házi disznó szelídebb, mint a húsmaradékokban bővelkedő moslékon fölnevelt társa. A húsevéshez szokott disznó fölfalja saját malacait, s a csecsemőket, sőt a kisebb gyermekeket sem veti meg.

Spencerrel – élettani nyelven – szólva, csak a különböző életműködéseknek kiegyenlítése tarthatja fön a tökéletes életet. Minden életműködésnek alkalmazkodnia kell. Az alkalmazkodás pedig egyenlő a cél elérésével. S erre erkölcsi téren is kell törekednünk.

b) A lelki fejlődés.

A lelki működés legalsó foka inger és mozgás. Az alsórendű vízi lényt a szerves anyagok szaga vezeti táplálékához. Mivel a szag ingerén semmi más nem támogatja ezt a kezdetleges lényt tápláléka megszerzésében: könnyen válik a közélébe kerülő nagyobb állatok zsákmányává. A fejlettebb vízi

állatot élete fönntartásában már elemi látóképessége is támogatja. Ez a fejlettebb állat szintén a szag után indul. De látóképessége már arra is ösztönzi, hogy minden mozgó test elől meneküljön. Ezáltal ellenségeit is kikerülheti. A kisebb ragadozó hit a nagyobb, az erősebb elől.

Fejletlen tudatnak kezdetleges cselekedetek felelnek meg. Amint a tudat fejlődik: összetett indokok, bonyolultabb gondolatok vezethetik cselekedeteinket. A műveltség alsó fokán álló vadember minden zsákmányt fölfal, amit vadászatán szerez. Ma jól lakik torkig, holnap-holnapután éhezni képes. Csak a mával törődik, a holnapra, a jövőre nem gondol. A művelt embert azonban a jövő is érdekli. Nemcsak kerüli a tobzódást, hanem élelmiszereit és minden javát okos takarékossgal be tudja osztani.

Az erkölcsiség alsó fokán álló egyén csak a pillanatnyi, a jelen örömeit hajhássza, mert nem gondol az esetleges későbbi szenvedésekre. A tolvaj pl. azért lop, mert a más vagyonának eltulajdonításával haszonhoz, élvezethez jut. A börtön kellemetlenségei, a reá váró gyalázat s a szenvedések nem jutnak eszébe.

Az erkölcsös, a műveltség nagyobb fokára ért ember nem annyira a büntetésekre gondol, mikor a tilos cselekedetet kerüli, mint inkább becsülete elvesztésére és embertársainak esetleges szenvedéseire.

Téves azonban az a hit, hogy az alacsonyabb érzések parancsait egyáltalán nem szabad követnünk. Ha egy szegény asszony szájától megvonja a falatot, csakhogy gyermekeit fölnevelhesse: /tagadhatatlan, hogy önzetlenül, nemesen cselekszik. S egy alsóbb érzést alárendel egy felsőbbnek. Ám ez az alárendeltség csak föltételeesen érvényes. Ha az asszony a sok nélkülözéstől megbetegszik és meghal: gyermekei árván, gondozó nélkül maradnak.

A felsőbb érzések megfontoltsága ne legyen tehát szűkörü! Ne legyen egyoldalú!

Ha az üldözött egyén kitart a kidőlésig: kimerültsége halállal végződhetik. Ha idejében megadja magát, vagy ha az üldözés előbb szűnik meg: életben maradhat. A szabadság – kétségtelen – jóval felsőbb érzés a rabállapotnál. De mindent kockára tenni érte: fölösleges. Főleg akkor, ha van még mód az elveszett érték visszaszerzésére.

Az erkölcsi tudat jellemzője – fejtegeti Spencer – hogy egyik tudat a másiknak ellenőrzője. A felsőbbrendű állatoknál is észrevehetjük ezt. A jól *idomított kutya* pl. a büntetéstől való félelme miatt nem nyúl addig az ételhez, míg a gazdája meg nem engedi.

Az ősembert is pillanatnyi érzések vezették. A társadalmi

fejlődés előhaladásával a gondolkodó ember megtanulta, hogy az egyszerűbb érzéseket többnyire alá kell rendelnie a bonyolultabb érzéseknek.

Az erkölcs – Cohen Hermann meghatározása szerint – cselekvéssé vált akarat. Előbb akarnom kell, s csak azután cselekedhetem. Vannak ugyan akaratlan, öntudatlan cselekedetek is, de csak az öntudatosak jöhetnek erkölcsi beszámítás alá. A belső gondolkozásmód tehát erkölcsi önállóság. Az erkölcsiség már a gondolkozás módjában is megnyilvánul. (Ethik des reinen Willens.)

A cselekvés mozgás. Az erkölcsi gondolkozásban a szándéké a főszerep. A szándék is mozgás, de nem kifelé hat,, hanem mindig befelé és céljá lesz. Az akarat eredete a vágy, a szándék. Az akarat megalakítja az öntudatot.

Az akarat, mint erkölcsi erő, fejlettebb érzelmi és értelmi folyamatokon alapul. Kellő belátás nélkül erkölcs nem keletkezhetik. A gyermek általában nem rossz akaratból rongálja a fákat, pusztítja a virágokat, kínozza az állatokat, hanem tudatlanságból. Nem tudja, hogy az állat érzi a fájdalmat, hogy a növény megsínyli a tördelést, a pusztítást.

Nyilvánvaló, hogy csak az értelmi és érzelmi élet által vezetett akaratnak lehet igaz erkölcsi becse. Fejlettebb tudatnak fejlettebb erkölcs felel meg. A nagy műveltséggel rendesen kiváló erkölcsi élet jár. Fejlettebb társadalomban a csökkent erkölcs csak visszaütés.

A 20. század művelődési életében a nagy világháború erkölcsi visszaesés.

A tudás maga még nem teszi jobbá, erkölcsösebbé az embert, a népet, az egész emberiséget. A tudomány s a műszak óriás haladása csak borzasztóbbá, kegyetlenebbé tette a háborút, fokozta az undorító vérontást.

A tudáson kívül az érzés és akarás összhangzatos fejlesztése is szükséges, hogy tökéletes erkölcsi élet támadhasson. Sem a tudomány, sem a hit egymaga még sohasem tett valakit erkölcsössé. A tudósok és a papok között is akadhatnak erkölcstelen egyének, mert az erkölcs lényege a cselekvésben megnyilvánuló akarat. Nem mindenkinek a tanítása egyeztethető össze cselekedeteivel. Gyakran mást hirdet az ajak, mást érez a szív és mást cselekszik a kéz.

Rousseau lángoló lelkesedéssel megírta a természetes gyermeknevelés evangéliumát és lelencházba küldte saját gyermekeit. Vannak, akik a tiszta családi életre buzdítják kortársaikat, s maguk a legparáznább életet folytatják.

Mi ennek az oka? Semmi más, mint a lelki életnek egyoldalú, szűkkörű fejlődése. Ha a tudósnál mértéken felül csak az értelem, a művésznél az érzelem, az államférfiúnál pedig az.

akarát érvényesül: tökéletes erkölcsi élet nem alakulhat meg.

Ha a vágy azoneygy indító oknak a folytatása, akkor már nem akarát, hanem szenvedély lesz belőle. A szenvedély elhomályosítja az értelmet, megbénítja az ítélőképességet és csökkenti erkölcsi erőnket.

A szenvedélyes emberek saját maguknak és a közösségeknek ostorai. Mennél nagyobb a szenvedélyes egyén hatásköre: annál nagyobb kárt okozhat a közösségnek.

Csak összhangzatos lelki élet tehet jóvá, erkölcsössé, tökéletesebbé bennünket.

A világlélek fejlődésén alapul az egész emberiség erkölcsi élete. A világlélek a nemzeti lelkek, a nemzeti lélek pedig az egyéni lelkek mivoltán alapul. Minden egyes embernek önálló szellemi élete, saját lelkivilága van. Ennek kialakulása azonban – amint láttuk – különböző tényezőkön fordul meg.

Noha minden egyénnek sajátos, külön lelki élete van, azért az: embereknek egymásra való kölcsönös hatása el nem tagadható. A család körében a családtagokban kialakul a családi lélek, a faluban a falu lelke, a városban a város lelke. Egy ország együvé tartozó és együttérző lakóiban kifejlődik a nép lelke: *a nemzeti lélek*. Az összes országok lakóinak, a nemzetek, a népek közös míveltségéből alakul meg az emberiség lelke: *a világlélek*.

Minél fejlettebb az egész emberiség közös míveltsége, annál fejlettebb erkölcsi élete. Minél tökéletesebb a világlélek, annál tökéletesebb az erkölcs.

Ez világos. Igaz, hogy az összhangzatos lelki fejlődést, az egészséges szellemi élet kialakulását millió és millió körülmény zavarja, s ezért a tökéletes lélek, a tökéletes szellemi élet, a tökéletes erkölcs csak eszmény.

Nem érhetjük el, csak közeledhetünk feléje. Lemondanunk róla, elcsüggednünk azonban nem szabad. Hinnünk, biznünk kell az egyesek, a népek, az egész emberiség mívelődésében, erkölcsi haladásában, fejlődésében, tökéletesedésében.

A természetes történelmi fejlődés óramutatóját semmi esetre s^m szabad visszaigazítanunk. „Gyermekkoromban – mondja gróf Apponyi Albert – amikor óram sietett, és én azt hátrafelé akartam igazítani, nevelőim azt mondták, hogy ne tegyem, mert a hátraigazítás árt az óraműnek. Nem tudom, valóban így van-e ez a gépszerű óráknál? De megjegyeztem magamnak a tanítást és mindig jobban megértettem jelképes jelentőségét. Az emberiség fejlődésének nagy óraművére nézve kétségtelenül áll, hogy mutatóit hátraigazítani mindig veszélyes. Ezzel nem azt mondom, hogy soha semmit sem lehet változtatni lázas időknek, pillanatnyi felfordulásoknak hevenyészett alkotásain. De annyit állítok, hogy mindenkor jól meg kell vizsgálni, nem nyúlunk-e

hozzá a természetes és egészséges fejlődés valamely eredményéhez. Ezt azután igazán nem szabad tenni és nem is lehet büntetlenül tenni.”

Íme, gróf Apponyi, a hagyományörző államférfiú is, a haladásra, s ha szükséges, az újításra serkent bennünket.

c) A társadalmi fejlődés.

Tisztultabb erkölcsi fölfogás csak a társadalmi élet keretében alakulhat ki. A társas élet csak azért keletkezhetett, mert előnyösebbnek bizonyult, mint az elkülönített. A kölcsönös hatás, amelyet az egyik ember a másikra gyakorolt: a lelki élet, az erkölcsi világ fejlődésének javára vált.

Míg az elzárkózott, egyéni életet folytató ember pusztán a maga érdekeivel törődik, önző célokért küzd: a társas élet keretében élőknek társainak érdekeire, jólétére is figyelemmel kell lennie. El sem gondolható, hogy több család közösségben éljen anélkül, hogy egymást kölcsönösen ne támogatók.

A társas élet rávezette az embereket arra, hogy az egyeseknek sajátos érdekeiket bizonyos mértékig föl kell áldozniok a közösség érdekeinek.

Az ősidőben az emberek más közösségek hozzátartozóinak életével nem törődtek. Mikor vadság, rablás, gyilkosság, öldöklés, vérbosszú és gyűlölet uralkodott: szó sem lehetett kellő erkölcsi életről.

Megdönthetetlen igazságot hangoztatott Spencer, amikor kijelentette, hogy csakis békés társadalmi életben fejlődhetik tökéletesebb erkölcs.

Ezt az igazságot a most lepergett borzalmas világháború égbekiáltó adatai eléggé igazolják. Az igazságtalanságok, az embertelenségek, a borzalmak története nem lapokra, hanem vaskos kötetekre terjed.

Maga a nagy világháború az emberi gonoszság történetének csak egyik borzalmasan érdekes lapja.

A háború tartamával párhuzamosan egyre süllyedtek az erkölcsök. A kapzsiság napról-napra mindinkább elhatalmasodott. Az emberszeretetnek még békés időkben létesített, egykor hatalmas fáklyaként működő áldásos intézményei fokról-fokra pislogó mécsesekké váltak.

Különösen a csalás, a ravasz fondorlat, az emberek kiuzsorázása növekedett napról-napra hihetetlen mértékben. Nemcsak élelmiszerekkel, fával, szénnel, szappannal, gyertyával és más háztartási cikkekkel, hanem még orvossággal is lelketlen üzérkedést folytattak. Nemcsak egyesek, hadseregszállítók, és közvetítők hamisítottak, raboltak, fosztogattak, hanem fokozatosan,

ügyszólván az egész társadalom hamisító, kiuzsorázó és rablóbandává változott.

Minden országban akadtak, akik jópénzért katonaszabadítással foglalkoztak. Olaszországban pl. a palermói haditörvényszék húsz vádlottat – köztük négy törzstisztet – egyenkint húsz évi börtönre ítelt, mert bebizonyosodott, hogy megvesztegették őket. A római haditörvényszéknek is sok dolgot adtak a katonaszabadítások.

Egy szegény magyar rendőr a törvényszéki tárgyaláson bevallotta, hogy lopott, mert nem tudta eltartani családját.

Egy villamoskalauz beismerte, hogy csalt. De kijelentette, hogy társai is mind csalnak, mert csekély fizetésükből nem tudnak megélni. Az ő csalása – szerencsétlenségére – kitudódott.

Társai nem jobbak nála, csak szerencsésebbek.

Nagy igazságot mondott ez az egyszerű, szegény ember. Visszatért a sötét középkor ököljoga. Aki bírta, marta.

A kapzsisággal együtt az irigység és a bosszúállás szeretlen módon megnőtt. A hatóságokat elárasztották névtelen följelentésekkel. Gyakran ártatlanokat hurcoltak meg, csupán bosszúból és irigységből. A hatóságok elvesztették fejüket, a pusztá vádat már bizonyításnak vették. S bűnöst és ártatlant egyaránt elítéltek. Mennyi megrázó esemény játszódott le e szomorú időkben!

„A háború olyan örök, mint az emberek butasága!” – mondotta Brandes György. Valóban, a butaság, a tudatlanság, az elfogultság a valódi ellenség. Ez ellen kell elsősorban küzdenünk.

A háborús erkölcsöt helyesebb erkölcsi világnézetnek kell fölváltania, hogy ez a jövőben lehetetlenné tegye a háborút. Oda kell törekednünk, hogy Lammenais óhaja szerint a nemzetek a jövőben egyetlen nagy családot alkossanak: az emberi nem egyetlen családját. Ekkor beteljesül majd Hugó Viktor, a franciák nagy költőjének jóslata: „Eljön még az a nap, amikor a múzeumokban úgy mutogatják majd az ágyút, mint ma a kínpadot”.

Ma ismét eltolódott e jóslat teljesülésének ideje.

Henderson Artúr, brit képviselő, budapesti tartózkodásakor kijelentette, hogy a háború ma már nem a hősiességen múlik. A háború – mondotta – tudományos alapon megszervezett öldöklés (1938. ápr. 24.).

Ugyanakkor azonban saját hazájában s az egész világon mindenütt örülten fegyverkeztek, főleg a nagyhatalmak. A kisebb nemzetek nem győzték a versenyt. Míg az örült fegyverkezés meg nem szűnik: nem élhetünk békében.

Rátz Jenő, magyar honvédelmi miniszter, kijelentette az országgházban, hogy tudatosan kerüli a hadsereg szót, mert

benne bizonyos támadó jelleget lát. A honvédség a hazát védi. A honvédség kifejlesztésével békés szándékai vannak, mert ennek a nemzetnek békére, nem mindenáron való, nem meg-alázó, de igazságos békére van szüksége.

Valóban, minden nemzetnek, minden országnak félelmetes hadsereg helyett csak kellő honvédségről kellene gondoskodnia. Ha minden nép csak a saját védelmére kelne: megszűnnének a támadó háborúk.

Testüket-lelküket védjék egyesek és népek! Mindjárt szebb és jobb lesz az élet.

d) A nevelés.

A fejlettebb erkölcsi életnek nem utolsó föltétele a nevelés. Ha a család és az iskola pl. megengedi az ifjúságnak a lopást – noha csak föltételesen is – mint ez a régi Spártában történt: akkor ne várjunk a felnőtt nemzedéktől tiszta erkölcsi érzést.

A nevelés nagy hatalmát mindnyájan tapasztalhatjuk. Nem mindenható – mint Dittes Frigyes állítja – de ereje tagadhatatlan. Akit kiskorától fogva következetesen rideg felekezeti, osztályuralmi, vagy nemzeti elfogultságra neveltek: még előrehaladott korában is elfogultan fog gondolkozni. A szokás annyira rabbá teszi az embert, hogy gyakran jobb belátása ellenére is – szívósan ragaszkodik a régebben megszokotthoz.

Az erkölcstelen környezetben felnőtt gyermek nem lehet tiszta erkölcsű. A tisztább levegőjű, magasabb hegyvidékeknek egészen más a növényzete, mint a párákkal telített mocsaras vidékéké. A sudár növésű fenyő csak fenn, a magasban érzi jól magát. A sás lenn, a mocsárban tenyészik. Életföltételeik különbözök.

Gyakran mi vagyunk az oka annak, hogy gyermekünk nem büszke, sudár fenyővé, hanem ingó-bingó mocsári növényvé fejlődik. Házunk, családjunk, környezetünk ne legyen erkölcsi mocsár, de legyen erkölcsi magaslat, hol tisztultabb felfogással találkozók a gyermek.

Lélektani nyelven szólva: az erköles cselekvéssé vált akarat. Az akarat helyes nevelésére helyezzünk tehát súlyt. Az erős és egészséges akarat alapja a rendes, szabályszerű, egészséges érzés és gondolkodás. Ennek pedig az életszervek tökéletes együttműködése az első föltétele.

Elsősorban a magunk testi-lelki épségét kell megőriznünk, hogy gyermekeink tiszta erkölcsi világát fölépíthessük. Ha a magunk egészségét sem tudjuk föntartani, miként gondoskodhatunk gyermekeink egészségéről?

Aki másokat jobbbá, nemesebbé kivan nevelni: annak először magának kell megjavulnia, magának kell nemesednie.

A fegyveres béke és a háború az erkölcsi nevelés feladatát igen megnehezíti, majdnem lehetetlenné teszi.

A világháborúban számos nevelő tapasztalhatta, hogy gyermekek és ifjak egész gondolatkörét a háború foglalta el. Szinte kárörvendve beszélte el egyik a másiknak, hogy az ellenségnek hány katonája esett el. Az elesettek iránt nem éreztek szánalmat, részvétet. Csak a győztes hősokeket dicsőítették. Emberszeretet helyett gyűlölet kezdett lábra kapni. A békés egyetértést únos-úntalan civakodás, pörlekedés váltotta fel.

Az iskola szomorúan tapasztalta, hogy utolsó éveinek legszebb alkotása romba dőlt. Néhány évvel a világháború kitörése előtt ugyanis békés irányú nevelés kezdődött.

Az iskola évenként megülte a madarak s a fák napját. Külön napot szentelt a békének.

Tanítók és tanárok a szabad természet ölébe vezették tanítványaikat, s a fák gondozására, a madarak fészkeinek kémelésére figyelmeztették őket. A békenapon tudatták velük, hogy a hágai békeértekezletek az emberiség testvéries együttélésén fáradoznak. Egy szebb, jobb és boldogabb jövő képét festették előttük.

A hatás nem maradt el. Mintha megszelídült volna gyermek és ifjú egyaránt!

A világháború azonban nagy változást idézett elő a tanulók lelki világában.

Magam is megfigyeltem különféle iskolák tanulóifjúságának lelki világát. Míg a világháború előtt a kirándulásokon a tanulók örömeiket lelték a természet szépségeiben: a háború idejében eltompult ez az érzékük. Amint kiértek a szabadba, első dolguk volt háborút játszani. Kicsinyek és nagyok egyaránt élvezetet találtak a csatázásban. Két csoportra oszoltak. Az egyik csapatban az entente-hatalmak, a másikban a központi hatalmak harcoltak. Mindegyik fél fegyver után nézett. Csakhamar recsegték a fák ágai s kisebb-nagyobb botokkal rohantak egymásra az ellenfelek. Parázs verekedés támadt. Olyan dühvel támadtak egymásnak, mintha igazán két hadsereg élethalál küzdelméről volna szó. Bámulatos, mennyire utánozták a jelenkori harcokat. Fedezékeket kerestek, vagy készítettek maguknak. Onnét támadtak vagy védekeztek bennük. Oroszok módjára 5-6 szoros rohamokat indítottak, de „a magyarok” mégis megfutamították az ellenséget.

Az ősök régi harci szenvedélyei fölébredtek az utódokban. A gyermekek és az ifjak durvábbakká váltak játékaikban, viselkedésükben. A tömegszellem hatása mutatkozott mindenfelé.

A háborús felfogás ellenlábasa a békés munka. Ha tisztultabb erkölcsi életre vágyódunk: neveljük gyermekeinket munkaszeretetre, békés, áldásos munkára.

„Munkásság az élet sója.” Mondja Tompa Mihály, a jeles költő.

„A munka olyan, mint a tűz. Benne minden méreg elég.” Állítja Carlyle. Téré Ch. szerint a munka élettani szükség. S ez adja meg erkölcsi szentesítését.

A kezdetleges ember komoly munkát nem végzett, mert még nem értett hozzá. Az iparral és kereskedéssel foglalkozó nép már a míveltség magas fokára jutott.

Míg a vadász- és pásztornépek örökös harcban állottak: az iparos és kereskedő államok békésebb természetűekké váltak. A régi föníciaiak, az ókor legkiválóbb iparosai és kereskedői, fegyveres hódításokra nem gondoltak. A szomszédos, harcias uralkodóknak inkább adót fizettek, semhogy háborúba keveredjenek. Tudták, hogy a háború rossz üzlet.

Anglia fejlett iparának és világkereskedelmének köszönheti gazdagságát és hatalmát. Nem tartott rendes katonaságot, hanem zsoldos seregeivel árasztotta el a világot. Mivel iparosai és kereskedői a világháború kitöréséig elleneztek az általános kötelező katonai szolgálatot. De a világháborúban néhány erőszakos államférfiú kierőszakolta az általános hadkötelezettséget.

Politikai és egyéni becsület között nem szabad különbséget tennünk. Belső erkölcsi ellenmondás az, hogy az államférfiaktól ravaszságot, fortélyt, hazudozást, képmutatást várunk, s e tulajdonságok náluk erények: míg a közönséges, egyszerű polgárt társadalmi megvetés és a törvény szigora sújtja, ha ugyanezeket az elveket vallja és követi.

Anglia és Franciaország nem győzte eléggé magasztalni Oláhország kormányfőit, amiért olyan ügyesen be tudták csapni az európai középhatalmakat. Az oláh „lángeszű” vezérférfiak ugyanis a világháború idejében mind a középhatalmaknak, mind Angliának ismételt eladták gabonájukat. A vételárat mindkét vevőtől aranyban elfogadták, de az árút egyiknek sem szállították. A középhatalmaktól – szövetségeseiktől – kapott árúkat pedig eladták Oroszországnak, a középhatalmak hatalmas ellenségének.

Oláhország nem tagadta meg múltját. Egész története az árulás, az orvtámadás, az alattomoság, a sunyiság, a rablás, a fosztogatás diadalútja.

ifj. Dumas Sándor jól ismerte az oláhokat. Egyik színdarabjában így nyilatkozik róluk: „Oláhország? Olyan ország, hol a gyümölcsnek nincs illata, a férfiúnak nincs becsülete és a nőnek nincs szeméremérezete.”

Ha a legigénytelenebb kereskedő csak a legparányibb csalást követi el: megvetés éri. De akik ügyes szemfényvesztéssel, hazugsággal és csalárdsággal egy ország élén milliók és milliók életét megrontják: tapsvihart és éljenriadalt aratnak.

Bratianu, az oláh miniszterelnök, a cselszövés nagymes-

tere, olyan kitűnően játszott a szerepét, hogy még legbensőbb hívei sem ismerték ki magukat. A Petit Parisien ezért a kelet legelragadóbb emberének mondotta.

Mi azonban ebből és hasonló jelenségekből azt következtetjük, hogy a hazudozáson és képmutatáson alapuló osztály-érdekek uralmát a tisztultabb erkölcsi felfogáson nyugvó társadalmi életnek kell felváltania. Hatalmi érdekekből nem szabad erkölcs és erkölcs között különbséget tennünk.

Mind az egyeseknek, mind a közösségeknek fejlettebb erkölcsi alapon kell állaniuk, hogy békés szellemben élhessünk.

Amint egyetlen rothadt gyümölcs száz egészségeset megronthat, mihelyt közéjük kerül: egyetlen erkölcstelen alapra helyezkedett nép is megmételyezheti a népek egész sorát. Ezért minden nép legjobbjainak össze kell fogniuk, hogy a fejlettebb erkölcs, a békés szellem általános és kölcsönös legyen.

A nevelés föladata, hogy az emberben levő állati rész ne jusson uralomra. A békés életet folytató, fejlett erkölcsi nézeteket valló ember nem ismeri a vadállati indulatokat.

Terjesszük tehát a békés szellemet, hogy vele párhuzamosan az erkölcs is a fejlődésnek felsőbb fokára juthasson.

Az emberiségnek folytonosan haladnia kell, míg csak el nem éri rendeltetésének végső pontját. S ez – Gregus szerint – nem más, mint a közös műveltség, a szabadság és a jólét.

Ezt a célt azonban a békés életre való nevelés nélkül nem érhetjük el.

Beláthatjuk, hogy a nevelés nemcsak az egyes nemzeteknek, hanem az egyetemességnek, az egész emberiségnek közügye.

Megállapodás.

Eddigi fejtegetéseink alapján világos, hogy erkölcsi fölünk a békés társadalmi életen alapul.

Az ember a társadalom tagja. Nemcsak családjának – a legkisebb társadalomnak – hanem sokkal nagyobb közösségnek: a falunak, a városnak, a nemzetnek, sőt a legnagyobb közösségnek: az egész emberiségnek is tagja.

Aki a társadalom ellen vét, saját maga ellen is cselekszik, mert minden egyén az egész társadalomnak csak egy-egy sejtje. Aki a saját testi épsége ellen tör, azt mindenki esztelennek tartja. Hát nem éppen ilyen esztelenség a társadalmat gyöngíteni, csonkítani? Azt a társadalmat, melyhez mindnyájan tartozunk.

A magunk jólétén alapul egy-egy család jóléte. A családok boldogulásán fordul meg egy-egy község fölvirágzása. A község virulásán pedig egy-egy ország föllendülése. Az egyes népek,

a nemzetek fejlődése, haladása s az összes nemzetek boldogulása az egész emberiségnek a boldogulására vezet.

Első és főkötelességünk élet- és fajfönntartásunk. Ha a magunk életét meg nem becsüljük, ha fajunk fenntartásáról nem gondoskodunk: a társadalmat gyöngítjük. Ha élet- és fajfönntartásunkat biztosítottuk: tekintettel kell lennünk a társadalom érdekeire.

Míg a csoportos életet folytató ősember jobbjára a maga csoportjának önző érdekeit hajhászta: a társas élet kereteibe beilleszkedett mívelt embernek a maga sajátos érdekeiből annyit föltétlenül föl kell áldoznia, amennyi okvetetlenül szükséges a társadalom érdekeinek szempontjából.

Az ősember élete sem lehetett teljesen önző. Az ősember is utóbb csoportokban, tehát már közösségben élt. A szerzett zsákmányt megosztotta a csoport tagjaival, s így önzésének jégpáncélja már olvadni kezdett. Később a családi élet kifejlődött. Több család törzssé alakult, s a családi köteléken kívül kifejlődött egy nagyobb közösség: a törzs együvértartozásának szelleme. Minden törzs azonban csak a maga érdekét nézte, s ebből az érdekellentétből gyűlölet fakadt.

Az érdekközösség idővel több törzset néppé, nemzetté egybeolvaszthatott ugyan, de a népek kölcsönös gyűlöletét meg nem szüntethette, mert mindegyik a saját különös érdekeit tartotta szem előtt, s egyik sem akart engedni a maga állásponthoz.

Az önzés a gyűlöletből táplálkozik, de az önzetlenségnek forrása a szeretet. A műveltség előhaladásával mind nagyobb és nagyobb közösségek támadtak, s a szeretet fokozatosan általánosabbá lett. A valóban művelt ember egész bensőjét át meg áthatja az igaz emberszeretet szelleme.

Erkölcsi parancsunk, fötételünk tehát így szólhatna: Cselekedeteidben sohase felejtse el, hogy a társadalomnak, az egész emberiségnek tagja vagy! Ne vétkezzél a közösség, az egész emberiség ellen. A magad javán fáradozol, ha nemzeted s közvetve az egész emberiség javán munkálkodói. Arra törekedjél, hogy minden ember testvérét lássa embertársában.

Senkinek kárát ne kívánd, senkinek romlását elő ne mozdítsd! Minden embertársad javán munkálkodjál! A mások javán, alapul a te jóléted és boldogságod.

Így találkoznak az emberek kölcsönös érdekei. S mikor látszólag önzetlenül cselekszünk: voltaképpen önzők vagyunk, mert mások jólétével a magunk jólétét is előmozdítjuk.

A magunk és mások érdekeinek kellő összeegyeztetése a legfőbb jóhoz: az erkölcsi igazsághoz vezet. A legfőbb jó tárgyilag az igazság, alanyilag a tökéletesség. Az igaz megvalósítására törekszik a tudomány, a szépet szolgálja a művészet

és a jót ápolja az erkölcs. E föltétlen értékek összességét műveltségnek mondjuk. A műveltség lényege az igazságnak szomjazása, kutatása.

Az igazság megismerése a tökéletesség felé vezet. Az igazság lényegileg azonos a tökéletességgel. Mindnyájunk tökéletességéből tökéletes élet származnék. A haladás, a fejlődés törvénye mindnyájunkat az igazságra, a tökéletességre utal. Nagy és fáradtságos út vezet a célhoz. S a cél még nagyon távol van.

A teljes igazságot sem mi, sem késői unokáink, ükunokáink sem fogják még megismerni. De haladhatunk feléje. És ez elég. Ha elérnök a célt, haladásról, fejlődésről többé már nem lehetne szó.

Természeti törvény, hogy minden élő szervezet bizonyos fokig fejlődhetik, tökéletesedhetik. Utána azonban a hanyatlás, a visszafejlődés a megsemmisülés következik. Az emberiség – mint élő szervezet – szintén e törvény keretébe tartozik. Nem lehet kivétel.

Az igazság, a tökéletesség nem valóság, hanem eszmény. S ezért halhatatlan. Minden ami él: átalakulhat, változhat, fejlődhetik. De az eszmény nem változhatik, nem fejlődhetik, mert állandó, örökéletű.

Az igazság és a tökéletesség mindig volt és mindig lesz. Rajtunk áll, hogy megismerjük.

Művelődésünk összes kincsei közül legbecesebb a föltétlen értékek koronája: az erkölcsi igazság.

A tudomány és a művészet melegágyai a különféle iskolák. Az erkölcs fejlesztésére és ápolására pedig legalkalmasabb hely a családi otthon.

Igaz, hogy a tudományt, s így az erkölcstant is tudósok, a művészetet művészek karolják fel. de a terjesztés feladata részben az iskolára, részben pedig a családra hárul. Az iskola mégis inkább ismeretterjesztő, mint nevelői intézmény; a család ellenben elsősorban nevelői tisztet teljesít. Nem tagadom, hogy a tanítás egyúttal nevelés is. S így az iskola tanítva nevel. Az anya nevelése viszont egyúttal tanítás is. S ezért a család meg nevelve tanít.

Az erkölcs örei voltaképpen az anyák. Erkölcstelen anyáknak nem lehetnek erkölcsös gyermekeik. S mivel az erkölcs az ember legnagyobb kincse: indokolt, hogy az erkölcstannal részletesebben foglalkozunk. Nemcsak az egyeseknek, hanem a nemzeteknek, az egész emberiségnek jövője a közerkölcsökön fordul meg.

Ez az állításunk – eddigi fejtegetéseink alapján – világos. Ezért a lelkiismeretes anyára nézve mi sem lehet érdekesebb, mint az erkölcsiség kérdése.

Ön, Asszonyom, – amint írja -, élvezettel olvassa írásaimat. Vajha minél többen, milliók és milliók érdeklődnének a nevelés életbevágó kérdései iránt s meg is értenék őket! Vajha minden anya az emberiség haladásáért, jövőjeért úgy lelkesednék, mint Ön, Asszonyom!

Erkölcsei szabályok.

Cselekedeteink irányítására erkölcsi szabályokat szoktunk használni. Igaz, hogy az erkölcsiségnek föltételei vannak, s ha e föltételek hiányoznak: hiábavalók az erkölcsi szabályok. Ha azonban az erkölcsi föltételek érvényesülnek, akkor az erkölcsi szabályok segítségünkre vannak cselekedeteink kialakulásában. Ezek a szabályok még akkor is hasznunkra válnak, ha ú. n. velünk született erkölcsi érzékkel, rátermettséggel rendelkezünk.

Vannak bölcselkedők, akik azt állítják, hogy az erkölcsi derékség a természetnek éppen olyan ingyen-ajándéka, minő a testi derékség. Az átöröklésnek is van része, – kétségtelen -, de a lelki derékség testi derékségen alapul. S erkölcsi alapföltételek nélkül nem képzelhető el erkölcsiség. Minél teljesebbek az alapföltételek, s minél nagyobb az összhang köztük: annál tökéletesebb az erkölcsiség.

Csak rendes idegzetű ember képes cselekedeteit az erkölcsi szabályokkal összeegyeztetni. A rendellenes idegzetű egyén ellenben lépten-nyomon összeütközik az erkölcsi szabályokkal.

Ebből látható, Asszonyom, amit már többször hangsúlyoztam, hogy az egész gyermek- és embernevelésnek, sőt a köz-erkölcsiségnek alapja a közegészségügy.

Egészséges testben egészséges lélek. Vallották az ókori rómaiak. Máig sem döntötte meg senki ezt a sarkételt.

Az öntudatos erkölcsi élet a belátáson alapul. Amiről föltétlenül meggyőződtem, hogy jó: azt bizonyára követni fogom. Amit rossznak tartok, azt kerülöm.

Világos, hogy az anyának, a családnak, a nevelőnek, a környezetnek, a tanítónak, az iskolának és a társadalomnak egyaránt roppant nagy feladat jutott a gyermeknevelés és a felnőttek nevelése körül. Születésünktől kezdve utolsó óránkig mindnyájan nevelődhetünk.

Csak egészséges, tanult, értelmes, önálló-ítéletű egyéneknél tapasztalhatunk elfogulatlan, tiszta belátást. Kellő belátás nélkül senki sem fog a föllállított erkölcsi szabályok megvalósítására törekedni.

Ez magyarázza meg a népnevelés nagy jelentőségét és a népoktatás föltétlen szükségességét. A népnevelés javulásával

s a közoktatás kiterjesztésével párhuzamosan halad a köz-erkölcsiség javulása és elterjedése.

Mivel az öntudatos erkölcsiség tiszta belátáson alapul, először is helyes gondolkodásra kell szoktatnunk a gyermeket. Szemléljen, tapasztaljon és ítéljen a gyermek. Ha tévesen szemlélt, ha tapasztalata hiányos, vagy ha helytelenül ítelt meg valamit: ne erőszakoljuk rá a magunk szemléletét, a saját tapasztalatunkat, a mi ítéletünket, hanem vezessük rá a helyesebb belátásra. Hadd győződjék meg maga tévedéseiről, helytelen, vagy hiányos felfogásáról.

Erkölcsei szabályaink helyességéről először saját magunknak kell meggyőződnünk. Ha magunk sem vagyunk meggyőződve a felállított erkölcsi szabályok helyességéről, miként várhatjuk, hogy mások helyeseljék és kövessék őket?

Erkölcsei téren – mint általában egész nevelői eljárásunkban – szigorú következetességre törekedjünk. Egyenlő körülmények és egyenlő viszonyok között mindig csak egyféleképpen cselekedhetünk és egyféleképpen ítélhetünk. Ha ugyanazt a dolgot egyező körülmények és egyező viszonyok között egyszer helyeseljük, másszor elítéljük, akkor a gyermekben meginog a hit erkölcsi érzékünk iránt. Eszeágában sem lesz, hogy erkölcsi szabályainkat megvalósítsa.

A cselekedeteinkben és ítéleteinkben megnyilvánuló következetlenség erkölcsi zavart támaszt. S ez környezetünkre és gyermekeinkre is átragad.

Az anya, a nevelő gyakran bírói tisztet tölt be nevelői munkájában. Ezt a tisztét mindig a legnagyobb igazságsággal végezze.

Amint a tömegesen előforduló elfogult bírói ítéletek – teszem zsarnoki uralom idején – alapján megingathatják az államot: az igazságtalan szülői és tanítói ítéletek szintén elkese-ríthetik és alapján megmérgezhetik az ártatlan gyermekek egész lelkületét. S ezzel egész nemzedékek erkölcsiségét veszélyeztethetik.

Az iskola és a család gyakran nagyon helytelenül ítéli meg a gyermeket. Hány ezer és ezer tehetséges gyermek esett már áldozatul ezen helytelen megítélésnek! Nem minden félreismert Petőfi Sándorból lesz halhatatlan költő és nem minden helytelenül megítélt Baross Gáborból lesz vas-miniszter. Az elkeseredettek nagyobb része elzüllik, vagy a szürke egyének számát szaporítja.

Erkölcsei szabályaink nem szólhatnak örök időkre. Az erkölcs fejlődésével, tökéletesbülésével az erkölcsi szabályok is módosulnak. Nem ragaszkodunk a betűhöz, mert a betű öl. A szellem él.

Az erkölcsi eszményt az ókorban s a középkorban erény-

nek nevezték. Ma inkább erkölcsi jónak mondjuk. Az erény vagy erkölcsi jó ellenlábas a bűn. A legfőbb erkölcsi jó: az igazságszeretet. Ez az egyéb javakat: a szerénységet, a bátorságot, a hűséget, az igazságosságot, az emberszeretetet és magát az életet is magában foglalja. Erkölcsi tartalom nélkül ugyanis értéktelen az élet.

Minden erény vagy erkölcsi jó a legfőbb erénynek, a legfőbb erkölcsi jónak: az igazságszeretetnek csak alakváltozata. Aki az igazságot szomjúhozza, minden erkölcsi jónak a megvalósítására törekszik.

Legfőbb erkölcsi szabályunk tehát: Szomjúhozd az igazságot! Ebben a többi erkölcsi szabály is benne van:

– Légy szerény, bátor, hű, igazságos, emberszerető és becsüld meg az emberi életet!

A legnagyobb bűn a tudatlanság, mert ez a többi bűnnek szülőanyja.

A tapasztalat is igazolja, hogy a lopás, a csalás, a rablás, a gyilkosság, az irigység s annyi más bűn többnyire a tudatlanságból származik.

A haldokló Goethe így kiáltott fel:

– Mehr Licht! (Több világosságot!

Valóban több világosságot kell elterjesztenünk, hogy a bűnt kiirihassuk e földről.

A bűnnel szemben nemleges erkölcsi főszabályunk:

– Ne légy tudatlan! Ne botorkálj a szellemi sötétségben!

Ez a nemleges főszabály magában foglalja a többi nemleges szabályt:

– Ne légy önző! Ne lopj! Ne csalj! Ne rabolj! Ne gyilkolj! Ne irigykedjél! Ne vétkezz az emberi élet ellen.

Igazságszeretet.

Sem a természetismeret, sem az erkölcsi megismerés külön-külön nem igazság. Egyedül a természetismereten alapuló erkölcsi megismerés az igazság. Ez az erkölcsi igazság a mi eszményünk. Ezt kell kutatnunk.

A gondolatnak állandóságot a gondolkodás ad. A gondolkodás tartalma a fogalmak. Az öntudat a maga egységét és központját a fogalmakban találja.

A gondolkodás nagy jelentőségét már Descartes ismerte. Kijelentette: „Gondolkozom, tehát vagyok!”

Az értelmi fogalmak teljesen különböznek a képzeletalkotásaitól. Az öntudat önismeret. „Ismerd meg magadat!” figyelmeztet Sokrates. Elsősorban a megismerésben, a tudásban kell keresnünk boldogulásunkat.

Az önismeret állandó önvizsgálatot és ellenőrzést követel. Ezért helyes gróf Széchenyi István ítélete: „Az önismeret minden előmenetel és jobbulás legelső kezdete” (Hitel).

Mikor Sokrates az erényt ismeretnek, tudásnak mondotta, evvel egyúttal azt is állította, hogy az erény tanítható. így lett a nevelés a tanítás kérdésévé, s a tanítás a nevelés alapja.

Igaz, hogy az erény, az erkölcs cselekedeteinkben nyilvánul meg, s így gyakorolnunk kell. Tehát az erkölcs inkább a nevelés, a szoktatás feladata. De kétségtelen, hogy elébb tudnunk kell, mit tegyünk. Első az ismeret, a tudás, az igazság. Aki nem ismeri az igazságot, nem követheti, nem szeretheti. „Igazságokat, habár keserűek is, kimondani nemcsak hasznos, sőt szükséges.” (Gr. Széchenyi István: Hitel.)

Már Plutarchos hirdette, hogy összes javaink közül egyedül az igazság halhatatlan. Cicero az emberi szabadságot az igazság követésében és gyönyörködésében látta.

A szabad ember a törvényt nem félelemből tiszteli, hanem azért, mert üdvösnek tartja.

Az erkölcsi nevelésnek is az elméleti ismereten kell alapulnia. A tudást egyetlen ember sem nélkülözheti. A tudás, az igazság általánosítása állami feladat. Manapság egyetlen állam sem teljesítheti tisztét az általános iskolakötelezettség elrendelése nélkül.

Az igazságot nemcsak megismernünk kell, de másokkal is kell közölnünk. „Az akadályokba nem ütköző igazságszeretet még nem érdem, hanem értelmi gyönyör” – mondja Pauler Ákos. De ha az igazságnak hirdetése bizonyos nehézségek leküzdésével jár, akkor igazságszeretetünk tiszteletreméltó erkölcsi tulajdonságunkká válik. Az igazságszeretetnek ezt az alakját őszinteségnek mondjuk.

„A következetes igazmondáshoz kettő kell – fejtegeti Pauler Ákos -, egyrészt, hogy önmagunkon uralkodjunk; másrészt, hogy ne engedjük magunkat megfélemlíteni az igazság kimondásában.” (Az ethikai megismerés természete.)

Cohen Hermann szerint az erkölcsstan alapja a gondolkodástan, s ezt nem pótolhatja a széptan.

„A társasélet föltétele a kölcsönös közlés és fölvilágosítás” - mondja Paulsen Frigyes. Eszköz erre a nyelv, a beszéd. A szellemi élet és a nyelv kölcsönösen hat egymásra. Ebből kiviláglik az igazmondás jelentősége. (System der Ethik.)

„A tárgyiasság juttat legközelebb az igazsághoz” – állapítja meg Imre Sándor. „Itt is úgy vagyunk, mint az igazsággal. Nem az igazságot, csak az igazságra való törekvést, nem a tárgyiasságot, csupán szándékát, a tárgyiasságra való állandó és becsületos törekvést kívánjuk mindenkitől. Ez megóv a csalhatatlanság balhitétől, előidézi a békés megértést, mert az van

benne, hogy mindennek a lényegét keresve, minden jelenséget, egyént és társadalmi áramlatot sajátos mivoltában igyekszünk megismerni és értékelni. Csak ennyi kell s már igazságosak vagyunk, a helyzetnek s a haladás útjának fölismerésére képesek.”

„A tárgyiasan gondolkodó embernek van meggyőződése, ami másokénak tiszteletbentartására indítja.” (Imre Sándor: A nevelés sorsa 171. 1.)

Az igaz-szólás ellentéte a hazugság mások ellen elkövetett bűn. Ha mást mondunk embertársainknak, mint amit gondolunk: akkor félrevezetjük, ámtjuk őket. S ezzel részint testi, részint lelki kárt okozhatunk nekik. De magunkat is károsíthatjuk a hazudozással, mert embertársaink előtt elvesztjük hitelünket, jóhírünket, s végül már akkor sem hisznek szavunknak, midőn igazat mondunk.

Nemcsak szóval, hanem arcjátékkal, taglejtéssel, sőt hallgatással is hazudhatunk. Ha jelenlétünkben valakit alaptalanul szapulnak, s mi egyszerűen hallgatunk, egy tiltakozó, egy mentő szóval sem élünk, noha a korholtnak ártatlanságáról meg vagyunk győződve: ez a hallgatás hazugságszámba megy. Ha valakiről becsmérőleg szólnak, s csak mosolygunk hozzá, vagy megvető kézlegyintéssel adjuk jelét egyetértésünknek, habár tudjuk, hogy a vádak alaptalanok: eljárásunk ekkor szintén hazugság. Ha ártatlan arccal szólítjuk meg embertársainkat s kérdezzük: „Hallotta-e, hogy N. N. ezt meg ezt tette?” Noha senkitől se hallottuk, csak befeketés a célunk. Ekkor is a legutálatosabb hazugságot használjuk.

A hazugságnak nem utolsó alakja a kétértelműség. Arany János hamis tanúja: a vén Márkus, egy darab lánányi földet tett a talpa alá, s aztán tárcsái birtokon megesküdt, hogy az a darab föld, amelyen áll, nem tárcsái birtok, hanem lánányi.

A hazugságnak ezt az alakját gondolatbeli fenntartásnak mondjuk. Bizonyító szavainknak gondolatban más jelentést adunk.

Ha a történetíró a múlt fejtegetéseiben, a bírálót bírálatában nem a tárgyiasság vezeti, hanem mindegyik szabadjára ereszti érzelmeit és rokonszenv vagy ellenszenv által vezérelteti magát: akkor egyik sem szolgálja az igazságot, mindegyik megtevészi embertársait.

A tárgyi igazságból kell levezetni az alanyi igazságot. A megszólás, a rágalmazás a hazugság legocsmányabb alakja. A rágalmazó a legveszedelmesebb gyilkos, nem a testet, a lelket öli meg.

Az igazságszeretet érzéke még nagyon fejletlen. Eljlesztően nagy azoknak a száma, akik a hazugságokban, a rágalmazásokban kéjelegni tudnak. Előkelő társaságokban is rendszeren csemegéül szolgál társalgás közben mások megszólása. A jelenlevők, természetesen, mind talpig becsületes, derék embe-

rek. De Isten legyen irgalmas a távollevőknek! S akit egyszer a rágalmozók a nyelvükre vettek, azt ki is végezték. Hasztalan tűnik ki a megrágalmozottnak ártatlansága, az emberek inkább hajlandók tovább is rosszat hinni felőle, mint jót. Elfelejtik a német közmondást: „Wie der Schelm ist, so denkt er” (Kiki magáról ítél).

Hogy az igazságszeretetnek érzéke általában még annyira fejletlen, ennek főokát a családi nevelés ferdeségeiben kell keresnünk. A legtöbb család körében a legkedvesebb foglalkozás a rokonok és ismerősök szapulása. Ennek a lélekemelő jelenségnek gyakran a gyermek is tanúja és élvezője. Ezért már zsenge korától hozzászokik a mások megszólásához.

Asszonyom! Ha Ön az emberiség igazságszeretetének fejlesztéséhez hozzá akar járulni, akkor nemcsak a saját gyermekei, de idegen gyermekek előtt se nyilatkozzék másokról – főleg alaptalanul – elítélőleg. Elsősorban a gyermekek nevelőiről, tanítóiról, tanáraitól ne nyilatkozzék becsmérőleg gyermekek jelenlétében.

Felnőttek társalgásában csak akkor vehetnek részt gyermekek, ha a felnőttek figyelemmel vannak a gyermekek erkölcsi érdekeire és szellemi színvonalára.

A gyermek legjobb társasága hasonlókorúak köre.

A hazugság egyik neme a hízelgés. Ez főleg azért veszedelmes, mert a barátság, a jóindulat álarcában iparkodik minket megtéveszteni. Már a görög bölcsészek fölismerték a hízelgők utálatos fajzatának üzelmeit. Theophrastos a hízelgést gyalázatos társalgásnak mondotta, amelyből a hízelgő mindig hasznot akar magának szerezni. Plutarchos – igen helyesen – arra inti a szülőket, hogy főleg a hízelgőktől óvják meg gyermekeiket, mert ezek az ifjúság elrontói.

A magyar nép ismeri a hízelgőket. „Aki aranyat ígér, ezüstöt akar csalni.”

Miért van mégis oly sok hízelgő? Már Plutarchos fején találta a szöveget, mikor a hízelgés gyökerét az emberi hiúságban állapította meg.

A legtöbb ember sajátmagának is hízeleg. Csoda-e, hogy mások hízelgésében gyönyörködni tud? Csak erős lélek, igaz jellem lehet önmagának igazságos bírója. S csakis az ilyen jellem képes a tolakodó hízelgőket magától elűzni.

Az örökös dicséret, a folytonos magasztalás, mely a hatalmasokat és az előkelőket akár jogosan, akár jogtalanul mindenfelől éri: végül is hiúvá és elfogulttá teszi őket. Lassacskán nemcsak elfogadják, el is várják a hízelgő ömlengéseket.

Igaza van Paulsen Frigyesnek és Pauler Ákosnak, midőn mindegyikük az őszinteséget az erő megnyilvánulásának, a hazugságot pedig a gyöngeség megnyilatkozásának tartja. „Az

úgynevezett úri ember sohasem hazudik” – mondja Pauler. Miért? Mert erősnek, szabadnak, függetlennek érzi magát. A gyöngé, félénk, szolgálélek mindig hazudozik, mert a hazugság gyakori forrása a másoktól való félelem, vagy a kellemetlen igazságtól való rettegés. Csak szabad, független ember és szabad nemzet lehet nemeslelkű, lovagias, őszinte, nyílt természetű. Az elnyomott népek, a szabadságuktól megfosztott nemzetek ellenben mindig hazudozók, hízélgók és képmutatók, mert a hazugság a gyöngéknek fegyvere az önvédelemre.

A hízélgés válfaja a képmutatás, a színlelés, midón belső meggyözödésünk ellenére, a hatalmasabbak nézeteihez csatlakozunk, csak azért, hogy kegyeikbe jussunk, A képmutató szavaiban, cselekedeteiben a lényeg a külső látszat, mely éles ellentétben van meggyözödésével.

Krisztus utolérhetetlen művészettel ostorozta a képmutatókat. „Mikor pedig böjtöltök, ne legyetek feketített orcával, mint a képmutatók, kik megfeketik orcáikat, hogy láttassanak az emberektől böjtölni. Bizony mondom néktek, elvették jutalmukat.” (Máté 6, 16. Lásd még: Máté 15, 7-8. Máté 22, 18. Máté 23, 2-33.)

A hamis eskü fokozott hazugság. A hamisan esküvő ünnepélyes alakban arról biztosít minket, hogy a tiszta igazságot mondja. Tudva állít valótlan félrevezetésünkre. S hogy célja sikerüljön, semmitől sem riad vissza. Nem ismer eszményt, nem ismer tekintélyt. Előtte nincs emberi méltóság, nincs szentég, nincs érintetlenség. Csak a maga emberi méltóságáról teljesen megfeledkezett egyén esküdhet hamisan.

Krisztus a könnyelmű esküvést is elítélte: „Hallottátok, hogy megmondatott a régieknek: A je esküvésedben ne hazudjál, hanem amiről megesküdtél, az Úrnak azt megteljesítsd. Én pedig azt mondom néktek, hogy semmiképp ne esküdjetek, se az égre, se a földre. Hanem a ti beszédetek legyen: úgy-úgy, nem-nem. Ennek felette valami esik, a gonosztól nagyon”. (Máté 5, 33-37.)

A becsületes ember szava a legjobb szerződés. Igaz embernek nem kell esküdni, hogy higjenek neki.

Az igaz-szóláshoz gyakran erkölcsi bátorság is szükséges, Mikor Apelles görög festő Megabyzus arcképét festette, a király a körrajzról és árnyéklatról kezdett neki magyarázni.

„Látod – felelt rá a festő -, míg hallgattál, ezek a gyermekek itt körülötted csodálták bíborruhádát és ékességeidet. Most kinevetnek, mert arról beszélsz, amihez nem értesz. Hisz’ nem tanultad.”

Mikor I. Ferenc József, Ausztria császára, 1866-ban, a vesztett königgrätzi csata után azt kérdezte Deák Ferentől,

hogy nem lehetne-e Magyarországon újra sorozni, Deák kerekén kijelentette: nem!

— Miért nem? – kérdezte az uralkodó.

— Mert a magyar anyák egy évben csak egyszer szülnek.

Volt a válasz.

Az életben gyakran előfordul, hogy az ember szükségből, szorultságból kénytelen hazudni. Kant I. és Fichte János föltétlenül elítéli a hazugságot. Szerintük még kivételesen, szorultságunkban sem szabad hazudnunk, mert az igaz-szólás olyan magasztos erkölcsi elv, melyet sohasem szabad megsértenünk. Fichte rajongva kiált iólt: „Még az emberiség megváltása árán sem szegném meg szavamat”. (Leben, II. 57.)

Az eszmény és a gyakorlati élet azonban két különböző dolog. Az eszmény maga a tökéletesség, míg az ember gyarló. Az eszmény változatlan, de az ember folyton változik. Az eszmény a cél, melyet el nem érhetünk, de közeledhetünk feléje.

Az élet a kiegyezések és az alkalmazkodások láncolata. Az embernek kell az eszményhez alkalmazkodnia s nem megfordítva.

Az igazság a legfőbb jó, az igazságszeretet legértékesebb erkölcsi javunk. Véthetünk-e tehát ellene?

A hazugság fogalmát rendesen így határozzák meg: „A hazugság valótlanság állítása mások megtévesztése végett.” A hazugságnak ez a meghatározása szűkkörű. Ha csak mások megtévesztése a célom: föltétlenül elítélendő minden szavam. De ha megtévesztésemmel nem okozok kárt embertársaimnak, sőt javukra válok: lehet-e pálcát törni felettem? – Hiszen az igazmondást azért becsüljük annyira, mert az ember legfőbb javát mozdítja elő. A hazugságot csak azért ítéljük el, mert vele kárt okozhatunk embertársainknak.

A hazugságot tehát így kell meghatározunk: „A hazugság mások megtévesztése tudatos valótlanság állításával, hogy kárt okozunk nekik.” Ilyenképpen a hazugság fogalmában nem a mások megtévesztése, hanem a nekik okozott kár a tartalmi lényeg. Ha így fogjuk fel a hazugságot, akkor nem minden megtévesztés hazugság. Az emberi cselekedetek megítélésében mindig a cselekvőnek szándéka a döntő. Ha önzetlen szándék vezeü cselekedetemet: ki merne követ hajítani reám?

Az orvos a súlyos betegnek sohasem mondja meg a tiszta igazságot, tehát tudatosan megtéveszti, vagyis közönséges értelemben: hazudik. De nem a legtisztább emberszeretet, s nem valódi szakértelem vezeü eljárásában, midön a beteg előtt eltitkolja a fenyegető veszélyt? Megtévesztésével okoz-e kárt a betegnek? Nincsen-e inkább javára, midön reményt, hitet s ezzel életerőt önt a csüggedőbe?

Amint az emberiség is csak fokozatosan, időről-időre halad

előre a megismerés, az igazság útján: a gyermeket is lassan, fokozatosan kell tovább vezetnünk az igazság felé. Iskola és család ne képmutatókat neveljen, hanem őszinte, nyílt, becsületes embereket. Tekintettel kell lennünk a gyermek korára, értelmi fejlettségére. S ezért nem kell mindjárt minden igazsággal megismertetnünk. De amit mondunk neki: igaz legyen. Ha a gyermek észreveszi, hogy szándékosan félrevezetjük, s hogy ez a félrevezetés kárára van: bennünk vetett bizalma meginog.

Asszonyom! Ha gyermekeinek bizalmát nem akarja elveszíteni, sohase hazudjék nekik. Nyíltan, őszintén beszéljen velük. Ha olyasmit kérdeznek Öntől, amire nem akar, vagy nem tud felelni: ne hímezzon-hámozzon, hanem adjon rövid, de határozott választ: „Fiam, erre nem felelek!” „Ezen ne törd az eszed!” „Erre nem tudok felelni!”

A határozottság erőre vall. S ez a gyöngye gyermekben föltétlen tiszteletet ébreszt.

Következetes eljárásunknak meg lesz az eredménye. Nem fojtjuk meg a gyermek igazságszeretetét, csak helyes útra tereljük. A gyermek lassacskán hozzászokik, hogy értelmi fejlettségét meghaladó kérdésekkel ne foglalkozzék. Megjön mindennek az ideje. A gyermek csak sejti, de az ifjú már tudatára ébred annak, hogy természeti és erkölcsi törvények uralma alatt élünk.

Szerénység.

Az igazságszeretettel szorosan összefügg a szerénység. A tudós, a bölcs szerény.

Találóan zengi Verseghy Ferenc:

„Nézd a búzakalászt! Büszkén emelődik az égnek,
Míg üres! És ha megért, földre konyítja fejét.
Kérkedik éretlen kincsével az iskolás gyermek,
Míg a teljes eszű bölcs megalázza magát.”

A régi görögök egyik sarkalatos erénye volt a mértékletesség. A mértékletesség válfaja a szerénység. A szerény embert már külső magatartása is elárulja. Fellépésében, beszédében, ítéleteiben nem hányaveti, nem követelő, nem tolakodó. Egész magatartásában mérsékletet tanúsít. Embertársaival való érintkezésében nyájas és barátságos.

A szerénység önbírálatra sarkal. S ezzel megismerhetjük benső értékünket.

„Ismerd magadat s magad által az embereket. Ez ismeret nélkül tudományod holt tudomány” – mondja Kölcsey Ferenc. „Tökéletes ismerettel embernek dicsekedni, esztelenség. Magunknak magunkról számot adni, már ez is fölötte nehéz,

hosszú figyelem és gyakorlat következése. Másokról pedig ítéletet hozhatni, nemcsak fölötte nehéz, de fölötte bizonytalan.”

A szerény nem veti meg mások véleményét, sőt embertársainak kedvező ítéletére törekszik. Nem kérkedik őseivel, övéinek érdemeivel. Egyedül a saját munkásságával igyekszik tiszteletet és becsülést kelteni maga iránt embertársai körében.

A szerény ember igyekszik jó hírnevét megőrizni. Tudja, hogy a rosszhírű embereket kerülni szokták.

Jóhírünk megalapítása és fenntartása tehát kötelességünk. Alávaló, becstelen emberek rágalmazása nem sokat árthat nekünk. Tiszta lelkiismeretünk, önértetünk a legjobb pajzs a rágalom ellen.

Fogadjuk meg Kölcsey bölcs intelmét: „Mindig és mindenütt vannak, bár kevesen, kik a jót és szépet szeretni, s az arra törekvő tetteit méltányolni tudják. E kevesekhez csatold magadat, s mennél szorosabban. Egyesült erejük célrajutásodat könnyíteni, részvételük bukásodat vigasztalni fogja. A sokaságért híven munkálj, de ítéletével ne törődjél. Ha küzdéseidet ázerence koronázza, úgy is melletted lesz. Fáradalmaid jutalmát önérzéseden kívül a kevesek jóváhagyásában keresd. Csak ezek körében alapul meg a maradandó hír, s a nemcsak maradandó, de megérdemlett hír.” (Parainesis 51. 1.)

Tehát ne akarjunk mindenkinek tetszeni. S a sokaságnak reánk vonatkozó kedvezőtlen ítélete miatt ne keseredjünk el. Elégedjünk meg a becsületes, a derék, a fennkölt-gondolkozású kortársak becsülésével.

A szerénység megalégedetté tesz. Az igénytelen szerénység mérsékelni tudja vágyait.

Vörösmarty Mihály, koszorús költőnk, élénk színekkel ecseteli a telhetetlen és a szerény éles ellentétét.

„Mi az, mi embert boldoggá tehetne?
Kincs? Hír? Gyönyör? Legyen bár mint özőn,
A telhetetlen elmerülhet benne.
S nem fogja tudni, hogy van szívöröm.”
„Csak a szerénynek nem hoz vágya kint.
Ki szívben jó, ki lélekben nemes volt,
Ki életszomját el nem égeté,
Kit góg, mohó vágy s fény el nem varázsolt,
Földön hónát csak olyan lelheté.”

A zajos nagyvárosi élet a legtöbb emberben utolérhetetlen vágyakat ébreszt. S ez a ki nem elégített vágy teszi elégedetlenné és boldogtalanná az embert.

Sok embert nem a nincs tesz elégedetlenné, hanem az a hit, hogy a fogyatékos kényelem okozza boldogtalanságát. Az okos lemondás, az igénytelen szerénység értékes kincs, mert lelki nyugalmat ad! Ma. már a legszerényebb ember is kielégítheti szellemi szükségletét. A legkisebb faluba is jár az

újság s a posta meghozza a kívánt könyvet. Aki nem szerezhethet magának házi könyvtárat, annak rendelkezésére állnak a helyi, sőt az országos könyvtárak is.

„Boldogságunk nem csekély részben önmaguktól függ, s boldogtalanságunkat többször okozzák önhibáink, mint mások gonoszságai” – figyelmeztet Deák Ferenc gyámleányához írt levelében.

A szerénység nagy kincs. A kincseket megszoktuk becsülni. MíniieTî~HrTya~ b^ê^suîjè még gyermekét. De ne kényeztesse el. Az élet senkit sem kényeztet el.

Az anyát nem érheti nagyobb szemrehányás, mint mikor nagyfokú gyöngeséggel vádolják.

Arany János mesteri kézzel festi a becézgető anyát, mikor György szájába adja e korholó szókat:

„Úgy anyám, kecsgetesd ölbeli ebedet,
Ójad fűvő széltől drága gyermekedet.
Mártsad tejbe-vajba, mit se kímélj tőle,
Majd derék fajánkó válik úgy belőle.”

A szerénység türelemre int. A türelmes ember nemcsak a maga hatalmát és szenvedéseit viseli el békésen, de embertársainak hibái, gyöngeséget iránt is elnézéssel van. Embertársainak nézetét, felfogását, meggyőződését tiszteli. Mindenkit türelemmel meghallgat, s véleménykülönbségért senkit el nem ítél. A vallási türelmetlenség egyetlen egyháznak sem válik díszére.

„Idegen véleményt tűrni, kevés tud” – mondja Kölcsey – „pedig ki tűrni nem tud, hogyan kívánhat túrni? Csak a gonoszt ne tűrd, egyébként az ellenkező véleményt, hol kell, ostromold, de azt, vagy érette birtokosát gyűlölnöd, igazságtalanság. Mert nem megtörténhetik-e, hogy két ellenkező közt igazad neked sincs? S feltéve, hogy igazad van, mit vétett az, aki gonoszság nélkül, meggyőződés után ilyen vagy olyan véleményt lát valónak?”

Arra is figyelmeztet Kölcsey, hogy a baleseteket nemcsak nyugalommal lehet eltűrni, hanem méltósággal el is viselhetjük őket.

A szerény gyermek türelemre hajlik, a türelmetlen saját magának és környezetének csapása. Szerénység és türelem ikertestvérek. Neveljük tehát szerénységre gyermekeinket, hogy tűrni tudjanak.

A szerénység fokozása az alázatosság. Az alázatos különös tisztelettel viseltetik embertársai iránt, örül mások szerencséjének, előmenetelének. Szívesen meghajlik mások akarata előtt. De ha elfajul, ha az önérzet rovására történik: szolgálkúséggé válik.

Senkitől, gyermekeinktől se követeljünk vak-engedelmes-séget, nehogy szolgálalkúvé legyenek. Gyermekeinket meg kell győznünk arról, hogy amit követelünk: helyes.

A szerénység ellentéte a szerénytelenség. A szerénytelen túlbecsüli magát, igényeiben mértéket nem tart, magaviseletében tolakodó, ítéleteiben elbizakodó, embertársait lenézi. A fel-fuvalkodott rendesen fönnhordja fejét, ezért fennhéjázónak vagy gőgösnek is mondjuk. A szemérmetlen magaviseletnek szemtelenség vagy arcátlanság a neve.

A szemtelen ember a becsületérzésnek teljes hiányát árulja el. A szemtelen felnőtt kiállhatatlan, a szemtelen gyermek magaviselete pedig felháborító.

Az elkényeztetett gyermek, akinek minden szabad, könnyen válik szemtelenné. Egy okkal több, hogy szeretteinket ne kényeztessük el, A gyermeket idejekorán kell vágyainak fékezésére, lemondásra szoktatni.

A túrés, a nélkülözés, a szenvedés megaláz, szerénnyé nevel. A mértéktelen bőség, a korlátlan szabadság, az örökös fény könnyen elkábit és elbizakodottá tesz.

Öröm és bánat váltakozik az életben. A rózsának nemcsak illata, tövise is van. A gyermek a rózsának ne csak illatát élvezze, hanem töviseit is érezze; nehogy hamis fogalmat alkosson magának az életről.

Bátorság.

A bátorság az ókori görögök második sarkalatos erénye.

Az akaratban a gondolkodás is érvényesül. Ennyiben az igazságszeretet, a szerénység és a bátorság a gondolkodás eredményei. Igazságszeretet és szerénység nélkül azonban nincs a bátorságnak belső értéke.

Az erkölcsi bátorság történeti fejlődés eredménye. Az ősidőkben mint harci vitézség kezdte meg hosszú pályafutását. A legvitézebb, a legbátrabb harcosnak volt a legnagyobb tekintélye. Az ifjúság ma is csodálattal adózik a testi vitézségnek és bátorságnak.

idővel a testi vitézséget fölváltotta a lelki vitézség és bátorság. A görög bölcsök az érzéki vágyak leküzdésében találták a bátorságot. Platon *Phaidónjában* azt fejtegette, hogy csak a lélek ismerheti meg az igazságot. A test ezer és ezer bajt okoz nekünk a táplálkozás miatt, betegségekkel lép meg, szerelmek, vágyakkal, hiábavafóságokkal *halmoz el minket. A háborúkat, a lázadásokat, a csatákat csak a test vágyai okozzák.* Ezért első és főkötelességünk, hogy az érzékiség ellen küzdjünk.

Krisztus és az apostolok is az érzékiséget vallották az

erkölcsiség legnagyobb akadályának. De az erkölcsiség fogalma igen szűkkörű, ha csak a nemi élet visszaéléseire szorítkozik – jegyzi meg Cohen H. A középkori szerzetes életet elítéli, mert egy csoport emberre nézve nem lehet erkölcsös az, ami erkölcsitelenséget és örültséget jelentene, ha minden emberre alkalmaznánk.

A természet megfojtása nem lehet cél. A bátorság a veszélyek elhárítására és a fájdalmak elviselésére képesít. Az érzéki ingerek és gyönyörök elhatalmasodása ellen küzdünk, de sohasem a természeti törvények ellen.

A műveltség előhaladásával a testi vitézség mindinkább háttérbe szorult. Manap a bátorság a békés életben nyilvánul. A középkorban mindenki fegyveresen járt, hogy személyi és vagyoni biztonságát védelmezhesse, ma sok helyütt az erdők sűrűjében is fegyvertelenül bolyongunk. Ma a vitézségnek és a bátorságnak csatateret a békés munka széles mezeje.

A bátorság idővel államtudományi javunkká fejlődött. Ennek a fejlődésnek csiráját megtalálhatjuk a régi prófétákban, akik a hatalmasok visszaélései ellen bátran kikeltek.

„Nem vallásos hitük tette őket vértanúkká – mondja Cohen – hanem államtudományi nézetük.” A szegény nép jogaiért küzdöttek. „Nem szeretetet és irgalmat követelnek, hanem jogot és igazságosságot. Erre irányul bátorságuk.”

Minden véres háború a jog tagadása. A nagy világháború nemcsak a jogot tagadta meg, hanem fennen hirdette, hogy első a hatalom.

Kinek volt bátorsága megakadályozni a háborút? A nagy tömegek gyáváknak, az államférfiak pedig vakmerőknek bizonyultak.

A gyáva nem mer a veszéllyel szembeszállni, a vakmerő pedig megfontolás nélkül rohan a veszélybe.

A bátorságnak lényeges része a megfontoltság, a hideg vér és az értelmes fő.

„Ok nélkül hágni vészes pályára: vakmerőség és hiúság” mondja Kölcsey. „De midőn közügy kívánja, akkor mindenre készen lenni: polgári kötelesség. S e kötelesség parancsolja a valót és igazat nemcsak megismerni, nemcsak szeretni és tisztelni, de bátor szívvel kimondani és pártfogolni is. Az elpalástolt valót, s a pártfogás nélkül veszélybe sülyedt igaz, gyalázatára válik a nemzetnek, melynek körében az eset megtörtént.” (Paranaisis 46. 1.)

Az embernek az állatokkal való küzdelme egyenlőtlen fegyverekkel történik – figyelmeztet Paulsen. Az emberi észnek győzedelmeskednie kell a fejletlen értelmű állatokon. A félénk, menekülő állat az ember hálójába kerül, a vakmerő pedig a puská gyilkos tüzebe rohan. Másként áll a dolog, mikor ember

emberrel kerül szembe. Az emberi értelem a legveszedelmesebb fegyver. A mérkőzéshez mindkét részről bátorság és értelem szükséges. Mindkét íél egyenlő fegyvert használ, ezért olyan borzasztó az emberek viaskodása.

„Az emberek küzdelme nem annyira az egyesek harca, mint inkább a közösségeké” véli Paulsen. A közösség erejének alapja a kölcsönös bizalom, mely minden egyesnek megbízhatóságára számít. A bátorság tehát társadalmi jó. Erkölcsi bátorság nélkül nincs belső szabadság. „Szabad ember az – mondja Apáthy István -, akit kötelességeinek teljesítésében senki emberfia nem akadályozhat meg.”

Az állandó bátorságot állhatatosságnak mondjuk. Az állhatatos nem áll meg fele útján, nem ingadozik, kitart mindhalálíg.

Paulsen az állhatatosságot a dolgozó ember bátorságának mondja. A hőskorszak legjellemzőbb erénye a harci vitézség. Az ipart az állhatatosság jellemzi.

Az állhatatosság a művelt ember erkölcsi java. A vadember nem ismeri. A vadember csak pillanatnyi megerőltetésekre képes, de nincs kitartása. A munka a kisebb ellenállásoknak szakadatlan legyőzése. Erre a vadember nem képes.

Az állhatatossághoz számíthatjuk a rendszeretetet. Rend a lelke mindennek! Már a gyermek tapasztalhatja, hogy a rendetlenség sok bosszúság okozója. Szoktassuk tehát gyermekeinket idejekorán a rendszeretethez.

A rendszerető, pontos ember megőrzi lelki szabadságát és nyugalmát. S ezzel magának és embertársainak biztonságot szerez.

Álbátorság is van: az uralomvágy. Legutálatosabb alakja a kegyetlenség. „Az irigység és a gyűlölet elhalványul a kegyetlenség mellett” – mondja Cohen. A kegyetlenségben megszűnik a különbség ember és állat között, A kegyetlenség nem az erő nyilvánulása, inkább gyöngeség. Nem egyéb, mint kóros, beteges állapotba való süllyedés.

A világháború sajnosán igazolta, hogy az uralomvágy gyakran kegyetlenséggé fajul.

Asszonyom! Nevelje, fejlessze gyermekében a bátorságot, ezt a tiszteletreméltó lelki erőt, ezt a jelentékeny erkölcsi jót. De legyen résen, hogy el ne fajuljon!

Fokozatosan szoktassa gyermekeit az idő viszontagságaihoz, hogy testileg-lelkileg megedződjenek. Ha valamelyik elesik, keljen fel egyedül. Ha megüti magát, nem kell azonnal kétségbeesnünk. Legyünk segítségére, ha a segítség elkerülhetetlen. De a fájdalmat tanulja meg türelemmel elviselni.

Ne engedje meg, hogy a gyermekek fákat, virágokat pusztítsanak; hogy a madarak fészkeből a tojásokat, vagy a fiókákat kiszedjék; hogy az állatokat kínozzák.

A gyermek beszéde, cselekedete, egész magatartása legyen nyílt, őszinte, hogy korával és értelmi fejlődésével párhuzamosan megizmosodhassék bátorsága,

Hűség.

Cohen a hűséget az állhatatosság erényének mondja. A családi, a baráti, az elvtársi, az állampolgári hűség legbiztosabb alapja a tartós rokonszenv és szeretet.

A házasságban, vagy a barátságban keressük-e az emberi hűség eredetét? Történeti és tapasztalati adataink amellel szólnak, hogy inkább a baráti kötelék ébresztette és fejlesztette az emberben a hűséget.

Az ősidőkben az ember a mai értelemben vett családi életet nem folytatott. A nő pusztán rabszolgája volt urának. A férfi kénye-kedve szerint bánhatott rabszolgáival, bármikor túladhatott rajtuk. Számos vadnép körében még ma is adás-vevés, cserebere tárgya a nő. A mohamedánok országaiban századokon át többnejűség uralkodott. Ilyen viszonyok között nem keletkezhetett állandó szeretet, hűség.

Történeti adataink igazolják, hogy az emberben korán ébredt föl a társulás vágya. Egyedül nem érezte jól magát. A rokongondolkodásúak között csakhamar belső viszony fejlődött. Kialakult a baráti hűség.

Költők és tudósok egyaránt magasztalják a hű barátot. Aristoteles szerint a barátság nélkülözhetetlen az életben. „Az ifjúnak javára válik a barát, mert tanácsadója megóvja a tévedésektől. Az érett férfiúnak hasznos munkatársa, az aggasztó pedig ápolója.” „A barát egy lélek két testben.”

Sokrates a bölcs és jó barátot a legnagyobb kincsnek mondta. Azt tanította, hogy csak a jó lehet a jónak barátja, a rossz pedig sem a jóval, sem a rosszal nem köthet barátságot.

Plutarchos azt tanácsolja, hogy válogassuk meg barátainkat. „Amihez könnyen jutunk, nem mindig érdemli meg, hogy fölkaroljuk. Lám, a bojtorján és a szederjecserje szívesen bekapaszkodik ruhánkba, de mi lehányjuk magunkról és letiporjuk, hogy a szőlőtökéhez és az olajfához férhessünk.” Euripides azt kívánja, hogy a barát legyen nyílt, őszinte. Ha szükséges a dorgálás, ne fojtsa magába.

A barátság – Cicero szerint – jóakarattal és szeretettel egybekötött megegyezés. A barátság csak jó emberek között lehet tartós.

Kisfaludy Károly így jellemzi a barátságot:

„Az élet nagy örvényében, ezerféle veszélyében a barátság maga áll, mint a habzó tengerekben, az ordító fergegben egy erős, magas köszál.”

Madarat tolláról, embert barátjáról ismerünk meg! – mondja a magyar közmondás.

Aki önző célból választ magának barátot, azt – célja elérése után – kapufélfánál is hagyja. Már Ovidius figyelmezteté kortársait, hogy a szerencséseket, a hatalmasokat körülrajongja a barátok serege, de a szerencse csillagának letűnésével szétrebbennek a mosolygó jó barátok. Ezek az álbarátok még kárörvendve is fogadják bukása hírét.

Az igaz barátot szerencsétlenségünkben, elhagyatottságunkban ismerjük meg.

Igaz, benső barátság csak egyenlő neműek között állhat fenn. A férfi és a nő között támadt benső barátság idővel szerelemmé fejlődik és házasságban végződik,

Asszonyom! Barátaink megválogatásában legyünk óvatosak. A nyájas, szellemes társalgás még nem barátság. Gyermekünk barátkozására is ügyeljünk!

Igaz, hogy a gyermek maga fogja meghatározni, hogy kihez húzza leginkább a szíve, de rajtunk áll, hogy csak helyes nevelésű, romlatlan társak közül választhassa meg barátjait.

Az igaz barátságot a hűség jellemzi. A hűtelen barát sohasem volt igaz barátunk. A hű barát olyan, mint az arany, soha meg nem rozsdásodik. A hű barát megbízható tükör, benne mindig felismerhetjük saját énünket. Becsüljük meg a hű barátot, s őrizkedjünk az álbarátoktól!

A baráti hűséggel rokon az elvtársi hűség. Az elvtársak között is rokonszenv támad, szeretetté növekedve állandósulhat, tehát hűséggé fejlődhetik. De ez a hűség nem a személyeknek szól, hanem az elveknek, melyeket embertársaink hirdetnek.

A barátság alanyi, az elvtársi hűség pedig tárgyi vonatkozású. Más a barát, más az elvtárs.

A házasság alapja a hűség. Hűség nélkül csak ágyasság a férfi és nő házasélete. A szerelem hűsége nélkül csak a nemi ösztön működne, akár az állatokban. A szerelemben a sóvárgás, a szeretet és a hűség egybeolvad. Csak rokon gondolkodású és rokonézésű férfiú és nő kössön házasságot.

A szerencsétlen házasságoknak elválás az eredménye. Az örökös perpatvarnál tanácsosabb a békés szétválás, Ahol nem a kölcsönös tisztelet és szeretet, nem a hűség fűzi egybe a házastársakat: ott úgy sincs házasélet. Nem a külső, hanem csakis a belső kötelékek döntik el a házasság sorsát.

Minden család legnagyobb ékessége a gyermek. A csillagos égnél nincs elbűvölőbb látvány. A Nap, a Hold minden szépsége eltölpül a megszámlálhatatlan csillagok rezgő fényével szemben. Valami megmagyarázhatatlan kellemes érzés ragadja meg az embert, valahányszor a derűs, csillagos égboltra tekint. A virágos kertben is gyönyörködünk.

A házasság gyermek nélkül olyan, mint a csillagatlan ég; olyan, mint a kert világ nélkül.

Az anyán áll elsősorban, hogy a gyermek a családnak s az emberiségnek áldása és ne csapása legyen.

Sok szülő panaszkodik gyermekeinek háládatlansága miatt. De érdemel-e háládatlanságnál egyebet az a szülő, aki gyermekét elhanyagolta vagy elkényeztette?

Költők, tudósok magasztalják az édesanyák önfeláldozó gyermeki szeretetét.

A haza iránt is állandó szeretet, hűség keletkezik bennünk. Az emberi természet alapvonása, hogy ragaszkodik szülőföldjéhez, hazájához. Vérségi és más ezer kötelék is ahhoz a röghöz csatolja, amelyen született, ahol fölnevelődött, ahol családot alapított, s ahol boldogságát véli feltalálni. Még a bevándorlottak is lassacskán megszeretik új lakóhelyüket. Hazájuknak tekintik és ragaszkodnak hozzá.

De a régi haza képe gyakran kitörölhetetlenül tovább él lelkükben. A nagy világháborúban összeomlott Magyarország fölsegítésére tömérdek pénzt és élelmiszereket küldtek haza az amerikai magyarok. Az amerikai németek pedig a német gyermekek megmentésére teheneket küldtek Németországba.

Haszatlan hirdetik egyesek, hogy a munkásnak nincs hazája. Ott él, ahol munkát talál.

Minden embernek van hazája. Mindenkit kivétel nélkül egy-egy földdarabhoz csatolnak érzései és életkörülményei.

Igaz, hogy a műveltség legnagyobb fokára jutott ember az egész földet tekinti hazájának, otthonának. De mérhetetlen nagy hazájának mégis csak egy elenyészően kicsiny, parányi pontján telepedhetik meg állandóan. S legjobban mégis csak ehhez a szűkebb hazájához ragaszkodik.

A hazaszeretet tehát szintén erkölcsi javunk.

A honárulást, a hűtlenséget minden időkből elítélték és megvetették.

Garay János megbocsáthatatlan bűnnek mondja a hazaárulást.

„Istennél a bocsánat, s bűnért irgalmazás.

Csak egy, mit nem bocsát meg... a hazaárulást!”

A hazaszeretetet ellenben költők dicsőítették, államférfiak, tudósok magasztalták és példaként állították elének.

Vörösmarty „Szózata” mindenha lelkesíteni fogja a magyart.

„Művész hazája széles e világ – mondja Arany János, de – a költőnek egy, csak egy hazája van.”

Az érzésnek mily mélysége nyilatkozik meg Petőfi honfidalában: Tied vagyok, tied hazám e szív, e lélek! stb.

Számos dalában a hazáért és a szabadságért hevül:

„Haza és szabadság, ez a két, szó, melyet először tanuljon dajkától a gyermek. Es ha a csatában a halál eléri: utószor e két szót mondja ki a férfi!”

„Legszentebb legyen előtted a haza!” – vallotta Deák Ferenc.

Kölcsey Ferenc „Rákos Nymphájához” c. költeményét e lelkes szókkal fejezi be: „De néked élni kell, ó hon, s örökre, mint tavasz, virulni. Ah, mert omladékidon reszketve fognék szétomolni hazám, hazám!”

Paranaisisében pedig így serkent hazaszeretetre:

„Szeresd a hazát! Boldog leszel, ha a férfikor napjaiban e szavakat úgy fogod érthetni, úgy érezheted majd, amint kell. Hazaszeretet egyike a kebel legtisztéletreméltóbb szenvedelmének. De sok kívántatik, míg tiszta birtokába juthatunk.”

„Az ember, ha értelme s érzelme körét gondosan nem szélesíti, keskeny, s mindig keskenyebb határok közé szorul. Szemei az egész tekintetétől elszoknak. Parányi birtokában, háza falai közt elszigetelve, csak önmagát nézi. S a legszorosb, tegegyetemibb, legszentebb kapcsolatokat nem láthatja. A hazaszeretet valóságos példái ezért olyan igen ritkák. (22. lap.)

A hazafi fogalma nem ellentéte a világpolgár fogalmának. Mindkettő egymás mellett békésen megférő ikertestvér. Miért mondják ki mégis olyan sokan, olyan könnyű szívvel a halálos ítéletet a világpolgár fölött? Mert félreértik a világpolgár fogalmát. Azt hiszik, hogy a világpolgár nem ismer hazát, nem ismer nemzetet. Akik ezt gondolják, tévednek. A világpolgár nem falja fel a hazafit. Ellenkazóleg, minden salaktól megtisztítva, igaz fényben, helyes világításban tünteti fel előttünk. A világpolgár maga az állhatatos szeretet és hűség. S ez a hűség nem kicsiny, szűk körre terjed, nem egy csekély részt ölel fel, hanem magát az egészet járja át szívének melegével.

Aki magát világpolgárnak mondja, de megtagadja szülőföldjét, hazáját és nemzetét: az nem világpolgár, hanem ámitó, álvilágpolgár.

Kölcsey is félreértette a világpolgár fogalmát. Parainesisében így tör pálcát fölötte: „Sohasem tudtam megérteni: kik azok, akik magukat világpolgároknak nevezik. Az emberi tehetség parányi lámpa, mely egyszerre keskeny kört tölthet meg fényével. S ha egy helyről másra hurcoltatik, setétséget hagy maga után. Bizonyos helyhez kell azért kapcsolatnunk, hogy azt jótékony világítással állandóan boldogíthassuk”. (19. lap.)

Némi ellenmondást is vehetünk észre Kölcsey utóbbi és főntebb idézett szavai között. Az elébb ugyanis arra intett, hogy ne szigeteljük el magunkat, házunk falain kívül is akad munka. Most meg azt állítja, hogy az emberi tehetség parányi lámpa, melyet nem kell egyik helyről a másikra cipelnünk.

Megengedem, hogy az emberi tehetség parányi lámpa. De ez a lámpa mindenütt ég a földön, ahol csak ember lakik. Ha tehát ide-oda utazunk is, nem hagyunk setétséget magunk után. Bármerre menjünk, mindenütt égnek a lámpák. Amerre járunk, világosságot terjesztünk, mert lámpánkat az állandó szeretet, a hűség kifogyhatatlan olajával tápláljuk. Lámpánk soha ki nem alszik s így örökös fény és világosság lesz a földön az emberek között.

Ettől a fénytől, ettől a világosságtól ne féltse gyermekeit, Asszonyom! Szeressék szülőföldjüket, szeressék a hazát és szeressék az egész világot.

Ki merné kétségbevonni Petőfi izzó hazaszeretetét? Pedig ő is a világszabadságért lelkesedett.

„Ha majd minden rabszolga nép jármát megunva síkra lép, pirosló arccal és piros zászlókkal, és a zászlókon eme szent jelszóval: „Világszabadság!” s ezt elharsogják, elharsogják kelettől nyugatig, s a zsarnokság velük megütközik: ott essem el én, a harc mezején.”

Gróf Széchenyi István, „a legnagyobb magyar”, szíve szintén az egész emberiségért hevült. „Minden oly írás pedig, melynek célja nem emberjavítás s nem az emberiség jobbléte – írja – elébb-utóbb felébreszti a nemezist.”

Vörösmarty, a Szózat halhatatlan szerzője, a nagy világot a népek hazájának mondja. A maroknyi magyar nép is tagja a népek hazájának. S noha „rendületlenül” híve szűkebb honának: tágabb hazáját, a nagyvilágot sem tagadhatja meg.

Avagy ki kételkednék gróf Apponyi Albert mély hazaszeretetében? Pedig ő is a megtisztult nemzetköziség védelmére kelt jászberényi választóinak 1919. nov. havában küldött levelében.

„Van egyébiránt a nemzetköziségnek olyan értelmezése is – írja – amely nem áll ellentétben a nemzeti eszmével, hanem azt kiegészíti. Ez a nemzetek között a testvériségnek, a gyűlölködés kiküszöbölésének, a békét biztosító intézmények kiépítésének nemzetközisége, amely összefér a legforróbb, a legáldozatkészebb hazafisággal.”

Az izzó hazaszeretet és a világszabadságért való lelkesedés tehát nem ellentét. A kettő szépen kiegészíti egymást s összhangzatos egységbe olvad. A világszabadság szeretete a hazaszeretetnek csak tisztultabb, nagyobb foka. A hazaszeretet éppen úgy alapja a világszabadság szeretetének, mint ahogy a szülőföld szeretetén alapul a hazaszeretet.

Az álvilágpolgár éppen úgy megvetésünk tárgya, mint a becstelen honáruló.

A műveltség kellő színvonalára jutott mai ember lelkében a hazaszeretet világszabadság-szeretetté bővül, s nemcsak saját nemzetének, hanem az egész emberiség boldogulásáért hevük

Igazságosság.

Az ókori görögök az igazságosságot az egyenlőség erényének tartották. Az igazságosság érdem szerint mindenkinek megadja a magáét. Az összes erényeket magában foglalja, azért tökéletes erény. „Sem az alkony, sem a hajnal nem oly csodálatos – mondja Aristoteles – s mivel tulajdonosa nemcsak önmaga, hanem mások iránt is erényes, azért tökéletes erény.”

A régi görögök és rómaiak az igazságosságot főleg úgy értelmezték, hogy kerüljük mindazt, ami embertársainkat megkárosítja.

Azért mondta Platon, hogy a társaséletben az igazságossággal jogszerűleg cselekszünk. Cicero azt állította, hogy az igazságosság a lélek hangulata, mely mindenkinek megadja a magáét. „Az igazságosság hatalma oly nagy – fejtegeti Cicero -, hogy még a haramiák birtokát is biztosítja és szaporítja.”

Valóban, ha a rablóvezér nem osztja el egyenlően a zsákmányt: cimborái vagy megölik, vagy elhagyják.

Bain Sándor kijelenti, hogy az igazságosság az egyesnek védelme mindenkivel szemben. Cohen az igazságosságot a jog és az állam erényének vallja, s ez az erkölcsant a jogtudománnyal szorosan egybekapcsolja. Az igazságosság a mások és magunk jogainak tiszteletbentartására ösztönöz minket. Minden embert megillet a tisztelet. Pauler Ákos szerint is csak az lehet a helyes jog, mely az ember tiszteletében nyilvánul meg.

A föltétlen helyes jog fogalma – természetesen – csak eszmény, kelléke az erkölcsantani jóváhagyás.

A művelt állam okvetetlenül jogállam. A föltétlen jogállam is csak eszmény, mint maga az igazságosság, tehát elérhetetlen. De mindnyájunknak erkölcsi kötelessége, hogy legalább közeljünk feléje.

Paulsen meghatározása szerint az igazságosság erős jogérzék, mely mindenütt mind a magunk, mind a mások jogának megvalósítására törekszik. Az igazságosság gyökerét Paulsen is abban látja, hogy a magunk és mások életét tiszteletben tartsuk. Ez a tisztelet embertársaink összes életérdekeire vonatkozik, tehát vagyonukra, becsületükre, szabadságukra, családi életükre. Magánéletünk összes érdekeit természetjognak nevezzük. Ennek a természetjognak a védelmére a társadalom megalkotta a tételes jogot.

Az első, amit az igazságosság követel tőlünk, hogy embertársaink iránt legyünk becsületesek, igazságosak. Nehéz feladat – jegyzi meg Paulsen -, mert megalázza önszeretetünket. Az önfenntartás és önérvényesülés alapján az ember ugyanis eredetileg csak a saját érdekeit nézte. Csak a műveltség magas

fokára emelkedett egyén látja be, hogy a jogot nemcsak tisztelnünk, de megvédenünk is kell.

A kis gyermek még önző életet folytat, akár az ősember. A csecsemő pusztán természeti szükségleteinek kielégítésére törekszik. Táplálkozik és alszik. Ha éhes, ami kezeügyébe akad, a szájához viszi. Szellemi életének ébredésekor észreveszi, hogy környezete csupa figyelem iránta. Tapasztalja, hogy sírására fölemelik, ölbe veszik, tisztába teszik, megetetik, becézgetik. Ha tehát valamit óhajt: sírva fakad. S el nem hallgat, míg vágyait nem teljesítik. Így jut a gyermek arra a gondolatra, hogy körülötte forog a világ.

Senkire sincs tekintettel, senkit sem kímél. A saját akaratán kívül más akaratot nem ismer. Cselekedeteinek következményeire még nem gondol.

Lassacskán azonban mégis rájön, hogy saját akaratán kívül más akarat is van a világon. Idővel belátja, hogy kölcsönös érdekeink, jogaink vannak, s hogy ezeknek tiszteletben tartása nélkül nem boldogulhatunk.

A jogérzék tehát történeti fejlődés eredménye. S evvel minden anyának, minden nevelőnek számolnia kell.

A jogérzék, mint eszmény, változhatatlan, örök érték. Csak az eszmény felé vezető út változik időről-időre, s bizonyul történeti fejleménynek.

Az igazságosságnak másik követelménye, hogy ne túrjunk semmiféle igazságtalanságot. Se olyat, ami másokat ér; se olyat, ami minket sújt.

„Az igazságtalanság többet foglal le magának a hasznosból, kevesebbet a károsból” – mondja Aristoteles.

De hogy a magunk hasznát mások kárával mozdítsuk elő: az a halálnál s minden bajnál természetellenesebb – véli Cicero -, mert megsemmisíti az emberek társas viszonyát.

Ha az igazságtalanság elkövetése és eltérése között kellene választanunk, a választás nem volna nehéz. Annyi bizonyos, hogy igazságtalanságot eltérni fölemelő hatású, míg az igazságtalanság elkövetése lealázó.

„Ne légy soha igazságtalan mások iránt. Túrj el, ha kell az igazságtalanságot. De igazságtalansággal ne viszonzd azt!” - figyelmeztet Deák Ferenc.

A kicsiségeken ne akadjunk meg! De az égbekiáltó igazságtalanságot nem szabad eltérnünk! Ha minden igazságtalanság előtt szemet hunyunk: végül is a gonoszok, a zsarnokok kerülnek uralomra. Ezt pedig az igazság érdekében nem tűrhetjük.

A nagy természet sem tūr semmiféle igazságtalanságot. A természeti erők meghatározott törvények szerint működnek. Az emberi természet is föllázad minden jogtalanság ellen.

Az igazságtalanságnak közvetlen és közvetett hatását

tapasztalhatjuk mindennapi életünkben. Közvetlen hatása a megbántott életérdekeire vonatkozik, közvetett hatása pedig társadalmi életünkben mutatkozik. A bántónak és a megbántottnak hívei, barátai vannak. A társadalom két pártra szakad s áldatlan viszályba keveredik.

Az igazságtalanság elharapózása veszedelmes társadalmi fekély. A társadalmi rend, a béke, a biztonság megrendül és senki sem tudja, hogy holnap mire virrad.

Az igazságosság kialakulására döntő befolyást gyakorol a nevelés, elsősorban a családi nevelés. Ha a gyermek léptenyomon igazságtalansággal találkozik, természetes, hogy reá is ragad.

Csak igazságszerető emberekből álló közösségben fejlődhetik művelt élet. Az igazságos élet rendet, biztonságot és bizalmat támaszt a közösség tagjaiban, s fenn is tartja e javakat.

Az állam a népnek szervezett hatalomegysége. Az igazságosságot, a természetjogot meghatározza az erkölcsstan, de a természetjog védelme az államra hárul. Az állam a természeti jogot szabályokba, tételekbe foglalja. Ezért tételes jog a neve. A tételes jog részei: a polgári és büntető jog. A polgári jog az állam polgárainak jogi viszonyait szabályozza, ezért magánjognak is nevezik. A büntető jog ellenben megállapítja azokat a cselekedeteket, melyeket kerülnünk kell.

A tapasztalat arra tanít, hogy jogainkhoz nem szabad minden esetben szigorúan ragaszkodnunk. Már az ókori rómaiak is tudták, hogy a legnagyobb jogosság a legnagyobb jogtalanság.

A méltányosság követeli, hogy önként mondjunk le olyan követelésekről, amelyeket alaki jogunk biztosít ugyan, de ha fenntartanánk: saját hasznunk másoknak aránytalan nagy kárt okozna. Saját érdekeinket a másokéval össze kell egyeztetnünk. Ekkor gyakran nem a tételes jog szabályai döntenek el magatartásunkat, hanem az erkölcsstani szabályok. A jog és igazságosság sohasem fedhetik egymást teljesen.

Concha Győző évtizedeken át hirdette a magyar ifjúságnak, hogy az állam életében nagyobb tényező az erkölcs, mint a jog. A jog csak eszköz arra, hogy lehetővé tegye azt, amit az erkölcs parancsol.

A tételes jog alapján a háztulajdonosnak föltétlen igaza van, mikor az esedékes házbért le nem fizető lakót eltávolítja lakásából. De vajjon igazságos-e eljárása, ha a lakó saját hibáján kívül nem tud kötelezettségének eleget tenni? Ha a lakó családjában súlyos betegség fordult elő, vagy más nagy csapás érte: elvárhatjuk, hogy a háztulajdonos méltányosságból hosszabbítsa meg a fizetés határidejét.

A méltányosságnak neme a szívesség. Semmiféle tételes jog nem kötelezhet engem arra, hogy valakinek pénzt, könyvet,

ruhát kölcsönözzek, hogy az eltévedt utast útbaigazítsam, vagy hogy másféle apró szolgálatot tegyek embertársaimnak. De az igazságosság érzelme embertársaim segítségére serkent.

„Aki másnak örömein, szerencsésén örülni nem tud, s aki másnak szenvedéseit részvéttelenséggel nehezíti, az nem érdemel, nem nyer szeretetet másoktól, mert a szeretet csak szeretésnek lehet jutalma” – mondja Deák Ferenc.

Az igazságosság fejlettebb foka a nagylelkűség. Aki nem torolja meg a személyes sérelmeket, aki a kínálkozó alkalmat sem használja fel bosszúra: az nagylelkű. Krisztus nagylelkűséget követelt tanítványaitól.

A nagylelkűség a lélek erejére vall. Nemcsak egyesek, nemzetek nagylelkűségéről is sok lélekemelőt tud a történelem. A magyar nemzet nagylelkűségét idegen nemzetek is gyakran tapasztalták és elismerték. A most elviharzott világháború idején is tisztán ragyogott a magyar nagylelkűség. Az ellenséges nemzeteknek az országban rekedt szerencsétlen polgáraival s az összes hadifoglyokkal a legemberségesebben bánt.

Az igazságosság tartós békét teremt. De miként legyünk igazságosak, ha egyfelől azt követelik tőlünk, hogy nézzük el embertársaink vétkeit, még ellenségeinknek is bocsássunk meg; másfelől pedig kötelességünk az igazság védelmére kelni, s a jogtalanságot meg kell torolnunk?

Bizony, nehéz feladat, mert különböző esetek különböző magatartást kívánnak. Az erkölcsstan csak általános utasításokra szorítkozhatik.

Paulsen Frigyes 3 szempontot emel ki. 1. A megbocsátásnak akkor van helye, ha a vétség inkább csak bizonyos személy ellen irányul. De ha az erkölcsöt és a jogrendet éri a sérelem: a büntetés el nem maradhat. 2. A megbánás kiengesztelőleg hat reánk. Ha tehát a sértő őszinte sajnálkozásának adja jelét: megbocsáthatunk neki. 3. A tartós közösségben élők kölcsönös elnézéssel tartoznak egymás iránt.

Ahol nincs állandó viszony, csak alkalmi érintkezés, mint pl. kereskedelmi téren, inkább ragaszkodhatunk jogainkhoz.

De mi történne akkor, ha a családtagok, a rokonok, a szomszédok, a kartársak, az üzlettársak, szóval a szűkkörű életközösségben élők minden esetben jogaikhoz szigorúan ragaszkodnának? Ugyebár folytonos pörlekedés. S ez mind az egyeseknek, mind a közösségeknek életét megrontaná.

Házsártos szülőknek rendesen házsártos gyermekeik vannak. A szülők tehát sohase pörlekedjenek gyermekeik előtt.

A természetjog minden egyes ember számára egyenlő jogokat követel, mert az egyiknek érdekei éppen annyit érnek, mint bármely máséi. De a tételes jog sehohsem ismerte el min-

den egyed jogainak föltétlen egyenlőségét, sőt a történelmi jogfejlődés még osztálykülönbséget is ismer.

Az emberi műveltség haladásával párhuzamosan a természetjog a tételes jog rovására mindinkább érvényesül. Természetes, hogy a teljes jogegyenlőség csak eszmény, melyet föltétlenül nem lehet megvalósítani. Senki sem fogja józan ésszel pl. azt követelni, hogy a kiskorúak és a felnőttek között jogegyenlőség legyen.

A tételes jog még napjainkban is jogi különbségeket tüntet föl a nemek közt. Hívei azt állítják, hogy a jogkörök egyenlőtlensége megfelel a természeti erők és a természetes tevékenységi körök egyenlőtlenségének. A férfi katonai és politikai tevékenységének megfelelnek politikai jogai. A nőt anyai hivatása a házhoz csatolja. S míg katonai szolgálatot nem teljesít: nem követelhet a férfival egyenlő jogokat.

Mi a természetjog alapján teljes jogegyenlőséget követelünk mindakét nemnek. A világháború megmutatta, hogy a nő a férfiúnak méltó munkatársa. Az anyák adták és nevelték föl a katonákat. Dr. Opperl Károllyal együtt vallom, hogy nem a fegyveres katonák az emberiség igaz hősei, hanem az anyák s a nevelők. A fegyveres vitézek legfőljebb néhány évig szén vednek a harctereken, de az anyák s a nevelők évek hosszú során át szakadatlan harcban állnak az emberi méltósághoz egyedül illő harcmezőn, a művelődés terén. Ok az emberiség hősei, mert az ember legnagyobb ellenségével: a tudatlansággal folytatnak nehéz és állandó harcot.

Az én szememben a nő, mint anya, az istenségig föl-magasztosult része a férfiúnak, mert teremtő erő nyilatkozik meg benne. A férfiú és a nő csak együtt képviselik az ember fogalmát. Külön-külön mindegyik csak félember. Tehát a nőnek a férfiúval teljesen egyező jogot kell biztosítanunk.

Ez a jogegyenlőség nem teszi lehetetlenné a nőnek anyai hivatását, de fölszabadítja mai lealázó helyzetéből. Nekünk nem üvegházi növények kellene, hanem szabadon fejlődő, üde virágok. Ami a növénynek a szabad levegő, az az embernek a szabadsága.

A nőt szabaddá kéli tennünk, hogy természeti tehetségeit érvényesíthesse. Szabad nők, szabad anyák csak áldásaivá lehetnek az emberiségnek. A szabad nő nem fog a mai rab-szolganő módjára csak festett bájaival a férfi meghódítására törekedni, hanem a szív, a lélek nemességével indul majd az élet útjára.

Szabadság és műveltség ikertestvérek, azért bízom a föl-szabadított nő áldásos munkásságában. Csak az igazán művelt nő tudja voltaképpen megérteni az anyai hivatás magasztosságát. A műveletlen nő csak állati ösztöne alapján neveli gyermekeit.

De mennyiben különbözik ebben az esetben akár a tigrisanyától? Nem anyai szeretettel táplálja-e ez is kölykeit?

Föl kell szabadítanunk a női nemet, hogy egészséges, művelt anyákra tehesünk szert. Az emberiség sorsa a szabad, a művelt anyák kérdésén fordul meg.

Emberszeretet.

Az emberszeretet az igazságosságnak kiegészítő része. Ha a mások iránt érzett tiszteletünk szeretetté fokozódik: emberszeretet, vagy felebaráti szeretet keletkezik. A helyes emberszeretet az igazi műveltségnek fokmérője.

Krisztus azt hirdette, hogy az éhezőnek étel, a szomjasnak italt kell adnunk. Az útonjárót fogadjuk be házunkba. A mezítelent ruházzuk föl. S a betegeket és a foglyokat látogassuk meg. (Máté 25, 35-36.) Szóval irgalmasságra buzdította híveit.

Az irgalmasság az emberszeretet része, de még nem maga az emberszeretet.

Az igaz emberszeretet minden emberben az emberi méltóságot tiszteli. A nélkülözés nem illik az emberi méltósághoz. A nyomorban előre mélyen megalázó, ha embertársainak alamizsnájára szorul. Az igaz emberszeretet odahat, hogy a nyomor, az ínség, a tudatlanság tűnjön el e földről.

Ha a gazdagok eladnák földjeiket s minden vagyonukat szétosztanák a szegények között, miből élnének?

A helyes emberszeretet inkább a szegényt is gazdaggá teszi, semhogy a gazdagot szegénységbe döntse. A helyes emberszeretet mindig ad, de sohasem vesz el. A jogokat elismeri és kibővíti, de sohasem tagadja meg őket. A helyes emberszeretet mindig fölemel, de sohasem aláz meg. A helyes emberszeretet feladata, hogy mindenkinek lehetővé tegye a tisztességes megélhetést.

Első sorban gondoskodjunk gyermekeink helyes neveléséről. Iskolákat, könyvtárakat, kórházakat kell felállítanunk, hogy terjedjen az általános műveltség és a közegészség. Az ágyúkra és más gyilkoló fegyverekre költött tengernyi pénzen hány iskolát, hány könyvtárat, hány üdülő-házat, s a műveltség szolgálatában álló hány más alkalmas intézményt lehetne fölállítanunk!

A helyes emberszeretet nem fogja a koldusok számát mesterségesen szaporítani. A munkabíró koldusnak ne adjunk alamizsnát, hanem munkát. Ha az egészséges egyén azt tapasztalja, hogy koldulásból is megél, könnyen munkakerülővé lesz, s a társadalomnak csak fölösleges terhévé válik. Az ilyen álkoldus a valóban könyörületeségünkre szorulóktól elvonja a segélyt.

József Miksáról, a bajorok első királyáról, azt beszélük, hogy a nála jelentkezett minden rangú koldusnak bőven osztogatott alamizsnát, de saját hivatalnokainak sokszor hónapokig kellett várakozniuk fizetésükre. Helyes emberszeretet nyilvánult-e meg a király eljárásában? Az emberszeretet nevében sok visszaélés történt a múltban, s történik a jelenben is. Sokan az alamizsnaosztogatást összecserélik az emberszeretettel.

Az emberszeretetnek önként, önzetlenül kell megnyilatkoznia. Nem igazi emberszeretet az, mely a segítség fejében ellenértékre számít.

Sokan hiúságból adakoznak valamely jótékony célra. A közjótékonyosság terén szereplők közül többen kisebb-nagyobb összeggel báróságot, grófságot szerezhettek maguknak egyes országokban. Franciaországban még a becsületrend keresztjét is elérhették.

Mások megelégednek avval, hogy nevüket az újságok ki nyomatják. Vannak, akik alamizsnáik fejében legalább táncolni óhajtanak, vagy másféle szórakozás után vágyódnak.

v Ez az álszeretet kifogyhatatlan a legkülönbélebb mulatságok rendezésében. így jönnek létre jótékonycélú hangversenyek, színházi előadások, felolvasások, táncmulatságok, népmulatságok stb.

Ezeknek a mulatságoknak annyi mindenféle kiadásuk szokott fölmerülni, hogy a hirdetett célra alig marad valami. A hölgyek és az urak ugyan jól kimulathatták magukat, de a szegények és a segélyreszorulók abból meg nem élhetnek. Szobrokra, templomokra, iskolákra, árvaházakra stb, gyűjtenek. De a gyűjtőknek annyi jut a gyűjtött összegből, hogy a gyűjtők voltaképpen kenyérkereseti állásra tesznek szert. Az adakozó adományát csak a kijelölt célra adta. Ha másra fordítják: sikkasztóvá, tolvajjá válnak. Ez az ál-emberszeretet a nyíltszeretlenségnél veszedelmesebb.

Az emberszeretet ellentéte a rideg önzés. Ez csak a maga javával, a maga érdekeivel törődik. S mit sem gondol a mások jólétével.

A rideg önzés rosszakarattá és kegyetlenséggé fajulhat. A rosszakarat szándékosan növeli mások szenvedéseit és fájdalmát. A kegyetlen ember meg éppen élvezetet talál embertársainak szenvedéseiben.

Mennyit kegyetlenkedtek a világháború örültjei!

A gőg is ellenkezik az emberszeretettel. A gőgös gazdag lenézi a szegényt, a magasabbrangú tisztviselő foghegyen beszél az alantasabbal, a nemes félvállról szól a polgárhoz stb.

Ez a gőg belopózik a szívbe s megmérgezi az egész társadalmi életet. Vendéglőkben, kávéházakban, kirándulóhelyeken a legtöbb ember szabad asztalt igyekszik magának lefoglalni.

Sokan a világért sem ülnének olyan asztalhoz, ahol még akadna egy-két hely. Ha nincs külön asztal, inkább távoznak, s korcsmáról-korcsmára járnak, míg kényelmi és társadalmi gögjüket ki nem elégíthetik.

A villamoson, a vasúti kocsikban is mindenki kényelmet keres. A később felszálló utasnak szinte könyörögnie kell egy-egy kis helyért, noha viteldíját ő éppen úgy megfizette, mint a véletlenül előbb felszállt utas.

Ez nem emberszeretet, mely az élet terheinek elviselését megkönnyíti. Ez nem az emberi léleknek az az ékessége, mely embertársai életét a szépség elbűvölő varázsával bevonja.

Az emberszeretet és a művelődés szorosan összefügg egymással. S „a művészet szárnyain emelkedünk fel az állatiaságból a műveltségre” hirdeti Cohen.

Valóban, ami az embert az állattól élesen elválasztja, az a benne megnyilvánuló emberszeretet művészete.

Az erkölcsiség minden művészet alapföltétele.

Csak az erkölcs lehet szép, az erkölcstelen visszataszító. A ledér képek bántólag hatnak szépérzékünkre. Trágár, sikamlós beszéd felháborító. Nem művész az, ki a szép ellen vét.

Az emberszeretet minden magasztalásunkra méltó. Nincs az a dicsérő szó, mely meg nem illelné. Milyen találó Pál apostol lelkes vallomása: „Ha embereknek, vagy angyaloknak nyelvén szólnék is, a szeretet pedig nincsen én bennem, olyá lettem, mint a zengő érc és a pengő cimbalom. És ha jövődöt is tudnék mondani, és minden titkot és minden bölcsességet tudnék is; és ha egész hitem volna is, úgynnyira, hogy a hegyeket elvinném helyükről, ha szeretet nincsen én bennem, semmi vagyok.” (Kor. I. 13, 1-8.)

Az emberszeretet kölcsönös bizalmat támaszt a közösség tagjaiban. Az a szerencsétlen embertársam, aki szívem melegét tapasztalta. lelkének minden nyílt és titkos sebét őszintén tárja ki elibém. S az érző szív közömbös maradhat-e a bizalom megnyilatkozására?

Ha szerencsétlen embertársunk jóakarattal találkozik, hajlandó lesz más embertársairól is hasonló jóindulatot föltenni. S így benne is kialakul az emberszeretet, és kiengesztelődik a sors csapásaival. Ha azonban a szerencsétlen ember süket fülekre talál, nem töltik-e el lelkét keserű érzelmek? A meg nem értett s meg nem érzett ember lassacskán embergyűlölővé válik.

Az emberszeretet nem válogat ember és ember között. Vannak, akik megütköznek, ha nemcsak nemzetemért lelkesedem, de az egész emberiségért is hevülni tudok. Magasztalják hazaszeretetemet, de elítélik világszeretetemet. Pedig a népek szabadságán épül fel a világszabadság. Világszabadság nélkül nincs biztos, nincs állandó népszabadság.

Csak az elfogultság tiltakozhatik az igaz emberszeretet megnyilatkozása ellen. Volt idő, amikor az ember a falu határán túl nem járt. Kölcsey még hangsúlyozhatta: „Bizonyos helyhez kell kapcsoltatnunk, hogy azt jótékony világítással állandóan boldogíthassuk.” De mi már nem mondhatjuk ezt. Ma már nem folytathatunk szűkkörű, elzárkózott, magános életet.

A kezdetleges művelődés idejében a népek a szülőföld szeretetét elébe helyezték a hazaszeretetnek. A törzs iránt nagyobb vonzalmat tanúsítottak, mint a nemzet iránt. A haza szeretete a művelődés előhaladásával kerekedett a szülőföld szeretete fölé.

Az igaz emberszeretetnek az egész emberiségre kell kiterjednie. Csodálatos, hogy Kölcsey Ferenc is érezte már a kor haladó szellemét. De a régi hagyományok erejétől még nem tudott teljesen szabadulni.

Az új kor szelleme csillan meg Parainesisében, amikor így szól: „Szeretni az emberiséget: ez minden nemes szívnek elengedhetetlen föltétele. Az emberiség egésze nem egyéb számtalan háznépekre oszlott nagy nemzetségnél, melynek mindegyik tagja rokonunk, s szeretetünkre és szolgálatainkra egyformán számot tart.”

Gyönyörű a következő gondolata: „Az emberiség olyan, mint az Óceán, melynek ezredekgig, miriárdokig tartó élet rendeltetek. Az egyes ember azonban olyan, mint a buborék, mely támad, ide s tova hányatik, pillanat múlva széjjel pattan, s a megmérhetetlen tömegben eltűnik.” Végül ezt a nyilatkozatot teszi: „Szerelmemet az emberiség, s bizodalمامat az örök sors iránt híven megőrizni törekszem.”

Mi sem kívánunk egyebet. Szeressük az egész emberiséget, mert minderi ember a testvérünk. De ne csak ajkunk hirdesse a testvériséget, az emberszeretetet, hanem tetteink tanúskodjanak vallomásunk mellett.

Az emberszeretet olyan, mint az élőfa. Van gyökere, törzse, ága, levele, virágja és gyümölcse. Gyökerét a családi szeretetben kell keresnünk. Ebből sarjad a szülőföld, a haza, a nemzet, s végül az egész világ szeretete. Törzse a szülőföld, s a nemzet szeretete. Ágai a más népek szeretete., Lombja s virágja a megérezése, s cselekedetei a gyümölcsei. Ápoljuk az emberszeretet zöldelő élőfáját, hogy mindnyájunk számára gazdag, édes gyümölcsöt teremjen!

Az élet értéke.

Bármely erkölcsi jónak megismerése emberi élet nélkül lehetetlen. Ezért az emberi életet – mint erkölcsi javaink megismerésének alapját – meg kell becsülnünk.

A hindu, s a keresztény felfogás szerint az életnek nincs értéke. A földi lét nem is élet, hanem csak előkészület a tulajdonképpeni életre, mely a másvilágon vár reánk.

Igaz, hogy Krisztus ezt hirdette: „Aki megtartja az ő életét, elveszti azt. És aki elveszti életét én értem, megtalálja azt.” (Máté 10, 39.) „Aki az ő lelkét szereti, elveszti azt.” (János 12, 25.) „Ne legyetek azért szorgalmatosuk, ezt mondván: Mit együnk, mit igyunk és mivel ruházzuk magunkat? Mert a pogányok szokták mindezeket kérdeni. Jól tudja a ti mennyei Atyátok, hogy mindezek nélkül szűkölködtek. Hanem keressétek először Istennek országát és igazságát. S mindazok megadának néktek. Ne legyetek azért szorgalmatosok a holnapi napról, mert a holnapi nap gondot visel az ő dolgairól. Elég a napnak az ő mindennapi szorgalmatossága.” (Máté 6, 31-34.)

Krisztusnak ezt a tanítását az egész középkor félreértette, mert szószerint vette. Krisztus azonban többnyire jelképekben, példázatokban tanított. Azt akarta, hogy a múltó anyagiasság helyett az örök eszmény felé fordítsuk figyelmünket. Ő sem vetette meg az élet örömeit. Résztvett a kánai menyegzőn. (János 2, 1 – 11.)

A középkorban a hit dolgát isteni tudománynak mondták, s ezzel szemben állott a világi tudomány, a pogányok tudománya. Az isteni tudomány teljes fényében ragyogott, míg a „pogány” tudomány lenézett, megvetett volt. Hasztalan hangoztatta a „pogány” tudomány, hogy megfelelő szervezet nélkül emberi cselekvés nem képzelhető. Minél tökéletesebb a szervezeti élet, annál tökéletesebb cselekedetek keletkezhetnek. Az emberi élet csak eszköz erkölcsi eszményeink megközelítésére. De ezt az eszközt meg kell becsülnünk, fejlesztenünk kell, hogy erkölcsi eszményeinket megközelíthessük.

A középkori remete- és szerzetesi életnek, az önsanyargatásnak, a kínzásnak, az érzéki ösztönök teljes elfojtásának nincs értelme. Az ember társadalmi lény, s nemcsak a kisebb közösségek tagja, hanem a legnagyobb emberi közösségnek, az egész emberiségnek is lánc-szeme. A magános, az elzárkózott, a visszavonult élet nem felel meg az emberi természetnek. Csak annak az emberi életnek van értéke, amely embertársai életnek értékét!s növeli és gondoza. Az egyes életnek magában csak annyi az értéke, mint teszem a vaslánc elkülönített egyes szemeinek.

A hatalmas vaslánc egyes szemeit még a gyermek is messze elhajthatja, de a láncba egyesült szemeket még az óriáserejű férfi sem tudja helyükről eltávolítani.

Megengedem, hogy a lánc egyes szemei is lehetnek értékesek, de értékük csak emelkedik, ha lánccá egyesülnek. Csak társadalmi közösségben fejlődhetik az emberi tehetség. Csak

közös, egyesített munkásságban teljesítheti az ember feladatát.

Voltaképpen csak a láncnak van értéke. A láncszemek, mint a lánc részei, magukban értéktelenek. De mihelyt az egészben szervesen összefüggnek: értékük érvényesül.

Így az emberiség élete a tulajdonképpeni érték. Az egyes emberi élet magában még nem érték. Becsét csak a láncban, az emberiség együvé tartozásának kifejlődésében érheti el.

Az egyes emberi élet értékét a láncban végzett feladata határozza meg.

Mi a legjellemzőbb sajátossága a láncnak? Ugyebár, az erő, a tartósság, a szívósság. S ezt csakis az erős láncszemek szoros egybefüggésével, összetartozásával érhetjük el.

Kisebb-nagyobb láncok eddig is alakultak az egyes emberek életéből. De a láncdarabok ellentétes célokat is szolgálhatnak. A láncdarabokat hatalmas láncná kell egyesítenünk, hogy ne egymás ellen működő erők gyanánt érvényesülhessenek, hanem a közös célt mozdítsák elő.

A gyöngébb lánc mindig hátrányban van és lesz az erősebb lánccal szemben. A gyöngébb közösséget mindig elnyomja az erősebb, a hatalmasabb közösség. A kisebb lánc rendesen gyöngébb a nagyobbánál, de nem mindig. Nemcsak a láncszemek nagyságán és számán alapul a lánc ereje, hanem az egyes lánc-szemek anyagán, kialakulásán, összefűzésük módján. S egyéb körülmények is döntenek.

Az emberi közösségek: a családok, a törzsek, a népek, az osztályok története szintén igazolja, hogy az erősebb, a hatalmasabb közösségek mindig a gyöngébbek fölé kerekedtek. De itt sem a szám és a külső, nyers erő a döntő sem a múltban, sem a jelenben. Valószínűleg a jövőben sem lesz. Súlyt, erőt mindig az élettani, az értelmi s az akarati erélyeknek összhangzatos, együttes működése adott az emberi közösségnek.

Az emberi méltóság az emberiség méltóságában bontakozik ki a maga teljességében.

Vájjon nem az emberi méltóság, nem az egész emberiség ellen vétenek-e azok a közösségek, amelyek véres háborúban tépik, szaggatják egymást?

Aki a más jogait nem tiszteli, a saját jogai ellen is vét. Ha minden nemzet tiszteletben tartaná a más nemzetek jogait: nem származnának véres háborúk. A népek nem dönthetnek egymást kölcsönösen kimondhatatlan nyomorba és Ínségbe.

A véres harcok, az ádáz küzdelmek csak akkor tűnnek el a földről, ha az összes nemzetek egy közös nagy láncban, az emberiség láncában egyesülnek közös célért. S ez a cél nem lehet más, mint az igazság, az erkölcsi igazság kutatása.

Az igazságot szomjúhozó élet valóban értékes. Az ilyen élet nemcsak a saját, de az egész emberiség javára is válik.

Semmi okunk sincs, hogy az ilyen életért piruljunk. Tiszta öntudattal, nemes önérzettel tölthetjük napjainkat. S ha egyszer életünk alkonyához jutottunk: jóleső érzéssel tekinthetünk vissza a megfutott pályára. Egyszersmind biztató remény fog el a szebb, a jobb, a tökéletesebb jövő iránt.

Az a tudat, hogy nem éltünk hiába, hogy megtettük kötelességünket, hogy az emberiség előhaladásáért dolgoztunk, fáradtunk: életünk legszebb jutalma.

Nem rettegjük a halált, mert változhatatlan, örökérvényű természeti törvény. A halálnak inkább kibékítő hatása van reánk. Természeti törvény, hogy az erély átalakuljon.

Minden higgadt megfigyelőre megnyugtatóan hatnak a természeti törvények. Ki akad fenn azon, hogy az alkonyt követi az est, majd az éj? Ki ütközik meg azon, hogy a tavaszt föl váltja a nyár, s az ősz után tél következik? Ki csodálkozik azon, hogy a hatalmas, évezredes tölgy is porba omlik? Kit botránkoztat meg az időjárás változása? Kit a derű és a ború örökös váltakozása?

Mindezt – általában – természetesnek találják az emberek. Csak a születés és a meghalás egybefüggését nem értik. Sokan félnek a haláltól, a megsemmisüléstől.

Nincsen halál, nincs teljes megsemmisülés, csak erély-változás, átalakulás.

Minden ember tovább él utódaiban, környezetében, embertársaiban. A lángész évezredekken át terjeszti és érezteti nagy szellemének világosságát, fényét és melegét. Millió és millió ember feléje tekint és vezérlő csillagának választja.

Az erkölcsös emberi életnek van tehát értelme és értéke. Annál nagyobb az értéke, minél tovább tart és mentől nagyobb közösségre terjed a hatása.

A becsületben eltöltött élet határán nyugodt szívvel várhatjuk a halált. S bizton remélhetjük a szebb jövő elkövetkezését, mert utódaink: a jövő nemzedékek a haladás, a fejlődés megingathatatlan törvénye alapján, közelebb jutnak ahhoz a célhoz, amely felé mi törekedtünk.

Az élettől való elválás – a tudomány újabb kutatása szerint – fájdalom nélkül történik. Egy utolsó, megkönnyebbült sóhaj – és a szív megszűnt dobogni.

Senki se féljen tehát a haláltól. Senki se siettesse, mert kötelességünk az egész emberiség javán munkálkodni, amíg erőnk engedi. De ha üt az utolsó óra: fogadjuk a bölcs megnyugvásával.

A hátramaradottak – akik legközelebb állottak az elhunyt szívéhez – ne sirjanak, ne tördeljék kezüket, mert zokogással, jajgatással még soha senkit föl nem támasztottak. Törüljék le könnyeiket és nyugodjanak meg a változhatatlanban. Gondolják

meg, hogy a természet rendje teljesült, mikor, akit szerettek, örökre behunyta szemét.

Rajtuk áll azonban, hogy az elhunyt tovább éljen körülben. Nem testileg, de lelkileg. Még az alig gögicsélő kisdéd is kedves emlékeket hagy maga után elhunytával. Ezek az emlékek tovább élnek lelkünkben.

Ha az elhunyt közpályán működött s általános tisztelet és becsülés érte: lépjenek nyomdokaiba, haladjanak azon az úton, amelyen az igazságot kutatta.

Ha a megholtak elveit, nézetét, meggyőződését követik: ércnél maradandóbb emlékjelet emelnek neki.

Báró Eötvös József, a magyar bölcselő költő, „Végrendelet”-ében így rendelkezett:

„Ha majdan átfutottam göröngyös utamat,
S hová fáradtan érek, a sír nyugalmat ad,
Márványszobor helyébe, ha fennmarad nevem,
Eszméim győzedelme legyen emlékjelem.”

Goethe szavaival végzem (Szász Károly fordításában):

„Oh, a nemesnek áldásos hatása
Évszázadokra terjed és kihat.
Amit elérhet lelkünk szárnyalása,
Nem mind az érhető el itt alatt.
Azért ő él még, bár innen kimúl is,
S mint, amíg itt élt, úgy most sem pihen.
A jó tett, a szép szó a síron túl is
Munkál, mikép halandó létiben.”

Borúlátás és derúlátás.

Sötét, vagy rózsás színben lássuk-e a világot? Kétségbe kell-e esnünk az emberiség jövőjén, vagy lehet-e hinnünk egy szebb, egy tökéletesebb jövőben?

Azt hiszem, Asszonyom, munkámnak egész szellemét tagadnám meg, ha csak egy percig is kételkedni tudnék a szebb jövőben.

Tagadhatatlan, hogy sok jaj és baj van a világon. De az árnyék csak a fény nyomában jár, s ború után derű következik.

A borúlátók, a kesergők csak az árnyék után futkosnak, a fény iránt érzéketlenek.

Csak az egyesek siránkozóak, a tömegek inkább derült világnézetűek. Az egyesek saját bajukat általánosítják, mert vigasztalást találnak abban, hogy mások is osztoznak bajukban.

Ha a sötéten látó bölcselő vigasztalannak látja a világ folyását, vagy a csüggedt költő a saját világfájdalmáról kesereg:

ebből még nem következik, hogy panaszja kortársai véleményének kifejezése.

Kant azt állítja, hogy nem az önzés az emberi gonoszság igazi rugója, hanem a gonosz hatalmába vetett hit. Az elernyed, a csüggedt lelki erő a gyökeres gonosz.

Csak a derűs életkedv, a jövőbe vetett bizalom tarthatja fenn lelki erőinket. Az egészséges lelki erő maga az erkölcs.

Paulsen Frigyes a kesergés védelmére felhozható indokokat 3 csoportba foglalja. 1. Vannak az érzéki gyönyörök körébe tartozó indokok. 2. Erkölcsi indokok. 3. történeti bölcselkedésből merített indokok.

Schopenhauer élvezettani bizonyítása így szól: Az élet sokkal több fájdalmat tartalmaz, mint gyönyört: tehát az élet semmit sem ér. A gyönyör nem egyéb, mint szabadulás a fájdalomtól. A gyönyör érzete csak akkor keletkezik, ha valamelyik életszükséglet kielégítésre talál. Ha pl. fölépülünk a betegségből, vagy ha félelmünk megszűnik. (Die Welt als Wille und Vorstellung.)

Hogy az élet több fájdalmat tartalmaz-e, vagy gyönyört, ezt csak számszerű alapon lehetne eldönteni – jegyzi meg helyesen Paulsen. S rögtön utána teszi: „Ez pedig képtelenség.” Ki könyveli el a fájdalmat és az örömet? Ki és mivel mérlegeli?

Az az állítás is téves, hogy a gyönyör szabadulás a fájdalomtól. Az étvágy nem fájdalom, inkább gyönyör sejtelve. Ha a gyermek édesanyját a konyhában sütni-főzni látja, inkább örömet érez, mint fájdalmat. Az egészséges alvás után is jóleső érzés fog el minket s nem gyötrellem.

Ha a gyönyör a vágy fájdalmától való szabadulás lenne, gyönyörünknek annál nagyobbak kellene lenni, minél nagyobb volt a vágyunk. De mit tapasztalunk? Éppen azok érzik a legcsekélyebb örömet, akik elérték azt, ami után szerfölkött vágyódtak. A legbensőbb örömet pedig azok élvezik, akik nyugodtan tudtak várni. Akik váratlan, nem is remélt javakhoz jutnak: határtalan örömben részesülnek.

A buddhaizmus évezredek óta hirdeti, hogy a lét nem egyéb, mint szenvedés. A szenvedéstől megvált a halál. Aki tehát földi szenvedéseitől szabadulni akar, az az élniakarás helyett válassza a nemlétet, a kialvást, a nirvánát.

A buddhaizmusnak ezt a sötét fölfogását a kereszténység is átvette. Schopenhauer pedig bölcséleti rendszerbe foglalta. Schopenhauer is azt vallja, hogy a világ lényege a vakakarát. A lét alapjában véve létesülni akarás. Az akarás pedig mindig valami hiányról tanúskodik. A hiány szenvedést okoz, tehát minden valódi lét egyúttal szenvedés, fájdalom.

Schopenhauer egész világéletében betegeskedett. Nem

csoda, hogy reánézve csak kín és szenvedés volt az élet.

De egyes esetből nem szabad általánosítani. Nem minden hiány következménye szenvedés s egy-egy hiány nem mindenkinek okoz szenvedést. Az önuralom pedig lemondásra szoktatja az embert.

Az élet..nem lehet olyan borzasztó, aminőnek Schopenhauer föltüntette. Öreg emberek szívesen mondják el élettapasztalataikat. S akár hányan kijelentik, hogy nem bánnák, ha újra kezdhetnék életüket.

Erkölcsei szempontból is hitvány az emberi élet – mondják a kesergők. Szerintük a gonoszság és az örütség a szabály, az erény s a bölcsesség csak kivétel.

Különösen Schopenhauer gyalázza fáradhatatlanul az emberiséget. „A természet tömegesen termeli az embert, mint értéktelen gyári árút – mondja. Tömegesen iélre is löki, mert a tömeges gyártmány csak olcsó és rossz lehet.”

A emberek legfőbb gondja a kenyér. „A vagyonosok és a szegények állandóan farkasszemet néznek. Csak a rendőrség ludja őket visszatartani attól, hogy egymásra ne rohanjanak. Amint a vadállatokat ketrecekkel választják el egymástól, az embereket is a büntető törvények védik egymás ellen.”

Hobbes Tamás is önzőnek, gyávának és haszonlesőnek tartja az embert. Önző és gyáva természete ösztönözte államalapításra, hogy életét biztosíthassa. Az emberek bizalmatlanok egymás iránt, mert éjjel bezárják lakásukat és idegen országokban fegyverrel járnak.

Nagy Frigyes átkozott fajnak mondta az embereket. La Rochefoucauld pedig az önzést és hiúságot jelölte meg az emberi természet mozgató erőinek.

Ami Schopenhauernek azt az állítását illeti, hogy több a gonosz, mint a jó, több az örült, mint a bölcs: ez éppen olyan önkényes tétel, mint az elébbi, hogy az élet csupa fájdalom és szenvedés. Hol vannak a tétel igazolására szolgáló számszerű adatok?

„A népszámlálás táblázatain – mondja Paulsen – sohasem fog előfordulni a jók és a gonoszok, az okosok és az ostobák rovata.” Az életkort, a test hosszát, a vagyoni állapotot meg lehet ugyan állapítani, de erkölcsi és értelmi sajátságaink megmérésére megbízható módszert nem ismerünk. Ítéletünk tehát egyéni és alanyi.

Aki minden emberben butát vagy gazembert lát, aki embertársait csak a természet értéktelen gyári árúinak nézi: az – természetesen – elviselhetetlenek tartja az életet.

Mindenki csalódhatik embertársaiban. Én is sokat csalódtam. De egyesek hibáiért nem szabad mindenkit elítélnünk. Egyes esetekből nem szabad általánosítanunk.

Nagy Frigyes porosz király szomorú, tapasztalatokra tett szert udvarában. De kik gyűltek oda? Államférfiak, s ezek azon mesterkedtek, hogy őt és egymást becsapják; írók és tudósok, ezek kegyet és kenyeret hajszoltak; kapaszkodók, törtetők, ezek pedig alázatossággal és koldulással viaskodtak egy-egy jobb helyért. Csoda-e, hogy az ilyen társaságtól utálattal fordult el a nagy király?

La Rochefoucauld herceg XIV. Lajos francia király környezetében szerezte megfigyeléseit. Erről a környezetről ezt a képet festette Taines H.: „Franciaországnak egész nemessége nem azért gyűlt össze XIV. Lajos király udvarában, hogy ott dolgozzék, hanem, hogy a királyság nagyságát és fényét pusztán jelenlétével bizonyítsa. Az élet nem volt egyéb, mint henyelő képviselő. Mindenki azon mesterkedett, hogy a fölösleges jövedelemből, melyet a dolgozó iranciák szállítottak a királyi pénztárba: nyugdíjak és javadalmazások alakjában mentől többet a saját zsebébe csúsztasson.”

Az udvari élet azonban még nem az egész emberiség élete, nem a nemzet élete, csak egy nagyon szűk kör mester-séges élete.

A történeti bölcsélet azt akarja bizonyítani, hogy a műveltség emelkedésével az emberek boldogtalanabbakká és rosszabbakká váltak. Hajdan az emberiség aranykorát élte.

Ezzel szemben Ostwald Vilmos azt fejtegeti, hogy az őskorban, a múltban egymást gyilkolták az emberek. Emberévés és más rettenetes dolgok voltak mindennapiak. Ez volt az a boldog aranykor, melyet a monda szőtt. A tudomány, a művelődés az aranykort a múltból áthelyezi a jövőbe. (Monistische Sonntagspredigten. Leipzig.)

Hogyan keletkezhetett az elébbi nézet?

Paulsen és Ostwald így magyarázza: Ha az öregembertől azt kérdezik, hogy jobb lett-e a világ? Azt feleli: nem. Az ő fiatalkorában jobbak voltak az emberek. Miért? Mert az öregkornak visszafelé fordított derűs életnézet felel meg. Az aggkor nem talál kapcsolatot a jelenhez. Az izmok meggyöngültek és megmerevedtek, az emésztés és a hőfejlesztés hiányos, az erők apadnak, s ezért az életörömeiket már nem élvezheti. Az ifjúság éveiben fényben ragyognak előtte. S mivel az ember általában a jelenből ítél, összecseréli az elébbi idő tárgyi és alanyi előnyeit a jelen mostohaságával.

A haladás embere nem annyira hátra, mint inkább előre tekint.

Az ókor bölcsészei közül Demokritos görög bölcsész fölfogása áll legközelebb a mai természettudományos állásponthez. Már évezredekkel ezelőtt hirdette (sz. 460 körül Kr. e.), hogy elődeink vadak és gonoszok voltak, az emberiség pedig javul

Mondják, hogy az emberek gyarlóságain csak nevetni tudott. Ezért nevető bölcsésznek mondták, míg Heraklitost, mert sírt rajtuk: síró bölcsésznek nevezték.

Valószínű, hogy Demokritos derús életfelfogása inkább jelleméből és életmódjából származott.

Helyesen állapítja meg Ostwald, hogy a vidám kedélyhangulat nemcsak személyes boldogságunk legkiadóbb forrása, de a lehető legjobb, amit környezetünknek nyújthatunk.

Richter János Pál szintén azt vallja, hogy a vidámság az a talaj, melyben minden szép megterem csak a rosszaság nem.

Gyertyánffy István hálás kegyelettel emlékezik meg édesanyjáról és testvérnénjének elpusztíthatatlan életkedvéről. Édesanyja – már gyermekei érdekében is – a derút, a vidámságot igyekezett köztük fenntartani.

Nagy életbölcséséget fejez ki Braun Lili, mikor lelkesedve mondja, hogy a vidámság minden erény anyja. (Memoiren einer, Socialistin.)

Valóban, a vidám, derús életnézet megbecsülhetetlen kincs.

Ezzel a derús történeti nézettel szemben Rousseau J, Jakab (1712-1778) szenvedélyes ékesszólással a történelmi kesergést hirdette, Folyton azt követelte, hogy térjünk vissza a természethez. („Retournons à la nature!”)

Híres Emil-jének kezdősorai is a természetet magasztalják: „Minden jó, ami az Alkotó kezéből kikerül, de minden elfajul az ember kezében”.

A dijoni akadémia pályakérdésére: „Vájjon a tudomány és a művészet előmozdította-e az erkölcsök nemesítését?” tagadólag válaszolt. Sőt azt fejtegette, hogy a tudomány és a művészet az erkölcsi romlás oka.

Az akadémia 2. kérdése az emberek egyenlőtlenségének eredetére vonatkozott. Rousseau azt felelte, hogy az erkölcsi visszaesés legfőbb okát a társadalmi különbségek fejlődésében kell keresnünk. Az eredeti, jó emberi természet azért romlott meg, mert a gazdagok és a szegények, az előkelők és alacsony-származásúak között különbségek támadtak. Ehhez járul a társadalmi különbözőség, mely a dolgok természetes értékével nem törődik. A társaságokban a természetes értékek helyére a szokásos lép. A dolgok értéket aszerint becsülik meg, amint kitüntetésekhez juttatnak minket a társadalmi életben. A gyémántnak és a gyöngynek pl. nincs becse. A társaságokban mégis nagy az értékük, mert az emberek az előkelőség jeleinek tekintik.

Rousseau megfigyelései ugyan nem valótlanak, de szintén egyoldalúak. Rousseau csak azokra a bűnökre és fonáságokra utal, amelyeket a művelődés és főleg a társadalmi különbözőség támaszt, de elfelejtkezik az erényekről, amelyek szintén e forrásból támadnak.

A különböző foglalkozásokat nem lehet megszüntetni. Nem is ez a baj. A baj az, hogy nem mindenki foroghat a tehetségének és hajlamainak leginkább megfelelő munkakörben.

Rousseau az az állítása, hogy a tudomány és a művészet az erkölcs megrontója: kirívó belső ellenmondás. A tudomány és a művészet, mint az igazságnak hirdetője, az erkölcsöt inkább javítja és nemesíti.

Mi okozhatta Rousseau tévedését? Nem más, minthogy a tudományt összetévesztette az áltudománnyal, a művészetet az álművészettel.

Mill John Stuart (1806-1873), angol bölcész és nemzetgazda, Rousseauval ellentétben azt hirdette, hogy az emberiségnek minden tiszteletreméltó tulajdonsága nem a természet adománya, hanem a műveltség származéka. A félelem, a hazugság, a piszok, a mértéktelenség, a vadság, az önzés a vadakat, az ősembert, a természeti embert jellemzi. A bátorság, az igazmondás, a tisztaság, az önuralom, a hűség, az igazságosság, a jóakarát, az emberszeretet ellenben szerzett javak.

Valóban, az erkölcsiség a műveltséggel párhuzamosan halad. Az előző nemzedék élete nemcsak öncél, de eszköz is egyúttal a magasabb célhoz, lépcsőzet az emberi tökéletesség felé. Az egyes emberek, a családok, a népek, az emberiség életében előfordulhatnak ugyan visszaélések, de nagy általánosságban a haladás, a fejlődés el nem tagadható. A mai néger mégis csak értelmesebb, erkölcsesebb is, mint hajdani őse. Európa mai népei – általában – mégis műveltebbek, mint középkori, vagy ókori elődeik.

Azt hiszem, Asszonyom, sikerült meggyőzőnöm, hogy Schopenhauer és társai az életnek csak a sötétebb oldalát: az árnyékot keresték; a fényt, a derűt ellenben kerülték. Az árnyékban, a sötétben csak penész és fanyar gyümölcsök várnak reánk. A színes, illatos virágok pompája pedig nem alakulhat ki napfény nélkül.

Az ember életét a változatosság csak kedvesebbé teszi. Sem az örökös árnyék, sem az örökös napfény egyhangúsága nem kedvezne a fejlődésnek.

Míg Schopenhauer váltig azt erősítette, hogy ez a világ a lehető legrosszabb: Leibniz mosolyogva nyugtatott meg bennünket, hogy ez a világ a lehetséges világok között a legjobb.

Bizony, ez a világ rosszabb is lehetne, jobb is. A mérleg serpenyőjét mi billentjük jobbra vagy balra. Rajtunk áll, hogy keseregjünk-e, vagy örvendezzünk-e? Azt hiszem, nem nehéz a választás.

Spengler Oswald 1920-ban az európai műveltség közeli halálát jósolta meg. Még vagy 80 évig haldokol – állítása szerint – a nyugati műveltség, a tudománynak és művészetnek

minden egyes *ága*, de a 2000. év körül végleg elenyészik. (Der Untergang des Abendlandes.)

Ha Spengler a nyugati műveltség szégyenének: az elfogultságnak, a gyűlölködésnek, minden erőszakos harcnak halálát hirdetné: érteném. De a nyugati műveltség igaz értékeinek életrevalóságában nem kételkedhetem.

Amint Marx jóslatainak is éppen az ellenkezője következett be: Spengler jövődőlésétől sem kell megijednünk.

A jövődölések nem szoktak beválni, azért nem jósolok. Csak annak a szilárd hitemnek adok kifejezést, hogy műveltségünk a jövő században újabb lendülettel tovább halad a maga útján.

Spengler könyvét elkapkodták, mohón olvassgatták, mert a háborús nyomorúságok sötét hangulatot támasztottak, s így a könyv szelleme sokak fölfogásával találkozott.

De akik a népek, az egész emberiség szebb jövőjében bízni tudnak: nem ülnek fel Spengler baljóslatainak.

Kölcsey Ferenc – noha sokat csalódott életében – nem veszté el bizalmát az emberiség szebb jövője iránt. A meggyőződés erejével fejtegette egy jobb korba vetett hitének szilárd-ságát...

„Örömeid és keserveid közt szüntelen szeretettel viseltsél az emberiséghez, melynek kebléből az erény magvai még soha ki nem száradtak. Szakasról-szakaszra jönnek idők, midőn nagy kiterjedésű rendbomlások állanak elő. S azt vélnéd olyankor: a gonoszság fékei mind széjjelszakadtak. Nézd keresztül az évkönyveket, s valld meg: vájjon az erénynek emberi erőt felülhaladni látszó jelenetei nem ilyenkor tűnnek-e fel legsűrűbben? Mennél fenyegetőbb állást vesz a rossz, annál szorosabb kapcsolatba teszik a jók egymással magukat. Közöttük az emberiség annál tisztább világításban mutatkozik.” (Parainesis 77. 1.)

Egyes emberekben csalódhatunk, mert az emberek gyarlók. De az igazság diadalába vetett hitünknek megingathatlannak kell maradnia.

Hit és bizalom nélkül a legcsekélyebb dologhoz sem foghatunk, az erős hit ellenben már félsikert jelent. „Ha hitetek volna, még a hegyeket is elmozdíthatnátok helyükről” – figyelmezteté Krisztus kishitű tanítványait. (Máté 17, 20.)

Hinnünk kell az emberek megbízhatóságában, s velük is el kell hitetnünk bizalmunkat.

A csüggedésre, a lehangoltságra nincs ok. Hinnünk kell a népek tisztultabb, tökéletesebb jövőjében, mert a fejlődés törvénye alól semmiféle élő szervezet sem vonhatja ki magát. A népek életéből ki kell küszöbölnünk a véres háborúkat, hogy amint a súlyos tehertől megszabadult léghajó a magasba szök-

ken: az emberiség is a tökéletességnek óhajtott magaslatára felszökkenhessen.

Madách Imrének biztató szavai lebegjenek szemünk előtt:

– Mondottam, ember, küzdj és bízva bízzál!

Szólnom kell még néhány erkölcsi fogalomról, minő: a kötelesség, a lelkiismeret, a jellem. A szabad akarat kérdését is meg kell vizsgálnunk.

A kötelesség.

Az erkölcsi szabályok megvalósítására irányuló cselekvést kötelességnek mondjuk. Akiben él a tudat, hogy az erkölcsi törvényt követni tartozik, abban a kötelességérzet működik. Az erkölcsi törvény végrehajtása tehát kötelességteljesítés.

Lelkesedéssel mondja Kant: „Két jelenség, mentől gyakrabban és behatóbban foglalkozom vele, mindig növekvő csodálattal és hódolattal ragad meg. Az egyik a csillagos ég fölöttem, a másik az erkölcsi törvény énbennem!” (Kritik der praktischen Vernunft. Beschluss. 205. 1.)

Az erkölcsi kötelesség forrása saját értékelméleti belátásunk, az ész. S így tudatosan cselekszünk, mikor az erkölcsi törvényt teljesítjük.

Legfőbb kötelességünk az igazság szomjúhozása, kutatása. Minden egyéb kötelességünk ebből a főkötelességből származik.

Mivel társadalmi közösségben élünk, kötelességeink volta-képpen embertársainkra vonatkoznak. Aki embertársainak javán fáradozik: a saját javát is előmozdítja. Az erkölcsi javak mindnyájunknak, az egész emberiségnek közös kincsei. Mikor az erkölcsi javakra törekedünk, nem a magunk iránt tartozó kötelességet teljesítjük, hanem az egész emberiséggel fennálló kötelességünknek teszünk eleget.

A kötelességtudó és kötelességét teljesítő ember környezetének s közvetve az egész emberiségnek tökéletesítésén munkálkodik. De a magáén is, mert az egész a részt is tartalmazza.

A kötelességét híven teljesítő ember legbecesebb jutalma a tiszta öntudat. Az a boldogító érzet, mely a kötelesség hű teljesítésekor eltölti az ember lelkét, össze sem hasonlítható a hiúság kielégítéséből fakadt érzellemmel. Aki pusztán címért, rangért, külső kitüntetésért, embertársainak elismeréseért vállalkozik egyébként nemes munkára: az nem áll kellő erkölcsi magaslaton.

A jót, a nemest, a szépet, a dicsőt magáért, belső érte-keért kell cselekednünk, kötelességből és nem hiúságból, nem jutalomért, nem külső, cifra kitüntetésért.

Ha a kötelességérzet minden emberben egyenlő mértékben

volna kifejlődve: az emberek közt félreértés, összeütközés nem keletkezhetnék. Örök béke lenne a társadalomban. A legtöbb baj, minden rossz abból ered, hogy az emberek nagyobb része nem teljesíti híven kötelességét.

„Kötelesség! – kiált fel Kant. – Te fölséges nagy név! Semmi hízelgő sincs benned! Csupán meghódolást kívánsz. Nem fenyegetsz, hogy az akaratot *megindítsad*, csak törvényt szabsz. S ezt a lélek önként elfogadja. Minden, hajlam megtorpan előtted. Melyik a hozzád méltó eredet? És hol találjuk meg nemes származásod gyökerét, mely a hajlamokkal való minden rokonságot büszkén visszautasít? E gyökértől való le származás elengedhetetlen föltétele annak az értéknek, amelyet az emberek egyedül maguk adhatnak maguknak.” (Von den Triebfedern der reinen praktischen Vernunft.)

Amit Kölcsey Parainesisében oly találóan mond az erkölcsiségről, azt a kötelességre is vonatkoztathatjuk. „Ismerni a jót könnyebb, mint követni. Sőt még az sem nehéz, hogy némelykor jó vagy éppen nemes tettet vigyünk véghez. De egész életedet meghatározott elv szerint intézve, sohasem tenni mást, mint amit az erkölcsiség kíván, s még akkor sem, midőn haszon, bátortlét, indulat heve, vagy szenvedelem ereje másfelé ragad: ezt hívják erénynek.”

Nemcsak az anyagi, a szellemi vagyon is kötelez.

Az anyagiakban gazdagok gyámolítsák az anyagilag szegényeket! A tudásban megizmosodtak világosítsák fel a tudatlanok értelmét! A jók javítsák meg a gonoszokat! „Az égő gyertyát sem rejtik véka alá – figyelmeztet Krisztus -, hanem a gyertyatartóra teszik, hogy mindenkinek világítson, aki ott tartózkodik.” (Máté 5, 15.)

Kötelesség, hogy kiki a maga tehetségének fényét, világosságát, erejének hevét árássa szét minél szélesebb körökben.

„Aki nem tett mindent, amit tennie kellett s lehetett vala, az boldog nem lesz!” – mondja Kölcsey. Majd így folytatja: „Aki pedig ember s polgári kötelességeit híven teljesíté: az önérzésében boldog lehet. De lesz-e valósággal?” „Higgy nékem, e szó: boldogság egyike a legbizonytalanabb s leg szűkebb értelmű kifejezéseknek. S ki boldogságot vadász: árnyékot vadász. Teljesített kötelesség s nemes törekvések önérzése, küzdés és bánat közt is nyugalmat ad. S ha e nyugalommal, boldogság cím alatt, megelégszel: annak megnyerése szép, jó s erős léleknek keresés nélkül, csupán tettei következtében, bizonyos.”

Valóban, a hű kötelességteljesítés eredménye, s ha szó lehet jutalomról, legszebb jutalma: a nyugodt, megelégedett, tiszta öntudat.

A lelkiismeret.

A lelkiismeret a kötelességérzetnek öntudatunkban való megjelenése. Akiben nem él a kötelességérzet, annak nincs is lelkiismerete.

A lelkiismeret a saját cselekedeteinket értékeli. Ítéletei a mások cselekedeteire sohasem vonatkoznak. A lelkiismeret tehát alanyi bíró.

A lelkiismeret jelentőségét az emberiség legjobbjai mindegyike elismerték. Költők megénekeltek, tudósok magasztalták.

„Kondulj, kondulj, szent harang, te
Tiszta lelkiismeret!
Az én lelkem csak a jónak
Ösvényén lel örömet.” (Mentovich Ferenc.)

Az erkölcsstani elvek ismerete nélkül is helyesen cselekedhetünk. Belső ösztönünk ugyanis néha megbízhatóbb, mint a tudatos következtetés.

A gyakorlat embere olykor tudományos téren is külön sikereket ér el, mint az elmélet hőse.

Kant a lelkiismeretet az ember belső ítélőszékének mondta.

A lelkiismeret a bíró, a fölperes az erkölcsi törvény, az alperes én vagyok, a tanúk cselekedeteim, s a cselekedeteimet mentő körülmények: védő ügyvédem.

A bíró, mielőtt ítélne, gyakran intő, parancsoló vagy tiltó szavát hallatja. Ha meghalljuk szózatát, mielőtt cselekednénk, s meg is fogadjuk: akkor a fölperes (az erkölcsi törvény) kívánalmainak eleget teszünk. Ha csak cselekedeteink közben hallgatunk az intőszóra, de még idejében megfogadjuk: a helytelen útról a helyesre térhetünk. Cselekedeteink befejeztével azonban csakis a bíró ítélete következhetik. Ha az ítélet kedvező: megnyugvást érzünk. S ezt jó lelkiismeretnek nevezzük. Ha azonban az ítélet kedvezőtlen, ha lesújtó: akkor lelkifurdalást, mardosó elégedetlenséget, kínos fájdalmat érzünk. Ez a rossz lelkiismeret. (Kant: *Kritische Beleuchtung der Analytik der reinen praktischen Vernunft*.)

A rossz lelkiismeret kínzó gyötrelmeit az ó- és újkor bölcsei és költői mindenha élénk színekkel ecsetelték. „Hasztalan cselekszel rosszat titokban – mondja Isokrates, híres görög szónok -, nem marad elrejtve. Ha mások előtt el is titkolod, lelkiismereted tudja.”

Svetonius, római író, az anyagyilkos Néróról följegyezte, hogy gyilkossága miatt sohasem volt nyugta. Édesanyjának véres teteme minduntalan megjelent képzeletében. Pokoli szellemek égő fáklyákkal üldözték és véresre verték. Görögországban, az Eleusisban tartott istentiszteleteken nem mert megjelenni, mert a hírmondó kirekesztette az istentelen bűnösöket.

Arany János mesteri kézzel rajzolta meg a vén Márkus lelkiismereti furdalásait „A hamis tanú” c. balladájában. A lelki vád, ha nem akadnak mentőkörülmények (ha nincs védőügyvédünk), rettenetesen összezúzhat minket. Aki kötelességét teljesíti, azt a lelkiismeret nem vádolhatja. De a kötelesség:, mulasztót méltán elítélheti a belső bíró: a lelkiismeret.

Különösen kötelességek összeütközésekor tanácsos a lelkiismeret szavára hallgatni – figyelmeztet dr. Heymans. Ha pl. az egyesnek joga összeütközik a közösség jólétével; vagy ha az orvos a tiszta igazság föltárásával a beteg halálát okozná: a döntést bizzuk lelkiismeretünkre. „De ez az eljárás csak akkor érvényes – hangsúlyozza dr. Heymans -, ha nem kell tartanunk részrehajlástól.”

A részrehajlás elkerülésére a gondolatkísérletezést ajánlja dr. Heymans.

Mivel az egyénileg színezett óhajoknak befolyása zavarja az erkölcsi megítélés törvényességét: ezt a befolyást ki kell küszöbölnünk. Gondolatunkban tisztán az erkölcsi viszonyoknak kell érvényesülniük.

Képzjük el, hogyan ítélnék, ha a zavarókörülmények hiányoznának. Saját személyünk helyett mást képzeljünk az adott helyzetbe. S aztán vessük fel a kérdést: Hogyan ítélnék meg azt, aki úgy cselekednék, mint ahogy mi kívánunk cselekedni?

Sok cselekedetet megbocsáthatónak, természetesnek, a körülmények által indokoltnak fogunk találni, vagy bosszankodunk rajtuk, ha embertársaink követték el. Embertársainknak pusztán föltett cselekedetei alapján is bosszankodhatunk. S ez a bosszankodás visszatartat minket tervbevett cselekedeteink végrehajtásától.

Általános, rossz szokás, hogy embertársainkat megszóljuk. Ha aztán kerülnek minket, még mi csodálkozunk, hogy jószándékainkat félreértik. Képzjük el azonban, hogy egyik társunk a mi hibáinkat éppen úgy tárná elénk, mint ahogy mi szoktuk a mások hibáit mások előtt kitárni. Társunkat rögtön önhittséggel, figyelmetlenséggel, szeretetlenséggel vádolnók. Mi következnek ez eljárásunkból?

Bizonyára gondos önvizsgálat és az az erős elhatározás, hogy jövőben kerüljük a könnyelmű megszólásokat.

Az élet minden viharában legbiztosabb pajzsunk: a tiszta lelkiismeret.

Ha az egész világ elítélne, de lelkiismeretünk nyugodt; ha mindenki félreismerne, de a belső bíró pártunkat fogja: az élet harcában mienk a diadal. Az egész világ hozsannája és tapsriadalma is értéktelenné válnék azonban, ha a lelkiismeret

lesújtó szava volna reá a felelet. Törekedjünk tehát tiszta lelkiismeretre!

Asszonyom! Ha azt akarja, hogy gyermeke őrizze meg tiszta lelkiismeretét: akkor szoktassa idejekorán és szakadatlanul kötelességeinek pontos, hű teljesítésére.

A jellem.

Munkám lélektani részében már érintettem a jellem s a vele összefüggő akarat kérdését. E helyütt erkölcsstani szempontból foglalkozunk vele.

Az ember belső valóját, erkölcsi mivoltát jellemnek mondjuk. Wundt Vilmos meghatározása szerint a jellem cselekedeteinkben megnyilvánuló következetesség. S ez a jelenség erkölcsi értékünk mértéke. (Grundriss der Psychologie Ethik.)

A közönséges életben az erkölcsös embert szokták jellemesnek mondani, a rossz erkölcsűt pedig jellemtelennek. Ez a meghatározás azonban nem szabatos, mert a jellemben bizonyos erő is nyilvánul. S ez az erő éppen az, ami tiszteletünket, hódolatunkat fölkelti iránta.

„Sok ember olyan, mint a chamaeleon: tetszéseként válthat színt – mondja Kölcsey. Sok olyan, mint a vitorla: magában mozdulatlan. De minden támadó szélnek enged, s annak változásaként változtatja irányát, majd észak, majd dél felé. Sok ember eszközzé tétetik, mert egyébre nem való. Sok eszközzé válik, hogy saját céljait érje el. Ez gonosz, amaz együgyű. S reájok támaszkodván, mindenikben kárt vallhatsz.” (Parainesis, 65. 1.)

Az ilyen ingatag voltaképpen jellemtelen. De aki állandóan, következetesen jót, vagy rosszat cselekszik: az nem lehet jellemtelen. Az állhatatosság már erőre mutat. S az erő a jellem alapja. A szegénylegény, a betyár, a rablóvezér bátorsága, következetessége a nép egyszerű fiai előtt rokonszenvéssé teszi e gonosztevőket. Ezért a nép védelmükre kel. Jellemszilárdságot lát bennük. A határozottság, a férfiasság megbízhatóbb, mint a gyöngé nádszálként ide-oda hajladozó egyén.

Az emberek jellemre nézve nagyon különböznek egymástól. Ösztöneik, vágyaik, hajlamaik sokfélesége, minősége és mennyisége érthetővé teszi e tényt. Aszerint, amint egyik, vagy másik hajlam jobban érvényesül, az ember önző, vagy önzetlen, szerény, vagy szerénytelen, bátor, vagy gyáva stb.

Ha a jellemben összes hajlamaink érvényesülését nézzük: három főcsoportját különböztethetjük meg a jellemnek. Jó jellemű, vagy röviden jellemes ember az, akiben a jóság eréllyel párosul. A gonosztevőben a gonoszság nyilatkozik meg erővel.

Ez tehát gonoszjellemű. Aki pedig se nem jó, se nem rossz állandóan: az ingatag jellemű, vagy helyesebben jellemtelen. Szitnyai Elek fölveti a kérdést: Miért vagyunk jók, vagy rosszak? S a következő megállapodásokra jut:

1. Erkölcsi jóságunk vagy rosszaságunk jórészt szervezetünknek veleszületett működésén fordul meg. Őseink erényei és bűnei érvényesülnek bennünk. A jellemet tehát örököljük. Ha nincs bennünk örökölt jóság, akkor a társadalmi viszonyok, a nevelés, a környezet, szóval a külső világ befolyása nem lesz tartós. Viselkedésünk csak betanult szerep lesz, melyet megváltozott viszonyok között megtagadunk, s igazi természetünk szerint cselekszünk. A valódi erkölcs alapja az érzés, ez pedig a szervezet eredménye.

2. Nincsenek föltétlen érvényű erkölcsi szabályok, mert az emberek testileg és szellemileg nagyon különböznek egymástól. Az élet viszonyai is nagyon különböznek és folyton változnak. Höffding, dán bölcsész is hangsúlyozza, hogy erkölcsi megítélésünknek az egyénekhez kell alkalmazkodnia. Nem használhatjuk azonagy mértéket mindenkivel szemben. Mindenkit vagyona alapján kell megadóztatnunk. Erkölcsi követelésünk ne legyen tehát elvont, vagy külső törvény, hanem feleljen meg az egyes ember erkölcsi lehetőségeinek.

3. Az erkölcs kialakulásában csaknem egész szervezetünk résztvesz. Amely agysejt nem kap elég táplálékot: nem érzékeny. A beteg tüdő nem küld a szívnek kellően megtisztított vért, s ettől az egész szervezet elgyöngül. Ha a szívizom nem kap elég jó vért: szorongó félelem támad öntudatunkban. A beteg bél lehangoltságot, idővel búskomorságot, sőt kényszereszméket okozhat. A gyomor rendes működése kellemes érzésekkel jár, a rossz emésztés ellenben lehangol. A vesék és a különféle mirigyek is hatással vannak szellemi életünkre. Így pl. ismeretes, hogy a hülye gyermekek értelmi fokát pajzsmirigy bevitelével növelik.

A szesz mértéktelen és állandó élvezete nagy változásokat okoz mind a szervezetben, mind az erkölcsi életben. Tudjuk, hogy az iszákosság áldozatai megtöltik a kórházakat és a börtönöket. Hogy a szervezet elváltozásai a lélekben is jelentős változást okoznak, bizonyítja pl. a herélés.

A fiatal korban kiherélt különféle állatok: kakasok, kutyák, mének, bikák csaknem teljesen elvesztik vadságukat, eredeti nagy erejüket. A vadság átalakul jámborsággá, tehát jellembeli elváltozás történik. A gyermekkorban kiherélt férfiakon ugyanezt tapasztalhatjuk. Hangjuk gyermekies, szakálluk fejletlen, nemi ösztönük kivész, szelíd, félénk egyénekké válnak. Ebből következtethetjük, hogy a herék egészséges, vagy beteg volta jellemünkre is befolyást gyakorol. Nem csoda, hogy a nemi

élet ébredése különféle zavarokat okozhat az ifjúság jellemében. Mivel egyes szerveink különféle változásoknak vannak kitéve, erkölcsiségünk sem lehet állandó. Ezért nem lehetünk „sem egyformán jók, sem egyformán rosszak”. „A világ mindenfelét adhat nekünk – mondja Szitnyai – vagyont, hatalmat, műveltséget, de új tüdőt, szívet, belet, más egy kéregmezőt nem adhat. A velünk született régi szervek, mint a berendezett gép, csak azt fogják gyártani, amire be vannak rendezve. De ha egyszer új alkatrészeket fognak tudni ebbe a gépbe illeszteni, ha ennek folytán új érzéseket, új vágyakat fognak létrehozni, akkor talán erkölcsiséget is fognak tudni teremteni.”

4. A kívülről keletkezett gondolatok nem indítanak cselekvésre. Csak az érzelmeinkből, vágyainkból fakadt gondolatok ösztönöznek cselekedetre, vagy tartanak vissza bizonyos cselekedetektől. Egyszerűen betanult erkölcsi szabályok nem illenek érzelmivilágunkba, ezért hidegen hagynak.

Régi igazságot hangoztat Szitnyai, mikor az erkölcsi nevelés érdekében azt kívánja a nevelőtől, hogy gondolatai érzéseket támasszanak a tanulóban. Ezzel azonban elismeri, hogy a jellemet nevelni, fejleszteni, tökéletesíteni lehet. Csak ne hiányozzának az alapföltételek!

5. Az erkölcsiség és az erkölcstelenség szervezeti állapotok, s ezek élettani és lélektani tünetenyekkel vannak oki összefüggésben. Az erkölcsi jóságban élettani jelenség: a jól működő szervek; lélektani jelenség: a szeretet, a részvét, az érzékenység. Az erkölcsi rosszságban élettani jelenség: az elfajultság, vagy szervezeti hiány; lélektani jelenség: a szeretet, a részvét hiánya, az érzéketlenség.

6. Hogy a világ erkölcsileg jobb legyen, mint amilyen, megfelelőbb életmódra kell törekednünk.

7. „Nem lehetünk tehát egyenlők – fejezi be érdekes fejtegetéseit Szitnyai -, mert nagyon különbözőknek születtünk. Nem lehetünk szabadok, mert az okozatiság kérlelhetetlen láncba vagyunk verve, és mert a korlátlan szabadság megsemmisítené a jóságot és az igazságosságot. Nem lehetünk mind jók és igazságosak, mert a szervezetünk nem engedi. Akit a természet tehát rosszul hangolt fel, akit rosszhangzásra teremtett: attól dallamot, összhangot nem várhatunk.”

Elvitathatatlan igazság, hogy szervezetünk rendes, vagy rendellenes működésével szoros összefüggésben van erkölcsiségünk. De az egészséges szervezet s az élettani fejlődés - mint azt munkám „Az erkölcsiség föltételei” c. fejezetében az. imént kimutattam – csak egyik föltétele az erkölcsiségnek. A szervezet alkata s az öröklött lelki tulajdonságok csak alapul szolgálhatnak az erkölcsiség kifejllesztésére. De sem a szervezet sem az öröklött tulajdonságok még nem maga az erkölcs.

Egyfelől azt állítja Sztinyai, hogy nem lehetünk mind jók és igazságosak, mert szervezetünk nem engedi, másfelől azt kívánja, hogy a nevelőnek gondolatai érzéseket keltsenek jól a tanulóban. De ha szervezetünk nem engedi, hogy jók legyünk, mire való akkor a nevelő beavatkozása?

Sztinyai abban tévedett, hogy a kivételekből általános szabályt alkotott.

Azt hiszem, Asszonyom, nem kell sokat bizonyítgatnom, hogy a világon mégis csak sokkal több a jó, mint a rossz ember. A közegészség és a társadalmi élet javulásával az erkölcsök is javulni fognak. Az erkölcsök tökéletesítésére szolgáló alap szélesbül. S ezzel az erkölcsök javulásának lehetősége gyarapodik.

A jellem fejlesztésének nagy feladata alól még szerencsésebb körülmények között sem menthetjük föl az anyákat. S egyetlen nevelőt sem.

Hasztalan jövőnk gazdag hozománnyal a világra, fényes tehetségeink és kitűnő erkölcsi hajlandóságunk mit sem érnek: ha kedvezőtlen körülmények ellenünk esküdnek.

A szerencsés, vagy szerencsétlen életviszonyokon, tehát a környezeten s a nevelésen fordul meg gyakran, hogy valakiből rablóvezér, vagy hős hadvezér; író, költő, tudós vagy egyszerű, szürke egyén válik-e? A legragyogóbb tehetség sem bontakozhat ki, ha nem talál alkalmat rá.

Petőfit nemcsak a tehetség, de környezete: a szabad természet, a végtelen róna is költővé avatta. Munkácsy tehetsége nem fejlődhetett volna ki a korlátolt asztalosműhelyben. A művésztelepek, a képtárak, a szabad természet mégis csak inkább foglalkoztathatták képzelő erejét.

Az értelem, az érzelem és az akarat összhangzatos foglalkoztatása, nevelése a leghatalmasabb eszköz a jellem fejlesztésére.

Höföding is azt kívánja, hogy erkölcsi követelésünk ne legyen általános, hanem alkalmazkodjék az egyes ember erkölcsi lehetőségeihez. Az emberek ugyanis testileg és szellemileg nagyon elütnek egymástól – érvel Höföding – és az életviszonyok is szerfölött különbözőek és szakadatlanul változnak.

Igaz, hogy az emberek között különbségeket találunk. De nincsenek-e hasonlóságok, közösségek is közöttük? Miért keressük mindig azt, ami elválaszt bennünket egymástól? Nem emberhez illőbb-e azt kutatnunk, ami egybekapcsol minket? Az életviszonyok nagy különbözőségének megváltoztatása is rajtunk áll.

A jót mindig megdönti a jobb, a helyest a helyesebb. A cél nélkül kóborló utas azonban sohasem jut el a célhoz. Eszmény nélkül önnemesítésről, tökéletesítésről szó sem lehet.

Embertársaink cselekedetei erkölcsi megítélésünk tárgyai. Aki közülük leginkább közelíti meg erkölcsi eszményünket: az szemünkben a legderekabb, a legtiszteletreméltóbb. Hogy nem mindenki közelíti meg egyformán a célt: nem baj. Kiki igyekezzék csak a nagy cél felé.

A törekvést, a szándékot, az akaratot, a jóindulatot is méltányoljuk. Ebben már mindnyájan találkozhatunk, megvan a közösség alapja.

Az ember és ember között még fennálló nagy különbséget lehetőleg meg kell szüntetnünk. Igazságosabb társadalmi életet követelünk. Kívánjuk a közegészségügy gyökeres átalakítását, a háborús erkölcsök kiküszöbölését. Mindjárt nem lesz oly nagy különbség ember és ember között.

Mivel szervezetünk egészségén íordul meg erkölcsi felfogásunk kialakulása, s utódaink örökölhetik a beteg szervezetet: a tisztultabb erkölcs nevében követelhetjük, hogy az elfajult, a betegszervezetűek házasságát meg kell akadályoznunk. Egészséges-szervezetű emberek utódaiban legalább megvan az alap, amelyen kedvező viszonyok között erkölcsös emberekké fejlődhetnek.

Az emberek közé tolakodott, vagy mesterségesen közéjük' emelt óriás választófalakat le kell döntenünk! A szerencsétlen, vad néptörzseket, a műveltségben elmaradt kisebb-nagyobb nemzeteket nem szabad kiuzsoráznunk, hanem magunkhoz kell őket ölelnünk, emberi méltóságukhoz kell őket juttatnunk.

Ha sikerülne az emberek közt meglevő nagy különbségeket megszüntetnünk, ha sikerülne az embert közelebb hozni az emberhez: a közerkölcsiség hihetetlen módon fellendülne s a jellemes emberek száma nagyon megszorodnék.

A világnak, az emberiségnek nem dib-dáb, hanem jellemes emberekre van szüksége.

A szabadakarat kérdése.

A jellemmel szorosan összefügg a szabadakarat kérdése. Pauler Ákos ugyan azt állítja, hogy a szabadakarat nem erkölcsstani kérdés, de a legtöbb bölcsész ellenkező nézetű.

Schopenhauer Artúr és híveinek tana szerint az ember akarata nem szabad, hanem meghatározott, korlátolt.

Mások az emberi akarat szabadságát védik.

Ha az erkölcs cselekvéssé vált akarat, amint Cohen Hermann tanítja, akkor szabadakarat nélkül nincs erkölcs. Ha nem tehetem azt, amit akarok: akkor tetteimért nem lehetek felelős.

Melyik részen van az igazság?

Dr. Heymans G. nagyon helyesen jegyzi meg, hogy a

szabadakarat kérdésében csak látszólagos az ellenmondás. Ha nem a fogalmak tartalmát nézzük, hanem e fogalmak jelébe: a szóba kapaszkodunk, s ha e szókhöz fűződő ellenőrizhetetlen társulásoknak szabad teret engedünk: természetes, hogy látszólagos ellenmondás származik. (Einführung in die Ethik.)

Cselekvésünk, mint az akarat eredménye, embertársaink erkölcsi megítélésének tárgya. Erkölcsi ítéletünk – általában – nem lesz helytelen, ha az egyén cselekedeteiből és a külső körülményekből következtetünk jellemére.

Ha pl. Meszes András a véletlenül vízbeesett és fuldokló embertársa megmentésére a hullámok közé veti magát és élete kockáztatásával a partra úszik vele: bátorságára és jószívűségére következtethetek. Ha Meszes András ilyenmű bátorságának és jószívűségének jelével másszor is találkozom: bátornak és jószívűnek fogom tartani. Baranyó Miklóst ellenben, aki a fuldokló jajgatására hátat fordított és elszaladt: legalább is gyávanak fogom gondolni.

A dolog azonban nem olyan egyszerű, amint hisszük. Hátha Meszes Andrást csak a hiúság sarkalta, hogy bátorságának és jószívűségének jelét adja? Hallotta, hogy minden megmentett életért kitüntetés és pénzjutalom jár. Kérdés, vajjon nem a külső elismerésért és nem a kilátásba helyezett jutalomért kockáztatta-e meg életét? Ez esetben megváltoznék erkölcsi ítéletem.

S hátha Baranyó Miklós csak azért futott el, hogy segítséget hozzon, mert nem tud úszni s tehetetlennek érezte magát.

Látnivaló, hogy a jellem meghatározásához a cselekedetek indító okaival kell számolnunk.

Amint a külső világban semmi sem történik ok nélkül, a belső világban is megtalálhatjuk az ok és okozati összefüggést.

Rendes körülmények között az ember akarata szabad. Vannak azonban kivételes esetek. Testi kényszer, vagy lelki zavarok esetén szabadakaratról szó sem lehet. Ha jártányi erőm sincsen, hiába akarnám átugrani az árkot. Ha nálam erősebb egyén megragadja kezemet, olyan cselekedet végrehajtására erőszakolhat, amely akaratommal ellenkezik. Ekkor a történekből nem lehet jellememre következtetni.

Az öntudatlan állapotban elkövetett cselekedeteket is ide sorolhatjuk. Ha pl. valaki álmában kézmozdulatával ledönti az égő lámpát és ezzel tüzet okoz, e cselekedetéből nem lehet jellemére következtetnünk.

A testi kényszeren kívül lelki kényszert is ismerünk.

Ha a gyermek szüleinek, vagy tanítóinak parancsára cselekszik valamit; ha az alantas tisztviselő főnökének rendeletét végrehajtja; ha valaki másnak fenyegetésére, vagy ígéretére cselekszik: lelki kényszer alatt áll.

Igaz, hogy ez esetekben a cselekvőnek akarata nincs, teljesen kikapcsolva, mivel elhatározása mégis rajta áll. Ha tehát cselekedetéből következtethetünk jellemére: cselekedete beszámítható. S ezért erkölcsi megítélésünk alá tartozik. Természetes azonban, hogy ily körülmények között nehezen lehet kipuhatólnunk a jellemet. Annál nehezebben, minél fenyegetőbb a parancs és minél súlyosabbak a nem teljesítésnek következményei.

A cselekvés beszámíthatóságát csökkentheti a cselekvő kora.

Ha a gyermek gyilkosságba esik, tettét többnyire tudatlanságával mentegetik. Értelme még fejletlen, ismeretei hiányosak, s ezért nem látja be, mi a gyilkosság. A „halott” fogalmával nincs tisztában. Talán csak kellemetlenkedni akart valakinek, de cselekedetének szomorú következményeiről sejtelve sem volt.

A gyermek indokainak képzetei nagyban különböznek a felnőttekéitől. S ezért a gyermek cselekedetét másként kell megítélnünk, mint a felnőtt egyazon cselekedetét. Hozzájárul még a gyermek meggondolatlansága. Hiszen a gyermek jobbra a jelen pillanatának él. A pillanatnyilag feltolakodó képzetek egészen betöltik öntudatát, s a múlta, vagy a jövőre vonatkozó képzetek nem tudnak cselekedetében érvényesülni.

A cselekvés beszámíthatóságát mindig lejjebb kell szállítanunk, ha a cselekvő nincs tisztában a várható következményekkel. A hülyék, a szellemileg visszamaradottak, a kivételesen buták és tudatlanok nem ismerhetik cselekedeteik következményeit.

A cselekedet beszámíthatóságát nagyon csökkentheti, vagy teljesen ki is küszöbölheti a rendkívül heves indulat. Ha pl. valakit becsületében mélyen megsértettek, s ezt annyira elfogja a düh, hogy – amint mondani szokták – se lát, se hall, s ebben a dühében meggyilkolja a becsületében gázolót: a gyilkost inkább szánni fogjuk, mint elítélni. Ha az adós a váltó lejártakor nem fizet, bizonyosan elítéljük. De ha az adóst éppen abban az időben valami nagy csapás érte, s megrendítő lelki fájdalom miatt megfeledkezett a fizetésről: ítéletünk nem lesz, lesújtó.

Az elhatározás pillanatában mindkettő tudatában hiányoztak a megfelelő ismeretek. Az egyiknek öntudatát a féktelen harag, a másikat a mérhetetlen fájdalom töltötte be teljesen, s ezért az indokok, amelyek a gyilkost visszatarthatták volna az öléstől, az adóst pedig fizetésre ösztönözték volna: ideiglenesen kiszorultak az öntudatból, s ezért az akaratelhatározásra nem volt befolyásuk.

Ez a körülmény nem engedi meg, hogy egyedül ebből a cselekedetből következtethessünk a cselekvő jellemére. Rendes körülmények között a gyilkost érzéketlennek, szívtelennek, az

adóst pedig tisztességtelennek tartjuk. A gyilkos rendesen nem fogékony a részvétindok iránt, a könnyelmű adós pedig hadilábon áll a kötelességindokkal. De a gyilkos könyörületes, s a fájdalomtól lesújtott adós egyébként a becsületesség mintaképe lehet. Az erős indulat mindegyiket kihozta sodrából, s ezért mindegyikük másként cselekedett, mint rendes körülmények között.

Minden erősebb, indulat, főleg a hirtelen harag, megrövidíti életünk fonalát. Őrizkedjünk azért minden nagyobb indulattól és a szenvedélyektől! Ezek testi egészségünket és erkölcsi életünket egyaránt aláássák.

Asszonyom! Lehetőleg még alkalmat se adjon gyermekeinek arra, hogy indulatoskodjanak. Sokan tréfából ingerlik a gyermekeket. Ez a lehető legdurvább tréfa. Az ártatlan gyermeket bosszantani, ingerelni, haragítani a legnagyobb kegyetlenség. Az anyának, s a nevelőnek inkább arra kell törekednie, hogy a gyermekeket a bosszankodásról, az ingerlékenységről, s a gyors haragról leszoktassa.

A részeg, a megigézett s az elcsábított emberben hiányzik az akaratelhatározás szabadsága. A részeg ember a pillanatnyi indokok hatása alatt cselekszik. A delejes álomba merültben a sugallt képzetek teljesen betöltik az öntudatot, minden más képzetet kiszorítanak belőle. A rábeszéléssel a cselekvőnek figyelmét bizonyos indok-képzetekre tereljük, s a többitől elvonjuk azért, hogy ily módon egy bizonyos cselekedetre bírjuk.

Ezekben az esetekben egyenlő a tényállás. A cselekvő az öntudatba került indokok alapján cselekszik. De evvel semmi esetre sincs bebizonyítva, hogy ezek az indokok reánézve nagyobb súlyúak, mint azok, amelyek öntudatában nem jelentkezhetek. Eszerint gonoszul cselekedhetik anélkül, hogy gonosz volna. Viszont nemesen cselekedhetik anélkül, hogy jó volna.

Lelki zavarok esetén teljes beszámíthatatlansággal van dolgunk. Az örült nincs öntudatánál, szabad akarattal nem rendelkezik. Akinek rögeszméje van, annál az akaratot a véletlenül fölülkerekedett képzetek határozzák meg. A búskomor öntudatát néhány nagyerejű képzet köti le. S ezek nem engedik a többieket érvényesülni. Amit a búskomor cselekszik, azt tehát egyoldalúan ez a néhány uralkodó képzet határozza meg.

A hiszterikusoknak rendellenesen szűkített öntudatában egyidejűleg csak kevés indokképzet foglalhat helyet. S ezért, noha jó hajlamaik vannak: rettenetes bűnökre csábíthatók.

Az erkölcsi megítélés tárgya tulajdonképpen a jellem, vagyis a hajlamok összessége. Az indokok ismerete nélkül azonban a jellemre nem következtethetünk, s így a jellemet sem határozhatjuk meg.

A közönséges életben a szabadság nem jelent egyebet,

mint a lehetőséget, hogy valóban azt tessük, amit akarunk.

A testi kényszer esetén az akarat erőtlen, a lelki kényszerkor pedig idegen tekintély ráveszi az akaratot, hogy másra határozza el magát, mint aminőre különben elhatározta volna magát. A zavaró körülmények az indokok természetes viszonyát módosítják. Azért végül nem azt akarjuk, amit az összes tekintetbe jöhető indokok alapján akartunk volna.

Ha azonban az akaratelhatározás minden külső kényszer nélkül jön létre; ha az összes, számbavehető indokok érvényesülhetnek: akkor az akarat szabadságát nem tagadhatjuk. Ebben az értelemben igenis van akarat szabadság. S ez az erkölcsi megítés elengedhetetlen föltétele.

A szabadakaratot azonban a lélektani és erkölcstani irodalomban még egészen más értelemben is használják. Vannak, akik azt állítják, hogy az akaratelhatározást az előzményei, t. i. a jellem és az indok teljesen meghatározzák (megszabják). Szerintük az akaratelhatározás a jellemmel és az indokkal törvényesen egybefügg akként, hogy a jellemnek és az indokoknak alapos ismeretéből az akarat elhatározását és a cselekedetet meg lehet jósolni. Ezek a függő-akarat hívei.

Viszont vannak, akik azt erősítetik, hogy az akaratelhatározást előzményei, azaz a jellem és az indokok nem határozzák meg, nincs köztük törvényszerű összefüggés. S az előzményekből nem lehet biztosan megjövedölni az egyének cselekedeteit. Ezek a független-akarat hívei.

Dr. Heymans G. kiemeli, hogy a tudomány habozás nélkül mindenütt elfogadja a tények okszerűségét. Az előzményből biztosan következik valami. Ha tehát az akaratot összes előzményei nem határoznák meg: akkor a természet és a szellemi élet összes jelenségei közt kivétellel állnánk szemben.

Igaz, hogy a lelki jelenségek előzményei nagyon bonyolultak és nemcsak másokra, de magára az alanyra nézve is csak hiányosan ismerhetők meg: ezért a lelki jelenségek szabatos megjövedölésének nagy gyakorlati nehézségeit be kell vallanunk.

De ha az idővizsgáló az időjárást, az orvos a betegsége végződését kisebb-nagyobb valószínűséggel előre meg tudja mondani, miért ne jósolhatnék meg egy-egy ismerősünkről, hogy elvállalt feladatát szívvel-lélekkel teljesíteni fogja, vagy hogy gondatlanságával és hanyagságával csak kárára lesz az ügynek?

A függő-akarat hívei is csak azt állítják, hogy a jellemet a fölmerült cselekedetekből többé-kevésbé pontosan felismerhetjük. S e megismerés mértéke szerint a jellem cselekedeteit megjósolhatjuk.

A gyakorlati életben mindenki a függő-akarat híve. Mind-

nyájunknak meggyőződése, hogy embertársaink indokaik alapján cselekszenek. Különbözik nem kötnénk egymással szerződéseket, nem adnánk s nem kérnénk tanácsokat, nem gondoskodnánk gyermekeink neveléséről, s nem volnának barátaink.

Ha a fáradt utas kényelmes ülőhelyre akad, elképzelhető-e, hogy nem ül le? Miért ne? Lehetnek esetek, s a függetlenakarat híve már előre örül diadalának. Pedig, hogy mennyire korai, s hogy mily tévedésen alapul ez az öröm, kitűnik a következőkből:

Annak a fáradt utasnak talán haldoklik a gyermeke, sietős az útja, s azért nem ül le, noha holtra fáradt. Talán nagy, súlyos gondok terhelik lelkét, s észre sem veszi a padot. Nem a szabadakarat nyilvánul meg ezekben az esetekben, mint azt a függetlenakarat híve gondolja, hanem nagyobberejű indokok érvényesülnek. Ha merőben a fáradtság indoka nyilvánulna meg az utas tudatában: minden bizonnyal helyet foglalna a kínálkozó padon.

A függő- és a függetlenakarat hívei között a legnagyobb félreértést a választás szabadsága okozza.

Ha a kiváló lélekbúvár biztosan tudja előre megmondani a cselekvést, amelyre elhatározom magamat: képtelenség azt mondani, hogy a cselekedetek között szabadon választhatok. Szól a függőakarat híveinek ellenvetése. Valóban, ez a látszat.

A tény azonban a következő: Külső körülmények különböző cselekedetek lehetőségét kínálják nekünk. Még nem tudjuk, hogy e lehetőségek közül melyik felel meg leginkább óhajainknak. Az összes lehetőségek tartalmát és következményeit megvizsgáljuk. Végül azt választjuk, amelyet az összehasonlítás alapján a legjobbnak találunk. A szabad választásnak ez a lefolyása azonban csak meghatározottnak képzelhető.

A választást az értelmi mérlegelések döntenek el. A szabad választás meghatározott lefolyású. S csak azért látszik meg nem határozottnak, mivel a cselekvő egyén még nem látja tisztán azokat az adatokat, amelyeknek alapján választani fog.

Akinek egyszer sikerült a lopás, az újabb alkalommal hajlamosabb lesz a lopásra. S ha többször sikerült: tolvajjá válik.

Ezzel megfejtettük a látszólagos képtelenséget, hogy a mindentudó lélekbúvár előre meg tudja mondani a választás kimenetelét, noha a választó egyén még maga is ingadozik. Ha a cselekvő egyén kezdettől fogva olyan kimerítően ismerné az okokat és ellenokokat, mint ahogy azt a lélekbúvárról föltesszük: akkor ez sem habozna, hanem azonnal határozná.

Mindenki azt választja, amit a legjobbnak gondol. Ahol kötelesség és haszon kerül egymással szembe, másként választ a lelkiismeretes ember, mint az önző. Aki ösmeri őket, meg tudja jósolni cselekvésüket, nem azért, mert nincs választásuk,

hanem éppen azért, mert róluk van szó, s előbbi tapasztalataiból ismeri gondolkozásukat.

Látni való tehát, hogy a szabadválasztást a függőakarata tana nem korlátozza.

Dr. Heymans fölveti a kérdést: Veszélyes-e a meghatározás az erkölcsstanra? Ha a jellem és az indokok határozzák meg az akaratot: nem akadályozza-e ez az erkölcsi megítélést? Feleletül – igen helyesen – elsősorban a gyakorlati életre utal. A legtöbb ember a függetlenakarat híveinek értelmében magyarázza az akarat szabadságát, de erkölcsi megítélésében a függőakarata híve. Annál határozottabb lesz erkölcsi ítélete, minél inkább tudja a cselekményt előzményeire visszavezetni.

Néhány gyakorlati példa érthetőbbé teszi a dolgot.

A világháború idején mindenki elítélte az árdrágítókat, akik önzésből, kapzsiságból embertársaik kárára hirtelen akartak meggazdagodni. Azt hitték, hogy tettük büntetlenül marad. Mindenki kalapot emelt a bátor hírlapíró előtt, aki tisztá meggyőződésből az igazság védelmére kelt lapjában, noha tisztában volt cselekedetének hátrányos következményeivel.

Mindnyájan komolyan kételkedtünk annak a munkásnak beszámíthatóságában, aki ártatlan gyermekeit napról-napra minden ok nélkül ütötte, verte, kínozta.

Ezekben az esetekben az akarat elhatározása az indoktól függetlennek látszik.

Vannak azonban esetek, midőn váratlan indokösszeütkezésekkel találkozunk. Mi történik akkor, ha megtudjuk, hogy Morgó Imre – noha egész világéletében hírhedt zsugori volt – jótékony célra nagy összeget adott? Aki komolyan veszi a függetlenakaratot: annak a legnagyobb elismeréssel kellene fogadnia a szabadakaratnak ezt a megnyilvánulását.

A józan ész azonban megcáfolja ezt az elméletet. A függetlenakarat legmakacsabb híve sem fogja elhinni, hogy attól a fősvénytől kitelnék a nagylelkűség.

Vagy, mondjuk, hogy Acél Ádámot sikkasztással vádolják. Pedig Acélt mindenki megbízható, teljesen becsületes embernek ismerte. A gyanúnak még csak az árnyéka sem férközhetett eddig hozzá. El fogjuk-e ítélni? Nem, csak megdöbbenünk. További tényekre várunk. S míg a dolog nem egészen világos előttünk: fölfüggesztjük ítéletünket.

Világos, hogy erkölcsi ítéletünk csakis a cselekvésekből és az indokokból megismert jellemre vonatkozik. Csakis a jellemből érthető cselekedetek lehetnek erkölcsi ítéletünk tárgyai. A jellemből meg nem fejthető cselekedetek érthetetlenek előttünk.

A jellem különböző hajlamok összetétele.

Mindnyájunknak vannak erősebb és gyöngébb hajlamaink. De mindig az erősebbek értelmében cselekszünk. Hiába akarjuk

elhitetni, hogy inkább engedelmeskednénk gyöngébb hajlamainknak. Némelyik ember pl. váltig azt hangoztatja, hogy szívesen maradna becsületes, de a verseny, mások viselkedése arra kényszeríti, hogy tisztátalan eszközökhöz nyúljon. A másik azt állítja, hogy szívesen adna jótékony célra, de anyagi helyzete nem engedi.

Ez esetekben kétségtelen, hogy az előbbi egyénnél megvan a becsületességnek, az utóbbinál pedig a jótékonyásnak hajlama. De az is bizonyos, hogy az előbbiben hatalmasabb a nyereségvágy hajlama, az utóbbinál pedig – ha gazdag – erősebb az irigység hajlama. A körülmények, amelyekre hivatkoznak, csak az indokokat tartalmazzák. Hogy a cselekvő egyén mily értékeket tulajdonít ezeknek az indokoknak: kitűnik cselekedetéből.

Ha pl. a kereskedő becsületes akar maradni, megelégednék a kisebb haszonnal. De mivel nem akar lemondani a nagyobb nyereségről, a becsületességet nem akarja elég erősen. Mivel csak e kettő között választhat: inkább a nagyobb hasznot választja. Hasonlóan cselekszik a zsugori. A vagyongyűjtés vágya sokkal erősebb benne, mint a jótékonyági hajlam. Semhogy lemondjon vagyonának gyarapításáról, inkább nem gyakorol jótékonyágot.

Vannak hajlamaink, melyek csak ritkán találnak alkalmat az érvényesülésre. Így pl. valaki rendes körülmények közt teljesen jóindulatú ember, alkalmilag mégis borzasztó haragra ragadtatja magát.

Az igazságszerető, ha nagy igazságtalanságot tapasztal, annyira fölháborodik, hogy kitör a haragja. Elcsodálkozunk, hogy a szelíd, vígkedélyű ember haragudni is tud. De ha megismerjük haragjának indokait, lehetetlen elítélnünk. Van nemes harag is. S ezt föltétlen tisztelet illeti meg.

Az ember rajonghat az erkölcsi tisztaságért, néha mégis az érzékiség rabjává lehet. Miért? Mert jellemünkben ellentétes hajlamok találhatók. Az egyik mindennapi élményeinkben folytonos táplálékot talál, a másikat csak hébe-hóba különös ingerek hozzák működésbe. De ezek az ingerek, vagy indokképzetek oly erővel lépnek föl, hogy minden mást kiszorítanak a tudatból.

Ha azután körülményeink változnak s a tudatból kiszorult indokok újra visszatérhetnek öntudatunkba: az elhanyagolt indokok súlyát, értékét fölismerhetjük. Ilyenkor szánjuk-bánjuk egyoldalúan meghatározott cselekvésünket. S míg egyfelől azon csodálkozunk, hogy a tettet egyáltalán elkövethettük, másfelől megfogadjuk, hogy a jövőben kerüljük.

Sok emberben azonban, minden jó szándék ellenére is, a kísértés indoka mindig újra alkalmat találhat arra, hogy a

tudatban elhatalmasodjék, s az előbbi egyoldalú értékelést egy-egy pillanatra érvényesítse.

Ilyen, időszakosan ismétlődő visszaeséseket enyhébben ítél meg az erkölcsi ítélet. Tekintetbe veszi az enyhítő körülményeket. Az ellenindokok hatástalanságát nem vesszük ugyan mentő körülményeknek, de figyelembe vesszük őket ítéletünk megalkotásában. Elismerjük a cselekvő egyén jószándékát, s ezért nem mondjuk rossznak, csak gyöngének.

Azt hiszem, Asszonyom, eddigi fejtegetéseinkből is világos, hogy a szabadakarat kérdése – mint általában egész erkölcsi életünk – gazdasági, művelődésügyi és főleg egészségügyi kérdés.

Jólét, műveltség és egészség összefüggő láncszemek. Az éhezõ ember nem gondolhat szellemi szükségleteinek kielégítésére, mert első a gyomor követelménye. A műveletlen ember pedig nem igen törődik egészségével.

Gyöngé, beteges embernek többnyire habozó, gyöngé az akarata, míg az erős, egészséges testi szervezetben rendesen szilárd, vasakaratot találunk. Beteges, gyöngé szervezetű egyén nem igen tud ellenállni a kísértéseknek, nem tudja legyőzni az akadályokat, az egészségtől duzzadó ember ellenben akadályt, lehetetlenséget nem ismer, s akarata általában diadalra tudja juttatni.

A történelem s az élet a vasakaratnak számos lélekemelő példáját nyújtja.

Baross Gábort, a magyar közlekedés hatalmas szervezőjét, már kortársai vasminiszternek, Bismarckot, a német egységre halhatatlan megteremtőjét, vaskancellárnak nevezték.

Demosthenes, az ókor leghíresebb szónoka, eleintén selypített, s ezért első nyilvános szónoklata nem sikerült. De Demosthenes minden áron szónoki sikerhez akart jutni, s nem csüggedt. Erős elhatározással, szívós kitartással végül legyőzte az akadályokat s akarata diadalmaskodott.

Erős, vasakarattal sok mindenről leszokhatunk és sok mindent megszokhatunk. A szokás második természetünké válik.

Mivel rendes körülmények között mindig a legjobbnak tartott indok alapján cselekszünk: első sorban józan észre és kellő belátásra kell törekednünk. Egészséges gondolkozásnak föltétele az egészséges idegélet. Állandó, szívós egészség nélkül nincs tartós, tiszta erkölcs. Az egyéni egészségen alapul az egyéni erkölcs, s az egyének, a társadalom, a közösségek egészségén a közerkölcs.

A közegészség előhaladásával, javulásával a közerkölcsöknek is javulniuk, tökéletesedniük kell. A műveltség, a művelődés legégetőbb kérdése tehát a közegészség.

Ha fejlett erkölcsű társadalmat óhajtunk, első sorban egészséges egyénekről kell gondoskodnunk.

Az ókori görögök és rómaiak egyszerű, egészséges életmódja tiszta erkölcsi életet teremtett. De amint fajtalanodni, tobzódni kezdettek: erkölcsük is megromlottak. Féktelen kicsapongásaik miatt testileg-lelkileg elzüllöttek s el kellett pusztulniuk.

Mindenki becsülje meg tehát egészségét, legféltebb kincsét. Ne pazarolja, ne tékozzolja el, inkább kamatoztassa embertársai, az egész emberiség javára. Ápoljuk testi erőinket, hogy kellő belátásunk, szabad elhatározásunk, szabad akaratunk érvényesülhessen. Az akarat erő, értékes lelki erő. S ennek alapja az erős, egészséges testi szervezet.

Sajtóhiba.

Lap

v8. (Felülről számítva	a 3. sorban) játsz: játssza.
12. (Alulról	»)) Benedek: Beneke Frigyes.
18. („	„ 8.) nemzetnevetés:nemzetnevelés..
24. („	„ 23.) Berlisz: Berlioz.
24. („	„ 12.) Fereró: Ferrero.
30. („	„ 3.) Dr. Frammer: Dr. Tramer.
34. („	„ 20.) Roas: Boas.
88. (Felülről	„ 15.) todósok: tudósok.
168. (Alulról	„ 3.) ingerén: ingerén kívül.
177. (Felülről	„ 26.) nevetés: nevelés.

Tollhiba.

Lap

66. (Alulról számítva a 7. és a 8. sorban.) A bal tüdő két részből áll: A bal tüdőszárny kétágú (kétlebenyű).

66. (Alulról számítva a 6. sorban.) A jobb tüdő háromból: a jobb-háromágú (háromlebenyű).

Eléjük kerül ez a két mondat: A tüdő apró hólyagocskák láncolata. Két szárnya van: egy jobb s egy bal.

68. (Alulról számítva a 24. sorban.) Egy-egy tüdő: egy-egy tüdőszárny.-

68. (Alulról számítva a 24. sorban.) A tüdők: A tüdőszárnyak.

68. (Alulról számítva a 22. sorban.) Mind a tüdöket: Mind a tüdőszárnyakat.

Forrásmunkák felsorolása a II. rész végén.

Tárgymutató.

ELSŐ RÉSZ.

	Lap	
Előljáró.....	3	7. Az emlékezet..... 100
A nevelés tényezői ...	7	8. A képzelet..... 104
A nevelés fogalma és célja	12	9. A gondolkodás..... 108
A nevelés kezdete ...	23	10. Az érzelmek..... 111
Előkészület a neveléshez .	31	11. Az akarat..... 114
Az ember származása . . .	32	12. Alvás, álom..... 116
		13. Az idegület rendellenes- ségek..... 118
Az emberi test szerkezete és működése	42	14. Újabb elméletek..... 127
1. A sejtek.....	42	Vallástan..... 147
2. Az emberi test szilárd váza.....	43	Erkölcstan..... 156
Bonctan és divat	47	Bevezetés..... 156
3. Az izomrendszer.....	51	Történeti áttekintés..... 159
4. Az emésztőszervek és a táplálkozás	52	Az erkölcsiség föltételei... 166
5. A szív és a vérkeringés.....	61	Megállapodás
6. A lélegzés	66	Erkölcsei szabályok..... 179
7. Az idegrendszer.....	71	Igazságszeretet..... 182
		Szerénység..... 188
		Bátorság..... 191
Lélektan.....	85	Hűség
		Igazságosság..... 199
1. Bevezetés	85	Emberszeretet..... 204
2. Az érzet.....	88	Az élet értéke..... 207
3. Az észrevétel, a szem- lélet	90	Borúlítás és derülítés..... 211
4. A képzet, a fogalom.....	92	A kötelesség..... 218
5. A tudat	94	A lelkiismeret..... 220
6. A figyelem	97	A jellem
		A szabadakarat kérdése..... 226

Névmutató.

- Aal, 139.
Amundsen, 19.
Andrássy Gyula gr., ifj. 4.
Apáthy István, 193.
Apelles, 186.
Apponyi Albert gr., 19, 171, 198.
Arany János, 22, 184, 190, 196,
Aragoni Janka, 25.
Aristippos, 159.
Aristoteles, 159, 194, 199, '200.
Aulard, 19.
Ádám, 39.
Bain Sándor, 13, 199.
Ballagiék, 24.
Baross Gábor, 181, 234.
Benczúr Gyula, 22.
Beneke Frigyes, 12.
Bentham, 165.
Berlioz, 24.
Bernsdorff gróf, 19.
Bertalan, Szent, 154.
Berzsenyi Dániel, 16.
Beethoven, 24.
Binz, 131.
Bismarck, 234.
Bissky, 83.
Bizet, 24.
Boas, 34.
Bocherini, 24.
Bókayak, 24.
Böhm Károly, 86.
Brandes György, 173.
Bratianu, 176.
Braun Lili, 215.
Breuer, 127.
Broca Pál, 82, 95.
Brougham, 13 .
Bucsányi Gyula, 53.
Buddha, 153.
Burdach, 130, 131.
Burrows, 63.
Burton, 147.
Büchner, 86.
Camper, 45.
Candolle, de, 101.
Carlyle, 101, 176.
Carnegie András, 158.
Chotek Zsófia, 145.
Cicero, *m*, 183, 194, 199, 200.
Claparéde, 15.
Clemenceau, 84.
Cobden Richárd, 158.
Cohen Hermann, 169, 183, 192-4, 199,
206, 226.
Colby, 19.
Comenius, 12.
Comte Ágost, 126.
Concha Győző, 201.
Coriolanus, 116.
Corti, 78.
Costanzi, 24.
Dahl Krisztina, 50.
Dante, 72.
Darwin, 32; 33, 38, 101, 148.
Deák Ferenc, 22, 157, 186, 189, 197,
200, 202.
Delage, 132.
Demokritos, 214-5.
Demosthenes, 234.
Descartes, 182.
Dionysos, 152.
Dittes Frigyes, 16, 174.
Dollinger Gyula, 69.
Don Carlos, 25.
Dubois, 105.
Dumas Sándor, ifj., 176.
Durckheim Emil, 153.
Duse Eleonóra, 50.
Edinger, 85.
Edison, 16.
Edward, VIII., 145.
Einstein, 146.
Eötvös József, báró, 13, 22, 211.
Ephialtes, 88.
Epikuros, 160.
Eucken Rudolf, 154.
Euripides, 194.
Eustachio, 78.
Éva, 39.
Fáraó, 132.
Ferenc József, I., 157, 186.
Ferenc Ferdinánd, 145.
Ferenczi Sándor, 137.
Ferdinánd, Katolikus, 25.
Ferdinánd, VI., 25.
Ferrero Vilmos, 24.
Fichte János, 186, 187.
Fináczy Ernő, 13.
Fischer, 85.
Tletscher Horace, 53.
Flourens, 85.
France Anatole, 120.

- Free E. E. 38.
 Freud Zsigmond, 84, 94, 118,
 128, 129, 133-7, 144-6.
 Frigyes, Nagy, 213-4.
 Fülöp, II-V., 25.
 Gall, 83.
 Galilei Galileo, 138.
 Galton, 147.
 Garay János, 196.
 Gegenbaur Károly, 38.
 Gockler Lajos, 13.
 Goltz, 85.
 Goethe, 16, 107, 158, 182, 211
 Gouin, 103.
 Greguss Ákos, 177.
 Grieg, 24.
 Grimm, 149.
 Grotius Hugó, 19.
 Guyau, 148.
 Gyertyánffy István, 215.
 Haekel Ernő, 23, 34-38, 86.
 Harvey Vilmos, 62.
 Havers, 43.
 Hedin Sven, 19.
 Hegel, 12.
 Henderson Artur, 173.
 Heraklitos, *Z 4 T~*
 Herbart, 12.
 Herostratos, 88.
 Hertwig Oszkár, 37.
 Heymans, dr., 221, 226, 230,
 Hobbes Tamás, 213.
 Hohnbaum, 132.
 Höffding, 223, 225.
 Hubrecht, 34.
 Hugo Viktor, 173.
 Huszár Adolf, 22.
 Huxley Tamás H., 38.
 Imre Sándor, 13, 21, 22, 41, 183.
 Isokrates, *~L ZÓ*
 Jerusalem Vilmos, 86, 156.
 Jézus (Lásd: Krisztus).
 Jókai Mór, 22.
 József, a bibliai, 132.
 József Miksa, 205.
 Kant, 12, 132, 186, 212, 218-20.
 Kassner Rudolf, 83.
 Kállay Tibor, 21.
 Károly, Nagy, 164.
 Károly, V., 25.
 Kárpáti Béla, 82.
 Kellog, 19.
 Kemény Zsigmond, báró, 126.
 Kerkápoly Károly, 101.
 Nietzsche 126, 161.
 Nobile, 19.
 Klaatsch, 34, 38.
 121, 127, Klodvig, 164.
 Korányi Frigyes, 48.
 Kornéliák, 16.
 Kornis Gyula, 13.
 Kossuth Lajos, 22.
 Kozanovits Sándor, 83.
 Kölcsey Ferenc, 188-192, 197, 207, 217,
 219, 222.
 Köstl, 84.
 Kraft-Ebing, 167.
 Krisztus, 4, 19, 33, 40, 85, 88, 145,
 153-155, 161-164, 186, 191, 202,
 204, 208, 217, 219.
 Lajos, I. és II. (bajor), 25.
 Lajos, XIV., (francia). *> I^h*
 Lamarck János, 33.
 Lamennais, 157, 173.
 Lampel Róbert, 82.
 Laufenuer Weisbach, 72.
 Leibniz, 216.
 Lessing, 118.
 Linné, 101.
 Liszt Ferenc, 22.
 Locke, 12.
 Lombroso, 23, 32, 125-6.
 Luther, 165.
 Luttor Ignác, 82.
 Macaulay, 101.
 Madách Imre, 22, 218.
 Malpighi Marcello, 75.
 Martius, 147.
 Marx, 217.
 Maupassant, 126.
 Megabyzus, 186.
 Melanchton, 165.
 Mendel Gregor, 28.
 Menger Antal, 157.
 Mentovich Ferenc, 220.
 Michel, 84.
 Miksa, L., 25.
 Miksa József, 26.
 Mill John Stuart, 13, 216.
 Mohammed, 154.
 Moleschott, 86.
 Moreau de Tours, 126.
 Morgan, 95.
 Móraék, 24.
 Mózes, 33, 40, 153-4.
 Munkácsy Mihály, 22, 126, 225.
 Müller Miksa, 150-153.
 Münsterberg Hugó, 23.
 Natorp, 13.
 Naumann Frigyes, 157.
 Néró, 220.

Oppel Károly, 203.
 Orleansi Bastard, 25.
 O'Shea Katalin, 145.
 Ostwald Vilmos, 23, 28, 39, 101, 153, 214-5.
 Ovidius, 195.
 Pacelli Jenő, 21.
 Parnell, 145.
 Pasteur, 66.
 Pauler Ákos, 167, 183, 185, 199, 226
 Paulsen, 161, 183, 185, 192-3, 199, 202 212 4.
 Pál apostol, 161, 206.
 Pázmány, 21.
 Peres Sándor, 13.

 Petőfi Sándor 16, 22, 39, 99, 106, 181, 196, 198, 225.
 Péter, 161.
 Phidias, 86.
 Pikler Gyula, 127, 130, 137-146.
 Pilátus, 161.
 Platon, 12, 16, 159-160, 191, 199.
 Plutarchos, 183, 185, 194.
 Qu'ntilianus, 101.
 Rabindranath Tagore, 158.
 Ranschburg Pál, 118, 120, 124, 143.
 Rapaics Raymund, 40-1.
 Rátz Jenő, 173.
 Reclus E. J., 20.
 Richter János Pál, 215.
 Robert, 128, 132.
 Rochefoucauld, La, 213-4.
 Rolando, 85.
 Romanes György, 87.
 Rossini, 24.
 Rothmann, 85.
 Rothmere, lord, 19.
 Rotschild, 24.
 Rousseau, 12, 31, 166, 170, 215-6.
 ;Schnerer, 132.
 Schneller István, 13.
 Schopenhauer, 13, 28, 132, 212-3, 216, 226.
 Schrader, 85.
 Schücking Levin, 25.
 Schwalbe, 34.
 Seamsonné, 145.
 Semmelweis Ignác, 31.
 Seneca, 162.
 Serédi Jusztinián dr. 166,

 Sokrates, 159, 182-3, 194.
 Spencer Herbert, 13, 98, 149-153, 157, 166, 168-9, 172.
 Spengler Oswald, 216-7.
 Spitta, 131.
 Spix, 147.
 Sproat, 147.
 Stratz, 30.
 Strümpell, 139-40.
 .Svetonius, 220.
 Szász Károly, 211.
Százszok, 24.
 Szent-Bertalan, 154.
 Széchenyi István gróf, 5, 13, 20, 22, 183, 198.
 Szentgyörgyi Albert, 21.
 Szitnyai Elek, 223-5.
 Taines H., 214.
 Tannhäuser, 24.
 Téré Ch., 176.
 Thanhoffer Lajos, 47, 49.
 Theophrastos, 185.
 Tolstoj, 16.
 Tompa Mihály, 176.
 Tramer, 30.
 Trapp, 12.
 Verseggy Ferenc, 188.
 Veturia, 116.
 Virchow Rudolf, 34.
 Vogt, 86.
 Volumnia, 116.
 Vörösmarty Mihály, 18, 21, 189, 196, 198.
 Vries Hugo, de, 28, 34.
 Wagner Mór, 34.
 Wagner, 24.
 Waitz, 12.
 Webb, 29.
 Wekerle Sándor, 101.
 Welfek, 25.
 Wesselényi Miklós, báró, 13.
 Wiedersheim, 36.
 Wilson, 84.
 Wittelsbachok, 25.
 Wodianer F., 82.
 Wundt Vilmos, 114, 129, 131-2, 149-50, 222.
 Zala György, 22.
 Zichy Mihály, 22.
 Xenophon, 159.